

**FRIEDRICH  
EBERT   
STIFTUNG**



**International Center for Human Development**

Արևելք-արևմուտք խաչմերուկ.  
Երիտասարդների աչքերով

East-West Crossroad: Young People's View

## **Պատրաստել է տպագրության Մարդակային զարգացման միջազգային կենտրոնը**

Բոլոր իրավունքները պաշտպանված են: Սույն գրքի ոչ մի հատված (բացառությամբ քննադատական դիտարկումների նկատառումներով արվող մեջբերումների), առանց հրատարակողի գրավոր թույլտվության, չի կարող վերարտադրվել էլեկտրոնային, պատճենահանման, տեսագրման կամ տեղեկությունների որոնման ու հավաքման հայտնի կամ անհայտ եղանակներով:

Գիրքը հրատարակել է Մարդկային զարգացման միջազգային կենտրոնը Ֆրիդրիխ Էբերտ հիմնադրամի աջակցությամբ: Գրքում արտահայտված տեսակետները պատկանում են բացառապես հեղինակներին և միշտ չէ, որ արտահայտում են Մարդկային զարգացման միջազգային կենտրոնի և Ֆրիդրիխ Էբերտ հիմնադրամի տեսակետները:

Արևելք-արևմուտք խաչմերուկ. երիտասարդների աչքերով. -  
Երևան.: Մարդակային զարգացման միջազգային կենտրոն.- 232 էջ

### **Prepared for the publication by International Center for Human Development**

All rights are reserved. Parts of this book, except those that are used with references only for the critics, cannot be reproduced through electronic, copying, search or collection of information or any other known and unknown methods without the prior written authorization of the publisher.

The book is published by the International Center for Human Development supported by the Friedrich-Ebert-Stiftung. The author's views expressed in this publication do not necessarily reflect the views of International Center for Human Development or the Friedrich-Ebert-Stiftung.

East-West Crossroad: Young people's views,-  
Yerevan.: International Center for Human Development

Նախաբան.....	5
Բացե՛նք մարդկանց աչքերը.....	6
<i>ՊԱԲԼՈ ՎԵՅՐԱԹ</i>	
...Քանզի ես հավատում եմ ժողովրդավարությանը. Եվրոպայի դերը գլոբալացված աշխարհում.....	10
<i>ԿԱՏԱՐԺԻՆԱ ՌԻՔԿԱ</i>	
ԵՄ գործակցությունը և առաջընթացը Հայաստանում. ԵՅՔ ֆինանսական գործիքի շրջանակներում վերջերս իրականացված նախաձեռնությունները.....	16
<i>ԱՐԵԳ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ</i>	
«Արևելյան գործընկերություն». արդյոք ծրագիրը հակամարտությունների կարգավորման նոր ուղիներ է առաջարկում .....	26
<i>ԱՐՓԻՆԵ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ</i>	
Ճանապարհի դեպի Եվրոպա .....	32
<i>ՎԱՀԱՆ ՀՈՒՆԱՆՅԱՆ</i>	
Ինչպե՛ս կարող են ԵՄ-ին ինտեգրումը և ԵՄ-ին չանդամակցող երկրների հետ գործընկերության հաստատմանն ուղղված նոր ծրագրերը նպաստել անհանդուրժողականության և խտրականության մարտահրավերների հաղթահարմանը.....	40
<i>ԲԱՐՔՐՈՒ ՄԱԼԻԿՈՎԱ</i>	
«Արևելյան գործընկերություն». մարտահրավերներ, հեռանկարներ.....	49
<i>ԼԻՄԱ ՍՂԱԲԵԿՅԱՆ</i>	
Արևելյան գործընկերության ծրագիր. գործողություններ, ընկալումներ, արձագանքներ.....	54
<i>ԳԱՅԱՆԵ ՄԱՆՎԵԼՅԱՆ</i>	
Համայնքների մերձեցումը հանուն կայուն զարգացման և գործընկերության հաստատման. Համայնքների համակցության մոդելը (կոնսոցիալիզմը) որպես հակամարտություններին հաջորդող իրավիճակը կարգավորելու միջոց.....	61
<i>ԵՎԱ ԲԵՐՏՐԱՆ</i>	
<i>ԱԵԼԻՆ ՏՈՒԺԵՂՈՆ</i>	

Գերմանիայում բնակվող մահմեդականների վիճակը. արդյոք վտանգված է բազմամշակութայնությունը .....	69
<i>Կորհուն Կոհեւստ</i>	
Բելառուսներին մուտքի արտոնագիր տրամադրելու ընթացակարգն ընդդեմ Եվրամիության սկզբունքների.....	85
<i>Դաւա Սւաբասյա</i>	
Արևելյան գործընկերություն .....	90
<i>Սոթա Մանուկստ</i>	
Եվրահետգրացիա. նպատակ, թե՛ միջոց .....	98
<i>Արաւ Աստուստ</i>	
Գյուղ կանգնի, գերան կկտորի... ..	103
<i>Տոտի Տոտիստ</i>	
Հայաստանի Հանրապետությունը՝ որպես մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պահպանման երաշխավոր: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի գնահատումները.....	106
<i>Կորձուկ Արեւստ</i>	
«Սովորել նշանակում է իմանալ և գործել» «Եվրաֆորում» երիտասարդական ցանցի ծրագրերի շրջանակներում մեկնարկել է միջմշակութային ուսումնական գործընթացը .....	111
<i>Ռոստուկ Մարտիսյա-Մանուստ</i>	
Հասարակությունների մերձեցում ընդդեմ կոնֆլիկտի կարգավորման. կայուն զարգացում և համագործակցություն.....	117
<i>Ռոստ Մեհրթաւ</i>	
Վիզաների տրամադրման ազատականացում, ազատ տեղաշարժի իրավունք. ԵՄ ինտեգրման նախապայման, թե՛ հետևանք .....	120
<i>Աննա Ղազարստ</i>	
Արևելյան գործընկերություն .....	124
<i>Պրաբուր Նաշրեթաւ</i>	
Ինչ է պետք խաղաղություն հաստատելու համար .....	126
<i>Կոստանտին Տեր-Նսպաւստ</i>	

# Նախաբան

Կյանքի ընթացքում մենք տարբեր խմբերի կամ միավորումների անդամ ենք՝ ընտանիքից, ակումբներից, աշխատավայրից մինչև ազգ ու պետություն: Նման բոլոր միավորումներում՝ փոքր թե մեծ, ընդունվում են որոշումներ, որոնք անդրադառնում են այս միավորումների վրա: Այդ որոշումներն առնչվում են նպատակներին, կանոններին, ինչպես նաև անդամների միջև պարտավորությունների և շահերի բաշխմանը: Այս գործընթացում հաջողությունն ուղեկցում է նրանց, ովքեր կարողանում են լսել մյուսներին և հարգել յուրաքանչյուրի կարծիքը: Հենց սա է արդյունավետ ժողովրդավարությունը և մարդու իրավունքների նկատմամբ հարգանքը ամենօրյա կյանքում:

Ժողովրդավարությունը, այլ խոսքով, ենթադրում է, մի կողմից, հավաքական որոշումների ընդունման նկատմամբ հանրային վերահսկողություն, և մյուս կողմից՝ հավասարություն այդ վերահսկողության իրականացման գործում:

Այս սկզբունքների իրականացման նպատակով Մարդկային զարգացման միջազգային կենտրոնը (ՄՁՄԿ) երիտասարդ վերլուծաբաններին և հետազոտողներին հրավիրել է արտահայտելու իրենց մտքերը և գաղափարները:

ՄՁՄԿ այս նախաձեռնությունը գիտելիքի վրա հիմնված հասարակության ձևավորման քայլ է: Հոդվածների «Արևելք-Արևմուտք խաչմերուկ» ժողովածուն ամփոփում է Եվրաֆորում Արևելք-Արևմուտք ցանցի երկրների՝ Հայաստանի, Բելառուսի, Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Լեհաստանի, Իսպանիայի, Չեխիայի և Շվեդիայի երիտասարդների արտահայտած մտքերն ու գաղափարները: Հրատարակությունը անդրադառնում է հակամարտությունների կառավարման, մարդու իրավունքների, եվրոպական ինտեգրման և եվրոպական արժեքների տարածման խնդիրներին:

Գրքի հրատարակությունը հնարավոր դարձավ Ֆրիդրիխ Էբերտ հիմնադրամի աջակցությամբ, որը ժողովրդավարական արժեքների տարածման կարևոր դերակատարներից է Հայաստանում:

Թևան Պողոսյան  
ՄՁՄԿ գործադիր տնօրեն

# Բացե՛նք մարդկանց աչքերը

## ՊԱԲԼՈ ՎԵՅՐԱԹ

անկախ լրագրող

Իսպանիա

Երկայուն գործող ժողովրդավարական համակարգը շատ անկայուն է: Գաղտնիք չէ, որ ժողովրդավարությունը չորս տարին մեկ քվեատուփերի լցնումների ապօրինի արարքի է վերածվում՝ իշխանության գլուխ կանգնած պաշտոնյաների դիրքն ամրապնդելու համար: Ժողովրդավարական համակարգի անկայունության հիմնական պատճառն այն է, որ եթե մարդիկ ժողովրդավարական գաղափարախոսությանը չեն հավատում, ապա նման համակարգ ձևավորելու մասին խոսք անգամ չի կարող լինել: Ժողովրդավարության կողմնակիցների բացակայության պայմաններում այդ համակարգը պարզապես չի կարող գոյություն ունենալ:

Ժողովրդավարական համակարգ ձևավորելու միջոցների ընտրությունից անկախ՝ համակարգը նույն գաղափարի վրա է խարսխվում. բոլոր տղամարդիկ և կանայք հավասար իրավունքներ ունեն, և ոչ ոք չի կարող խախտել Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում ամրագրված իրավունքները: Այդ իսկ պատճառով մենք պետություն ենք հիմնում, որի միջոցով բոլոր քաղաքացիները կարողանում են, առանց միմյանց վնաս հասցնելու, պաշտպանել իրենց իրավունքները, բավարարել կարիքները և իրականացնել նպատակները:

Այդուհանդերձ, բոլորը շատ լավ գիտեն, որ կյանքը շատ բարդ է, և ամենուր անհավասարություն է տիրում: Ամեն ինչ փոխկապակցված է, և յուրաքանչյուր ոք իր առօրյա գոյությունը պահպանելու համար ստիպված է ամեն օր բանակցել իր հետ առնչվող այլ անձանց կամ իշխանությունների հետ: Շատերը կախման մեջ են իրենց աշխատանքի դիմաց վճարող գործատուներից: Ոմանք էլ հաջողության են հասնում այդ բանակցություններում կամ իրենց սոցիալական միջավայրում, ինչի արդյունքում մեծ ազդեցություն են գործում ինչպես մեր կյանքի, այնպես էլ մեր իրավունքները պաշտպանելու նպատակով հիմնած պետության վրա: Ինչպես գիտենք, իշխանությունը փչացնում է մարդկանց, իսկ մեր կառավարությունները մարդկանցից են կազմված, ուստի և նույնպես խոցելի են այս տեսանկյունից:

Ավելին, նման ազդեցիկ մարդկանց հետ մեր հարաբերությունները, որպես կանոն, միակողմանի են: Մենք անձամբ ենք դիմում մեր տնօրենին կամ պետական պաշտոնյային և այլ ազդեցիկ մարդկանց հետ խոսելիս սովորաբար ինքներս ենք ներկայացնում մեր շահերը: Ուստի, մենք շատ խոցելի ենք դառնում: Մեր իրավունքներից անկախ՝ արդարադատությունն իրականացնում է պետությունը, որը

կազմող մարդկանց, անհրաժեշտության դեպքում, պետք է համոզել համապատասխան միջոցներ ձեռնարկել: Մեզ հետ դեմ առ դեմ առնչվող իշխանավորների մեջ կարող է մեր իրավունքները ոտնահարելու մեծ ցանկություն առաջանալ:

Իշխանությունները միայն իրենցից ավելի հզոր ուժից են վախենում: Իսկ մեր հասարակության առավել հզոր ուժը ժողովուրդն է: Պետությունը վախենում է զանգվածներից, խոշոր ընկերությունները վախենում են սպառողներից, և լավ կլիներ, եթե վախենային նաև պետությունից, հանցագործները վախենում են ինչպես պետությունից, այնպես էլ ժողովրդից: Նման իրավիճակում շատ է կարևորվում ժողովրդի աչքերը, ականջները և ձայնը համարվող ազատ մամուլի դերը:

Ազատ մամուլն օգնում է հաղթահարելու իշխանությունների հետ առնչվելիս մեզ մեջ առաջացող անօգնականության զգացումը: Ժողովրդի շահերը ներկայացնող մամուլը լսում է ժողովրդի ձայնը, հետևում է պետության գործունեությանը և հարցականի տակ առնում հասարակությունում ձևավորվող ցանկացած իշխանության օրինականությունը: Մամուլն իշխանություններին ստիպում է հաշվետու լինել իրենց արարքների համար: Մամուլը հավասար է վերաբերվում ինչպես ազդեցիկ, այնպես էլ հասարակ քաղաքացիներին և հանրության դատին է հանձնում նրանց:

Ամեն օր լրագիր կարդացող քաղաքացին տեղյակ է պետության աշխատանքի մասին. նա գիտի՝ ով ինչ գործառույթներ է կատարում, ինչպես և ինչ նպատակով է կատարում դրանք: Մեր շուրջը տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին պարբերական իրազեկումը հնարավորություն է տալիս հարցականի տակ առնելու գործող վարչակարգը և հիմնավոր փաստարկներով հաստատելու մեր կարծիքը: Իշխանությունների հետ մեր առջյառ առնչության մասին պատմությունները հիմք են ծառայելու քաղաքացիական կրթության ուսումնական ծրագրի համար: Այդ հիմքի առանցքն էր ոչ թե գաղափարախոսական բնույթի տեսության մեջ, այլ իրական կյանքում ժողովրդավարական սկզբունքների կիրառման դեպքերի ուսումնասիրությունն է: Ահա այսպիսին է ժողովրդավարության կայացման գործում անկախ, ազնիվ, վստահելի և համարձակ ազատ մամուլի կարևոր ներդրումը: Իսկ ազատ քվեարկությունը հնարավոր է երաշխավորել միայն այն պարագայում, եթե ընտրողները հաստատ իմանան՝ ինչ պայմաններում և իրականում ում կողմ են քվեարկում:

Իշխանավորները, ինչպես նաև պետական գործիչները, խոշոր ընկերությունների սեփականատերերը կամ այլ ազդեցիկ անձինք ամենաշատը վախենում են բարերում, տներում, աշխատանքի վայրերում, զբոսայգիներում կամ ճաշասենյակներում մտքեր փոխանակող մարդկանցից: Ուստի թաքցնելու բան ունեցող նման ազդեցիկ մարդկանց համար մամուլն առաջնային թիրախի է վերածվում:

Մամուլի բնականոն աշխատանքը խափանելու համար գոյություն ունեն բազում միջոցներ: Լրագրողների հնարավորությունները սահմանափակելու համար ծայրահեղ միջոցների փոխարեն, ինչպիսիք են լրագրողներին սպառնալը կամ վնաս հասցնելը, որպես կանոն, ավելի մեղմ միջոցներ են կիրառվում: Մարդկանց՝ իրենց

պետությունում տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին տեղեկացված լինելու իրավունքը սահմանափակելու համար կիրառում են տնտեսական վերահսկողության միջոցներ, ինչպես նաև լրատվական աղբյուրների գաղտնիությունը խախտելու կամ գրպարտության մասին խիստ օրենքներ: Այս ամենը շատ վտանգավոր վերջնական նպատակ է հետապնդում, այն է՝ հանրության աչքերում նսեմացնել լրատվամիջոցների դերը:

Այն լրագրերը կամ հեռուստաալիքները, որոնց հետ համագործակցող լրագրողներն ի վիճակի չեն լուսաբանել, պետական պաշտոնյաների կամ մասնավոր խոշոր ընկերությունների սեփականատերերի գործունեությունը և վախենում են «սխալ» հարց տալ այս կամ այն անձին կամ «սխալ» բառ գրել այս կամ այն անձի անվան կողքին, ոչ միայն ծանծրալի են դառնում, այլև՝ աննպատակ և ի վերջո իշխանությունների ձեռքում խաղալիք են դառնում: Մարդու համարձակությունն անսահման չէ, և իշխանավորների հետ առնչվելիս լրագրողը նույնպես կարող է իրեն միայնակ և անօգնական զգալ: Իշխանությունների մեղադրանքներից պաշտպանվելու համար լրատվամիջոցները կարող են իրենց լուսաբանած պատմություններում հասարակ մարդկանց ներգրավել:

Ներկայումս մեր առջև ծառայած է մարդու իրավունքները պաշտպանելու և լրատվամիջոցները հասարակական վերահսկողության գործուն միջոցի վերածելու խնդիրը: Քանի որ ինձ խնդրել են այս ակնարկում շարադրել երիտասարդ անհատի տեսակետը, ապա պետք է առանձնացնեմ կրթության դերը: Կցանկանայի առանձնացնել այն երկու առարկաները, որոնք պետք է ներմուծել բոլոր դպրոցներին և համալսարանների ուսումնական ծրագրերում.

1. «Քաղաքացիական կրթություն» առարկա, որի շրջանակներում երիտասարդներին կներկայացվեն պետության գործառույթները, ինչպես նաև պետության ընդհանուր աշխատանքում դատարանների, քաղաքական կուսակցությունների և այլ պետական ինստիտուտների դերը, ինչի արդյունքում երիտասարդներն ավելի մեծ հետաքրքրություն կտածեն իրենց երկրի նկատմամբ: Յուրաքանչյուր ոք պետք է որոշ չափով տեղյակ լինի իր երկրում պետական մակարդակով տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին և իմանա իր իրավունքներն ու պարտականությունները, ինչպես նաև իրավունքները պաշտպանելու միջոցները:

Քաղաքացիական կրթությունը ոչ միայն գիտելիքներ, այլև պետական կառույցների մասին իրազեկության մակարդակի բարձրացում է ենթադրում: Հաշվի առնելով, որ ժողովրդավարական պետության նպատակը հակասությունների կարգավորման գործում բոլոր պետական ինստիտուտներն ընդգրկվելն է, շատ կարևոր է նպաստել ապագա քաղաքացիների՝ բանակցություններ վարելու հմտությունների ձևավորմանը: Երեխաների՝ ներդաշնակորեն զարգանալու, ինքնուրույն մտածելու և հիմնավորված եզրակացություններ անելու կարողությունները զարգացնելու համար նրանց պետք է հարգանք ներշնչել ինչպես իրենց, այնպես էլ այլոց իրավունքների նկատմամբ: Քաղաքացիական կրթություն ստացած մարդիկ երբեք չեն հանդուրժի իրենց երկրում անարդարության որևէ դրսևորում:



2. «Լրագրության ներածություն» առարկա, որի շրջանակներում երիտասարդները հաճույք կստանան լրագրեր հրատարակելուց և ռադիոծրագրեր պատրաստելուց: Երիտասարդները միայն այդ դեպքում կարող են գնահատել խոսքի ազատությունը: Դպրոցներում և համալսարաններում ուսանող երիտասարդների համար պետք է հատուկ սեմինարներ անցկացնել, որպեսզի նրանք կարողանան ճիշտ ընկալել լրագրերում տեղ գտած տեղեկությունները, տարբերակել երկիմաստ հայտարարությունները և մշակել սեփական չափորոշիչները: Երիտասարդները պետք է ընթերցեն իրենց իսկ կողմից ընտրված նորություններ, իսկ այնուհետև դրանք քննարկեն խմբերով, ինչը նրանց հնարավորություն կտա վեր հանելու իրականության և մամուլում տեղ գտած նորությունների միջև անմիջական կապը: Ի վերջո, այս ամենի արդյունքում երիտասարդների մեջ լրատվամիջոցները վերահսկելու ցանկություն կառաջանա. նրանք կսկսեն պաշտպանել խոսքի ազատությունը և լրագրողներից ավելի բարձրորակ աշխատանք ակնկալել:

Ի լրումն կցանկանայի նշել, որ լրատվամիջոցների ներկա վիճակը բարելավելու և ազատ արտահայտվելու իրավունքը պաշտպանելու համար վերջերս նոր հնարավորություններ են ստեղծվել: Համացանցի, թվային լուսանկարչական սարքերի, ձայնագրիչների և համակարգիչների արագ տարածումը նպաստել է այսպես կոչված քաղաքացիական լրագրության զարգացմանը: Ամեն անգամ, երբ ավանդական լրատվամիջոցներն անկարող են պաշտպանել մարդկանց՝ տեղեկացված լինելու իրավունքը, սիրողական լրագրողները լուսաբանում են իրենց շրջապատող աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձությունները դրանց մասին այլոց տեղեկացնելու նպատակով: Թեև ավանդական լրատվամիջոցները խոցելի են իշխանությունների սպառնալիքների նկատմամբ, այդուհանդերձ, դրանք շատ լավ են հասկանում ժողովրդի կարիքները և կարող են բացել նրա աչքերը և այդպիսով նպաստել լրագրողների աշխատանքի գնահատմանը և պաշտպանությանը:

Իշխանավորների նման, բոլոր քաղաքացիները նույնպես իրենց երկրի տերն ու տիրակալն են համարվում և նույն իրավունքներից ու հիմնարար ազատություններից են օգտվում, ուստի և ունեն իրենց երկրում պետական մակարդակով տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին տեղեկացված լինելու և դրանց շուրջ իրենց կարծիքն արտահայտելու իրավունք: Յուրաքանչյուր ոք, ով փորձում է խախտել այդ իրավունքը կամ խոչընդոտում է քաղաքացիներին այն իրացնելու գործում, ձգտում է լռեցնել հասարակության ձայնը, հետևաբար թաքցնելու բան ունի: Նման դեպքերում իշխանավորները, որպես կանոն, ստորացնում և կեղեքում են իրենց ժողովրդին: Միայն քաղաքացիական բաց հասարակության ձևավորումը կարող է փրկել վախի և ստորության մթնոլորտում ապրող մարդկանց, որոնք իրենց իրավունքները պաշտպանելու համար պետք է բացեն իրենց աչքերը և ականջները և բարձրաձայնեն իրենց մտահոգությունները, և այդ ամենի հիմքում պետք է ընկած լինի առողջ մտեցումը:

# ...Քանզի ես հավատում եմ ժողովրդավարությանը. Եվրոպայի դերը գլոբալացված աշխարհում

## ԿԱՏԱՐԺԻՆԱ ՌԻԲԿԱ

«Երվրաֆորում Պոլսկա» միջմշակութային երկխոսության ասոցիացիա  
Լեհաստան

Որպես սույն ակնարկի վերնագիր ընտրել եմ «Երվրաֆորում Պոլսկա» միջմշակութային երկխոսության ասոցիացիայի վեբկայքի իմ պրոֆիլում տեղ գտած նախադասություններից մեկը: Անձամբ ես կարծում եմ, որ ժողովրդավարական կառավարման ձևի նկատմամբ հավատի մասին հայտնելը հույժ կարևոր է և պարտադիր ժողովրդավարության նկատմամբ որոշակի վերաբերմունք ձևավորելու համար: Այդ հավատն արտացոլում է իմ աշխարհայացքը և վարքագիծը: «Ժողովրդավարությունն» առանցքային հասկացություն է և հիմնարար գաղափար: Առանց ժողովրդավարության չեմ կարողանում պատկերացնել Եվրոպա աշխարհամասի, իմ հայրենիքի և իմ ապագան:

Չէի ցանկանա կարծրացած կաղապարներով մտածել և արտահայտվել: Չեմ կարծում, որ վաղ թե ուշ կգա ժամանակ, երբ բոլոր հնարավոր սննդային պաշարները սպառելուց հետո «կսկսենք միմյանց ուտել»: Խնդիրը ոչ թե Եվրոպայի համար փայլուն հեռանկարների բացակայությունն է, այլ Եվրոպայի առջև կանգնած երկընտրանքը, այն է՝ որոշումների կայացման գործընթացի արդյունավետ ռազմավարությունների բացակայություն ենթադրող քառտիկ իրավիճակում հայտնվել, թե՞ աղքատների և փոքրամասնությունների հիմնախնդիրներն անտեսող ավտորիտար վարչակարգ հաստատել: Ես արմատականության և ճակատագրապաշտության կողմնակից չեմ, սակայն հավատում եմ միմյանցից շատ տարբերվող գաղափարների:

Ինչու՞ է ինձ դուր գալիս ժողովրդավարական համակարգը: Այս հարցի շուրջ մտածելիս պարզ, նույնիսկ պարզունակ մտքեր են առաջանում: Ես պարզապես գնահատում եմ ընտրության հնարավորությունը, որն ինձ հնարավորություն է տալիս ինքնուրույն որոշելու՝ ինչ կինոնկար դիտել ազատ կիրակի օրերին կամ իր թեկնածուի օգտին քվեարկել: Ամենևին էլ անհեթեթ չի լինի պնդել, որ ավելի լայն իմաստով ազատ ընտրություն կատարելու իրավունքը (բացառությամբ ամենուր մեծ տարածում գտած գովազդների և մարկետինգային արշավների) լեի ժողովրդի կարևորագույն չգերազնահատված ձեռքբերումն է, որը, սակայն, որոշակի հետևանքներ է ունեցել: Ես շատ ուրախ եմ լեհական հասարակական կազմակերպու-

յունների պորտալների համար, քանի որ միշտ հետաքրքիր և արդիական տեղեկություններ են գտնում այդտեղ: Այսպիսով, իմ երկրի երրորդ սեկտորն օրեցօր զարգանում է: Շատ ուրախ եմ, որ ես էլ կարող եմ այդ զարգացման գործում իմ լուման ներդնել, թեև դա ընդհանուր զարգացմանը շատ քիչ է նպաստում: Այդուհանդերձ, ես ավելի շատ եմ գնահատում Լեհաստանի լավագույն բուհում ուսանելու, ինչպես նաև երազանքներիս քաղաքում՝ Լոնդոնում, կրթությունս շարունակելու հնարավորությունը:

Այսպիսով, այս հարցի շուրջ իմ մեջ առաջացած մտքերն այնքան էլ պարզունակ չեն, և ժողովրդավարական համակարգն ինձ դուր է գալիս մի շարք պատճառներով: Սակայն ռո՛րն է հիմնականը: Պատասխանը Եվրոպային բնորոշ «բազմազանությունն» է՝ բազմազգությունը, բազմամշակութայնությունը, բազմակրոնությունը և այլ «բազմազանությունները», որոնք այնքան շատ են Եվրոպայում: Դա մեծ առավելություն է Եվրոպայի համար, ինչը նրան հնարավորություն է ընձեռում կարևոր դեր խաղալու ներկայիս աշխարհում:

Եվրոպան (ինչպես նաև եվրոպացիները) սովոր են աշխարհի ուշադրության կենտրոնում լինել: Դա պայմանավորված է Եվրոպայի՝ մի քանի հազարամյակներ հաշվվող պատմությամբ. բաբելոնյան ժամանակների պատմությունն առհասարակ ջնջվել է եվրոպացիների հիշողությունից: Մեզանից քչերն են տեղյակ Եվրոպայի անկյունաքարը կազմող հունական մշակույթի վրա բաբելոնյան քաղաքակրթության գործած ազդեցության մասին: Ուստի և շատերը գերադասում են Եվրոպայի հիմքը համարել հունական և հռոմեական քաղաքակրթությունները:

Պատմության շուրջ խորհրդածություններից բացի առաջարկում եմ ուշադրություն դարձնել ներկա և ապագա զարգացումներին: Աշխարհի կենտրոնն Ատլանտյան օվկիանոսի հյուսիսային մասից դեպի հաղաղ օվկիանոս է տեղափոխվել: Թեև Միացյալ Նահանգներին հաջողվում է պահպանել աշխարհի առաջնորդի դերը, Եվրոպան թերևս խնդիրներ ունի այս ոլորտում. «Ասիայի վագրեր» անվամբ հայտնի երկրներն օրեցօր ավելի ազդեցիկ են դառնում: Հնդկաստանը, Բրազիլիան և Նիգերիան նույնպես ծայնի իրավունք են պահանջում Միավորված ազգերի կազմակերպության Անվտանգության խորհրդում: Հիմնարար փոփոխությունների մասին է վկայում նաև Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության դերի բարձրացումը: Մեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան, Գերմանիան և այլ եվրոպական երկրներ վաղ թե ուշ կորցնելու են միջազգային տնտեսական և քաղաքական հարաբերություններում իրենց զբաղեցրած գերիշխող դիրքը: Ներկայումս մի շարք պետություններ համախմբող Եվրոպայի դերն ու նշանակությունը կասկածների տեղիք է տալիս, քանի որ այն այլևս միջազգային հարաբերությունների ազդեցիկ կառույց չի հանդիսանում և աշխարհի ուշադրության կենտրոնում չէ:

Սույն ակնարկում չէի ցանկանա անդրադառնալ առանձին եվրոպական պետություններին, նույնիսկ՝ Գերմանիայի և Ֆրանսիայի նման հզոր (դեռևս հզոր են, սակայն որքան ժամանակ կպահպանեն իրենց դիրքերը) երկրներին: Փոխարենը, այդ երկրները կդիտարկեմ ամբողջ Եվրոպա աշխարհամասի առանձնահատկությու-

յան և ապագայի համատեքստում: Իրականում Եվրոպան աշխարհի փոքր մասն է կազմում և փոքրաթիվ բնակչություն ունի: Ոմանց կարծիքով, Եվրոպան կարևոր դեր է կատարել պատմության մեջ, քանի որ այստեղ են գտնվում ազատության և ժողովրդավարության ակունքները (այդ կապակցությամբ հարկ է հաշվի առնել Հյուսիսային Ամերիկայում ծավալված գործընթացները): Հիզմունդ Բաումանը գրել է, որ եվրոպական ուսմունքի համաձայն՝ «ժողովրդավարության հիմքում ընկած է քաղաքացիների ազատությունը, քաղաքացիները գիտակցում են ազատության նշանակությունը և իրենց քաղաք-պետություններում ժողովրդավարության սկզբունքներն անտեսելու համար անհրաժեշտ խիզախությունը: Ազատությունը և ժողովրդավարությունը փոխկապակցված հասկացություններ են»:

Մարդկության ամենանշանակալի նվաճումը հազարամյակների ընթացքում ձևավորված փիլիսոփայական, քաղաքական և իրավական մտքի զարգացումն է, ինչի բացակայության դեպքում եվրոպական և այլ քաղաքակրթության մասին խոսք անգամ չէր կարող լինել: Ճիշտ է՝ Չինաստանի դեպքում ժողովրդավարության կամ խոսքի ազատության մասին դժվար է խոսել, սակայն այդ երկրի տնտեսությունը ավելի ու ավելի արագ է զարգանում: Իսկ ի՞նչ քայլեր են ձեռնարկվել «մեր» աշխարհը համարվող Եվրոպայում տեխնիկական և տնտեսական զարգացման (գյուտեր, նոր տեսություններ և այլն) ոլորտում: Արդյոք այս հարցը եսասիրական բնոյթ է կրում: Թերևս այո, սակայն կարծում եմ, որ դա արդարացված է:

Քաղաքականության մեջ իր ունեցած դերի տեսանկյունից Եվրոպան զարգացման կարևորագույն փուլում է: Հիզմունդ Բաումանը կարծում է, որ կատարելապաշտությունը (պերֆեկցիոնիզմը) շարունակում է մնալ եվրոպական նույնականության առանցքային բաղադրատարրերից մեկը: Եվրոպացիները եսասեր չեն դառնում և շարունակում են իրենց անկատար համարել: Թեև Իմանուել Կանտի երազած հավիտենական խաղաղությունը հաստատելու համար դեռևս շատ անելիքներ կան, այդուհանդերձ, աշխարհը պետք է եվրոպացիներից ընդօրինակի «պատմական հակասությունները և հակամարտությունները խաղաղ ճանապարհով կարգավորելու» և «բազմամշակութային միջավայրում խաղաղ ապրելու միջոցները», ընդ որում նշված միջավայրը չի կարելի ժամանակավոր անհարմարություն համարել: Ժամանակակից աշխարհը եվրոպական փորձի կարիքն ունի» (Հիզմունդ Բաուման): Ներկայումս Եվրոպայում այդ ուղղությամբ գործուն քայլեր են ձեռնարկվում: «Surgeons» շարժումն առաջին անգամ է նման նախաձեռնության ձեռնամուխ եղել, որը շատ նման է գլոբալացման գործընթացին: Թեև ազգային պետությունները ձևավորվել և զարգացում են ապրել Եվրոպայում, այդուհանդերձ, այժմ հենց Եվրոպայում է աստիճանաբար վերանում տարածքային ինքնավարության գաղափարը:

Իմ կարծիքով, ազգային պետականության կուռ համակարգը մեր քաղաքակրթության ձևավորման փուլերից էր: Փաստորեն, մենք դեռևս կատարելության ենք ձգտում, իսկ եվրոպական աշխարհամասում և ընդհանրապես ամբողջ աշխարհում ձևավորված իրավիճակը մեր նպատակների իրականացմանն ամենևին էլ չի

նպաստում: Ստեղծված իրավիճակի նկատմամբ հոռետեսական վերաբերմունքից անկախ՝ մենք շարունակում ենք աստիճանաբար կատարելագործվել: Մեր քաղաքակրթությունն ինչպես առավելություններ, այնպես էլ թերություններ ունի, սակայն առավելություններն արտացոլող կորագիծը գնալով աճում է: Այդ ամենը նշանակում է, որ եթե նույնիսկ ներկայումս հակամարտությունների փուլում ենք հայտնվել և շփոթված ենք մեզ զգում, այդուհանդերձ, նման իրավիճակից դասեր ենք քաղում զարգացման ճանապարհը հաղթահարելու համար: Օրինակ՝ եվրոպացիներն ի վերջո հասկացել են, որ «արդարադատության երաշխիքը ոչ թե ուժն է, այլ՝ օրենքը և համաձայնության հասնելու ձգտումը, որը փոխարինելու է եկել բռնությանը» (մեջբերում Ինոզենցի, Կուզնեցովայի և Կազանի հեղինակած աշխատությունից): Դա բավական մեծ ձեռքբերում է, սակայն անհանդուրժողականության, պատերազմների, բնաջնջման և ամբողջատիրական վարչակարգի քանի՜ - քանի՜ դարեր են անցել, մինչև կարողացել ենք հասկանալ այս ամենը:

Ներկայումս մեր առջև ծառայած խնդիրն այն է, որ անորոշ և բազմաբնույթ փոխկախվածության պայմաններում մեկ վայրում խաղաղություն հաստատելը գրեթե անհնար է, եթե այլ վայրերում խաղաղություն չի տիրում: Եթե մենք ընդունում ենք արդարության և խաղաղության եվրոպական գաղափարները, ապա պետք է փորձենք բոլորին համոզել ընդունել դրանք: Այդ նպատակը հնարավոր չէ լիովին իրականացնել, իսկ հակառակ կարծիքն անիրատեսական է: Ամբողջ պատմության ընթացքում նոր գաղափարները «կրակի ու սրի» միջոցով են տարածվել: Փաստորեն, Եվրոպան ձգտել է ոչ թե փրկել, այլ զավթել աշխարհը: Սակայն արդարության գաղափարը, ինչպես նաև դրա հիմքում ընկած խաղաղություն հաստատելու գաղափարը նման եղանակով տարածել չի կարելի: Այսպիսով, մենք շատ բարդ առաքելություն ենք ստանձնել:

Այդպիսի կարծիք է արտահայտել Զիգմունդ Բաումանը իր «Europe: the unfinished adventure» («Եվրոպա. անավարտ արկած») գրքում: Նա համարում է, որ Եվրոպայի գոյության և կոչման հիմքում ընկած է առաքելությունը: Եվրոպական նույնականությունը յուրահատուկ գաղափարախոսության վրա է խարսխված. «Եվրոպան ոչ ոքի կողմից հայտնաբերվելու կարիք չունի: Եվրոպան առաքելություն, հիմք և զարգացում է ենթադրում: Նշված առաքելությունն իրականացնելու համար պետք է շատ ճարտարամիտ, հաստատական և աշխատասեր լինել: Նման առաքելությունը կարող է Սիզիփոսի անվերջանալի աշխատանքի կամ անհաղթահարելի մարտահրավերի վերածվել»: Բաումանը մեջբերում է Դենիզ դե Ռուժմոնի խոսքերը. «Եվրոպայի գոյության հիմքում ընկած է «անծայրածիր» գաղափարների անվերջանալի փնտրտուքը, որը ես արկած եմ անվանում»:

Շատ կարևոր հարց է առաջանում՝ ի՞նչ է խաղաղասիրական գաղափարներ տարածելու նպատակը, եթե ամենուր վախի և վտանգի մթնոլորտ է տիրում: Արդյոք նպատակահարմար է նման գաղափարներ տարածել ահաբեկիչների և ընդունող երկրների կարգուկանոնը խախտող ներգաղթյալների դեմ պայքարով հայտնի դարձած դարաշրջանում: Խաղաղասիրական գաղափարները, անշուշտ, առանց-

քային նշանակություն ունեն: Մեր արժանիքը համարվող բազմամշակութայնության բացասական հետևանքներն անհանդուրժելի են: Բենջամին Ռ. Բարբերը զգուշացնում է, որ հասարակության տարբեր խմբերի համակեցությունը չպետք է անիշխանության հանգեցնի: Գերմանիայի ճակատագիրը, որը Գյունթեր Գրասի կարծիքով, այժմ ավելի է մասնատված, քան մինչև 1990 թվականին մեզ չի սպառնում: Մենք գնահատում ենք բազմազանությունը:

Իմ կարծիքով, եվրոպացիների հիմնական պարտավորությունը հասարակության տարբեր խմբերի համակեցությունը սովորական և դրական երևույթի վերածելն է: Չիզմուռն Բաունանը մեջբերում է Հանս-Գեորգ Գադամերի խոսքերը, որը Եվրոպայի «հիմնական առանձնահատկությունն է համարում տարբեր խմբերի հետ համակեցության կանոնները սովորելու հնարավորությունը, եթե նույնիսկ վերջիններս այդ կանոնները չգիտեն»:

Ակնհայտ է, որ բազմամշակութային էթնիկական կազմ ունեցող աշխարհամասում բնակվելը մեր առավելությունն է: Ակնհայտ է, որ մենք կարող ենք դասեր քաղել անցյալի սխալներից և կատարելագործման ձգտել՝ քաջատեղյակ լինելով դրա անհնարինության մասին, ինչն ինքնին մեր առավելության առանցքային բաղադրիչն է: Բացի այդ, եվրոպացիներն իրենք էլ են փոխվում՝ այսպես կոչված այլոց նմանվելու համար: Եվրոպացիներն այլևս զավթիչներ ու առավել զարգացած քաղաքակրթության ներկայացուցիչներ չեն համարվում, այլ՝ «այլոց» են նմանվում և երբեք նախկինի նման չեն փորձի իրենց վրա հրավիրել ամբողջ աշխարհի ուշադրությունը: Այժմ Ռիչարդ Կապուլչինսկուն տեսնելիս աֆրիկացի երեխաները հավանաբար նրա ետևից չեն վազի և նրան «Ferenci! Ferenci!» (թարգմ.՝ օտար) չեն անվանի: Սպիտակամորթ եվրոպացիներն այլևս զարմանք չեն առաջացնում, ուստի այժմ պետք է փորձենք գրավել «այլոց» ուշադրությունը: Այսպիսով, մենք ևս մի գրեթե անիրագործելի առաքելություն ենք ստանձնելու, սակայն այդպիսին է Եվրոպայի ճակատագիրը:

Այս առաքելության իրագործումը եվրոպացիներից մեծ ջանքեր է պահանջում: Սույն ակնարկի վերնագրին անդրադառնալով՝ հիշեցնենք, որ ժողովրդավարությունն առանցքային հասկացություն է: Միայն նման կառավարման համակարգն է մարդկանց խրախուսում հոգ տանել և իրենց հնարավորության սահմաններում ամեն ինչ անել հասարակության համար: Ըստ Բենջամին Ռ. Բարբերի՝ եվրոպացիները պետք է իրենց աշխարհամասը Արևմուտքի (գլոբալացում) և Արևելքի (ջիհադ) սահմանագծին կամ դրանցից դուրս դիտարկեն: Սակայն դա անհնար է, քանի որ Եվրոպան ունի ինչպես Արևմուտքին, այնպես էլ Արևելքին բնորոշ առանձնահատկություններ: Մենք պետք է պաշտպանվենք ինչպես շուկայի անողոք մրցակցությունից (գլոբալացում), այնպես էլ արմատականությունից (ջիհադ): Հարկ է նշել, որ այս երկու հակոսնյա բևեռները խուսափում են իրենց գաղափարախոսությունների հիմնարար և ողջամիտ վերլուծությունից: Ուստի յուրաքանչյուր եվրոպացի պետք է ընդունի մարտահրավերը և նպաստի ժողովրդավարության կայացմանը: Միայն այդպես է հնարավոր կառուցել մի հասարակություն, որի ներ-

կայացուցիչները նվիրված կլինեն խաղաղության գաղափարին և ի վիճակի կլինեն այլընտրանքներ գտնելու՝ անողջամիտ և բռնի միջոցներից խուսափելու համար: Քանի որ մենք վախի մթնոլորտում ենք ապրում, մեր միակ իրական հույսը կատարելագործվելու նպատակին համահունչ մեծ նվաճումների հետ է կապված:

# **ԵՄ գործակցությունը և առաջընթացը Հայաստանում. ԵՀՔ ֆինանսական գործիքի շրջանակներում վերջերս իրականացված նախաձեռնությունները**

## **ԱՐԵԳ ԲԱՂԱՍԱՐՅԱԼ**

*Հայաստան*

**Խ**որհրդային Միության փլուզումից հետո Հայաստանը պահպանել է Ռուսաստանի հետ իր ունեցած սերտ կապերը և միաժամանակ քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական համագործակցության եզրեր է գտել Եվրոպայի հետ: Եվրամիության և Հայաստանի միջև ձևավորված փոխհարաբերությունները կարգավորում է 1996 թ. ստորագրված և 1999 թ. ուժի մեջ մտած «Գործընկերության և համագործակցության մասին» համաձայնագիրը: ԵՄ սահմանների շարունակական ընդլայնման հետ մեկտեղ Եվրամիությունը ներկայացրել է Եվրոպական հարևանության քաղաքականության (ԵՀՔ) ֆինանսական գործիքը, որի շրջանակներում Հայաստանն ընդգրկվել է 2004թ.: Մասնավորապես, 2006 թ. նոյեմբերի 14-ին Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը հավանություն է տվել ԵՀՔ Գործողությունների ծրագրին: Հայաստանի հավանությանն է արժանացել նաև 2007-2010 թթ. Ազգային ինդիկատիվ ծրագիրը (ԱԻԾ), որի շրջանակներում Հայաստանին ընդհանուր առմամբ 98,4 միլիոն եվրո է հատկացվել:

ԵՀՔ Ազգային ծրագրից բացի՝ Հայաստանը ԵՀՔ տարածաշրջանային և միջտարածաշրջանային ծրագրերի, ինչպես նաև Ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների եվրոպական գործիքի (ԺՄԻԵԳ) նման այլ թեմատիկ ծրագրերի շահառուն է հանդիսանում:

Սակայն մինչ քաղաքական կամքի ձևավորման և պետական մարմիններին ու ՀԿ-ներին օգնության տրամադրման տեսանկյունից նշված ԵՄ ծրագրերի և նախաձեռնությունների նշանակությունը վերլուծելը շատ կարևոր է վերլուծել ներկայումս Հայաստանում տիրող իրավիճակը: Մասնավորապես, ԵՄ հետ ԵՀԳԳ, ԺՄԻԵԳ և ԱԻԾ-ի շրջանակներում հաստատված համագործակցության արդյունավետության աստիճանը պարզելու համար անհրաժեշտ է պարզել, թե Հայաստանում Ժողովրդավարության և (կամ) օրենքի գերակայության սկզբունքը, մարդու իրավունքների պաշտպանությունը և քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտը զարգացման ինչ փուլում են:

Ժողովրդավարության կայացման և օրենքի գերակայության սկզբունքն ապահովելու նպատակով Հայաստանը քաղաքացիական ծառայության, դատական



համակարգը բարեփոխելու և կոռուպցիայի դեմ պայքարելու միջոցով վերջերս ձեռնամուխ է եղել նշված սկզբունքն ապահովող հաստատությունների աշխատանքի կայունության ու արդյունավետության երաշխավորմանը: 2007 թ. իրականացվել են 2005 թ. ընդունված սահմանադրական բարեփոխումները, ինչը նպաստել է իրավակարգի ամրապնդման, ի թիվս այլոց, իշխանության տարանջատման սկզբունքի (ներառյալ՝ Ազգային ժողովի լիազորությունների ընդլայնում և տեղական ինքնակառավարման մարմինների աշխատանքի բարելավում) ապահովման, դատական համակարգի անկախության, մարդու իրավունքների պաշտպանի (ՄԻՊ) ինստիտուտի հաստատման, ինչպես նաև լրատվամիջոցների ազատության երաշխավորմանը: Նոր օրենքներն արդյունավետ կիրառման կարիք ունեն, և նոր սահմանադրությամբ ամրագրված պահանջները բավարարելու համար հարկավոր է օրենսդրական բարեփոխումներ իրականացնել:՝ Տեղական ինքնակառավարման մարմինների համակարգի բարեփոխմանն է նվիրված նաև 2007 թ. դեկտեմբերի սկզբին հավանության արժանացած «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման և տարածքային կառավարման մասին» օրինագիծը, որը սահմանում է Երևանի քաղաքապետի անուղակի ընտրության կարգը:

2007 թ. մայիսյան խորհրդարանական ընտրությունները համապատասխանել են ԵԱՀԿ առջև Հայաստանի ստանձնած պարտավորություններին և ընդունված ժողովրդավարական չափանիշներին: 2008 թ. փետրվարյան նախագահական ընտրությունները հիմնականում համապատասխանել են միջազգային չափանիշներին (ըստ ԵԱՀԿ-ի), այդուհանդերձ, ընտրակեղծիքների, ինչպես նաև թեկնածուների նկատմամբ անհավասար վերաբերմունքի մասին որոշ ընտրողների հայտարարությունների հիման վրա հանրությունը շարունակում է մտահոգություն արտահայտել ընտրական գործընթացի վերաբերյալ: Ընտրություններից հետո սպանության ութ դեպք է արձանագրվել, և Երևանում՝ քսանօրյա արտակարգ դրություն հայտարարվել, որի ընթացքում հարցաքննվել են որոշ անձինք: Այս ամենն առժամանակ սասանել է Եվրոպական հանձնաժողովի հավատը Հայաստանում վերջերս արձանագրված ժողովրդավարական ձեռքբերումների նկատմամբ:

Տնտեսական և սոցիալական բարեփոխումների տեսանկյունից 2007-2008 թթ. ընթացքում Հայաստանի մակրոտնտեսական վիճակը կայուն էր: Ընդհանուր առմամբ, վեց տարիների ընթացքում երկնիշ տնտեսական աճ է արձանագրվել, որի շարժիչ ուժը հիմնականում շինարարության և ծառայությունների հատվածներն էին, ինչպես նաև՝ արտասահմանից ուղարկվող գումարները: 2007 թ. վերջերին տնտեսական աճը, ընդհանուր առմամբ, կազմել է 13.7%<sup>2</sup>. Հայաստանի Կենտրոնական բանկի կանխատեսմամբ՝ 2008 թ. երկրորդ կեսում՝ 3-րդ և 4-րդ եռամսյակներում, տնտեսական աճը, ընդհանուր առմամբ, 10-13% կկազմի: Մասնավորապես, 2008 թ. երկրորդ կեսում շինարարական հատվածում կանխատեսվող 16-17% աճը կարելի է վերագրել տրանսպորտի, հաղորդակցության, էներ-

1 Եվրոպական հարևանության քաղաքականության իրականացում, ընթացիկ զեկույց, 2007 թ.:

2 Եվրոպական հարևանության քաղաքականության իրականացում, ընթացիկ զեկույց, 2007 թ.:

գետիկայի, մետաղագործության և քիմիական արդյունաբերության ոլորտներում ակնկալվող ներդրումներին: Կանխատեսումների համաձայն՝ 2009 թ. առաջին կիսամյակում Հայաստանում, ընդհանուր առմամբ, 8-11% տնտեսական աճ է սպասվում: 2009 թ. առաջին կիսամյակում շինարարության հատվածում ակնկալվում է 12-14% աճ, իսկ ծառայությունների հատվածում, ամբողջ 2008 թ. կտրվածքով, 10-12% աճ: 2008 թ. հունվարից հունիսն ընկած ժամանակաշրջանում ծառայությունների հատվածում արձանագրված աճը 10,7% է կազմել, իսկ 2009 թ. առաջին կեսում այն 11,5%-13% է կազմելու: Եվ, վերջապես, 2008 թ. առաջին կեսում Հայաստանում արդյունաբերության ավելացված արժեքի իրական աճը 2,7% է կազմել: Տնտեսական աճը հիմնականում պայմանավորված էր ոգելից խմիչքների և շինանյութերի արտադրության մեջ գրանցված մեծ աճով, ինչպես նաև էներգետիկ արդյունաբերության ոլորտում վերջերս արձանագրված աճի միտումներով: Սակայն հիշեցնենք, որ արդյունաբերությունը շատ է զիջում է Հայաստանի տնտեսական աճի իսկական շարժիչ ուժը հանդիսացող շինարարությանը, ծառայություններին և արտասահմանյան ներդրումներին և (կամ) դրամական փոխանցումներին: Այն հանգամանքը, որ տնտեսական աճն ավելի շատ շինարարության, ոչ թե արդյունաբերության վրա է խարսխված, մեծ մտահոգության տեղիք է տվել՝ հատկապես հաշվի առնելով վերջերս շինարարական հատվածում արձանագրված աճի հարաբերական նվազումը: Հայաստանի տնտեսության լուրջ խնդիրներից է նաև հայկական դրամի արժեզրկումը, ԱՄՆ դոլարի արժեզրկումը և Միացյալ Նահանգներում անշարժ գույքի ճգնաժամի հետևանքով աշխարհի վարկային շուկաների հիմքերի ընդհանուր թուլացումը:

Հարկաբյուջետային և դրամավարկային ընդհանուր քաղաքականության շրջանակներում Կենտրոնական բանկը կրկնակի բարձրացրել է վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքը, և բյուջեի ավելցուկը 1% է կազմել: 2007 թ. տվյալներով, գործազրկության մակարդակը կազմել է աշխատուժի 7%-ը: Հարկ է նաև նշել, որ գյուղական համայնքներում նոր աշխատատեղեր բացելու և գյուղատնտեսական հատվածը զարգացնելու նպատակով բազում միջազգային դոնորների աջակցության ծրագրերը Հայաստանի գյուղատնտեսական հատվածում են իրականացվում: Այդուհանդերձ, նախորդ տարիների համեմատ՝ 2007 թ. այս հատվածում ստացված եկամուտը ՀՆԱ-ի ավելի փոքր մաս է կազմել: Եվ, վերջապես, Հայաստանում աղքատության մակարդակը նվազել է. աղքատության շեմից ցածր պայմաններում ապրող բնակչության թիվը 2007 թ. աստիճանաբար նվազել է մինչև 29%-ով, իսկ ծայրահեղ աղքատության մեջ ապրող մարդկանց թիվը բնակչության ընդհանուր թվի ընդամենը 6,5%-ն է կազմում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում վերջերս Հայաստանի նպատակն էր ապահովել մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների նկատմամբ հարգալից վերաբերմունքը և լրատվամիջոցների անկախությունը: Նշված նպատակն իրականացնելու համար ամրապնդվել են հանրային և մասնավոր հեռարձակող կազմակերպությունների աշխատանքը կարգավորող անկախ մարմ-

նի գործառույթները, խթանվել է հավաքներ անցկացնելու ազատության իրավունքը, ինչպես նաև հանրային և տնտեսական կյանքում տղամարդկանց և կանանց իրավահավասարությունը: Օրինակ՝ 2007 թ. փետրվարին «Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» փոփոխված օրենքով նախատեսվում է հավասարակշռության բերել Հեռուստատեսության և ռադիոյի ազգային կոմիտեի կազմում ընդգրկված կանանց և տղամարդկանց ընդհանուր թիվը: 2007 թ. ապրիլին Քրեական օրենսգրքում ներմուծված նոր իրավական դրույթների նպատակն է լրագրողների աշխատանքի խոչընդոտումը սահմանել որպես քրեորեն պատժելի արարք: Թեև կառավարությունը մեծ ջանքեր է գործադրել հավաքներ անցկացնելու ազատության իրավունքը պաշտպանելու ուղղությամբ, այդուհանդերձ, 2008 թ. նախագահական ընտրություններին նախորդող քարոզարշավի ընթացքում իշխանություններն ընդդիմության բազում հանրահավաքները չեն արտոնել, իսկ ոստիկանները խոչընդոտել են դրանց անցկացումը: Փաստորեն, «Հանրահավաքների անցկացման մասին» վերջերս փոփոխված ՀՀ օրենքը լուրջ մտահոգությունների տեղիք է տալիս<sup>1</sup>: «Ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր և ցույցեր անցկացնելու մասին» ՀՀ օրենքում 2008 թ. մարտի 17-ին կատարված փոփոխությունները քննարկվել են ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի (ԺՀՄԻԳ) հավաքների ազատության հարցերով փորձագիտական խմբի և Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից՝ Հայաստանի խորհրդարանի խոսնակի առաջարկությամբ:

«Նախնական գնահատականի հիման վրա Վենետիկի հանձնաժողովն ու ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի հավաքների ազատության հարցերով փորձագիտական խումբը չեն կարծում, որ արված փոփոխություններն ընդունելի են, քանի որ դրանք էականորեն ավելի են սահմանափակում հավաքների ազատությունը», - ասված է ընդհանուր կարծիքում<sup>2</sup>:

Վերջերս ընդունված փոփոխությունները վտանգում են խոսքի ազատությունը, քանի որ դրանք խստացնում են ինքնաբերական հավաքներին վերաբերող դրույթները, այդ թվում՝ փոքր ժողովներն ավելի մեծ հավաքների վերածելու հնարավորություն ընձեռող դրույթը: Այդուհանդերձ, 2008 թ. մարտի 28-ին Վենետիկի հանձնաժողովը և ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ն անհամաձայնություն են հայտնել Հայաստանի Ազգային ժողովին: Հուսանք, որ պետությունը միջոցներ կձեռնարկի հավաքների ազատության իրացումն ավելի դյուրին և քիչ սահմանափակումներ ենթադրող գործընթացի վերածելու ուղղությամբ:

Կանանց իրավունքների պաշտպանության ոլորտում իրականացվում է «Կանանց վիճակի բարելավման և հասարակությունում նրանց դերի բարձրացման (2004-2010) ազգային ծրագիրը», քանի որ երկրի քաղաքական կյանքին մասնակցող կանայք տղամարդկանց համեմատ շարունակում են փոքր թիվ կազմել<sup>3</sup>:

<sup>1</sup> ԵԱՀԿ, Եվրոպայի խորհուրդ. «Հանրահավաքների մասին» Հայաստանի օրենքում արված փոփոխությունները լուրջ մտահոգությունների տեղիք են տալիս»:

<sup>2</sup> նույն տեղում

<sup>3</sup> Եվրոպական հարևանության քաղաքականության իրականացում, ընթացիկ զեկույց, 2007 թ.:

Ներկայումս Հայաստանում տիրող սոցիալական և քաղաքական իրավիճակին անդրադառնալուց հետո կարելի է դիտարկել ԵՀԲԳ-ի և ԺՄԻԵԳ-ի նման զանազան ծրագրերի իրականացման արդյունավետության հարցը:

Հայաստանում ԵՀԲԳ-ն ներկայումս իրականացվում է երեք հիմնական ուղղություններով՝ աջակցություն ժողովրդավարական կառույցներին և կառավարման արդյունավետությանը, աջակցություն կարգավորիչ բարեփոխումների անցկացմանը և կարողությունների զարգացմանը, աջակցություն աղքատության հաղթահարմանն ուղղված միջոցների մշակման գործում: ԵՀԲԳ-ն առնչվում է նաև Հայաստանի առջև ծառայած մի քանի առաջնահերթ խնդիրների, որոնց հետևանքները տարածվում են ամբողջ Կովկասյան տարածաշրջանում:

Հայաստանում ԵՀԲԳ-ի ծրագրերն իրականացնող ինստիտուտների զարգացած կարողությունների և քաղաքական կամքի մասին են վկայում բազում փաստեր: Այսպես, նոր գործիքակազմի շրջանակներում նախատեսվում է իրականացնել ԵՀԲԳ-ի 5 թեմատիկ ծրագիր՝ Պարենի ապահովում, Միգրացիա և ապաստարան, Ներդրումներ մարդկային ռեսուրսների զարգացման համար, Զարգացման տեղական գործոններ, Ռեսուրսների, այդ թվում՝ էներգակիր ռեսուրսների կայուն կառավարում: Նախատեսվում է նաև ճգնաժամի հաղթահարմանն ուղղված հետևողական ճկուն միջոցներ ամրագրող կայունության գործիք մշակել: Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքական հակամարտությունը կարգավորելու տեսանկյունից Հայաստանի համար հատկապես մեծ նշանակություն ունի կայունության գործիքը: Հակամարտությունը փակուղի է մտել զինադադարի հայտարարման արդյունքում, և իրականում կայուն խաղաղություն այդպես էլ չի հաստատվել: Այսպիսով, կայունության գործիքը կարող է նպաստել ներկայումս ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի շրջանակներում ընթացող բանակցությունների արդյունավետության բարձրացմանը: Կայունության գործիքը կնպաստի նաև քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը և Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորմանն ուղղված արդիական «անմիջական» նախաձեռնությունների, ներառյալ՝ Երևանի և Բաքվի ազգային մամլո ակումբների համատեղ ծրագրերի զարգացմանը:

«ԵՄ-Հայաստան գործողությունների ծրագրում» ավելի են մասնավորեցվում Եվրոպական համայնքի աջակցության ծրագրի առաջնահերթությունները, որոնք հիմնականում հետևյալ ոլորտներին են առչվում. ժողովրդավարական կառույցների բարեփոխում և արդյունավետ կառավարում, կարգավորիչ բարեփոխումներ և կարողությունների զարգացում, աջակցություն աղքատության դեմ պայքարի գործում: Ներկայումս նշված յուրահատուկ առաջնահերթությունների շարքն են դասվում նաև իրավական պետության ժողովրդավարական կառույցների ամրապնդումը, մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների նկատմամբ հարգալից վերաբերմունքի ապահովումը, հետագա տնտեսական զարգացման խթանումը և (կամ) աղքատության հաղթահարման արդյունավետ միջոցների մշակումը և սոցիալական համախմբվածության ապահովումը, ներդրումային կլիմայի հետագա բարելավումը, մասնավոր հատվածի զարգացմամբ պայմանավորված տնտե-

սական աճի խթանումը, ԵՄ վարչական կարողությունների ձևավորման փորձին տնտեսական օրենսդրության հետագա համապատասխանեցումը, էներգետիկ ռազմավարության մշակումը, այդ թվում՝ որքան հնարավոր է շուտ Մեծամորի ատոմակայանի փակումը, դարաբաղյան հակամարտության խաղաղ կարգավորումը և տարածաշրջանում սերտ համագործակցության հաստատումը: Աջակցության այս առաջնահերթ ղորտներն ընդգրկված են Հայաստանի համար նախատեսված ԵՄ բոլոր գործիքներում և ծրագրերում<sup>1</sup>:

Թեև Հայաստանում ԵՀԳԳ ծրագրերի մեծ մասի իրականացման փուլն ընդգրկում է 2007–2013 թթ. Ժամանակահատվածը, այդուհանդերձ, որոշ ղորտներում արդեն նշանակալի առաջընթաց է նկատվել: ԵՀԲ գործողությունների ծրագրի իրականացման տեսանկյունից բավականին մեծ առաջընթաց է արձանագրվել դատական բարեփոխումների, ընտրությունների անցկացման և օմբուդսմենի ինստիտուտի կայացման ղորտներում: Բացի այդ, նշանակալի առաջընթաց է արձանագրվել նաև հակամարտությունների կանխման և ճգնաժամի կառավարման ղորտում: Հայաստանը որոշել է վերսկսել Միջազգային քրեական դատարանի Հռոմի կանոնադրության վավերացման գործընթացը: Բացի այդ, Հայաստանը շարունակում է ահաբեկչությանն առնչվող հարցերի վերաբերյալ տեղեկատվություն փոխանակելու ղորտում ՄԱԿ-ի Հակահաբեկչական կոմիտեի գործադիր տնօրինության երևանյան գրասենյակի գնահատման խմբի միջոցով համագործակցել ՄԱԿ-ի և ՆԱՏՕ-ի հետ:

Կրթական բարեփոխումների ղորտում Հայաստանը շարունակում է Բոլոնյան գործընթացին համապատասխան արդիականացնել ուսումնական ծրագրերը և բարեփոխել համալսարանների վարչական և կազմակերպչական կարողությունները: Հայաստանը կազմել է նաև 2008–2010 թթ. մասնագիտական կրթության արդիականացման գործողությունների ծրագիր՝ կրթական գործընթացի կարգավորման համակարգը և ֆինանսավորման պայմանները բարելավելու, ինչպես նաև արժանիքների վրա հիմնված չափանիշների և կրթության որակի մշտադիտարկման (մոնիթորինգի) հասկացությունները ներմուծելու համար:

Վերոնշյալ տվյալների և ծրագրի առաջին տարվա ընթացքում իրականացված ԵՀԲ գործողությունների ծրագրի վերաբերյալ 2008 թ. ապրիլին Եվրոպական հանձնաժողովի ներկայացրած ընթացիկ զեկույցի համաձայն՝ Հայաստանում շատ բարեփոխումներ են հաստատվել և իրականացվել: Այդուհանդերձ, քաղաքացիական հասարակության հայ անկախ փորձագետներից շատերը համոզված են, որ նշված բարեփոխումների վերաբերյալ Եվրոպական հանձնաժողովի զեկույցն իրականությանը չի համապատասխանում և գերազնահատում է ծրագրի առաջին տարվա ձեռքբերումները: Փորձագետները նույնպես զեկույցներ են կազմել իրենց հայտնաբերած անհամապատասխանությունների մասին: Տարածայնությունների տեղիք տված հարցերը հիմնականում վերաբերել են հետևյալ ղորտներին.

<sup>1</sup> Եվրոպական հարևանության և գործընկերության գործիք, Հայաստան, Երկրի ռազմավարական փաստաթուղթ, (2007 – 2013թթ.):

ժողովրդավարություն և օրենքի գերակայություն, մարդու իրավունքներ և հիմնարար ազատություններ, տնտեսական և սոցիալական բարեփոխումներ, շուկայական և կարգավորիչ բարեփոխումներ և, վերջապես, տրանսպորտի, էներգետիկայի և շրջակա միջավայրի պահպանման ոլորտի բարեփոխումներ:

Եվրոպական հանձնաժողովի զեկույցի՝ ժողովրդավարության և օրենքի գերակայության ոլորտում իրականացված բարեփոխումներին նվիրված հատվածում նշվել է, որ ինչպես 2007 թ. մայիսյան խորհրդարանական ընտրությունները, այնպես էլ 2008 թ. փետրվարյան նախագահական ընտրությունները համապատասխանել են ԵԱՀԿ չափանիշներին: Այնուհանդերձ, քաղաքացիական հասարակության փորձագետները պնդում են, որ «միջազգային դիտորդական առաքելություններն ընտրակաշառքին, վարչական, զանգվածային լրատվամիջոցների, մարդկային և այլ ռեսուրսների օգտագործմանը պատշաճ ուշադրություն չեն դարձրել և ընտրական գործընթացին ճիշտ գնահատական չեն տվել»: Բացի այդ, փորձագետները նաև այն կարծիքն են արտահայտել, որ «ԵԱՀԿ գնահատականը անօրինական ընտրություններն օրինականացնելու փորձ էր, որը խիստ քննադատության է արժանացել»<sup>1</sup>:

Տնտեսական և սոցիալական բարեփոխումներին անդրադառնալիս Եվրոպական հանձնաժողովը նշել է, որ Հայաստանի գործարար միջավայրը բարելավվել է, սակայն քաղաքացիական հասարակության փորձագետները պնդում են, որ 2007 թ. հարկային մարմինները և այլ պետական տեսչությունները ճնշում են գործադրել «Ռոյալ Արմենիա», «Ռադիո հայ» և այլ ընկերությունների և լրատվամիջոցների վրա պետական պաշտոնյաների վերահսկողությանը չենթարկվելու համար: Քաղաքացիական հասարակության փորձագետները քննադատում են նաև նախքան հարկային վարկի ժամկետի ավարտը հարկերը հավաքելու պրակտիկան և փոքր ու միջին բիզնեսի համար սահմանված հարկման չափորոշիչները, որոնք կառավարության հետ սերտ կապեր ունեցող մեծ բիզնեսի ներկայացուցիչների վրա չեն տարածվում:

Տրանսպորտի, էներգետիկայի և շրջակա միջավայրի պահպանման ոլորտում իրականացվող բարեփոխումներին անդրադառնալով՝ ԵՄ հանձնաժողովը նշում է. «Օրիուսի կոնվենցիայի դրույթները կյանքի կոչելու համար անհրաժեշտ ազգային գործողությունների ծրագիրը մշակման փուլում է, և Հայաստանում արդեն գործում է ինը Օրիուս կենտրոն»: Սակայն քաղաքացիական հասարակության փորձագետները հակառակն են պնդում, ասել է թե՛ Հայաստանի կառավարությունը Օրիուսի կոնվենցիայի դրույթների պահպանումն ապահովող կոմիտեի առջև 2006 թ. մարտին ստանձնած պարտավորությունները չի կատարում<sup>2</sup>: Ի վերջո, Երևանի մամուլի ակումբի և «Թրանսփերենսի ինթերնեշնլ» հակակոռուպցիոն կենտրոնի նման տարբեր կազմակերպությունների քաղաքացիական հասարակության

<sup>1</sup> «2007 թ. Եվրոպական հարևանության իրականացում» Հայաստանի վերաբերյալ ընթացիկ զեկույցին քաղաքացիական հասարակության փորձագետների կողմից տված գնահատական: Գործընկերություն հանուն բաց հասարակության:

<sup>2</sup> Նույն տեղում:

վորձագետները համակարծիք են այն հարցի շուրջ, որ ԵՀԳԳ շրջանակներում Հայաստանում իրականացվող բարեփոխումներից շատերն ավելի հետևողական մոտեցման կարիք ունեն:

2003 թ. ԺՄԻԵԳ (Ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների եվրոպական գործիք) շրջանակներում մեկնարկել է Հայաստանում գործող ՀԿ-ների աջակցության ծրագիրը: Նախաձեռնությունը նպաստել է 11 ծրագրերի հաջող իրականացմանը: Նշված ծրագրերը քննարկման ներկայացրած 48 ծրագրերից են ընտրվել, և դրանց իրականացման համար ընդհանուր առմամբ 498 033 եվրոյի չափով դրամաշնորհ է հատկացվել: Այսպիսով, ընտրվել են հետևյալ 11 ծրագրերը՝

1. «Կոռուպցիայի դեմ պայքարի արշավ և (կամ) Հայաստանում բարենպաստ իրավական դաշտի և սոցիալական իրավիճակի ձևավորում» (Հակասահաբեկչական աջակցության կենտրոն) ,

2. «Հավասար իրավունքներից դեպի հավասար հնարավորություններ» («Հավատ» ՀԿ),

3. «Հայաստանի օրենսդրության մեջ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» եվրոպական խարտիայի ներմուծումը որպես տեղական ինքնակառավարման մարմինների ժողովրդականացման և զարգացման հիմք» (Համայնքների ֆինանսիստների միավորում),

4. «Հայաստանը և Ադրբեջանը պատերազմի և խաղաղության խաչմերուկում. ինչպե՞ս կտրտել կարծրատիպերը» (Հայաստանի հետաքննող լրագրողների ընկերակցություն),

5. «Ինտերակտիվ մարդու իրավունքներ» («Երիտասարդական նվաճումներ» ՀԿ),

6. «Հայաստանում իրավական պետություն կառուցելու գործում լրատվամիջոցների դերի բարձրացում» («Ֆեմիդա» ՀԿ),

7. «Դեպի նոր առաջնորդություն. խմբային շահերի համաձայնեցմանը նպաստող խաղաղ միջոցներ» (Մարդկային զարգացման միջազգային կենտրոն),

8. «Մարդու իրավունքներ թեմայով ռադիոծրագրերի լսաշար» (Էլեկտրոնային գանգվածային լրատվամիջոցներին աջակցող «Անտենա» ՀԿ),

9. «Հաշվետվություն հանրության առջև» (Տեղական ինքնակառավարման զարգացման աջակցող տեղեկատվական-ուսուցողական կենտրոն),

10. «Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական դատարանի առցանց տեղեկատվական կենտրոնի ստեղծում» (Հասարակայնության հետ կապերի հայաստանյան ասոցիացիա),

11. «Մարդու իրավունքները և գիտելիքները կյանքի կոչելը» (Հայաստանի հելսինկյան կոմիտե):

2003 թ. մեկնարկած ԺՄԻԵԳ ծրագրերը բավականին լավ են իրականացվել, ուստի և դրանք շարունակվելու են առնվազն 2007-2010 թթ. Ժամանակահատվածում՝ համալրվելով նոր ավելի արդյունավետ ռազմավարությամբ: Նշված ռազմավարության միջոցով ծրագրերը շարունակելու են նպաստել մարդու իրա-

վունքների նկատմամբ հարգալից վերաբերմունքի ճնաձևորմանը, հատկապես այն-  
պիսի երկրներում, որտեղ այդ իրավունքների պաշտպանությունը վտանգված է:  
Շարունակվելու են նաև քաղաքացիական հասարակության զարգացմանը, խոշ-  
տանգումների և մահապատժի վերացմանն ուղղված ծրագրերը: Բացի այդ, 2007  
– 2010 թթ. Ժամանակահատվածի համար մշակված նոր ռազմավարությունը ընտ-  
րությունների դիտարկման միջոցով կնպաստի ժողովրդավարական ընտրական  
գործընթացների թափանցիկության մակարդակի բարձրացմանը:

Ինչ վերաբերում է ՀԿ-ներին, ապա ԺՄԻԵԳ-ը հստակ առավելություն ունի,  
քանի որ ՀԿ-ներին աջակցություն ցուցաբերելու համար այն պետության հա-  
մաձայնության կարիքը չունի: Նշված առավելությունը մասնավորապես ժողովր-  
դավարության և մարդու իրավունքների պաշտպանության նրբին հարցերի շուրջ  
քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների հետ ազգային մա-  
կարդակով հաստատված համագործակցության առանցքային առանձնահատ-  
կություններից է<sup>1</sup>: Բացի այդ, ի տարբերություն ԺՄԻԵԳ-ի այսպես կոչված աշ-  
խարհագրական ծրագրերին բնորոշ երկարաժամկետ ծրագրման մոտեցման,  
փոփոխվող պայմաններին արձագանքելու և նորարարությունների ընդունմանը  
նպաստելու տեսակետից նոր ռազմավարությունը շատ ավելի ճկուն է:

Սակայն ՀԿ-ների տեսանկյունից ԺՄԻԵԳ-ի թերություններից մեկն այն է, որ  
այն եզակի միջոցներից է, որոնց օգնությամբ ՀԿ-ները կարող են մասնակցել ԵՄ  
կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերին: Շատերը հույս են հայտնել, որ ապագայում  
կմշակվեն նաև այլ քաղաքական գործիքներ, որոնք ՀԿ-ներին ԵՄ ծրագրերին  
ավելի լիարժեքորեն մասնակցելու հնարավորություն կտան:

Ամփոփելով հարկ է նշել, որ Հայաստանում Եվրամիության կողմից իրակա-  
նացվող կամ մոտ ապագայում իրականացվելիք նախաձեռնությունների մեծ  
մասի հաջող ընթացքը նախորդող ծրագրերի հաջողությամբ է պայմանավոր-  
ված: Տնտեսական զարգացման, ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների  
պաշտպանության և ցանկացած այլ ոլորտում ԵՀԲԳ շրջանակներում իրակա-  
նացվող ԵՄ նախաձեռնությունների արդյունավետությունը բարձրացնելու համար  
Հայաստանի պետությունը և ժողովուրդը պետք է ողջամտորեն ծախսեն դրական  
փոփոխությունների իրականացումն ապահովելու նպատակով իրենց հատկաց-  
րած գումարները և ռեսուրսները: Նախաձեռնությունների իրականացման ձևերի  
հետ մեկտեղ հույժ կարևոր է նաև այդ նախաձեռնությունների իրական արդյունք-  
ների անկողմնակալ վերլուծությունը և լրացուցիչ բարեփոխումների անհրաժեշ-  
տությունը որոշելու կարողությունը: Հայաստանի Հանրապետությունն ապացուցել  
է ԵՀԲԳ որոշ նախաձեռնություններ հաջողությամբ իրականացնելու իր կարողու-  
թյունը, ուստի և ԵՄ հետագա համագործակցության շրջանակներում Հայաստանի  
սոցիալական և տնտեսական համակարգերի ողջ ներուժը բացահայտելու համար,

<sup>1</sup> Ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների եվրոպական գործիք (ԺՄԻԵԳ), Ռազմավարական  
փաստաթուղթ (2007 – 2010թթ.):



անշուշտ, հարկավոր է լրացուցիչ ուսումնասիրել նշված նախաձեռնությունների հաջողության երաշխիքները:

# «Արևելյան գործընկերություն». արդյոք ծրագիրը հակամարտությունների կարգավորման նոր ուղին է առաջարկում

## Արփևե Մարտիրոսյան

*Ուկրաինայի համալսարան, Ճվեդիա*

*Գրոնինգենի համալսարան, Նիդեռլանդներ*

Հաշվի առնելով վերջերս Եվրամիության սահմանների ընդլայնումը և հետագայում «ԵՄ ընտանիք» նոր երկրներ ընդունելու հնարավորությունը՝ նոր հարևաններ ձեռք բերած ԵՄ-ն իր կայունությունն ապահովելու համար մշակել է Եվրոպական հարևանության քաղաքականությունը (ԵՀՔ) և որոշ ժամանակ անց դրա շրջանակներում ընդգրկել է նաև Հարավային Կովկասը: Մի շարք ձգձգված հակամարտություններ ունեցող Հարավային Կովկասի տարածաշրջանը նշանակալի վտանգ է ներկայացնում ԵՄ կայունության համար: Հարևան երկրների անկայունությունն ուղղակիորեն կազդի ինչպես ԵՄ տնտեսության, այնպես էլ քաղաքականության վրա: Հակամարտության կարգավորումը ԵՀՔ օրակարգում ընդգրկված կարևոր խնդիր էր, սակայն այն իր նպատակին լիարժեք ներուժով չի ծառայում: Այն հանգամանքը, որ Եվրամիությանը չի հաջողվում պահպանել «մեկ ձայնով և դեմքով հանդես գալու» իր նշանաբանը, այլևս զարմանալի չէ: Անակնկալ նորություն չէ նաև այն փաստը, որ չափից շատ ինստիտուտներ ունեցող ԵՄ համակարգը համախմբվածությունից և համակարգումից զուրկ է: Այս ամենը Եվրամիությանը խանգարում է իրականացնել իր առաքելությունը, այսինքն՝ հակամարտությունները կանխելու և կարգավորելու իր հիմնական նպատակը: Այլ հարց է, թե արդյոք պատճառը կամքի, թե միջոցների բացակայությունն է: Ամեն դեպքում՝ շատ բան է կախված այն տարածաշրջանից, որտեղ Եվրամիությունը փորձում է իրականացնել նշված նպատակը: Հարավային Կովկասի հակամարտություններում, հատկապես՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության պարագայում, Եվրամիությունն աննշան դեր է խաղում:

Եվրոպական հարևանության քաղաքականության գործողությունների պլանները (անգլ՝ ENP AP) հակամարտության կարգավորման ուղիների վերաբերյալ քիչ առաջարկներ են պարունակում: Ավելին, հակամարտության կարգավորումը տարբեր աստիճանի կարևորություն ունեցող խնդիրների շարքում դասակարգելը Եվրամիության չհամակարգված գործողությունների մասին է վկայում: Բացի այդ, գործողությունների պլաններում հակամարտության կողմերը տարբեր եզրույթներով են բնորոշվում, ինչը հակասական և անհետևողական մոտեցման հետևանք է:

Հարավային Կովկասում հնարավոր հակամարտությունները կանխելու և կարգավորելու առնչությամբ ԵՄ կողմից գործածվող «մեղմ» քաղաքականություն եզրույթը թերևս «հարմար» մոտեցում է ԵՄ-ի համար: Տարածաշրջանում ներկայացուցչություն ունենալով հանդերձ՝ Եվրամիությունն աննկատ է մնում՝ Ռուսաստանին կամ Միացյալ Նահանգներին չխանգարելու համար, իսկ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման պարագայում ԵԱՀԿ Մինսկի խմբին ցուցաբերվող աջակցությամբ է սահմանափակվում: Նման հայտարարությունների բազմակի կրկնության հետևանքով Եվրամիությունը ոչ թե ենթագիտակցաբար, այլ թերևս գիտակցաբար խուսափում է հակամարտության կարգավորման գործում ավելի մեծ դեր ստանձնելուց: Երբեմն Եվրամիությունը նույնիսկ հեգնական հայտարարություններ է անում, թե ո՞չ Հայաստանը, ո՞չ էլ Ադրբեջանն իրեն չեն խնդրել ավելի ակտիվ մասնակցել հակամարտության կարգավորման գործընթացին: Սխալ կլիներ կարծել, որ Եվրամիությունն իսկապես պաշտոնական հրավերի է սպասում: Վրաստանը բազմիցս խնդրել է Եվրամիությանն ավելի ակտիվ մասնակցել Հարավային Օսիայի հակամարտության կարգավորման գործընթացին, սակայն Եվրամիությունը կարծես նման պատրաստակամություն չի հայտնել: Դա պայմանավորված է մի շարք պատճառներով, որոնցից հիմնականը ռուսական գործոնն է:

2009 թ. մեկնարկած «Արևելյան գործընկերություն» ծրագիրը հավանաբար Եվրոպական հարևանության քաղաքականությունը շարունակող նախաձեռնություն է: «Արևելյան գործընկերությունը» ներառում է համագործակցության վրա հիմնված մի շարք ծրագրեր, որոնք միտված են ԵՄ արևելյան գործընկեր երկրների համար ինտեգրման ավելի լավ մոդելի մշակմանը: Միայն լավատեսները կարող են կարծել, որ կոռումպացված զարգացող երկրների վերափոխմանը և վերակառուցմանը նպաստող միջոցներ ձեռնարկելիս Եվրամիությունը միայն մեծահոգությամբ է առաջնորդվում: Նմանապես, միամտություն կլիներ կարծել, որ Եվրոպական հարևանության քաղաքականության և «Արևելյան գործընկերություն» ծրագրերի շրջանակներում ԵՄ-ի հետ համագործակցող երկրների միակ նպատակն ավելի ժողովրդավարական կամ եվրոպական չափանիշները բավարարող երկրների վերածվելն է: Իրականում այդ համագործակցությունը փոխաշահավետ համաձայնություն է, որի շրջանակներում Եվրամիությունն ավելի հաճախ ոչ թե պարտավորեցնող, այլ շահագրգռող միջոցների է դիմում, իսկ գործընկեր պետություններն ընդունում են իրենց հարմար պայմանները՝ մերժելով մնացածները:

«Արևելյան գործընկերություն» ծրագիրը կարող էր հակամարտությունների կարգավորման հարցում Եվրոպական հարևանության քաղաքականության բացերը լրացնելու հիանալի հնարավորության վերածվել: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ խաղաղության և կայունության բացակայության պայմաններում Եվրամիության և գործընկերների, ինչպես նաև միայն գործընկերների միջև առևտրի կամ տնտեսական համագործակցության մասին խոսք անգամ չի կարող լինել,

ԵՄ արտաքին քաղաքականությունը պետք է մեծ լրջությամբ վերաբերեր տարածաշրջանում հնարավոր հակամարտությունների կանխմանը և կարգավորմանը: Թեև Եվրամիությունը բազմիցս նշել է, որ հակամարտությունների կանխումը և կարգավորումն իր արտաքին քաղաքականության առանցքն է, սակայն գործնականում, հատկապես՝ ղարաբաղյան հակամարտության պարագայում, նման հայտարարությունները կյանքի կոչելու համար քիչ քայլեր են ձեռնարկվել: Պրահայում կայացած «Արևելյան գործընկերություն» գագաթնաժողովին ընդունված համատեղ հռչակագրում այս հարցին համառոտ և անուղղակի անդրադարձ է եղել: Ղարաբաղյան հակամարտությանն առնչվող ԵՄ բոլոր հայտարարություններն անորոշ և խաբուսիկ տպավորություն են թողնում: Ակնկալվող տևական համագործակցության պարագայում անհնար է կանխատեսել, թե ղարաբաղյան հակամարտության վերսկսման դեպքում Եվրամիությունն ինչպիսի քայլեր կձեռնարկի: Նա դանդաղ է արձագանքում կամ ընդհանրապես անտարբեր է Ադրբեյջանի նախագահի՝ հակամարտությունն ուժի գործադրմամբ կարգավորելու ռազմատեսչ հայտարարությունների նկատմամբ: Նախագահ Ալիևի սպառնալից հայտարարություններին կամ ԵՄ արժեքներին հակասող այլ հարցերին կարգով արձագանքելու փոխարեն Եվրամիությունը նախապատվություն է տալիս Ադրբեյջանի հետ ունեցած տնտեսական կապերին՝ դրանով իսկ խաբիսելով իր՝ որպես չեզոք միջազգային լուրջ քաղաքական կառույցի դերը:

Հավանաբար շատ բարդ կլինի ասել՝ արդյոք խաղաղությունը զարգացմամբ է պայմանավորված, թե՞ զարգացումը՝ խաղաղությամբ: Դեռ իր բարդությամբ շատ նման է հետևյալ հարցին՝ ռոն է առաջինը՝ կյանքը, թե՞ գիտակցությունը: Ամեն դեպքում խաղաղությունը և զարգացումը փոխկապակցված են, ուստի և Եվրամիությունը պետք է այս երկու գործոններին հավասարապես վերաբերվի, և այդ վերաբերմունքը հաստատի ոչ միայն իր հայտարարություններով, այլև՝ գործով: «Արևելյան գործընկերություն» այնպիսի նախաձեռնություն է, որը միտված է ոչ միայն գործընկերների հետ Եվրամիության համագործակցության ամրապնդմանը, այլև՝ գործընկերների միջև համագործակցության զարգացմանը: «Արևելյան գործընկերության» ծրագրի առանցքային կետերից մեկը գործընկեր երկրների քաղաքացիների համար ԵՄ գոտի մուտքի արտոնագրեր ստանալու ընթացակարգերի պարզեցումն է: Սակայն Եվրամիությունն անտեսում է այն փաստը, որ ինչպես հայաստանաբնակ հայերը, այնպես էլ այլ երկրների քաղաքացի հանդիսացող սփյուռքահայերը գործնականում Ադրբեյջան մեկնել չեն կարող: Հաշվի առնելով նման հարցերի անտեսումը՝ Եվրամիության՝ գործընկերների միջև համագործակցության խրախուսումը կասկածներ է հարուցում: Դեռ բնավ չի նշանակում, որ Եվրամիությունն ընդհանրապես ոչինչ չի անում տարածաշրջանում տիրող իրավիճակը բարելավելու համար, դա նշանակում է, որ Եվրամիությունը չի ցանկանում այդ ուղղությամբ անել այն ամենը, ինչ կարող է:

ԵՄ խաղաղարար դիվանագիտության արդյունավետությունն ապացուցող օրինակների շարքում կարելի է վկայակոչել տնտեսական գործընկերության միջոցով

վաղեմի թշնամիներ Գերմանիայի և Ֆրանսիայի միջև խաղաղություն հաստատելու գործում Եվրամիության հաջողությունը: Ճիշտ է, Եվրամիությանը հաջողվել է գրեթե զրոյի հասցնել անդամ պետությունների միջև պատերազմական գործողությունների հնարավորությունը, սակայն դա չի նշանակում, որ ուրույն պատմություն, էթնիկական կազմ, կրոնական հայացքներ և լեզվական տարբերություններ ունեցող տարածաշրջաններում կարելի է կիրառել նույն ռազմավարությունը: Այնուհանդերձ, այս ամենը բնավ չի նշանակում, որ Եվրամիության և Ադրբեջանի կամ Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև տնտեսական կապերի կամ համագործակցության զարգացումն անպայման կնպաստի դարաբաղյան հակամարտության կարգավորմանը: Բոլորին հայտնի է, որ ադրբեջանցիները և հայերը ներկայումս առևտուր են անում Սադախլոյի շուկայում, և Հայաստանը նույնիսկ ավելի ամուր ուղղակի կամ անուղղակի առևտրական կապեր ունի Թուրքիայի հետ: Սակայն այդ կապերը երկրների միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատմանը, տարածքային վեճերի լուծմանը կամ ցեղասպանության ճանաչմանը որևէ կերպ չեն նպաստել, հետևաբար տարածաշրջանում խաղաղություն հաստատելու համար՝ հարկ է կարևորել նաև այլ խնդիրները, և Եվրոպական հարևանության քաղաքականության համեմատ ավելի զարգացած «Արևելյան գործընկերության» ծրագիրը կարող է մեծապես նպաստել այդ խնդիրների լուծմանը: Դժբախտաբար, «Արևելյան գործընկերության» ծրագրում դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման վերաբերյալ նոր դրույթներ չեն ավելացվել, և հստակ չի նշվել հակամարտության կարգավորման գործընթացին Եվրամիության ակտիվ մասնակցության մասին: Թեև Եվրամիությունն իր տրամադրության տակ ունի հակամարտությունների կարգավորման անհրաժեշտ բոլոր գործիքները, սակայն հավանական հակամարտության ազդանշանները վերացնելու համար դրանք չի կիրառում՝ դրանով իսկ խոչընդոտելով ինտեգրման և համագործակցության ծրագրերի իրականացումը: Միջազգային ճգնաժամային խումբը, Փոքրամասնությունների հարցերով եվրոպական կենտրոնը, Եվրոպայի խորհուրդը և այլ միջազգային կազմակերպություններ իրենց զեկույցներում և հայեցակարգերում արժարժում են Վրաստանի ազգային փոքրամասնությունների խնդիրները: Եվրամիությունը, անկասկած, քաջատեղյակ է լեզվական և կրոնական տարբերությունների, կրթության և այլ հարցերի շուրջ Վրաստանի կառավարության և ջավախահայության միջև առկա լարվածության մասին: Անխուսափելի ճգնաժամի բոլոր ակնհայտ հատկանիշների առկայության դեպքում անգամ Եվրամիությունը որևէ կանխիչ միջոցառումներ չի ձեռնարկում: Ուրեմն հրն է հնարավոր ճգնաժամը կանխելու համար միջոցներ մշակելու նպատակը, եթե Եվրամիությունը դրանք չի կիրառում: Ճիշտ է, Ջավախքում տիրող իրավիճակը հեռու է Հարավային Օսիայի կամ Աբխազիայի ճգնաժամից, սակայն որևէ երաշխիք չկա, որ այդ իրավիճակը ավելի մեծ խնդրի չի վերածվի:

Հարավային Կովկասի՝ «Արևելյան գործընկերության» ծրագրում ընդգրկված բոլոր երկրների շարքում առավել արևմտամետ երկիրը Վրաստանն է: Ուստի, տարածաշրջանի կայունությունը և իր արժեքների կիրառումն ապահովելու նպատա-

կով Եվրամիությունն այդ երկրում ճգնաժամը հարթելու համար ավելի շատ քաղաքական լծակներ ունի: Սակայն, Եվրամիությունը կարծես լիովին անտեսում է ջավախահայության խնդիրը և հայ փոքրամասնության նկատմամբ Վրաստանի քաղաքականությունը մեղմելու ուղղությամբ գործնականում որևէ քայլ չի ձեռնարկում: Այդ իսկ պատճառով շատ դժվար է հասկանալ Հարավային Կովկասում Եվրամիության կողմից հետապնդվող նպատակները: Միանգամայն հստակ կարելի է ասել, որ անկայունությունը ձեռնտու չէ Եվրամիությանը, և նա հակամարտություններ չի սադրում: Հարավային Կովկասի նկատմամբ Եվրամիության հետաքրքրությունը մի շարք գործոններով է պայմանավորված: Ինչևէ, Եվրամիությունը չպետք է խուսափի տարածաշրջանային հակամարտությունների կարգավորմանը մասնակցելուց, քանի որ կայունությունը նախ և առաջ իր շահերից է բխում: Եվրամիությունը պետք է մի կողմ դնի իրավիճակը փոխելու և բարելավելու իր ունակությունը, քաղաքական ոլորտում իր մեծ դերն ապացուցելու ներքին ձգտումները և իր իսկ կայունությունն ապահովելու համար կատարի ԵՄ արտաքին քաղաքականության նպատակներն իրագործելու համար ստանձնած պարտավորությունները: Եվրամիության կողմից խրախուսվող տնտեսական համագործակցությունը, առևտրական պայմանագրերը, ժողովրդավարության եվրոպական արժեքները և օրենքի գերակայության սկզբունքը, էներգետիկ անվտանգության մասին համաձայնագրերը հոյժ կարևոր նշանակություն ունեն, սակայն այդ ամենը դարաբաղյան հակամարտության նման ձգձգված հակամարտությունները կարգավորելու համար բավարար չէ:

Եվրամիությունն դարաբաղյան հակամարտության կարգավորմանը նպաստելու համար անհրաժեշտ բոլոր ռեսուրսներն ունի: Արցախը նույնպես պետք է ընդգրկել տարածաշրջանային համագործակցության որոշ ծրագրերում, ինչը չէր ենթադրի Եվրամիության կողմից Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ճանաչում, սակայն մեծապես կաջակցել հակամարտությունից առավելագույնս տուժած բնակչությանը: Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության խնդիրներն անտեսելով և Ղարաբաղը տարածաշրջանային համագործակցության որևէ ծրագրի մեջ չընդգրկելով՝ Եվրամիությունը խաղալիք է դառնում Ադրբեյջանի ձեռքում: Հակամարտությունը կարգավորելու համար հարկ է բոլոր խնդիրները քննարկել անմիջականորեն հակամարտության կողմերի հետ: Լեռնային Ղարաբաղում անհրաժեշտ ենթակառուցվածքի և պայմանների բացակայության պարագայում Հարավային Կովկասի տարածաշրջանը հազիվ թե կարողանա ընդունել եվրոպական արժեհամակարգը: Հակամարտության կարգավորման հետաձգումը կամ այդ գործընթացին ԵՄ աննշան մասնակցությունն ավելի են խորացնում հիմնախնդիրը: Փաստորեն, հակամարտության կողմերն ավելի շատ են դժվարանում համագործակցության և խաղաղ գոյատևելու շուրջ համաձայնության հասնելու հարցում:

Որպես համեմատաբար նոր ծրագիր՝ «Արևելյան գործընկերությունը» դեռևս կարող է հակամարտության կարգավորման ուղղությամբ ավելի լուրջ վերաբերմունք և նվիրվածություն ցուցաբերել, քանի որ ամուր առևտրական կապերի և

գարգացման երաշխիքը խաղաղությունն է: Ուստի Եվրամիությունը պետք է վերանայի Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ իր մոտեցումը և այն ներառի տարածաշրջանային մակարդակով իրականացվող որոշ տնտեսական ծրագրերում՝ կանխելով Ղարաբաղի բնակչության մեկուսացումը և իրականացնելով որպես չեզոք միջնորդ հանդես գալու իր առաքելությունը:

# Ճանապարհ դեպի Եվրոպա

## ՎԱՐՍԱԵ ԶՈՒՄԱՅՍԱԸ

Հայաստան

### Ներածություն

**XXI** դարի սկզբին Եվրոպան հանդես է գալիս որպես ազատ և ստություն ունի, հանդիսանում է ազատ առևտրի մեծագույն գոտի և ժամանակակից աշխարհի հիմնական ներդրումային կենտրոնը, հավասարակշռված սոցիալական քաղաքականության օրինակ է, անգնահատելի դեր է խաղում միջազգային հարաբերություններում, իսկ այստեղ ստեղծվող նոր աժեքները և գաղափարները կարող են փոխել քաղաքակրթության դեմքը: Միավորվող Եվրոպայի հաջողությունները հիմք են տալիս ենթադրելու, որ նոր դարաշրջանում Հին աշխարհի պետությունները բոլոր հնարավորություններն ունեն դառնալու համաշխարհային տնտեսական և սոցիալական առաջընթացի լիդերները: Մեր երկիրը եվրաինտեգրումը հայտարարել է արտաքին քաղաքական գերակայություն: Եվրամիության հետ Գործընկերության և համագործակցության համաձայնագրի կնքումը (1999 թ.), հետագայում Եվրոպական հարևանության քաղաքականության (2004 թ.) և Արևելյան գործընկերության (2008 թ.) մեջ ընդգրկվելը մեծ հնարավորություններ է ստեղծում Հայաստանի համար եվրոպական արժեքներով առաջնորդվող և եվրոպական չափանիշներին համապատասխանող երկիր կառուցելու և հետագայում Եվրամիությանն անդամակցելու տեսանկյունից:

Սույն հոդվածը նվիրված է Հայաստանի եվրաինտեգրման գործընթացի մի քանի առանցքային հարցերի:

### Ունե՞նք արդյոք այլընտրանք Եվրոպային

Կարևորագույն հարցերից մեկը, որի պատասխանը պետք է տրվի, այն է, թե արդյոք եվրոպական կողմնորոշումը իրական այլընտրանք ունի Հայաստանի համար: Այդ առնչությամբ քննարկենք մի քանի աշխարհաքաղաքական ուղղություններ, որոնք հավանական զարգացման հեռանկար կարող են տալ Հայաստանին: Եթե դիտարկենք դեպի հարավ տանող ուղին, ապա Հայաստանի կարևորագույն գործընկերը Իրանն է: Բարիդրացիական հարաբերությունները Իրանի հետ կենսականորեն կարևոր են եղել շրջափակումը հաղթա-



հարելու և թուրք-ադրբեջանական դաշինքը հակակշռելու հարցում: Սակայն ԱՄՆ-Իրան սառը հարաբերությունները, արժեհամակարգային մեծ տարբերությունները անհնար են դարձնում հարաբերությունների հետագա սերտացումը:

Հայաստանը դեպի արևելք կողմնորոշվելու որևէ մշակութային կապ կամ քաղաքական առավելություն չունի, որտեղ պետությունները զարգանում են՝ հիմնվելով ավտորիտար կառավարման մոդելի վրա, բացի այդ, որոշ պետություններ անկայուն են, պառակտված ներքին քաղաքական և կրոնական հակասությունների հետևանքով:

Դաշնակցային հարաբերությունները Ռուսաստանի հետ տարիների ընթացքում անվտանգության երաշխիք են համարվել Հայաստանի համար: Սակայն Ռուսաստանի նման հզոր պետության հետ հարաբերությունների հետագա խորացումը անխուսափելիորեն հանգեցնելու է Հայաստանի վերածմանը կախյալ պետության, ինչի նախանշաններն այսօր իսկ կարող ենք տեսնել, բացի այդ, Ռուսաստանը, բնավ չհանդիսանալով ժողովրդավարական պետություն, չի կարող զարգացման նման ճանապարհ առաջարկել մեզ:

Այսպիսով, պարզ է դառնում, որ զարգացման ուղին տանում է դեպի արևմուտք: Եվ ահա հարց է առաջանում՝ դեպի ԱՄՆ, թե՛ Եվրոպա: Սակայն հաշվի առնելով, որ Հայաստանն ազգային պետություն է, իսկ Եվրոպան՝ ազգային պետությունների համախումբ (ի տարբերություն ԱՄՆ-ի, որը նոր ազգություն է ստեղծում), միանգամայն տրամաբանական է, որ մեզ համար ավելի հոգեհարազատ և ցանկալի կլինի կողմնորոշումը դեպի Եվրոպա:

Իրականում անկախությունից ի վեր հայերիս համար շատ կարևոր է հասկանալ և գիտակցել, թե որն է մեր ինքնությունը աշխարհում: Հայաստանի աշխարհագրական դիրքը Եվրոպայի և Ասիայի խաչմերուկում, քրիստոնյա և մահմեդական աշխարհների միջև, ինչպես նաև հայերի ունեցած ազգային կենսափորձը դարերի ընթացքում հնարավորություն չեն տալիս միանգամից որևէ բան պնդելու: Մինչև այժմ էլ քննարկումները շարունակվում են՝ ասիացի ենք, թե՛ եվրոպացի: Այո, հայերը բավական երկար ժամանակ եղել են ասիական քաղաքակրթությունների ազդեցության և գերիշխանության տակ, ինչի հետևանքով նրանց որոշ ավանդույթներ, բարքեր և նորմեր նստվածք են տվել հայ ինքնության վրա, սակայն այժմյան Հայաստանն ավելի շուտ եվրոպական, քան այլ տիպի պետություն է:

Զմոռանանք, որ եվրոպական արժեհամակարգը և քրիստոնեությունը շատ սերտ կապեր ունեն: Հիշենք նաև, որ «եվրոպացիներ» հասկացությունն առաջին անգամ հիշատակվել է VIII դարի ժամանակագրություններում՝ կապված Եվրոպա ներխուժած մահմեդական արաբներին դիմակայող քրիստոնյաների հետ: Հայերի համար, որոնք հանդիսանում են աշխարհում առաջինը քրիստոնեությունը պետականորեն ընդունած ազգը, ընդհանուր առմամբ, ընդունելի են արդարության, ազատության, հանդուրժողականության, ռացիոնալիզմի, մարդու իրավունքների, ժողովրդավարության համընդհանուր եվրոպական արժեքները:

Ինչո՞ւ գնալ դեպի Եվրոպա: Որովհետև Հայաստանի համար, որը հալածվելու դառը փորձ ունի և այժմ էլ գտնվում է էթնիկ կոնֆլիկտներով պառակտված տարածաշրջանում, Եվրոպան մի օրինակելի մոդել է, ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների, օրենքի գերակայության հիմնարար արժեքների վրա խարսխված համագոյակցման տիրույթ, որը ժամանակի ընթացքում ապացուցել է իր կենսունակությունը:

Միայն Եվրոպան է առաջարկում պատմական կապերի, ժողովրդավարական կայունության և տնտեսական հզորության համակցություն:

## **Եվրոպականացման ուղին**

Բավական մեծ ճանապարհ պետք է անցնենք եվրոպականացման ճանապարհին և կարող ենք փաստել, որ այսօր մեր հասարակությունը բավականին հեռու է Եվրոպայից և եվրոպական արժեքներից: Առավել կարևոր հանգամանքը, որ կցանկանայինք շեշտադրել, այն է, որ եվրոպականացման ճանապարհին պետք է փոխվեն հասարակությունում գերակշռող արժեքները և մարդկանց մտածելակերպը, այսինքն՝ խոսքը ոչ միայն օրենսդրության կամ տնտեսական չափանիշների համապատասխանեցման և ուրիշ բարեփոխումների մասին է, որոնք, անկասկած, շատ կարևոր են, այլև եվրոպացի լինելու և այդպես ապրելու փիլիսոփայության մասին, առանց որի իրական և լուրջ արդյունքների չենք հասնի: Նշենք մի քանի մտածելակերպային և արժեհամակարգային բացասական երևույթներ, որոնք պետք է հաղթահարվեն.

- Հասարակության մեջ զգալի են անազնվությունը, անհավասար իրավունքները, հովանավորչությունը և կաշառակերությունը: Զարմանալին այն է, որ այդ երևույթները քննադատում է գրեթե յուրաքանչյուր քաղաքացի, սակայն հենց նույն քաղաքացին, երբ պահանջում են իր շահերը, դիմում է և՛ կաշառքի, և՛ անազնիվ մեթոդների:

- Անհատական, ընտանեկան կամ կլանային շահերը վեր են ընդհանուր բարեկեցության գաղափարից: Նպատակին հասնելու համար Հայաստանում գրեթե ամեն կարգի անմաքուր մեթոդ կարող է արդարացվել, եթե դա արվում է հանուն ընտանիքի կամ կլանի շահերի:

- Հասարակությունը դիտում է պետությունը որպես իրենից անջատ և օտար մարմին՝ հրաժարվելով պատասխանատվություն կրելուց պետությանն առնչվող գործերում և ձախողումների ամբողջ մեղքը բարդում է նրա վրա: Հետևանքն այն է, որ այսօր ունենք պետական շատ թույլ գիտակցություն ունեցող քաղաքացիներ:

- Մարդկանց ընկալումներում իրավական և բարոյական նորմերի զգալի տարբերություն կա: Օրինակ՝ եթե մարդասպանությունը դատապարտելի է թե՛ քրեական, թե՛ բարոյական տեսանկյունից, ապա բավական հանդուրժողական մոտեցում կա պաշտոնեական հանցագործությունների, լիազորությունների գերազանցման, կոռուպցիայի առնչությամբ: Կամ, օրինակ, որևէ վեճ հարթելու համար

մարդիկ գնում են «բարիշելու» զանազան մեթոդների, մինչդեռ ընդունված չէ այդ նպատակի համար ստեղծված կառույցներ (դատարաններ) դիմելը:

- Ազգայնականության տարածումը և պատմական անցյալով ապրելը: Հայ հասարակության մի զգալի մասին կարելի է բնորոշել որպես անցյալի դափնիների վրա ննջած մարդիկ, որոնք չեն տեսնում իրենց ներկան և չեն կառուցում ապագան:

- Հայ մարդիկ իրենց երկրում ինքնավստահություն չունեն և չեն հավատում իրենց և իրենց ընտանիքների կյանքը բարելավելու կարողությանը: Կոմունիստական վարչակարգի օրոք ձևավորվել էր տարբեր սոցիալական արտոնություններին սովոր և հույսը միայն պետական աջակցության վրա դնող, մյուս կողմից՝ իշխանությունների կազմավորման գործում դերակատարում ունենալուն չհավատացող մարդկանց տիպ: Այս մտածելակերպը իներցիայով շարունակում է վերարտադրվել և մնալ գերակշռող նորանկախ Հայաստանի հասարակությունում: Հենց նման մտածելակերպի պատճառով մարդիկ միտված են կարծելու, թե անհատը ոչինչ չի կարող փոխել, ամեն ինչ նրա փոխարեն որոշված է (այս փաստն առավել ցայտուն է դրսևորվում ընտրությունների ժամանակ):

- Հայերը ցանկանում են ամեն ինչ ստանալ հենց հիմա, հենց այս պահին՝ համարյա ոչինչ չանելով դրա համար: Այսպես, մի կողմից՝ ցանկանում ենք եվրոպացու նման ապահովված, բարեկեցիկ, հարմարավետ ապրել, սակայն երբ անհրաժեշտ է սկզբունքային լինել, պահպանել կանոնները, դա չի արվում: Մինչդեռ Եվրոպան սկսվում է փողոցը կանաչ լույսի տակ անցնելուց և լուսամուտից աղբ չթափելուց մինչև ընտրությունների ժամանակ կաշառք չվերցնելը, և ընդհանրապես սեփական պետության համար պատասխանատվություն ստանձնելը:

Այս ամենը միևնույն փակ շրջայի օղակներն են: Կարծում ենք, կյանքի ընկալման նման հարացույցներ ունենալով, ոչ միայն անհնար է դառնալ Եվրոպայի մի մասը, այլև երբևէ կենսունակ պետություն կառուցել: Մտածելակերպը փոխելու համար հսկայական ջանքեր են պետք, մի քանի սերունդ պետք է անցնի, որպեսզի մարդկանց գլխում քարացած «կահույքը» տեղաշարժվի: Խնդիրն այն է, որ ավագ սերնդի մտածելակերպը և արժեքները ինքնաբերաբար արտապատկերվում են կրտսեր սերնդի գիտակցության մեջ:

Վիճակը շտկելու հարցում առանցքային դեր ունի կրթությունը: Նոր սերնդին դեռևս մանկապարտեզից պետք է կրթել առողջ արժեքներով, դաստիարակել որպես իրենց պետականությունը հարգող և նրա համար պատասխանատվություն կրող քաղաքացիներ: Բացի այդ, դրական օրինակներ են պետք, որոնք ցույց կտան ճիշտ ուղին և կոզևորեն մարդկանց: Այս քայլերի շնորհիվ քայլ առ քայլ կմոտենանք Եվրոպային, նրա արժեքային համակարգին: Շատ կարևոր է նաև, որ արժեքային փոփոխությունների հետ կարողանանք կրթել ու պատրաստել առաջադեմ երիտասարդ առաջնորդների, որոնք կվայելեն հասարակության վստահությունը և կառաջնորդեն Հայաստանը դեպի Եվրոպա:

Այս փոխակերպումը մեզնից տարիներ կխլի, սակայն պետք է սկսել հենց այսօր: Վաղը գուցե ուշ լինի:

Իսկ ինչ պետք է անենք ներկայումս այս նպատակներին հասնելու համար: Արդեն իսկ այսօր պետք է հասարակական լայն քննարկումներ սկսել եվրախնտեզրման տարբեր խնդիրների շուրջ: Նախևառաջ մի շատ պարզ հարցի պատասխան պետք է տրվի՝ ինչու՞ ենք գնում Եվրոպա: Միթե միայն նրա համար, որ ֆինանսապես ապահոված լինենք: Շատերը Եվրոպան համարում են առատության եղջյուր. միայն այն պատճառով, որ մենք ավելի աղքատ ենք և նրա միջոցով ցանկանում ենք լավ ապրել, դրական ենք վերաբերվում Եվրամիությանը: Եվ այդպես են մտածում կարկանդակ ծախողից մինչև ԱԺ պատգամավորը: Տպավորություն է ստեղծվում, որ եթե, օրինակ, «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպությունն ավելի կայացած լիներ և լայն ֆինանսական հնարավորություններ առաջարկեր Հայաստանին, մենք կորոշեինք միանալ այդ կառույցին: Հստակ պետք է բացատրվի, որ Եվրամիությունը Եվրոպայի հոգևոր-մշակութային ժառանգության վրա հիմնված միություն է, նախևառաջ արժեքների միություն: Եվրոպայի հարցը Հայաստանի համար վերաբերմունքի, ինքնության, աշխարհում մեր ունեցած դիրքի և մեզ ինչպիսին տեսնելու հարց է: Զուգահեռ անհրաժեշտ է տեղեկատվական լայն քարոզարշավ սկսել Եվրոպայի, Եվրոպական արժեքների մասին: Ճիշտ մատուցված տեղեկությունը բավական մեծ դեր է խաղում մարդկանց մտածողության փոփոխության հարցում: Հասարակ քաղաքացին համապատասխան տեղեկություններ չունի Եվրոպայի, Եվրոպական արժեքների և եվրախնտեզրման մասին (այս խնդիրն առավել արդիական է մարզերում), իսկ ունեցածն էլ հաճախ խեղաթյուրված է: Այս ամենի հետևանքով ունենք սխալ պատկերացումների մի ամբողջ համակարգ:

Բերենք մի քանի օրինակ: Տարածված պատկերացում կա, թե իբր եվրոպական ինտեզրման արդյունքում հայկական արժեքները և ավանդույթները կկորսվեն, ազգային ինքնությունը հարցականի տակ կդրվի: Սա սկզբունքային հարց է հայերի համար, քանի որ դարերի ընթացքում պայքար ենք մղել մեր էթնիկ և մշակութային ինքնությունը պահպանելու համար, և ոչ մի քաղաքական կամ տնտեսական առավելություն չի ստիպի մեզ միանալ մի միության, որն այս կամ այն չափով կասկածի տակ կդնի ազգային ինքնությունը: Այս առումով պարզապես պետք է հիշել Եվրամիության ճարտարապետների կարգախոսը՝ «Միություն բազմազանության մեջ»: Շառլ դը Գոլը նկատել է, որ Միավորված Եվրոպան կարող է լինել միայն ազգային պետությունների Եվրոպա: Իրականում Եվրամիությունն ավելի փոքր ազգերին հնարավորություն է ընձեռում պահպանելու իրենց ինքնությունը և բարգավաճելու, ինչի վառ օրինակ կարող են ծառայել կատալոնցիները, բերտոնցիները, վալիացիները, որոնք նույնիսկ սեփական ազգային պետություն չունեն:

Տարածված է նաև այն մտավախությունը, թե եվրախնտեզրման արդյունքում Հայաստանը կկորցնի իր ինքնիշխանությունը: Ներկա գլոբալացվող աշխարհում առնվազն անիմաստ է խոսել պետական ինքնիշխանության մասին՝ իր դասա-

կան սահմանման իմաստով, բացի այդ, փոքր պետությունների ինքնիշխանությունը միշտ էլ սահմանափակ է եղել մեծ տերություններից կախվածության պատճառով: Նույնիսկ Մեծ Բրիտանիայի պես պահպանողական և դարերով «փայլուն մեկուսացվածության» քաղաքականություն վարող պետությունը, անդամակցելով ԵՄ-ին, զիջել է իր ինքնիշխանության որոշ մասը՝ լավ հասկանալով, որ դա է պահանջում Եվրոպայում համընդհանուր անվտանգության և բարեկցության հաստատման նպատակը:

Մարդկանց հուզող այս և բազմաթիվ այլ հարցեր պետք է տարբեր հասարակական քննարկումների, հանդիպումների, հեռուստատեսային հաղորդումների միջոցով հասանելի դարձնել հասարակության լայն շրջաններին:

Հարց է ծագում, թե ով պետք է զբաղվի այս ամենի նախագծմամբ, համակարգմամբ, իրականացմամբ: Եվրախնտեզրման նախագծի նախաձեռնողը և իրականացնողը կառավարությունն է, և տրամաբանական կլիներ, որ նա էլ զբաղվեր այս կարևոր հարցերի լուծմամբ: Սակայն տարիների ընթացքում եվրախնտեզրման գործընթացում իշխանությունների ցուցաբերած վարքագծի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այս գործողությունները կառավարության կողմից նախաձեռնվելու դեպքում կունենանք անլուրջ մոտեցում և կիսատ-պռատ գործեր: Պատճառն այն է, որ եվրոպական կառավարման համակարգը ենթադրում է կառավարող էլիտաների փոփոխելիություն ազատ և արդար ընտրությունների միջոցով, հետևաբար եվրոպական խաղի կանոնների ընդունումը կարող է վտանգել կառավարող վերնախավի իշխանությունը և խանգարել վերարտադրմանը: Հայաստանում ստեղծվել է մի համակարգ, որը կարողանում է դեպի եվրոպական չափանիշներ ունեցած նվազագույն առաջընթացի դիմաց Եվրոպայից ստանալ հնարավորինս շատ ֆինանսական և ինստիտուցիոնալ ռեսուրսներ: Ստեղծված համակարգը արտաքննապես ընդունում է բարեփոխումները, ներդնում է համապատասխան ինստիտուտները և օրենսդրությունը, սակայն իրականում դրանք երկրում որևէ էական ազդեցություն չեն ունենում և չեն իրականացվում: Այս ամենը հնարավորություն է տալիս խոսելու տեղի ունեցող եվրաբարեփոխումների «իմիտացիոն» բնույթի մասին:

Ետևաբար, կարծում ենք, Հայաստանում եվրախնտեզրման գործընթացում կարևոր դեր պետք է կատարի կազմակերպված քաղաքացիական հասարակությունը. նրա ակտիվ գործունեության շնորհիվ, «ներքևից վերև» ճնշման միջոցով հնարավոր կլինի սայլը տեղից շարժել: Մեր երկրում բարեփոխումների կարելի է հասնել միայն իշխանությունների վրա անընդհատ ճնշում գործադրելով, որպեսզի նրանք կատարեն իրենց աշխատանքը: Մինչև հիմա եվրակառույցները հիմնականում աշխատել են կառավարության հետ (պատճառը հավանաբար այն է, որ ի սկզբանե ԵՄ-ն ավելի շուտ քաղաքական վերնախավերի, ոչ թե հասարակությունների դաշինք է): Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտները պետք է կարողանան ակտիվ լրբբինգ անել և հասնել նրան, որ եվրակառույցները շատ ավելի մեծ ուշադրություն դարձնեն իրենց հետ գործակցությանը

և գործընթացներում իրենց ներգրավվածությանը: Նշենք, որ այս հարցում մենք զգալի առաջընթաց ունենք, քանի որ համեմատաբար վերջերս մեկնարկած «Արևելյան գործընկերության» շրջանակներում ինստիտուցիոնալ մակարդակով լուրջ դերակատարություն է վերապահվում քաղաքացիական հասարակության մասնակցությանը, և արդեն ձևավորվել է քաղաքացիական հասարակության Ազգային պատֆորմ, որտեղ քաղաքացիական կազմակերպությունները, գործելով չորս աշխատանքային խմբերով (Ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների, բնապահպանական և էներգետիկ անվտանգության, տնտեսական ինտեգրացիայի, միջանձնային շփումների)՝ պետք է ներկայացնեն Եվրամիության և տվյալ գործընկեր երկրի միջև գործակցության առաջարկներ: Բացի այդ, այս ձևաչափի շնորհիվ քաղաքացիական հասարակության տարբեր խմբեր կարող են արտահայտել իրենց տեսակետները տարբեր իրադարձությունների, երկրի տարբեր զարգացումների վերաբերյալ, իրենց առաջարկները և դիտողությունները ներկայացնել կառավարությանը՝ միտված Ժողովրդավարական բարեփոխումների առաջընթացին: Ժամանակի ընթացքում, երբ երկիրն անշրջելիորեն կգնա դեպի ԵՄ անդամակցություն, կարևոր կլինի հասարակության և վերնախավի կոնսենսուսի վրա հիմնված երկարաժամկետ հեռանկարով ազգային ռազմավարության ստեղծումը, որը հաշվի կառնի այս հարցում Հայաստանի ուժեղ և թույլ կողմերը: Այսօրվա դրությամբ ուժեղ կողմերն են.

- մեծաթիվ եվրոպական Սփյուռքի առկայությունը,
- ԵՄ առաջատար պետությունների հետ լավ հարաբերությունները,
- եվրոպական քաղաքակրթության մաս կազմելը,
- ԵՄ համար կենսականորեն կարևոր տարածաշրջանում գտնվելը,
- Եվրաինտեգրման նկատմամբ դրական վերաբերմունքը:

Թույլ կողմերն են.

- ԵՄ մասին հասարակության իրազեկության ցածր աստիճանը,
- Ռուսաստանից տնտեսական և քաղաքական կախվածությունը,
- Ժողովրդավարական բարեփոխումների դանդաղ ընթացքը,
- Թույլ տնտեսական համակարգը,
- Հարևանի հետ չլուծված կոնֆլիկտի առկայությունը:

Ռազմավարությունը պետք է օգտագործի ուժեղ կողմերը և միջոցներ ձեռնարկի թույլ կողմերը չեզոքացնելու ուղղությամբ: Նրանում սահմանված պետք է լինեն նաև գործընթացի ընձեռած հնարավորությունները, ինչպես նաև հավանական վտանգները:

## **Վերջաբան**

Եվրոպային հասնելու համար մեզ բոլորիս հարկավոր է անցնել երկար ու բարդ ճանապարհ: Շատ կարևոր է հասկանալ, որ դեպի Եվրոպա ենք շարժվում՝ ելնելով մեր իսկ շահերից, կատարելով մեր ինքնուրույն ընտրությունը: Եվրաինտեգրումը

պետք է լինի մեր հասարակության զարգացման ներքին պահանջը: Եվրոպային հնտեգրվելու գործընթացը չպետք է լինի դրսից պարտադրված ինչ-որ մի բան, երբ մեզ ուղղակի ասեն, որ այս պարտավորությունները և գործողությունները պետք է կատարեք, և մենք էլ ստիպված կատարենք: Այսինքն՝ այն օրենքները, որոնք մենք ընդունում ենք, այն գործողությունները, որոնք կատարում ենք, պետք է լինեն մեր գիտակցված ընտրության արդյունք, և պետք է հասկանանք, որ դա անում ենք մեզ համար, ոչ թե եվրոպական կառույցներին հաճոյանալու:

Հայաստանի եվրաճանապարհը երկու ոտքերով եվրոպական արժեքների վրա հենված ամենօրյա ծանր և հետևողական աշխատանքի ճանապարհ է, հանրային նպատակադրման և ձգտումների, ուժերի համախմբման և վերափոխվելու կամքի դրսևորման ճանապարհ, որի ընթացքում պետք է հանդես գանք ոչ թե որպես սպառող, այլ արժանի գործընկերոջ կարգավիճակով մեր ներդրումն ունենանք Եվրամիության կերտման մեջ: Այս գաղափարախոսությամբ առաջնորդվելու դեպքում է միայն հնարավոր Հայաստանի մուտքը անվտանգ և բարեկեցիկ եվրոպական մեծ ընտանիք:

# հնչա՛ն կարող են ԵՄ-ին ինտեգրումը և ԵՄ-ին չանդամակցող երկրների հետ գործընկերության հաստատմանն ուղղված նոր ծրագրերը նպաստել անհանդուրժողականության և խտրականության մարտահրավերների հաղթահարմանը

## ԲԱՐՔՐՈՒ ՄԱԼԿՈՎԱ

*Միջազգային հարաբերությունների բաժնի բակալավրիատի ուսանողուհի,  
Չեխիայի Հանրապետություն*

Անդուրժողականության սկզբունքների հռչակագրում ասվում է, որ հանդուրժողական լինել նշանակում է «ընդունել, հարգել և գնահատել բոլոր մշակույթների, մարդկանց առանձնահատկությունների և արտահայտման ձևերի հարուստ բազմազանությունը» (հոդված 1, կետ 1, Միավորված ազգերի կազմակերպության Կրթության, գիտության և մշակույթի կազմակերպություն, 1995 թ.): Նշված հռչակագրի նպատակն է օգնել մարդկանց հասկանալու, որ յուրաքանչյուր ոք ունի իր առանձնահատկությունները, որոնք պետք է հարգել: Բացի այդ, հռչակագրում նշվում է, որ հասարակության որոշակի խմբերի անտեսումը, սոցիալական և քաղաքական կյանքին նրանց մասնակցության սահմանափակումը կամ նրանց նկատմամբ խտրականությունը անհանդուրժողականության դրսևորում է համարվում (հոդված 2, կետ 4, Միավորված ազգերի կազմակերպության Կրթության, գիտության և մշակույթի կազմակերպություն, 1995 թ.): Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը դատապարտում է խտրականության բոլոր ձևերը և սահմանում է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի սույն Հռչակագրում նշված բոլոր իրավունքներն ու և ազատությունները՝ անկախ ռասայից, մաշկի գույնից, սեռից, լեզվից, կրոնից, քաղաքական և այլ համոզմունքներից, ազգային կամ սոցիալական ծագումից, գույքային, դասային և այլ կարգավիճակից» (հոդված 2, Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր, ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեա, 1948 թ.): Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիայի շրջանակներում «ռասայական խտրականությունը» սահմանվում է որպես «ցանկացած տարբերակում, բացառում, սահմանափակում կամ նախապատվություն, որն ունի քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային կամ հասարակական կյանքի ցանկացած այլ բնագավառում մարդու իրավունքներն ու հիմնարար ազատությունները չեղյալ հայտարարելու կամ դրանք ճանաչելու,



օգտագործելու կամ իրականացնելու հնարավորությունը նվազեցնելու նպատակ կամ հանգեցնում է նման հետևանքների» (հոդված 1, Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիա, ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեա, 1965 թ.): Թեև ռասայական խտրականությունը և անհանդուրժողականությունը դատապարտող մի շարք փաստաթղթեր են կազմվել և վավերացվել, այդուհանդերձ, աշխարհի շատ երկրներում տակավին հանդիպում են խտրականության դրսևորումներ:

Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարար Էդվարդ Նալբանդյանի կարծիքով, Եվրոպայում հիմնականում հանդուրժողականություն և խաղաղություն է տիրում (Մարդկային զարգացման միջազգային կենտրոն, 2009: 7): Այդ կապակցությամբ հարկ է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ Եվրամիությունը (ԵՄ) մի շարք ծրագրեր է մեկնարկել անդամ պետություններում և արտասահմանում խտրականության դրսևորումների դեմ պայքարելու նպատակով: Այնուամենայնիվ, սխալ կլիներ կարծել, որ անհանդուրժողականությունը և խտրականությունը վերացել են Եվրոպայում: Եվրոպական հանձնաժողովի ստորաբաժանումներից մեկի ղեկավար Բելինդա Փայքը հայտարարել է, որ Եվրամիությունն իր տրամադրության տակ ունի աշխարհի կտրվածքով առավել արդյունավետ օրենքներ՝ բոլոր մարդկանց խտրականության բոլոր ձևերից պաշտպանելու համար (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008: 3): Մյուս կողմից՝ հարց է ծագում՝ արդյո՞ք «արդյունավետ օրենքները», առանձին վերցրած, կարող են հիմնովին վերացնել անհանդուրժողականությունը: Օրենսդրական բարեփոխումները կարող են թեթևացնել խտրական վերաբերմունքի արժանացող անձանց վիճակը, սակայն անհանդուրժողականության բուն պատճառները, որպես կանոն, հասարակության մեջ են արմատավորված: Սույն ակնարկում կփորձենք ապացուցել, որ խտրականության և անհանդուրժողականության դրսևորումները կանխելու համար մարդկանց պետք է սովորեցնել հանդուրժողական լինել, ուստի խտրականության և անհանդուրժողականության ներկա մարտահրավերներին արձագանքելու համար պետք է կրթական բարեփոխումներ կատարել: Անհանդուրժողականության դեմ պայքարում Եվրոպական ինտեգրման և ԵՄ-ի նոր ծրագրերի, օրինակ՝ «Արևելյան գործընկերության» դերը որոշելու համար հարկավոր է գտնել այդ սոցիալական երևույթի հիմքում ընկած խնդիրները և դրանք հաղթահարելու միջոցները, ինչպես նաև գնահատել Եվրամիությանը չանդամակցող երկրների հետ գործընկերության հաստատմանն ուղղված նոր ծրագրերի կարողությունները:

Մարդու իրավունքների և ժողովրդավարության զարգացման ոլորտում ԵՄ գործունեության զեկույցի (2008 թ. հուլիս - 2009 թ. դեկտեմբեր) համաձայն՝ «ԵՄ սահմանների ընդլայնման քաղաքականությունը Եվրամիության՝ Եվրոպայում մարդու իրավունքների պաշտպանությանը և խթանմանն ուղղված թերևս առավել արդյունավետ ծրագիրն է»: Նշված կարծիքի հիմքում ընկած է այն փաստարկը, որ Եվրամիությանն անդամակցելու համար պետությունները պետք է ընդունեն ԵՄ օրենսդրությունը և բավարարեն կոպենհագենյան չափանիշները, ուստի և ԵՄ սահ-

մանների ընդլայնումը նպաստում է մարդու իրավունքների նկատմամբ հարգալից վերաբերմունքի ձևավորմանը և փոքրամասնությունների պաշտպանությանը (Եվրամիություն, 2010: 9): Թեև ԵՄ սահմանների ընդլայնումը կարող է խտրականության դեմ ուղղված օրենքների ընդունումը խրախուսող միջոց համարվել, այդուհանդերձ, աշխարհագրական տեսանկյունից այդ միջոցի կիրառումը սահմանափակ է: Այդ իսկ պատճառով Եվրամիությունը շատ է կարևորում քաղաքական երկխոսությունը որպես ԵՄ-ին չանդամակցող երկրներում մարդու իրավունքների նկատմամբ հարգալից վերաբերմունք խթանող միջոց (2010: 10): Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում Եվրամիությունը ԵՄ-Հայաստան, ԵՄ-Ադրբեջան և ԵՄ-Վրաստան համագործակցության կոմիտեների և համագործակցության խորհուրդների միջոցով Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ քաղաքական երկխոսություն է հաստատել մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում: Բացի այդ, Եվրամիությունը նպաստել է մարդու իրավունքների ոլորտում Հայաստանի և Վրաստանի միջև քաղաքական երկխոսության հաստատմանը (Եվրամիություն, 2010: 110): Եվրոպական հարևանության ծրագրի մասնակից երկրներում մարդու իրավունքների նկատմամբ հարգալից վերաբերմունքի ձևավորման գործում մեծ դեր են կատարել Եվրոպական հարևանության քաղաքականության (ԵՀՔ) գործողությունների ծրագրերը: Եվրամիությունը հանդգլած է, որ նշված գործողությունների պլանները կնպաստեն մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանությանն ուղղված օրենքների լրամշակմանը (Եվրամիություն, 2010: 27): ԵՀՔ գործողությունների պլանները վավերացրած մասնակից պետությունները պարտավորվել են պայքարել անհանդուրժողականության և խտրականության բոլոր ձևերի դեմ (Եվրամիություն, 2010: 81): Այդուհանդերձ, նշված գործողությունների պլանների արդյունավետության աստիճանը կասկածներ է հարուցում: Ուկրաինայում Եվրոպական ծրագրի շրջանակներում միջազգային վերածննդի հիմնադրամի գրասենյակի գլխավոր տնօրեն Դմիտրո Շուլցայի կարծիքով. «Արևելյան գործընկերություն» ծրագրի ներմուծումը կարելի է դիտարկել որպես գործընկեր երկրներում բարեփոխումներ կատարելու հարցում Եվրոպական հարևանության քաղաքականության ձախողման անուղղակի ընդունում (Մարդկային զարգացման միջազգային կենտրոն, 2009: 19): Ռալֆևի հանդամամբ Հարավային Կովկասի տարածաշրջանի ժողովրդավարականացմանը միտված ծրագրերի անարդյունավետության պատճառը խրախուսական միջոցների և «Եվրամիությանն անդամակցելու հեռանկարների» բացակայությունն է (Մարդկային զարգացման միջազգային կենտրոն, 2009: 40): Ակնհայտ է, որ Եվրոպական հարևանության ծրագրի մասնակից երկրներում մարդու իրավունքների պաշտպանությունը խրախուսելու նկատառումով Եվրամիությունը փորձել է նպաստել այդ երկրներում օրենսդրական բարեփոխումների անցկացմանը, սակայն այդ երկրները նման բարեփոխումներ անցկացնելու համար թերևս որևէ խթան չեն ունեցել, քանի որ Եվրամիությանն անդամակցելու ուղղակի առաջարկ չեն ստացել:

Ինքնընտանիքային հասկանալի է, որ խտրականությունը վերացնելու համար խոցելի խմբերի իրավունքները պետք է պաշտպանված լինեն օրենքով, սակայն հարկավոր է պարզել նման օրենքների արդյունավետության աստիճանը: «Ռասայական և տնտեսական խտրականության վերացում. արդի քաղաքականության հետևանքները» զեկույցում նշվում է, որ «միայն օրենսդրական բարեփոխումների միջոցով անհնար է վերացնել խնդրի հիմքում ընկած պատճառները» (Արչեր և այլք, 2001: 1): Ձեկույցում անհանդուրժողականության մի քանի պատճառ է առանձնացվում: Այսպես, համապատասխան օրենքների բացակայության հետ մեկտեղ որոշումների կայացման գործընթացին խտրականության ենթակա խմբերի ներկայացուցիչների թվի սահմանափակումը, ինչպես նաև ընդունված չափանիշները բավարարող կրթություն ստանալու, բժշկական ծառայություններից օգտվելու և կացարան ունենալու հնարավորության բացակայությունը նույնպես հանգեցնում են հասարակության տարբեր խմբերի միջև անհավասարության և խտրականության խորացման (Արչեր և այլք, 2001: 25-27): Ձեկույցի համաձայն՝ «Հույժ կարևոր է պայմաններ ստեղծել, որպեսզի նման խմբերը ներկայացված լինեն պետական հաստատություններում, ներկայացուցիչները հաշվետու լինեն իրենց լիազորած համայնքներին և ի վիճակի լինեն արդյունավետորեն ներկայացնելու նրանց շահերը» (Արչեր և այլք, 2001: 25): Բացի այդ, խտրականությունը վերացնելու համար պետք է ներդրումներ անել կրթության և առողջապահության ոլորտներում և բարելավել խտրական վերաբերմունքի արժանացած խմբերի կենսապայմանները: Հարկ է կարևորել այն հանգամանքը, որ նախքան Եվրամիությանն անդամակցելը «Արևելյան գործընկերություն» ծրագրի մասնակից երկրներին ֆինանսական օգնություն է հատկացվում փոքրամասնություն կազմող խմբերի կենսապայմանների բարելավմանն ուղղված անհրաժեշտ քաղաքական, տնտեսական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումներ անցկացնելու համար: Ֆինանսական աջակցության մյուս նպատակը գործընկեր երկրների կրթական համակարգը բարեփոխելու միջոցով խտրական վերաբերմունքի արժանացած անձանց տվյալ երկրի հասարակությանն ինտեգրման նպաստելն է (Եվրամիություն, 2010: 82): Ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների եվրոպական նախաձեռնության ծրագրի (EIDHR) միջոցով Եվրամիությունն աջակցում է քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններին խտրականության դեմ պայքարելու և փոքրամասնությունների ներկայացուցիչ կանանց և տղամարդկանց համար սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական ոլորտներում հավասար հնարավորություններ ստեղծելու գործում (Եվրամիություն, 2010: 83): Հարկ է նշել, որ Եվրամիությունը ներդրումներ է կատարում գործընկեր երկրներում խտրականությանը հանգեցնող ինստիտուցիոնալ արգելքները վերացնելու համար:

Անհանդուրժողականության մեկ այլ աղբյուր են համարվում հասարակությունում տարածված մոտեցումներն ու ընկալումները (Արչեր և այլք, 2001: 28): «Ռասայական և տնտեսական խտրականության վերացում. արդի քաղաքականության հետևանքները» զեկույցի համաձայն՝ «ռասայական խտրականության

տարածման և մնայուն ազդեցության հիմքում ընկած է հասարակական վերաբերմունքը և դրա սերնդեսերունդ փոխանցումը (Արչեր և այլք, 2001: 1)»: Իրավական պատժամիջոցները կարող են նվազեցնել անհանդուրժողականության դրսևորումների թիվը, սակայն անզոր են փոխել հասարակական կարծիքը: Ուստի, մարդկանց խտրականությունից պաշտպանելու համար արդյունավետ օրենքներ ընդունելու հետ մեկտեղ Եվրամիությունը պետք է նաև մշակի այնպիսի ռազմավարություններ, որոնք հասարակությունը կազատեն անհանդուրժողականության դրսևորումներից և կկանխեն դրա փոխանցումը հաջորդ սերունդներին: Ձեկույցում ասվում է, որ անհանդուրժողականությունն արմատախիլ անելու համար անհրաժեշտ է կրթության միջոցով հանդուրժողականություն տարածել: Հանդուրժողականության սկզբունքների հռչակագրի համաձայն՝ «անհանդուրժողականությունը կանխելու առավել արդյունավետ միջոցը կրթությունն է» (հոդված 4, կետ 1, Միավորված ազգերի կազմակերպության Կրթության, գիտության և մշակույթի կազմակերպություն, 1995 թ.): Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում ասվում է, որ կրթությունը պետք է ուղղված լինի մարդկային անհատականության լիակատար զարգացմանը և մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների նկատմամբ հարգանքի խորացմանը: Կրթությունը պետք է նպաստի բոլոր ժողովուրդների, ռասայական և կրոնական խմբերի միջև փոխըմբռնմանը, հանդուրժողականությանը և բարեկամությանը և աջակցի Միավորված ազգերի՝ խաղաղության պահպանմանն ուղղված գործունեությանը (հոդված 26, Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր, ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեա, 1948 թ.):

Կրթության նշանակությունը կարևորվում է նաև «Ռասայական և տնտեսական խտրականության վերացում. արդի քաղաքականության հետևանքները» գեկույցում և պետական ու այլ ինստիտուտներին խորհուրդ է տրվում այնպիսի կրթական ծրագրեր իրականացնել, որոնք կնպաստեն ռասիստական կամ խտրական վերաբերմունքի վերացմանը (Արչեր և այլք, 2001: 28): Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիայում նույնպես ասվում է, որ պետությունները պարտավորվում են կրթության միջոցով պայքարել ռասայական խտրականության հանգեցնող նախապաշարմունքների դեմ և խրախուսել փոխըմբռնումը և հանդուրժողականությունը (հոդված 7, Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիա, ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեա, 1965 թ.): Թեև խտրականությունը կանխելու գործում կրթության դերը շատերն են ընդունել, սակայն հանդուրժողականության հաստատման համար անհրաժեշտ կրթական ծրագրեր մշակելու ուղղությամբ շատ քիչ քայլեր են ձեռնարկվել: Եվրամիությունը գերազանցիկ ուսանողներին հնարավորություն է ընձեռել մարդու իրավունքների և ժողովրդավարականացման ոլորտում մագիստրոսի կրթական ծրագրերով սովորելու Վենետիկում, Պրետորիայում, Սարայևոյում, Սիդնեյում և Բուենոս Այրեսում (Եվրոպական հանձնաժողով, 2010: 16): Այդուհանդերձ, այս նախաձեռնությունը հավանաբար շատ քիչ շահառուների համար է նախատեսված, մինչդեռ մարդու իրավունքների և հանդուրժողականության մասին

ընդհանուր կրթությունը պետք է մատչելի լինի բոլոր երիտասարդներին ուսումնառության սկզբնական փուլում: Այդ կապակցությամբ կարելի է օրինակ բերել Շվեդիայում մեկնարկած «Equality in Reality» («Իրական հավասարություն») ծրագիրը, որի հիմնական նպատակն է բարձրացնել անխտրականության սկզբունքների և մարդու իրավունքների վերաբերյալ աշակերտների, ուսուցիչների և լայն հանրության իրազեկության մակարդակը: Ուսուցիչներին «խտրականություն ենթադրող երկընտրանք» երևույթը բնութագրող տեղեկատվական նյութեր են բաժանել և հորդորել աշակերտների հետ քննարկել այդ հարցերը: Ակնկալվում է, որ այդ նյութերի հիման վրա ուսուցիչների և 13-19 տարեկան երիտասարդների միջև համակողմանի քննարկումներ կծավալվեն (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008: 20): Նշված ծրագիրը նախատեսվում է սկսել բոլոր ԵՄ անդամ պետություններում և այլ երկրներում Եվրոպական ինգոնգրման միջոցով:

Եթե երիտասարդներն ուսումնասիրեն նաև այլ ժողովուրդների պատմությունն ու մշակույթը, կրթությունը կարող է նպաստել նաև միջազգային հանդուրժողականության հաստատմանը: Քուլին ընդգծում է, որ ԵՄ անդամ պետությունների քաղաքացիների մեծ մասն Արևելյան գործընկերության ծրագրի մասնակից երկրների մասին որևէ գիտելիքներ չունի: Նրա կարծիքով պետք է փոխվի Եվրոպայի պատմության դասավանդման կարգը: Ազգային առանձնահատկության և պատմական անցքերի փոխարեն պետք է շեշտադրել ընդհանուր արժեքներն ու պատմական անցքերը (Coulie, 2009թ.: 59- 60): Երիտասարդները կարող են ծանոթանալ այլ մշակույթներին փոխանակման ծրագրերի միջոցով: Սակայն շատ կարևոր է, որ այդ ծրագրերը լայնատարած լինեն, ուսանողները մեկնեն տարբեր երկրներ, ոչ միայն Արևմտյան Եվրոպա, ինչպես մեր ժամանակներում է ընդունված: Եթե ուսանողների փոխանակման ծրագրերը միտված են փոխըմբռնման հաստատմանը, ապա Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում բնակվող ուսանողներին պետք է հորդորել մասնակցել Արևելյան Եվրոպայի համալսարանների փոխանակման ծրագրերին: Եվրոպական հանձնաժողովի համաձայն՝ ուսանողների փոխանակման ծրագրերը և Եվրոպայի ընդհանուր պատմության դասավանդումը կարող է խտրականության և անհանդուրժողականության դեմ պայքարելու արդյունավետ միջոց դառնա:

ԵՄ-ին Ադրբեջանի, Հայաստանի, Վրաստանի, Մոլդովայի, Ուկրաինայի և Բելառուսի ինտեգրման խորացմանը մեծապես նպաստել է Արևելյան գործընկերության ծրագիրը (Օստապենկո, 2009 թ.): Իզնատավիչիուսի կարծիքով, Արևելյան գործընկերության ծրագիրն արտացոլում է նշված երկրների՝ Եվրամիությանն ինտեգրվելու շահը և Եվրամիության՝ իր արևելյան սահմաններում կայունություն և տնտեսական զարգացում ապահովելու շահը (Մարդկային զարգացման միջազգային կենտրոն, 2009: 15): Արևելյան գործընկերության ծրագիրը միտված է ազատ առևտրի գոտու ստեղծմանը, իսկ որպես հեռահար նպատակ՝ մուտքի արտոնագրի տրամադրման ընթացակարգերի ազատականացմանը և էներգետիկ անվտանգության ոլորտում համագործակցությանը: Առաջին հայացքից կարող է թվալ,

որ Արևելյան գործընկերության ծրագիրն ուղղված է միայն մուտքի արտոնագրի տրամադրման ընթացակարգերի և առևտրի ազատականացմանը, սակայն դա այդպես չէ: Իգնատավիչիուը շեշտել է, որ ԵՄ նշված ծրագիրը հորդորում է գործընկեր երկրներին ընդունել Եվրոպական սկզբունքները, օրինակ՝ ժողովրդավարությունը և մարդու իրավունքների պաշտպանությունը (Մարդկային զարգացման միջազգային կենտրոն, 2009: 17): Հարկ է հաշվի առնել այն փաստը, որ Արևելյան գործընկերությունը նաև ուսանողների փոխանակման ծրագրեր է ընդգրկում (Օստապենկո, 2009թ.):

Արևելյան գործընկերությունը կարող է կարևոր դեր ունենալ կրթական բարեփոխումները խրախուսելու գործում: Քուլին կարծում է, որ «մինչ այժմ կրթական բարեփոխումները հաջորդել են անդամակցությանը, այսինքն՝ տվյալ երկիրը պետք է նախ անդամակցի Եվրամիությանը, իսկ հետո միայն ԵՄ-ի հետ քննարկի կրթությանն առնչվող հարցերը» (Քուլի, 2009: 61): Նրա կարծիքով, նման հարցերը պետք է քննարկվեն Եվրամիությանն անդամակցելուց առաջ, որպեսզի «անդամակցությանը հաջորդող համագործակցությունը փոխըմբռնման վրա հիմնվի» (Քուլի, 2009: 61): Ակնհայտ է, որ Արևելյան գործընկերության ծրագրի օրակարգի առանցքում են հայտնվել տնտեսական և քաղաքական հարցերը, այդուհանդերձ, երկու կողմերն էլ պետք է երաշխավորեն, որ չանտեսվեն կրթության, ուսանողների փոխանակման ծրագրերին և այլ ոլորտներին առնչվող հարցերը, որոնք կարող են կարևոր դեր խաղալ խտրականության և անհանդուրժողականության մարտահրավերներին դիմադրելու գործում:

Շատերն են դատապարտում խտրականության դրսևորումները, սակայն դա չի նշանակում, որ անհանդուրժողականության խնդիրը կարող է լուծված համարվել: Մեծ տարածում է գտել այն տեսակետը, որ Եվրոպայում տիրում է հանդուրժողականություն, իսկ մարդու իրավունքները և հիմնարար ազատությունները պաշտպանված են օրենքով: Ուստի Եվրամիության սահմանների ընդլայնումը մարդու իրավունքները պաշտպանելու և դրանց նկատմամբ հարգալից վերաբերմունք ձևավորելու գործում արդյունավետ միջոց է համարվում: Եվրամիությունը փորձում է նաև քաղաքական երկխոսություն ծավալելու և սոցիալական անհավասարության վերացմանն ուղղված ծրագրերը ֆինանսավորելու միջոցով խթանել մարդու իրավունքների պաշտպանությունը նաև ԵՄ անդամ չհանդիսացող երկրներում: Այդուհանդերձ, որոշ փաստեր վկայում են, որ քաղաքական երկխոսության արդյունավետության երաշխիքը խթանն է: Կարելի է ասել, որ խտրականության դրսևորման դեմ պայքարում Եվրամիության ամբողջ ներուժը չի սպառվել: Անհանդուրժողականության հիմնական աղբյուրներից մեկը հասարակական կարծիքն է, որը հաճախ է անտեսվում, թեև այն կարելի է փոխել համապատասխան կրթական ծրագրի մշակելու միջոցով: Այսպիսով, անհանդուրժողականության և խտրականության դրսևորումները կարելի է կանխել երկու արդյունավետ միջոցներով: Եվրամիության անդամ պետություններում և Արևելյան գործընկերության մասնակից երկրներում հարկավոր է մարդկային արժանապատվության

և հանդուրժողականության դասընթաց ներմուծել: Բացի այդ, պատմության դասերի ընթացքում ազգային առանձնահատկությունները շեշտադրելու փոխարեն հարկավոր է ներկայացնել այլ երկրների պատմությունը և ընդհանուր պատմական անցքերը: Ավելին, երիտասարդներին տարբեր մշակույթներին ծանոթացնելու համար նրանց պետք է խրախուսել մասնակցել ուսանողների փոխանակման ծրագրերին: Նման միջոցառումները կարող են նպաստել փոխըմբռնմանը և հանդուրժողականությանը: Հարկ է հասկանալ, որ եվրոպական ինտեգրումը ոչ միայն միջպետական համագործակցության ձև է, այլև՝ տարբեր ժողովուրդներին համախմբելու միջոց: Թեև Եվրամիության և Եվրոպական հարևանության քաղաքականության ծրագրի մասնակից երկրների կառավարությունների բանակցություններն առանցքային նշանակություն ունեն, սակայն Եվրամիությունը և գործընկեր երկրները պետք է ապահովեն նաև իրենց ժողովուրդների անմիջական հաղորդակցումը: Արևելյան գործընկերության ծրագիրը կարող է միմյանց ավելի լավ ճանաչելու հնարավորության վերածվել:

## **Գրականություն**

1. Archer, Robert; Mohamedou, Mohammad-Mahmoud; International Council on Human Rights Policy (2001) Racial and Economic Exclusion: Policy Implications, International Council on Human Rights Policy, Versoix, Switzerland, available at: [http://www.ichrp.org/files/reports/23/113\\_report\\_en.pdf](http://www.ichrp.org/files/reports/23/113_report_en.pdf) [accessed 13 July 2010]
2. Coulie B., "Armenia and the EU: Challenges and Opportunities for Both Parts" in International Centre for Human Development, Eastern Partnership: The Next Stage in European Integration? International Conference, October 29- 30, 2009, Yerevan, Armenia
3. European Commission, (2008) Communicating Equality and non-discrimination in the European union, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, available at: [http://ec.europa.eu/employment\\_social/fdad/cms/stopdiscrimination/resources/eu\\_publications/?langid=en](http://ec.europa.eu/employment_social/fdad/cms/stopdiscrimination/resources/eu_publications/?langid=en) [accessed 12 July]
4. European Union (2010) Human rights and democracy in the world: Report on EU action, July 2008 to December 2009, available at: [http://ec.europa.eu/external\\_relations/human\\_rights/docs/hr\\_report\\_2010\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/external_relations/human_rights/docs/hr_report_2010_en.pdf) [accessed 13 July 2010]
5. International Centre for Human Development, Eastern Partnership: The Next Stage in European Integration? International Conference, October 29- 30, 2009, Yerevan, Armenia

6. Ostapenko E. "European Union - Eastern Partnership Pa Enhances Ties with EU Eastern Partners: European Parliament Representative", Trend News, Thursday 21 May 2009, available at: <http://en.trend.az/news/important/exclusive/1473610.html> [accessed 14 July 2010]
7. UN General Assembly, International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 21 December 1965, United Nations, Treaty Series, vol. 660, p. 195, available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3940.html> [accessed 12 July 2010]
8. UN General Assembly, Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3712c.html> [accessed 12 July 2010]
9. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Declaration of Principles on Tolerance, 16 November 1995, available at: [http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL\\_ID=13175&URL\\_DO=DO\\_TOPIC&URL\\_SECTION=201.html](http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13175&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html) [accessed 12 July 2010].



# «Արևելյան գործընկերություն». մարտահրավերներ, հեռանկարներ

## ԼԻԱՆ ԱՂԱԲԵԿՅԱՆ

«Մարդկային զարգացման միջազգային կենտրոն» 34  
Հայաստան

Եվրոպական Միության ընդլայնումից հետո նոր հարևանների կայունության, տնտեսական զարգացման, ինչպես նաև խաղաղության և անվտանգության ապահովման խնդիրները հատուկ կարևորություն ստացան ԵՄ համար, քանի որ այս երկրներում անկայունությունը էներգետիկ, հաղորդակցության և այլ ոլորտներում, սոցիալական վատ վիճակը, ժողովրդավարական արժեքների բացակայությունն ու մարդու իրավունքների խախտումները դեպի Եվրամիության անդամ երկրներ միգրացիոն հոսքերի պատճառ են դառնում: Բացի այդ, հարևան տարածաշրջանի ճգնաժամերն ու պատերազմները բացասաբար են ազդում ԵՄ տնտեսության վրա, քանի որ, պատերազմի բազմաթիվ բացասական հետևանքներից բացի, ԵՄ-ն ստիպված է լինում հսկայական գումարներ հատկացնել ավերված երկրների վերականգնման համար:

Այս մարտահրավերներին դիմակայելու համար 2008 թ. Լեհաստանն ու Շվեդիան առաջարկեցին «Արևելյան գործընկերության» (ԱԳ) ծրագիրը, որը հաստատվեց 2009 թ. և ուղղված է հետխորհրդային վեց երկրների (Բելառուս, Ուկրաինա, Մոլդովա, Հայաստան, Վրաստան և Ադրբեջան) հետ Եվրամիության հարաբերությունների ամրապնդմանն ու զարգացմանը:

Նախատեսվում է նախաձեռնությունն իրականացնել մի քանի ռազմավարական ուղղություններով՝ ժողովրդավարության, արդյունավետ կառավարման և կայունության, տնտեսական ինտեգրման և ԵՄ քաղաքականություններին համապատասխանեցման, էներգետիկ անվտանգության, ինչպես նաև մարդկանց միջև կապերի ձևավորման, որոնք կնպաստեն գործընկեր երկրների բարեփոխումների իրականացմանը<sup>1</sup>: Այլ կերպ ասած՝ Եվրամիության արևելյան սահմանի կայունության և անվտանգության մակարդակի բարձրացումը միտված է իրականացնելու քաղաքական ասիմիլյացիայի և տնտեսական ինտեգրման միջոցով:

ԵՄ-ն հայտարարել է, որ այս ծրագրի միջոցով նպատակադրվել է իր սահմանները դարձնել համագործակցության և բարգավաճման գոտի, ոչ թե անջրպետ հարուստ և աղքատ Եվրոպայի միջև: Նախատեսվում է ազատ առևտրի գոտի ստեղծել ԱԳ երկրների և ԵՄ միջև, մուտք ստանալ դեպի նրանց էներգետիկ ռե-

<sup>1</sup> <http://www.mineconomy.am/am/94/>

սուրսները և սկսել դրանց իրացումը, իսկ հաղորդակցության խնդիրները լուծելու համար կաահմանվի վիզայի ազատ ռեժիմ: Սակայն այս վեց երկրների մի մասին հրապարտում է ոչ միայն ազատ առևտրի և ազատ տեղաշարժի հեռանկարը, այլև իրական ժողովրդավարական առաջընթացը: Եվրամիությունը դիտվում է որպես խոստումնալից այլընտրանք զարգացման այլ ուղիներին: ԱԳ անդամ երկրներից շատերում առկա ներքաղաքական ճգնաժամն էլ վկայում է, որ հետխորհրդային երկրների քաղաքացիներն ուզում են ավելին, քան տնտեսական բարեկեցությունն է, և այս հարցում մեծ հույսեր են կապում հենց Եվրոպայի հետ:

Սահմանների անվտանգության, կայունության ապահովմանն ուղղված այս նախաձեռնությունը հղացվել է ռուս-վրացական պատերազմից ավելի վաղ, սակայն վրացական օգոստոսյան իրադարձությունները և պարբերաբար կրկնվող ռուս-ուկրաինական ճգնաժամերը՝ կապված գազի մատակարարման հետ, խթան դարձան ԱԳ ծրագիրն ավելի արագ մշակելու և կյանքի կոչելու համար:

ԱԳ ծրագրով ԵՄ-ն հետապնդում է նաև էներգետիկ անվտանգության ապահովման նպատակ: Բրյուսելում հույս ունեն, որ Հարավային Կովկասի երկրների օգնությամբ հնարավոր կլինի Կենտրոնական Ասիայից այլընտրանքային նավթամուղներ և գազամուղներ անցկացնել դեպի Եվրոպա: Եվրամիությունը հստակ գիտակցում է (ընդ որում՝ ոչ միայն Վրաստանի և Ռուսաստան-Ուկրաինա գազային ճգնաժամերի պատճառով), որ Եվրոպայում անվտանգությունն ու բարեկեցությունը կախված են նաև հարևան երկրների կայունությունից: Ինչ վերաբերում է Հայաստանին, ապա նրա մեկուսացման խնդիրը պետք է մտահոգի ոչ միայն իրեն, այլև Եվրոպային՝ իր իսկ անվտանգության տեսանկյունից: Մյուս կողմից՝ Եվրամիության հետ Հայաստանի հարաբերություններն ապացուցում են, որ ԵՄ-ն համաձայն չէ և չի ընդունում Ադրբեյջանի հայտարարություններն այն մասին, որ Հայաստանն ագրեսոր երկիր է դարաբաղյան հակամարտության համատեքստում: Ավելին, վիզաների հեշտացման, ազատ առևտրի գոտի ստեղծելու և կովկասյան տարածաշրջանում Եվրոպական ներդրումների շնորհիվ ԵՄ-ն ավելի հետևողական կլինի դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման, ինչպես նաև հնարավոր պատերազմները կանխելու հարցում:

Այսօր Եվրոպայի համար լուրջ մարտահրավեր է նաև տնտեսական ճգնաժամը: Այդ իսկ պատճառով ԵՄ-ի ներսում կան ծրագրի հակառակորդներ, և նրանց դիմադրությունը հավանաբար ապագայում կխոչընդոտի «Արևելյան գործընկերության» ծրագրի լիարժեք իրականացումը: ԱԳ նախագիծը առաջարկվել էր տնտեսական ճգնաժամից առաջ, իսկ ճգնաժամն սկսվելուց հետո արդեն ուշ էր ծրագրից հրաժարվել: Իսկ մի շարք ԵՄ երկրներ էլ խուսափում են նախագծի այս վեց երկրներին «Եվրոպական» անվանել, քանի որ դա նրանց հետագայում անդամակցության հայտ ներկայացնելու հիմք կտա, որին պատրաստ չեն: Մյուս կողմից՝ ԱԳ երկրների զարգացման ծրագրերը կնպաստեն այս երկրներում կենսական պայմանների բարելավմանը և կարող են նվազեցնել միգրացիոն հոսքերը դեպի ԵՄ, որը, բացի ֆինանսական դժվարություններից, առաջացնում է նաև այլ

խնդիրներ, ինչպես, օրինակ՝ միգրանտների ինտեգրման հետ կապված բարդությունները, տեղացիների անբարյացակամությունը նորեկների նկատմամբ, այլատյացությունը, հանցագործությունները և այլն:

Բացի վերոնշյալից, «Արևելյան գործընկերություն» ուրիշ խոչընդոտներ ու թերություններ էլ ունի: Նախ՝ Եվրամիությունը ծրագրի վերջնական նպատակները դեռևս չի հստակեցրել, բայց միաժամանակ չի ցանկանում հետխորհրդային տարածքի երկրներին դուրս թողնել իր ազդեցության ոլորտից: Գործընկերություն անդամ երկրներին ԵՄ-ին անդամակցելու հեռանկարներ չի առաջարկում, բայց և ֆինանսական ճգնաժամի առաջացրած խնդիրների հետևանքով Բրյուսելն այս տարածաշրջանում իր ազդեցությունը լիարժեք ծավալելու հնարավորություններ չունի: Բացի այդ, նախագծի մասնակից երկրները համակարծիք չեն նախագծին վերաբերող հարցերում: Այսպես, այս երկրներին ոգևորել է առանց վիզայի (կամ հեշտացված ռեժիմով) մուտքը ԵՄ, ու երկրների մի մասը ուշադրությունը սևեռել է այս կետին, որին մի շարք անդամ երկրներ կտրականապես դեմ են: Ինչ վերաբերում է բազմակողմանի հարաբերություններին, ապա կողմերը դրան դեռևս պատրաստ չեն: Գործընկերության շրջանակներում վեց երկրների միջև համագործակցություն և եվրոպական ինտեգրման ուղղությամբ համատեղ գործողություններ չկան: Միայն ԵՄ-ի հետ երկկողմանի հարաբերություններում են (ԵՄ – Հայաստան, ԵՄ- Վրաստան և այլն) նկատելի արդյունավետ համագործակցության տարրեր:

Սկզբում ԱԳ ծրագիրը նախատեսում էր ներառել նաև Ռուսաստանին, որը, սակայն, հրաժարվեց մասնակցությունից: Լեհաստանն առաջարկել է ստեղծել «Արևելյան գործընկերության» ընկերների խումբ, որում կարող են ընդգրկվել դոնոր պետությունները՝ ԱՄՆ-ն, Ճապոնիան, ինչպես նաև կարող են հրավիրել Ռուսաստանին<sup>1</sup>: Իհարկե, ծրագրի նախաձեռնողները պնդում են, թե ԱԳ-ն Ռուսաստանին հակադրվելու նպատակ չունի<sup>2</sup>, այդուհանդերձ անդամ երկրներն այն Ռուսաստանի դեմ որպես լծակ օգտագործելու կամ ԱՄՆ-ի, ԵՄ-ի և Ռուսաստանի միջև խուսանավելու և հավասարակշռությունը պահելու միտումներ են նշմարում: Իսկ Վրաստանի համար Անկախ պետությունների համագործակցության (ԱՊՀ) կազմից դուրս գալուց և օգոստոսյան պատերազմից հետո ԵՄ-ն մնում է որպես հուսալի գործընկեր և «Արևելյան գործընկերության» պետությունների հետ համագործակցության հարթակ: Բացի այդ, ծրագրի շրջանակներում ԱԳ անդամ երկրների միջև հնարավոր բազմակողմանի համագործակցության արդյունավետության դեպքում ԱՊՀ-ն ինչ-որ չափով կկորցնի իր իմաստը: Հաշվի առնելով Հայաստանի ռազմավարական նպատակները եվրոպական քաղաքական և տնտեսական հարթության վրա՝ կարելի է ասել, որ նրա համար «Արևելյան գործընկերության» ծրագիրը, ինչպես նախկինում ԵՀԲ ծրագրի ընդունումը, սկզբունքորեն կարևոր է, քանի որ կայուն տարածաշրջանային զարգացման հիմք է եթադրում:

1 <http://www.inosmi.ru/europe/20100602/160338259.html>

2 <http://ar.newsarmenia.ru/arm/%009020%2019709.html>

Ինչ վերաբերում է ԵՄ-ին, այն տարածվում է բոլոր չորս կողմերով՝ առանց մտածելու ներքին կայունության և համախմբվածության մասին: Սրա կարիքը, մասնավորապես, զգալի է հունական ճգնաժամից և ավելի վաղ արևելաեվրոպական երկրների ընդգրկվելուց հետո, երբ ներքին ներդաշնակության անհրաժեշտությունն ավելի ակնառու դարձավ: Այսինքն՝ վերոհիշյալ արժեքների համակարգի ձեռքբերման և կիրառման կարիքը զգացվում է հենց ԵՄ ներսում, որն իրականացնելու դեպքում ներքին հզորությունն ինքնըստինքյան կտանի էքսպանսիայի: Մյուս կողմից՝ ԵՄ-ն փորձում է, առանց ժամանակ կորցնելու, իր ազդեցությունը տարածել հարևան տարածաշրջանում: Նույնը կարելի է ասել նաև Ռուսաստանի մասին. ներքին բարեփոխումներ իրականացնելու և ներքին կայունություն ապահովելու փոխարեն Կրեմլն առաջնայնությունը տվել է «երկրորդական» նշանակություն ունեցող հարցերի՝ տպավորություն թողնելով, թե իր գործունեության առաջնային նպատակը հեղինակության բարձրացումն է: Չնայած, ճիշտ է, առաջին հայացքից Կովկասը Ռուսաստանի համար կարող է գլխացավանք թվալ (պատերազմ, ֆինանսների ավելորդ կլանում, ԵՄ և ողջ քաղաքակիրթ աշխարհի հետ վեճեր Կովկասի համար), այդուհանդերձ այս տարածաշրջանը ԵՄ-ի համար Եվրոպայից դեպի Մերձավոր Արևելք Ռուսաստանը շրջանցող ճանապարհ է: Այս տարածաշրջանով են նաև անցնում գործող և ապագայում կառուցվելիք խողովակաշարերը: Սրանով է բացատրվում ԵՄ-ի և Ռուսաստանի հետաքրքրությունը ԱԳ երկրների նկատմամբ:

Ավելին՝ Ռուսաստանին՝ որպես էներգառեսուրսների ամենամեծ արտահանողի, գործընկերության նախաձեռնության իրականացումը սպառնում է այս ոլորտում ազդեցության կորստով: Բացի այդ, Ռուսաստանը հազիվ էր հասցնում հակակշիռ ստեղծել ՆԱՏՕ-ին, իսկ այժմ պետք է քաղաքականություն մշակի ԱԳ-ի ուղղությամբ, քանի որ ԵՄ-ի կողմից Ռուսաստանի հարևանների գրավումը դեպի իրեն լավ բան չի խոստանում Կրեմլին, չնայած նա պնդում է, որ գնում է արդիականացման ճանապարհով և իր հարևանների նման ընթացքն իրեն չի խանգարում: Ինչ վերաբերում է ԱԳ անդամ երկրներին, ապա ակնառու է, որ հետխորհրդային այս երկրների համար ԵՄ-ի հետ հարաբերություններն ինքնանպատակ չեն, ավելի շուտ միջոց՝ լուծելու բազում տնտեսական և քաղաքական խնդիրներ: ԵՄ-ն խոստանում է շուրջ 600 մլն եվրոյի օգնություն ԱԳ-ի անդամ վեց երկրներին՝ «Արևելյան գործընկերության» ծրագիրը այս երկրներում օգտագործելով որպես ներդրումների մեխանիզմ: Այն փաստը, որ օրինակ՝ հարավկովկասյան երկրների արտադրանքը մրցունակ ու պահանջված չէ Եվրոպայում, վկայում է, որ ԵՄ-ի կողմից տարածաշրջանը դիտարկվում է որպես շուկա և ազդեցության տարածման գոտի: Այնուհանդերձ, անցումը ԵՄ-ի հետ առանց վիզայի ռեժիմի համագործակցության, ազատ տնտեսական գոտու ստեղծման, ինչպես նաև այլընտրանքային էներգետիկ նախագծերի հեռանկարները գրավիչ և խոստումնալից են, որոնց պատշաճ իրականացման դեպքում դրական արդյունք է ակնկալվում:

Այսինքն՝ հենց միայն այն փաստը, որ ԱԳ անդամ երկրներն արդեն հակվում են դեպի Արևմուտք և ոչ թե Արևելք, կարող է Կրեմլին մտորելու տեղիք տալ Եվրոպայում և առհասարակ աշխարհում Ռուսաստանի ունեցած դերի և այն մասին, թե որքանով է ռուսական մոդելը համապատասխանում ժամանակակից աշխարհի զարգացման մոդելի պահանջներին:

Ինչ վերաբերում է ԱՄՆ-ին, այս սցենարը կարծես ձեռնտու է նրան, քանի որ ԵՄ-ի և Ռուսաստանի միջև տարածաշրջանային հակասություններ առաջանալու դեպքում ԱՄՆ-ն կարող է հանդես գալ միջնորդի, կարգավորողի ու հովանավորողի դերում և որոշ օգուտ քաղել իրավիճակից:

## **Աղբյուրները**

1. <http://www.mineconomy.am/am/94/>
2. <http://www.inosmi.ru/europe/20100602/160338259.html>
3. <http://ar.newsarmenia.ru/arm1/20090203/42019709.html>

# Արևելյան գործընկերության ծրագիր, գործողություններ, ընկալումներ, արձագանքներ

## ԳԱՅԱԼԵ ՄԱՆՎԵԼՅԱԼ

*Երևանի Վ. Բրյուսովի անվան պետական լեզվաբանական համալսարան, Եվրոպագիտության գծով մագիստրոս*

*Յայաստան*

Դեպի արևելք Եվրամիության ընդլայնման արդյունքում հարավկովկասյան երկրները, ինչպես նաև Բելառուսը, Մոլդովան և Ուկրաինան դարձել են ԵՄ հարևանները: Ուստի նշված երկրների կայունությունը, զարգացումը և ժողովրդավարականացումը սերտորեն փոխկապակցված է ԵՄ անվտանգության ապահովման հետ: 2003 թ. Եվրամիությունը սկսել է Եվրոպական հարևանության քաղաքականությունը (ԵՀՔ), որը միտված է նպաստելու Եվրամիությանն ինչ դեպի արևելք և Միջերկրականի ափերին գտնվող երկրներում կայունության և արդյունավետ կառավարման հաստատմանը: Մոլդովայի և Ուկրաինայի հետ մեկտեղ հարավկովկասյան երկրները՝ որպես ԵՄ գործընկերներ, ընդգրկված են ԵՀՔ շրջանակներում: Ի դեպ, Բելառուսը չի ընդգրկվել երկրում առաջացած ժողովրդավարության ճգնաժամի պատճառով: ԵՄ արտաքին քաղաքականությունը, որպես կանոն, այսպես կոչված հստակ հարթությունների է բաժանվում, օրինակ՝ Միջերկրածովյան միություն, Ռուսաստանի հետ ռազմավարական գործընկերություն, Սևծովյան ավազանի երկրների համագործակցություն, ԵՄ քաղաքականության հյուսիսային ուղղություն և Կենտրոնական Ասիայում ԵՄ ռազմավարություն: ԵՄ արտաքին քաղաքականության նշված ուղղությունների շարքում թերևս բացակայել է Լեհաստանի և Շվեդիայի կողմից առաջարկված Արևելյան գործընկերության նախաձեռնությունը, որը ԵՄ անդամ պետությունների արտաքին գործերի նախարարներին է ներկայացվել 2008 թ.: Արևելյան գործընկերության ներկայացումից մեկ ամիս անց այն Եվրոպական խորհուրդի հավանությանն է արժանացել և վերջապես հաստատվել է 2009 թ. մայիսի 7-ին Պրահայում կայացած գագաթնաժողովի ժամանակ: Արևելյան գործընկերության նպատակն է արևելյան վեց հարևանների՝ Հայաստանի, Ադրբեջանի, Բելառուսի, Վրաստանի, Մոլդովայի և Ուկրաինայի հետ Եվրամիության հարաբերությունները նոր հարթություն տեղափոխել և սերտացնել նշված երկրների երկկողմ և բազմակողմ համագործակցությունը: Համագործակցության հիմնական ոլորտներն են՝ ժողովրդավարությունը, արդյունավետ կառավարումը և կայունությունը, տնտեսական ինտեգրումը և ԵՄ ոլորտային ռազմավարությունների զուգամիտումը (կոնվեր-

գենցիա), էներգետիկ անվտանգությունը և ժողովուրդների միջև շփումների խթանումը: Գործընկերության հիմքում ընկած առանցքային արժեքներն են՝ օրենքի գերակայությունը, ժողովրդավարությունը, մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների նկատմամբ հարգանքը, շուկայական տնտեսությունը, կայուն զարգացումը և արդյունավետ կառավարումը: Արևելյան գործընկերության շրջանակներում Եվրամիությունը գործընկեր երկրներին առաջարկում է ստորագրել Գործընկերության պայմանագրին փոխարինելու եկած Ասոցացման համաձայնագիրը, որը կարգավորելու է առևտրային և արտաքին հարաբերությունները, ԵՄ չափանիշներին յուրաքանչյուր գործընկեր երկրի օրենսդրական դաշտի համապատասխանեցումը և Ինստիտուցիոնալ զարգացման համապարփակ ծրագրի իրականացումը: Արդյունքում երկրները կկարողանան կատարել համապարփակ ազատ առևտրի գոտիների ստեղծմանը, վիզաների տրամադրման ընթացակարգերի պարզեցմանը և մի շարք ոլորտներում տեխնիկական աջակցությանը նպաստող նշված պայմանագրով ստանձնած պարտավորությունները:

Արևելյան գործընկերության ծրագրով նախատեսվում է զարգացնել գործընկեր երկրների հետ երկկողմ հարաբերությունները, որոնց հիման վրա է կազմվելու ԵՄ և նշված երկրներից յուրաքանչյուրի միջև ստորագրվելիք Ասոցացման համաձայնագիրը: Այդ նոր պայմանագիրը կնպաստի համապարփակ ազատ առևտրի գոտիների ստեղծմանը, քաղաքական համագործակցությանը, ազատ տեղաշարժմանը և էներգետիկ անվտանգության ոլորտում համագործակցությանը: Նշված ոլորտը շատ մեծ նշանակություն ունի Եվրամիության համար, ուստի և մեծ ուշադրության է արժանանում նաև գործընկերների հետ բազմակողմ համագործակցության շրջանակներում: Գործընկերները շահագրգռված են Արևելյան գործընկերության ևս մեկ նպատակի իրագործմամբ, այն է՝ վիզաների տրամադրման ընթացակարգերի պարզեցումը, որը ծրագրում սահմանված է որպես տարբեր դեպքերում տարբեր կերպ իրագործվող հեռահար նպատակ, որի նախապայմանն «անվտանգ տեղաշարժման և կարգուկանոնի ապահովումն է»<sup>1</sup>: Բազմակողմ համագործակցությունն ընդգրկում է հետևյալ չորս ոլորտները՝ ժողովրդավարություն, արդյունավետ կառավարում և կայունություն, տնտեսական ինտեգրում և ԵՄ ոլորտային ռազմավարությունների զուգամիտում, էներգետիկ անվտանգություն և ժողովուրդների միջև շփումների խթանում:

Մյուս կողմից՝ ակնհայտ է, որ գործընկերներն ավելի են կարևորում Արևելյան գործընկերության շրջանակներում Եվրամիության հետ երկկողմ հարաբերությունների զարգացումը. թեև նախկինում այդ երկրները միավորված էին ԽՍՀՄ-ում, այդուհանդերձ, ներկայումս նրանք տարբեր շահեր են հետապնդում, չհաշված որոշ երկրների միջև առկա տարածքային վեճերը: Այդուհանդերձ, գործընկեր երկրների ենթակառուցվածքների զարգացումը և միջսահմանային ծրագրերը կարող են

1 Պրահայի Արևելյան գործընկերության գազաթնաժողովի համատեղ հոշակագիր, Պրահա, 7 մայիսի, 2009 թ., Բյուրոյել, 7 մայիսի 2009 թ., 8435/09 (Presse 78):

նպաստել տարածաշրջանում համագործակցության հաստատմանը: Արևելյան գործընկերության շրջանակներում ներկայացվել է Ինստիտուցիոնալ զարգացման համապարփակ նորարար ծրագիրը, որը միտված է գործընկեր երկրների կարողությունների զարգացմանը, ինչը հնարավորություն կտա իրագործելու գործընկերության բոլոր ծրագրերը: Այսպիսով, Եվրոպական հարևանության քաղաքականության համեմատ՝ Արևելյան գործընկերությունը որոշ չափով ավելի կատարյալ է: Ավելին, Արևելյան գործընկերության շրջանակներում առաջարկվել և իրագործվել է Արևելյան խորհրդարանական վեհաժողովի («Euronest») գաղափարը, ինչը Եվրամիության և գործընկեր երկրների միջև հարաբերությունների նոր հարթության տեղափոխման մասին է վկայում: Եվրոպական հարևանության քաղաքականության և Արևելյան գործընկերության հիմնական տարբերությունը քաղաքացիական հասարակության ֆորումն է: Ֆորումին մասնակցելու են ԵՄ և Արևելյան գործընկերության երկրներում գործող մի շարք հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչները: Ֆորումի շրջանակներում կազմակերպվելու են տարեկան հանդիպումներ, կազմվելու են աշխատանքային խմբեր Արևելյան գործընկերության բազմակողմ համագործակցության ուղղություններին առնչվող հատուկ հարցերը կարգավորելու համար: Նշված ուղղություններն են՝ 1) Ժողովրդավարություն, արդյունավետ կառավարում և կայունություն, 2) տնտեսական ինտեգրում և ԵՄ ոլորտային ռազմավարությունների զուգամիտում, 3) շրջակա միջավայրի պահպանում, կլիմայի փոփոխություն և էներգետիկ անվտանգություն, 4) Ժողովուրդների միջև շփումների խթանում: Ակնկալվում է, որ Արևելյան գործընկերության շրջանակներում անցկացվող Քաղաքացիական հասարակության ֆորումը գործընկերության բազմակողմ բաղադրիչի վերաբերյալ առաջարկություններ ներկայացնելու, գիտելիքների և փորձի փոխանակման նպատակով կապեր հաստատելու և տարածաշրջանային հակամարտությունները կարգավորելու համար մասնակից երկրների կարողությունները և վստահությունը զարգացնելու միջոցով մեծապես կնպաստի Արևելյան գործընկերության նպատակների իրագործմանը:

Ակնհայտ է, որ հաջող անցկացրած քաղաքացիական հասարակության ֆորումն Արևելյան գործընկերության հերթական առավելության կվերաձվի, քանի որ ֆորումը կնպաստի Արևելյան գործընկերության շրջանակներում իրականացվող գործունեության մասին ծրագրի մասնակից երկրների բնակչության իրազեկության մակարդակի բարձրացմանը և ստանձնած պարտավորությունները կատարելու ուղղությամբ քաղաքացիական հասարակության՝ պաշտոնյաների ձեռնարկած միջոցները վերահսկելու հնարավորությունների հզորացմանը:

Արևելյան գործընկերությունը ֆինանսավորվում է Եվրոպական հանձնաժողովի դրամաշնորհներով, գործընկեր երկրների համաֆինանսավորմամբ, մասնավոր հատվածի ներդրումներով և միջազգային ֆինանսական հաստատությունների (Եվրոպական ներդրումային բանկ, Վերակառուցման և զարգացման Եվրոպական բանկ, Համաշխարհային բանկ) միջոցներով: 2010-2013 թթ. Ժամանակահատվածի համար ծրագրին 600 միլիոն եվրո է հատկացվել: Սակայն, ակնհայտ է, որ Արևել-



յան գործընկերության բոլոր նպատակներն իրագործելու համար Եվրամիությունն ավելի մեծ գումարի կարիք ունի: Լրացուցիչ միջոցներ կարելի է հայթայթել ԵՄ բյուջեից կամ արտաքին ֆինանսավորման աղբյուրներից: Հաշվի առնելով ԵՄ անդամ պետություններում տիրող բարդ ֆինանսական վիճակը՝ առաջին տարբերակը թերևս անիրատեսական է: Բացի այդ, ակնհայտ է, որ ԵՄ պետությունները տարբեր տարածաշրջաններում տարբեր շահեր են հետապնդում: Այսպես, Շվեդիան և Լեհաստանը կողմնակից են ԵՄ արտաքին քաղաքականության արևելյան ուղղության զարգացմանը, մինչդեռ Ֆրանսիան ավելի շատ է շահագրգռված Միջերկրական տարածաշրջանում երկրների միջև համագործակցության զարգացմանը, ուստի, շատ հնարավոր է, որ Ֆրանսիան Արևելյան գործընկերության համար ԵՄ բյուջեից մեծ հատկացումներ կատարելու առաջարկին դեմ արտահայտվի: Ակնհայտ է, որ բավարար ֆինանսավորման բացակայության դեպքում Արևելյան գործընկերությունը բացարձակապես անիմաստ կառույցի կվերածվի: Ուստի, եթե ԵՄ-ն ցանկանում է, որ գործընկերությունը հաջողվի, ապա պետք է խրախուսի արտասահմանյան ներդրողների, ինչպես նաև գործընկեր երկրների ներդրումը:

Այդ նպատակով Արևելյան գործընկերությունը պետք է ապացուցի գործընկեր երկրների ակնկալիքներն իրագործելու համար անհրաժեշտ ներուժի առկայությունը: Այդուհանդերձ, որոշ երկրներ արդեն իսկ արտահայտել են իրենց դժգոհությունը: Եվրամիության հետ երկրների հարաբերությունների, ինչպես նաև այդ երկրների ձգտումների ու ակնկալիքների միջև էական տարբերությունների առկայության պայմաններում հատկապես դժվար է կյանքի կոչել Արևելյան գործընկերության ծրագիրը:

Մոլդովան արդեն հայտարարել է, որ ԵՄ-ի հետ հաստատված հարաբերությունների տեսանկյունից իր կարգավիճակը տարբերվելու է մնացած հինգ գործընկերների կարգավիճակներից, քանի որ ինքը համեմատաբար ավելի սերտ հարաբերություններ է հաստատել ԵՄ-ի հետ:

Նման մոտեցումը մեծ տարածում է գտել նաև Ուկրաինայում, որը համոզված է, որ Արևելյան գործընկերությունն «Ուկրաինայի և ԵՄ-ի միջև հաստատված հարաբերությունների մակարդակին չի համապատասխանում»<sup>1</sup>: Խնդիրն այն է, որ Ուկրաինան մեծ հույսեր է կապել նարնջագույն հեղափոխության հետ, որը, նրա կարծիքով, պետք է նպաստեր ԵՄ ինտեգրմանը: Սակայն ներկայումս պարզ է դարձել, որ Ուկրաինայի եվրոպական երազանքի իրականացման համար դեռևս շատ ժամանակ կպահանջվի: Ուկրաինայի հույսերին հակառակ՝ Եվրամիությունն Ուկրաինային վիզաների ռեժիմի վերացում և ԵՄ անդամակցություն չի առաջարկում: Բացի այդ, Արևելյան գործընկերության շրջանակներում տրամադրվող ֆինանսական օգնության գումարը հաշվի առնելով՝ Ուկրաինան կարծում է, որ գործընկերության ծրագիրը միտված է ոչ թե անդամակցության գործընթացի խթանմանը, այլ՝ հետաձգմանը:

<sup>1</sup> Վեբլայք՝ <http://eurodialogue.org/node/1478>:

Վրաստանը նույնպես փոքր-ինչ հիասթափվել է, քանի որ ակնկալում էր, որ Եվրամիությունը նոր առաջարկներով հանդես կգա, ուստի և Վրաստանին այլ տարբերակ չի մնում, քան ընդունել ԵՄ ցանկացած առաջարկը: Սահակաշվիլու խոսքերով, օգոստոսյան պատերազմից և ԱՊՀ-ից դուրս գալուց հետո Վրաստանը «բառիս բուն իմաստով, օղի մեջ է մնացել»<sup>1</sup>: Իսկ այժմ, երբ Վրաստանը կարող է հույս դնել Արևելյան գործընկերության շրջանակներում ԵՄ կողմից տրամադրվող քաղաքական և տնտեսական աջակցության վրա, ցանկացած դժգոհության արտահայտությունը թերևս անտեղի է:

Ինչ վերաբերում է Ադրբեջանին, ապա նա գնահատում է Արևելյան գործընկերության տնտեսական հայեցակետը: Ադրբեջանի կառավարությունը ցանկացած բարեփոխում անցկացնելու համար ԵՄ դրամական հատկացումների կարիքը չունի, ուստի և անտեսում է Արևելյան գործընկերության հիմքում ընկած ժողովրդավարության և արդյունավետ կառավարման պայմանները: Այդուհանդերձ, քաղաքացիական հասարակության հատվածը զարգացնելու համար Ադրբեջանը դեռ կզգա Եվրամիության ֆինանսական աջակցության կարիքը:

Հայաստանը կարծես գոհ է ԵՄ առաջարկած բոլոր պայմաններից և Արևելյան գործընկերության շրջանակներում ակնկալվող ֆինանսական և տեխնիկական աջակցությունը բավարար է համարում: Հաշվի առնելով, որ Հայաստանի անվտանգության շահերի պաշտպանության հիմնական երաշխիքը Ռուսաստանի հետ ռազմավարական համագործակցությունն է, և տարածաշրջանում անվտանգությունն ապահովելու ոլորտում Արևելյան գործընկերությունը բավականին անորոշ նպատակներ է հետապնդում, Եվրամիությունից Հայաստանի ակնկալիքները նվազել են:

Հատկանշական է, որ ծրագրին է միացել նաև Բելառուսը: Եվրամիությունը վերանայել է «Եվրոպայի վերջին բռնապետի նկատմամբ իր վերաբերմունքը»: Լուկաշենկոյի վրա դրված ԵՄ տարածք մուտք գործելու արգելքը հանվել է, և նա այլ գործընկեր երկրների ղեկավարների նման Պրահայի գագաթնաժողովին մասնակցելու հրավեր է ստացել: Թեև Լուկաշենկոն Պրահա չմեկնեց, այդուհանդերձ, Բելառուսը շատ է կարևորում Եվրամիության հետ հարաբերությունները: Նախ և առաջ, այդ հարաբերությունների զարգացումը հնարավորություն կտա միջազգային մակարդակով վերականգնելու խաթարված հեղինակությունը և միանալու միջազգային քաղաքականության հիմնական ուղղությունների շրջանակներում իրականացվող ծրագրերին: Ամեն դեպքում, այն փաստը, որ Բելառուսն Արևելյան գործընկերության խորհրդարանական վեհաժողովին չի մասնակցել (Լուկաշենկոն մերժել է պաշտոնական Բոյոսելի<sup>2</sup> Եվրանեստին ընդդիմության և կառավարության հնգական ներկայացուցիչների կազմով մասնակցելու առաջարկը) հարցականի տակ է դնում Արևելյան գործընկերության շրջանակներում Լուկաշենկոյի ձգտումները: Բելառուսն Ադրբեջանի նման անտեսում է Արևելյան գործընկերության հիմքում ընկած ժողովրդավարության և արդյունավետ կառա-

<sup>1</sup> Վեբկայք՝ <http://www.cdi.org/russia/johnson/2009-86-35.cfm>:

վարման պայմանը և շարունակում է Եվրամիությունից պահանջել իր նկատմամբ հավասար վերաբերմունք ցուցաբերել:

Արևելյան գործընկերության շրջանակներում ԵՄ-ի հետ գործընկերների երկկողմ հարաբերությունների արդյունավետությունը կարող է վտանգվել առկա պատրանքների և մոլորությունների հետևանքով, իսկ տարածաշրջանային մակարդակում համագործակցության հաստատման փորձերը երբեմն դաժան իրականության հետ են բախվում: Այսպես, Բելառուսին և Ուկրաինային հաջողվել է կարգավորել սահմանագծման հարցը, մինչդեռ Մոլդովան և Ուկրաինան դեռևս չեն լուծել Մերձդնեստրի խնդիրը: Շատ ավելի բարդ են Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև ձևավորված հարաբերությունները, որոնք էապես խոչընդոտում են Արևելյան գործընկերության շրջանակներում երկու երկրների համագործակցությունը: Թեև Արևելյան գործընկերությունը տարածաշրջանային մակարդակում հավանարտությունները կարգավորելու գործիքաշար չունի, այդուհանդերձ, ծրագրի մասնակիցները պետք է հիշեն, որ եվրաինտեգրման նպատակ հետապնդելու դեպքում նրանք պետք է խաղաղություն պահպանեն իրենց հարևանների հետ՝ նպաստելով տարածաշրջանի կայունությանը և բարգավաճմանը: Եվրաինտեգրումն արդեն վաղուց է վերածվել Եվրամիության արտաքին քաղաքականության՝ եվրոպական երկրներում և առանձին տարածաշրջաններում խաղաղություն, կայունություն և բարգավաճում ապահովող միջոցի: ԵՄ բոլոր անդամ պետությունների թեկնածությունը քննարկելիս առաջնային կարևորություն է տրվում Եվրոպայում խաղաղության և համագործակցության հաստատմանը: Առանց տեղական և միջազգային համագործակցության՝ անհնար է պատկերացնել ներկայիս գլոբալացված աշխարհի առաջընթացն ու զարգացումը: Այսպիսով, Արևելյան գործընկերությունը կարող է ծրագրի մասնակից երկրների և Եվրամիության միջև վստահության հաստատման հիանալի հնարավորության վերածվել, որպեսզի խաղաղության և զարգացման հաստատմանը միտված սերտ համագործակցության միջոցով այդ երկրները կկարողանան ցուցաբերել ոչ միայն Եվրամիությանը միանալու իրենց պատրաստակամությունը, այլև՝ պատրաստակամությունը: Հարկ է նաև նշել, որ Եվրաինտեգրումը, առանձին վերցրած, չի կարող ընկալվել որպես տարածաշրջանային հակամարտությունների համադարման, քանի որ նման հակամարտություններն իրենց բնույթով և նախապատմությամբ խիստ տարբեր են: Թեև եվրաինտեգրման միջոցով հաջողվել է հաշտեցնել Ֆրանսիային և Գերմանիային, այդուհանդերձ, Իռլանդիայի, Կորսիկայի, ինչպես նաև Բասկերի երկրի հարցերի կարգավորման պարագայում եվրաինտեգրումն անզոր է: Եվրամիությունը դրամական ներդրումներով, սոցիալական և մշակութային բազմազանությամբ հարստացնելուց բացի, նոր անդամ պետությունները նաև բերում են իրենց խնդիրները, որոնք ամբողջ միության համար ընդհանուր խնդիրների են վերածվում: Եվրաինտեգրմանը ձգտող գործընկերները պետք է հիշեն հետևյալը. որքան քիչ են առկախ խնդիրները և որքան մեծ է առկա խնդիրները լուծելու պատրաստակամությունը, այնքան մեծ է Եվրամիությանն ինտեգրվելու հավանականությունը: ԵՄ ինտեգրու-

մը ոչ մի դեպքում տարածաշրջանի մյուս երկրներից մեկուսացում չի ենթադրում, անկախ նրանից՝ թե այդ երկրները մասնակցում են ինտեգրման գործընթացին, թե ոչ: ԵՄ այլ անդամ պետությունների հետ սերտ հարաբերություններ պահպանելու համար անհրաժեշտ է խթանել տարածաշրջանային երկրների գործընկերության ցանցերի, ենթակառուցվածքների և արդյունավետ համագործակցության զարգացումը: Այդ կապակցությամբ հարկ է նշել, որ Եվրամիությանը դեռևս չի հաջողվել լուծել էներգետիկայի ոլորտում ենթակառուցվածքների պակասի և մի քանի անդամ պետությունների միջև համագործակցության զարգացման խնդիրը: Ուստի Եվրամիությունը միջոցներ և ջանք չի խնայում այս հարցը հնարավորինս շուտ կարգավորելու համար: Այսպիսով, Եվրաինտեգրման ապագան թերևս տարածաշրջանային զարգացման հետ է կապված, որի հեռահար նպատակն առանձին պետությունների և պետությունների խմբերի ԵՄ անդամակցությունն է: Թեև ինստիտուցիոնալ ու ֆինանսական ճգնաժամի պայմաններում «սահմանների ընդլայնումից հոգնած» Եվրամիությունը մոտ ապագայում թերևս ի վիճակի չի լինի քննարկելու նոր թեկնածությունների հարցը, այդուհանդերձ, անշուշտ, կշարունակի զարգացնել վերոնշյալ վեց երկրների հետ իր հարաբերությունները:

Ներկա պայմաններում Արևելյան գործընկերությունը թերևս ամենամեծ հնարավորությունն է, որը Եվրամիությունը կարող է առաջարկել իր վեց գործընկերներին: Ի դեպ, այս ծրագիրը կարող է մեծապես նպաստել երկրների ժողովրդավարականացմանը, շուկայի ազատականացմանը և ԵՄ օրենքների և չափանիշների ընդունմանը, ինչը, ըստ էության, ավելի կարևոր է քան Եվրամիությանն անդամակցելու անհազ ձգտումը: Ահա թե ինչպիսին է գործընկերության ներուժը, որը կարող է բացահայտվել նշված ծրագրից ԵՄ գործընկերների ավելի իրատեսական ակնկալիքների դեպքում: Եթե գործընկերները չմեղմացնեն իրենց ձգտումները, ապա Եվրամիության առաջարկած և Արևելյան գործընկերության ծրագրից որոշ երկրների կողմից ակնկալվող հնարավորությունների անհամապատասխանությունը կարող է խաթարել Եվրամիության՝ վստահելի գործընկերոջ հեղինակությունը: Միաժամանակ, «եվրոպական երազանքը կենդանի պահելու համար» Եվրամիությունը պետք է կատարի վիզաների տրամադրման ընթացակարգերի պարզեցման և համապարփակ ազատ առևտրի խթանման մասին Արևելյան գործընկերության ծրագրի առավել հրապուրիչ խոստումները: Գործընկեր երկրների Եվրաինտեգրման ձգտումը ժողովրդավարության զարգացման և արդյունավետ կառավարման ամուր կռիվն է: Այդ իսկ պատճառով Եվրամիությունը պետք է նաև վեց գործընկերներից առավել եվրոպամետների համար Եվրաինտեգրման իրատեսական պայմաններ ստեղծի, ինչը կնպաստի այդ երկրներում շուկայի ազատականացմանը, արդյունավետ կառավարմանը, օրենքի գերակայության սկզբունքի պահպանմանը և ժողովրդավարության զարգացմանը: Ի դեպ, Եվրաինտեգրման հնարավորությունների բացակայության դեպքում այդ երկրները թերևս հետընթաց կապրեն:

# Համայնքների մերձեցումը հանուն կայուն զարգացման և գործընկերության հաստատման. Համայնքների համակեցության մոդելը (կոնսոցիալիզմը) որպես հակամարտություններին հաջորդող իրավիճակը կարգավորելու միջոց

## ԵՎԱ ԲԵՐՏՐԱԼ

*Միջազգային հարաբերությունների դոկտորանտուրայի ուսանողուհի,  
Սեանս-պո Փարիզ  
Ֆրանսիա*

## ՍԵԼԻՆ ՏՈՒԺԵՂՈՒ

*Ինժեներ և Եվրոպական ծրագրերի մենեջեր  
Բոյուսել*

1945 թվականից ի վեր ներքին հակամարտությունները վերլուծելու գործում մեծ դեր է կատարել ինքնորոշման սկզբունքը: Այնուհանդերձ, նման հակամարտությունների թվի աճը հանգեցրել է կարգավորման այլընտրանքային միջոցների ավելացմանը, մասնավորապես՝ այնպիսի իրավիճակներում, երբ մարդիկ ցանկանում են «կողք կողքի ապրել խաղաղության մեջ» առանց իրենց երկրների տարածքային ամբողջականությունը խախտող կտրուկ միջոցների, օրինակ՝ անջատման, բաժանման կամ միացման հարևան երկրին: Այս դեպքում հարց է ծագում՝ ինչպե՞ս կարգավորել ներպետական հակամարտությունները:

Որպես կանոն, միջպետական հակամարտությունները կարգավորելու համար բավական է դադարեցնել նրանց միջև ընթացող ռազմական գործողությունները, իսկ ներքին հակամարտությունները կարգավորելու համար հարկավոր է վերացնել դրանց հիմքում ընկած պատճառները, այսինքն՝ փոխըմբռնում հաստատել հակամարտության կողմերի միջև: Ըստ Արենդ Լիջֆարթի՝ «Համայնքների համակեցության մոդելը վերնախավի մակարդակով բազմակողմանի համագործակցության վրա հիմնված համակարգ է, որը միտված է տվյալ հասարակության մեջ փոքրամասնության ինտեգրումը խոչընդոտող գործոնների հաղթահարմանը»:

Ինչպե՞ս է համակեցության (համասոցիալական) մոդելը ծառայում ներպետական հակամարտությունների կարգավորմանը: Ինչ նշանակություն ունի նշված մոդելը ներպետական հակամարտությունների կարգավորմանը հաջորդող փուլում: Համայնքների համակեցության մոդելը երեք հիմնական նպատակ է հետապնդում՝

խուսափել բռնության գործադրումից, բարելավել պետական ինստիտուտների աշխատանքը և կայուն զարգացում ապահովել: Հաշվի առնելով նշված նպատակները՝ առաջարկում ենք վերլուծել մոդելը համակեցության մոդելի առավելությունները և թերությունները համեմատելու, հակամարտության գործոնները վեր հանելու, պետական ինստիտուտների աշխատանքի բարելավմանը և վերջապես մոդելի կայունությանն առնչվող հարցերը քննարկելու միջոցով:

## I Հակամարտության կողմերը

Հակամարտության կարգավորման ռազմավարությունը կյանքի կոչելու համար՝ հակամարտության կողմերը պետք է փոխադարձ համաձայնությամբ բանակցություններ վարեն միմյանց հետ: Նրանք պետք է հաղթահարեն ոչ միայն հակամարտության իրավիճակով պայմանավորված հոգեբանական անջրպետը, այլև այսպես կոչված առավելություններից օգտվելու ցանկությունը, որոնք անհատները կամ խմբերը կարող են գտնել նման իրավիճակում: Այսպիսով, կողմերի առաջնորդներն իրենք էլ հակամարտությունների կարիք ունեն:

Որպես կանոն, համակեցության հայեցակարգը նմանեցնում են իշխանության բաշխման սկզբունքի վրա հիմնված քաղաքական համակարգին և գործածում են մի քանի տարբեր խմբերից (օրինակ՝ ազգային պատկանելության, կրոնական հայացքների կամ լեզվական տարբերությունների սկզբունքով առանձնացվող խմբեր) կազմված բնակչություն ունեցող պետություններում: Նման դեպքերում որևէ խումբ իր անդամների քանակությամբ չի կարող մեծամասնություն կազմել: Այնուհանդերձ, տարբեր համայնքների վերնախավում կարևոր դեր ունեցող անձինք, ովքեր քաջատեղյակ են միմյանց հետ չհամագործակցելու հետևանքների մասին, կամավոր որոշում են բանակցություններ սկսել: Քաղաքական մարմիններում այս կամ այն խմբի ներկայացուցիչների թիվը որոշվում է երկրի բնակչության ընդհանուր թվի համեմատ տվյալ խմբի անդամների թվով: Այսպիսով, պետության ինստիտուտներում (օրինակ՝ ոստիկանությունում) տվյալ խմբի ներկայացուցիչների՝ տոկոսային հարաբերությամբ արտահայտված թիվը համընկնում է երկրի բնակչության ընդհանուր թվի համեմատ տվյալ խմբի անդամների՝ տոկոսային հարաբերությամբ արտահայտված թվին: Համակեցության հայեցակարգի շրջանակներում ընդունվող բոլոր որոշումների հիմքում ընկած է փոխզիջումը: Այսպիսով, ակնկալվում է, որ փոխզիջման միջոցով պետությունն ի վիճակի կլինի արագացնելու բանակցային գործընթացը և յուրաքանչյուր քաղաքացու շահերը խաղաղ ճանապարհով պաշտպանելու սկզբունքով նպաստելու ռազմական գործողությունների դադարեցմանը:

Այս մոդելը շատ պարզ է, սակայն սահմանափակող բնույթ ունի: Այն ենթադրում է, որ բանակցությունների յուրաքանչյուր կողմի ներկայացուցիչներն ունեն նույն նպատակներն ու ակնկալիքները: Այնուհանդերձ, նման ենթադրությունը միշտ չէ համապատասխանում իրականությանը, քանի որ կողմերի ներկայացու-

ցիչները կարող են առանձին խմբեր կազմել և տարբեր առաջնահերթ նպատակներ հետապնդել: Այսպիսով, յուրաքանչյուր կողմի համախմբվածությունը կարող է թվացյալ լինել: Հակամարտության կողմերը թերևս չեն համաձայնվի բանակցել ազգային նշանակություն ունեցող կարևոր խնդիրների շուրջ, և նման դեպքերում համակեցության մոդելի կիրառումն ապարդյուն է:

### *Բելգիայի դեպքը*

Բելգիայում գործում է համակեցության ժողովրդավարական մոդելը, որը այլ մոդելների հետ համեմատած՝ ավելի դժվար է ձևավորել և պահպանել: Բելգիայում այդ համակարգը գործում է այնպիսի հասարակության պայմաններում, որը բաժանվում է ոչ թե կրոնական հայացքների, այլ լեզվական տարբերությունների սկզբունքով: Այսպիսով, առանձնացվում են հետևյալ երեք խմբերը՝ ֆլամանդական համայնք (հոլանդախոս), վալոնական համայնք (ֆրանսախոս) և գերմանախոս համայնք: Հաշվի առնելով Բելգիայի բարդ դաշնային համակարգը և համայնքների մեծ մասի տարածքային սկզբունքով բաժանումը՝ ներկայումս Բելգիայի առջև ծառայած ամենալուրջ խնդիրը քաղաքական տարածայնությունների վերացումն է և տարբեր համայնքների ներկայացուցիչների շրջանում երկրի ապագայի ու տեղական մակարդակով իրենց իրավասության շրջանակի վերաբերյալ նույն հայացքների ձևավորումը: Այսպիսով, համակեցության մոդելի թերություններից մեկը կողմերի հայացքների և պահանջների հետևանքով առաջացող բարդություններով է պայմանավորված:

Քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչները որոշումների կայացման գործընթացին չեն մասնակցում:

Համակեցության համակարգի հիմքում ընկած սկզբունքների կիրառումը հիմնականում պայմանավորված է վերնախավի ներկայացուցիչների կայացրած որոշումներով և նրանց խաղաղասիրությամբ: Կառավարման համակարգում հասարակության տարբեր խմբերի ներկայացուցիչների թիվը որոշելու համամասնական կարգը նույնպես սահմանափակում է խմբերի՝ մեծ դաշինք կազմելու հնարավորությունը, հետևաբար որոշումների կայացման գործում ընտրական գործընթացների նշանակությունը չնչին է: Ուստի քաղաքացիներն ի վիճակի չեն ակտիվ մասնակցելու երկրի քաղաքական կյանքին: Յան Լուստիքը դատապարտում է միայն վերնախավի ներկայացուցիչներ ներառող «Համակեցության վարչակարգը», որով քաղաքացիները կորցնում են վիճարկելի հարցերի լուծմանը մասնակցելու հնարավորությունը և ընդհանրապես ժողովրդավարական այս համակարգի նկատմամբ հավատը: Այնուհանդերձ, հարկ է հիշել, որ հակամարտությունները կարելի է կարգավորվել միայն ամբողջ բնակչության մասնակցության դեպքում:

## *Հյուսիսային Իռլանդիայի դեպքը*

Հյուսիսային Իռլանդիայի դեպքի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս վեր հանելու համակարգի մյուս թերությունը: 1998 թվականի «Սուրբ ուրբաթ օրը ստորագրված համաձայնագրով» (անգլ. Good Friday agreement) նախատեսվել է Հյուսիսային Իռլանդիայի խորհրդարանի բացումը, ինչը միտված էր ունիոնիստ բողոքականների և ազգայնական կաթոլիկների համայնքների միջև իշխանությունը բաժանելու միջոցով երկրում տիրող իրավիճակի կայունացմանը: Սակայն խորհրդարանը բացվեց միայն 2006 թ. Սեն Էնդրյու քաղաքում կնքված համաձայնագրից հետո: Այսպիսով, Հյուսիսային Իռլանդիայում օրենսդիր մարմին հիմնելու համար ութ տարի պահանջվեց:

Ներքին հակամարտությունների պարագայում համակեցության մոդելը կարող է նպաստել բանակցային գործընթացին՝ մղելով կողմերին քննարկել զինադադար հայտարարելու տարբերակը: Այդուհանդերձ, բանակցող կողմերի մասնակցության կարգը սահմանելու, քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների համեմատ վերնախավի նախապատվության տեսանկյունից այս մոդելը թերի է:

## **II Պետական ինստիտուտների աշխատանքի բարելավում**

Բանակցային գործընթացի մասնակիցներին հաստատելուց բացի, ներպետական հակամարտությունները կարգավորելու համար անհրաժեշտ է նաև բարելավել պետական ինստիտուտների աշխատանքը: Ինստիտուցիոնալ և կառուցվածքային փոփոխությունները կարևորող համակեցության մոդելը հատկապես արդյունավետ է հակամարտության կարգավորման երկրորդ փուլում:

### *Ինստիտուցիոնալ փոփոխությունները կարևորող քաղաքական մոդել*

Ըստ Արենդ Լիջֆարթի՝ համակեցության մոդելի հիմքում ընկած են հետևյալ չորս կազմակերպչական սկզբունքները՝ գործադիր իշխանության հավասար բաշխում, որոշակի ոլորտներում հակամարտության կողմերի ինքնուրույնություն, էթնիկական խմբերի վետոյի իրավունք և հասարակության բոլոր խմբերի ներկայացուցիչների նույն թվի համամասնություն: Հաջողված համակեցության մոդելի այս բաղադրատարրերը միտված են հակամարտությանը հաջորդող իրավիճակում քաղաքական և ինստիտուցիոնալ կարգի պահպանմանը:

### *Բելգիայի համակեցության մոդելը*

Բելգիայի համակեցության մոդելը լիովին արտացոլում է բնակչության տարբեր խմբերի միջև իշխանության բաշխվածությունը: Բելգիայի քաղաքական իշխանությունը փաստորեն բաշխվում է երկրի քաղաքական և մշակութային բաժանման



համապատասխան, այսինքն՝ երկու հիմնական ֆլամանդական և վալունական լեզվական համայնքների միջև: Նշված համայնքներից յուրաքանչյուրը ընդհանուր առմամբ տասնհինգ նախարարներից բաղկացած կառավարությունում ներկայացնում են յոթ նախարարներ:

### *«Ընդհանուր ինքնավարություն»*

Համակեցության մոդելը ներկայանում է որպես քաղաքական բանակցությունների պրագմատիկ տեսլական, որը կարող է վերականգնել հակամարտության արդյունքում մասնատված պետության ինստիտուցիոնալ համակարգը: Նման մոդելը նպաստում է այնպիսի իրավակարգի հաստատմանը, որը հնարավորություն է տալիս պաշտպանելու հակամարտության բոլոր կողմերի շահերը: Այսպիսին է «ընդհանուր ինքնավարության» գաղափարի էությունը: Այս գաղափարը համապատասխանում է խմբերի՝ որոշակի ոլորտում ունեցած ինքնավարության սկզբունքին, այսինքն՝ հակամարտության կողմերը ոչ թե մեկ ընդհանուր, այլ առանձին որոշումներ են կայացնում: Այս տարբերակը նախատեսված է այն դեպքերի համար, երբ կողմերը բանակցություններ վարելու և խնդիրը միասին քննարկելու հնարավորություն չունեն: Համակեցության մոդելը միտված է ներկա պետության ամբողջականության և կայուն իրավիճակի պահպանմանը: Ավելին, ինստիտուցիոնալ համակարգի բարեփոխմանը նպաստող միջոցառումների հիմքում ընկած է ոչ թե բռնությունը, այլ՝ փոխզիջումը:

### *Հարավային Տիրոլի հակամարտության կարգավորումը*

Կարելի է դիտարկել Հարավային Տիրոլի հակամարտության օրինակը, որտեղ մինչ 1969 թ. գերմանախոս և իտալախոս համայնքները շատ լարված փոխհարաբերությունների մեջ էին: 1969 թ. ի վեր գերմանախոս համայնքը որոշակի ինքնավարություն է ստացել, քայլեր են ձեռնարկվել պետական կառույցներում հավասար թվով ներկայացուցիչներ առաջադրելու երկու համայնքների իրավունքի և նրանց միջև իշխանությունը հավասարապես բաշխելու ուղղությամբ: Արդյունքում լարվածությունն էապես թուլացել է:

### *Համակեցության մոդելի թերությունները*

Այնուհանդերձ, համակեցության մոդելի յուրահատուկ բնույթի պատճառով այն անհնար է կիրառել բոլոր երկրներում: Մասնավորապես, այս մոդելի կիրառման համար անհրաժեշտ են որոշակի նախապայմաններ, օրինակ՝ քաղաքական, ինստիտուցիոնալ և կառուցվածքային հատուկ պայմանների առկայություն, բավական մեծ մշակութային խմբեր, բազմակուսակցական քաղաքական համակարգ, նոսր բնակչություն, խոր հավատ ընդհանուր արժեքների նկատմամբ, սոցիալական

և մշակութային լուրջ տարբերությունների բացակայություն, քաղաքական փոխ-գիջման և հասարակությունների խմբերի առանձնահատկություններն ընդունելու ավանդույթ: Այս չափորոշիչները գրեթե բացառում են զանազան երկրներում համակեցության մոդելը կիրառելու հնարավորությունը: Այսպիսով, մոդելի արդյունավետությունը մեծապես կախված է հակամարտությանը նախորդող ժամանակահատվածում տվյալ երկրում կիրառվող իշխանության բաշխման սկզբունքից, որը կարող է փոքրացնել նման մոդելն այլ երկրներ ներմուծելու հնարավորությունը, ուստի և համակեցության մոդելը հակամարտությունների կարգավորման ոչ լիարժեք միջոցի է վերածվում:

### **III Արդյոք այս համակարգն արդյունավետ է երկարաժամկետ կտրվածքով**

Ի վերջո, հարց է ծագում՝ արդյո՞ք հակամարտությունների կարգավորման համակեցության մոդելը կարող է անհրաժեշտության դեպքում երկարաժամկետ կտրվածքով արդյունավետություն ապահովել:

*Էթնիկական խմբերը հասարակությանն ինտեգրելու քաղաքական մոդել*

Ժամանակի ընթացքում համակեցության մոդելի հիման վրա ձևավորված պետական համակարգի աշխատանքը դիտարկելիս կարելի է մի շարք բացթողումներ վեր հանել: Բավականին հաճախ է քննադատվում այս մոդելի հիմքում ընկած այն մոտեցումը, որն ուղղված է ազգային և մշակութային տարբերություններն օրինականացնելու միջոցով հակամարտությունների սառեցմանը: Թվում է, թե հակամարտությունը կարգավորելու նպատակով համակեցության մոդելը կիրառող պետությունները փորձում են անտեսել հակամարտության պատճառները: Փաստորեն, համակեցության մոդելի հիման վրա ձևավորված համակարգ ունեցող երկրում քաղաքական կյանքի կենտրոնում էթնիկական խմբերն են: Այս կառուցվածքային բացթողումը երկրում գործող ողջ համակարգի աշխատանքի վրա է անդրադառնում: Տարբեր էթնիկ խմբերի օրինականացումը կարող է փակուղի տանել առօրյա ինստիտուցիոնալ բնույթի խնդիրները: Քանի որ նշված յուրաքանչյուր խումբը վետոյի իրավունք է ստացել, ապա որոշումների կայացման գործընթացը կարող է հեշտությամբ խափանվել:

Հյուսիսային Իռլանդիայում առաջացած իրավիճակը համակեցության մոդելի թերությունների դրսևորման լավ օրինակ է: Փաստորեն, հակամարտության կողմերի միջև փոխգիջման բացակայության պատճառով ութ ամիս շարունակ այդ երկրի պետական ինստիտուտների աշխատանքը խափանված էր:

1970 թ. Բելգիայում անցկացրած սահմանադրական բարեփոխումների շնորհիվ համայնքներն իրենց շահերին հակասող օրենքների վրա վետո դնելու իրավունք ստացան:

## *Արդյունքների կարճաժամկետ բնույթը*

Համակեցության մոդելը թերևս երկարաժամկետ կտրվածքով արդյունավետ չէ: Այն կարելի է բնութագրել որպես ժամանակավոր կամ անարդյունավետ լուծում, որին պետք է հաջորդի դասական ժողովրդավարության մոդելը, որտեղ էթնիկական, կրոնական կամ սոցիալական խմբերն այլևս չեն տարբերակվում:

## *Բելգիայի օրինակը*

Այդ կապակցությամբ հետաքրքրական է Բելգիայի օրինակը: Թեև երկու լեզվական համայնքների միջև մեծ լարվածություն կա, XIX դարում Բելգիայում համակեցության համակարգ կազմավորման պատճառն այլ էր: Այդ ժամանակ հասարակության խմբերի միջև քաղաքական տարբերություններ կային, այդ իսկ պատճառով երեք հիմնական քաղաքական կուսակցությունների մասնակցությամբ միասնական քաղաքական համակարգ է ձևավորվել: 1960-ական թթ. առաջին անգամ ներկայացվել են լեզվական բնույթի պահանջներ, որոնք 1970-ական թթ. հանգեցրել են ինստիտուցիոնալ համակարգի վերանայմանը:

## *Անհամապատասխան մոդել*

Կարելի է եզրակացնել, որ համակեցության մոդելի կարճատև արդյունքներ տալու պատճառն այն է, որ այդ մոդելը, առանձին վերցրած, բավարար չէ հակամարտությունները կարգավորելու համար: Բոլոր հակամարտությունները բազմակողմանի են: Ներկա համակեցության մոդելը նպաստում է միայն քաղաքական և ինստիտուցիոնալ կարգավորմանը, իսկ հակամարտությունները կարգավորելու համար անհրաժեշտ է մի քանի խնդիր հաղթահարել, օրինակ՝ լուծել ապառազմականացման արդյունքում փախստականների և բանտարկյալների վերաձված մարդկանց խնդիրները և այլն:

## *Հյուսիսային Իռլանդիայի օրինակը*

Տվյալ համատեքստում շատ ուշագրավ է Հյուսիսային Իռլանդիայի օրինակը, քանի որ Իռլանդիայի հանրապետական բանակի զինաթափումը և Շին Ֆեյն կուսակցության հետ դրա կապերը բավականին ուշացրել են տարբեր կրոններին և կուսակցություններին պատկանող ներկայացուցիչներ ունեցող խորհրդարանի բացումը: Ձինված հակամարտության հետևանքով ծագած բոլոր խնդիրները լուծելու համար համակեցության մոտեցման շրջանակը չափազանց փոքր է:

Ամփոփելով հարկ է հավելել, որ համակեցության մոդելը ներպետական հակամարտությունները խաղաղ ճանապարհով կարգավորելու միջոց է համարվում: Փաստորեն, համակեցության մոդելը առանց բռնության դիմելու երկրի ամբողջա-

կանության պահպանմանը միտված միջոց է: Ավելին, համակեցության հնարքները նպաստում են նախկին հակամարտության կողմերի միջև երկխոսությանը և բանակցային գործընթացին: Այնուհանդերձ, այս մոդելը, առանձին վերցրած, երկարաժամկետ կտրվածքով չի կարող կայունություն ապահովել: Այն նպաստում է հակամարտության արագ քաղաքական կարգավորմանը, սակայն այդ կարգավորումն ինստիտուցիոնալ բնույթ ունի և չի կարող վերացնել հակամարտության հիմքում ընկած մնացած պատճառները: Այս ամենից կարելի է եզրակացնել, որ համակեցության մոդելը հակամարտությունը կարգավորող միջոց է և նույնիսկ շատ արդյունավետ միջոց, բայց ոչ՝ հակամարտության համակողմանի կարգավորման համակարգ:

# Գերմանիայում բնակվող մահմեդականների վիճակը: արդյոք վտանգված է բազմամշակութայնությունը

## ԿՈՐԻՆԱ ԿՈՒԼԵԿԱՄ

*Քաղաքական փիլիսոփայության, քաղաքական գիտությունների մագիստրատուրայի ուսանողուհի*

*Մասնագիտացում՝ քաղաքականության և կրոնի կապը  
Գերմանիա*

Եվրոպական երկրներում բնակվող սևամորթների մեծ մասը մահմեդական է: Եվրոպայում բնակվող բոլոր մահմեդականների թիվը գերազանցում է Ֆինլանդիայի, Դանիայի և Իռլանդիայի բնակչության ընդհանուր թիվը: Այսպիսով, ըստ Թարիք Մոդուդի՝ «մահմեդականները հայտնվել են Արևմտյան Եվրոպայի բազմամշակութային հանրային քաղաքականության բարենպաստ և թերի ուղղությունների կիզակետում»<sup>1</sup>: Այդուհանդերձ Եվրոպայում ներգաղթի և ինտեգրման քաղաքականության շուրջ ծավալվող հանրային քննարկումները հաճախ սոցիալական խտրականությամբ են ուղեկցվում: Բիելֆելդի համալսարանի Հակամարտության և բռնության դրսևորումների միջառարկայական հետազոտությունների ինստիտուտի վերջերս անցկացրած ուսումնասիրությունն ամբողջ Եվրոպայում հակամահմեդական տրամադրությունների տարածման մասին է վկայում<sup>2</sup>: Ուսումնասիրությունն անցկացվել է ութ երկրում՝ Բրիտանիա, Ֆրանսիա, Գերմանիա, Նիդեռլանդներ, Իտալիա, Պորտուգալիա, Լեհաստան և Հունգարիա: Նշված երկրներում մահմեդականների նկատմամբ ակնհայտ նախապաշարումների դրսևորումներ են արձանագրվել: Թեև մնացած եվրոպական երկրների բնակչության շրջանում հանդիպող նախապաշարումները և դրանց արմատները փոքր-ինչ տարբեր են, այդուհանդերձ ֆոկուս խումբն առանձնացրել է բոլոր երկրներում արձանագրվող նախապաշարումների հիմքում ընկած «անհավասարության գաղափարախոսությունը»: Եվրոպացի հարցվածների 54,4 տոկոսը կարծում է, որ «իսլամը անհանդուրժողականություն քարոզող կրոն է»: Այս կարծիքն արտացոլում է իսլամի մասին տարածված բացասական հանրային ընկալումը: Հետաքրքրական

1 Թարիք Մոդուդի՝ «Multiculturalism», Քեմբրիջ, 2007 թ., էջ 4:

2 Անդրեաս Ջիք, Քյուփեր, Բեաթե, Հիննա և Վոլֆ՝ «European Conditions. Findings of a study on Group-focused Enmity in Europe, Գերմանիայի Բիելֆելդի համալսարանի Հակամարտության և բռնության միջառարկայական հետազոտությունների ինստիտուտ: Հետազոտության արդյունքները կարելի է բեռնել հետևյալ վեբկայքից՝ <http://www.euro-islam.info/2009/11/18/study-reveals-prejudices-against-islam-all-over-europe/>:

է, որ եվրոպական երկրների բնակչության գրեթե նույնքան հաստվածը՝ 50,4 տոկոսը, կողմ է մահմեդական ներգաղթյալների նկատմամբ երկիր մուտք գործելու ընդհանուր արգելքի սահմանմանը: Գերմանիան, որը մահմեդական բնակչության թվի տեսանկյունից Ֆրանսիայից հետո Արևմտյան Եվրոպայի երկրորդ մեծ երկիրն է, նախապաշարունների տարածվածության սանդղակում միջին տեղ է զբաղեցնում:

Երբ փորձում ենք հասկանալ Գերմանիայում բնակվող մահմեդականների ներկայիս վիճակը, որոնց 70 տոկոսը թուրքական ծագում ունի<sup>1</sup>, հույժ կարևոր է ըմբռնել ներգաղթի վերաբերյալ տարածված բացասական կարծիքների և ընդհանուր առմամբ որպես իսլամ<sup>2</sup> ընկալվող երևույթի նկատմամբ վախի կապը, քանի որ Գերմանիայում բնակվող մահմեդականները երկիր են մուտք գործել 1960-ական և 1970-ական թվականների ներգաղթի ավիքի արդյունքում: Հիմնականում թուրք արտասահմանցի աշխատողները (գերմ. «Gastarbeiter») Գերմանիա են բերվել որպես ժամանակավոր ներգաղթյալներ, ովքեր, ըստ նախատեսվածի, պետք է երկրից հեռանային, սակայն, ի վերջո, «փաստացի ներգաղթյալների» են վերածվել<sup>3</sup>: Այսպիսով, ինտեգրման երկարաժամկետ քաղաքականության բացակայությունը և Գերմանիայի՝ միայն վերջերս ուրվագծված «ներգաղթյալների երկիր» ինքնապատկերը առաջ են բերել այնպիսի թերություններ, որոնք մահմեդական ներգաղթյալներին, նրանց երեխաներին և թոռներին զգալի վնաս են պատճառում: Ինչու՞ ենք նման իրավիճակում հայտնվել: Սույն ակնարկում կփորձեն ապացուցել, որ պատճառը Գերմանիայում բազմամշակութայնության գաղափարի տարածված սխալ ընկալումն է: Նախ՝ ներկայացնեն բազմամշակութայնության համառոտ սահմանումը և տեսությունը: Ի դեպ, բազմամշակութայնության տարրերն են բազմազանության ընկալումը և հավասար վերաբերմունքը:

1990-ական թվականների վերջերին Գերմանիան սկսվեց մտորել իր բազմամշակութային քաղաքականության շուրջ՝ ուշադրություն դարձնելով միայն թուրք փոքրամասնությանը հանրային կյանքին ինտեգրելու նպատակով այդ

1 Դեվիդ Մորթոնի «Country Profile Germany», տե՛ս՝ <http://www.euro-islam.info/country-profiles/germany/#Z> վեբկայքի «News and Analysis on Islam in Europe and North America» բաժինը:

2 Նման իրավիճակները գիտնականները հաճախ նկարագրում են «իսլամատյացույթուն» եզրույթով՝ նշելով Արևմտյան Եվրոպայի երկրների վախը իրենց հասարակությանը մահմեդականների ինտեգրելու, հետևաբար նաև մահմեդականների արժեքներն ընդունելու նկատմամբ: Այնուհանդերձ, «իսլամատյացույթուն» եզրույթը թյուրիմացության տեղիք է տալիս, քանի որ այն ենթադրում է, որ Արևմտյան Եվրոպայի երկրների բնակչությունը հենց իսլամից է վախենում: Իրականում նրանք մերժում են ոչ թե կրոնական ուսմունքը՝ չսփափոր իսլամը, այլ քաղաքական ուղղության վերածված իսլամի ծայրահեղ դրսևորումները՝ ահաբեկչությունը և արևմտյան արժեքների անտեսումը: «Իսլամատյացույթուն» եզրույթը նշանակում է, որ մարդիկ վախենում են իսլամից, ուստի դրա գործածումը միայն ավելի է խորացնում իսլամ դավանողների մասին «այլք» պատկերացումը (Լիզ Ֆեբթեթ «A Suitable Enemy: Racism, Migration and Islamophobia in Europe», Նյու Յորք, 2009, էջ 57): Այդ իսկ պատճառով նշված եզրույթը սույն ակնարկում չի գործածվում:

3 Վիլ Կոմիչկա «Multicultural Citizenship», Նյու Յորք, 1995, էջ 17: Մահմեդականների՝ Գերմանիա ներգաղթելու պատմության ավելի մանրամասն շարադրանքը տե՛ս՝ Ֆեթթեթ, Ջոն Է., Սոփեր և Քրիսթոֆեր Ջ.՝ «Muslims and the State in Britain, France, and Germany», Քենթրիջ, 2005, էջ 99-102: Տե՛ս նաև Յուրգեն Հաբերմաս՝ «Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State, in: Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition», Էմի Գուլթմանի խմբագրությամբ, Փրինստոն, 1994, էջ 110:

փոքրամասնությունը ճանաչելու հարցին: Իրականում փոքրամասնությունը երկրի հանրային կյանքին չի ինտեգրվել, ընդհակառակը՝ կառավարության գործողությունները հանգեցրել են զուգահեռ հասարակությունների ձևավորմանը: Ավելին, Գերմանիայի պատմական բեռի հետևանքով մեկ այլ խնդիր է ծագել, որը Գերմանիան մինչ օրս չի լուծել: Խոսքը վերաբերում է այն միջոցներին, որոնք ազատական ժողովրդավարական հասարակությունը պետք է ձեռնարկի փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների ոչ ազատական պահանջներին արձագանքելու համար: Ազատական տեսաբանների մեծամասնությունը համամիտ է ազատական հասարակության՝ նման ոչ ազատական պահանջներն ազատականության տեսանկյունից դիտարկելու պարտականության շուրջ: Սակայն փոխարենը՝ Գերմանիայում ականատես ենք դառնում հասարակության՝ երկու ծայրահեղ դրսևորումներ ունեցող մոտեցմանը՝ առհասարակ փոքրամասնությունների կողմից ներկայացված որևէ պահանջի համառ մերժում կամ նույնիսկ ոչ ազատական պահանջի ընդունում: Որպես այս ամենի օրինակ՝ համառոտ կներկայացնեմ վերջերս դատարանում քննված գործերը և հանրության արձագանքը:

## **Բազմամշակութայնության տեսությունը և նման ռազմավարությանը բնորոշ լարվածությունը**

Անցյալ դարը և հատկապես ներկա XXI դարը հայտնի են որպես «ներգաղթի դարեր»<sup>1</sup>, որոնք Արևմտյան Եվրոպայի բազում երկրների առջև «մշակութային բազմազանության հիման վրա նոր քաղաքականություն» մշակելու խնդիր են դրել: Թեև Կանադան և Միացյալ Նահանգներն արդեն 1960-ական և 1970-ական թթ. են ձեռնամուկ եղել նման փոփոխությունների գործին, սակայն Եվրոպական երկրները՝ Բրիտանիայի, Նիդեռլանդների և Շվեդիայի գլխավորությամբ, միայն տասնամյակներ անց հետևեցին նրանց օրինակին: Անգամ այսօր, Եվրոպայի համեմատ, Կանադայում և Միացյալ Նահանգներում բազմամշակութայնությունն ավելի շատ է կարևորվում<sup>2</sup>: Մոդուլը բազմամշակութայնությունը սահմանում է որպես «այլ վայրերից Արևմտյան Եվրոպայի բարգավաճող երկրներ ներգաղթած անձանցից կազմված փոքրամասնությունների քաղաքական դաշինք»<sup>3</sup>: Այդուհանդերձ, Եվրոպայում և մասնավորապես Գերմանիայում բնակվող մահմեդականների վիճակը գնահատելիս շատ կարևոր է ավելի լայն իմաստով ընկալել բազմամշակութայնության գաղափարը, քանի որ այդ գաղափարը ճիշտ հասկանալու միջոցով է միայն հնարավոր պարզել Գերմանիայում բազմամշակութային քաղաքականության ձախողման պատճառները:

1 Վիլ Կիմլիշկա «Multicultural Citizenship», Նյու Յորք, 1995, էջ 193:

2 Թարիք Մոդուլ «Multiculturalism», Քեմբրիջ, 2007, էջ 2:

3 Թարիք Մոդուլ «Multiculturalism», Քեմբրիջ, 2007, էջ 5:

## Լարվածություն տարբերությունները ճանաչելու և հավասար վերաբերմունք ցուցաբերելու սկզբունքների միջև

«The Politics of Recognition» («Ճանաչման քաղաքականություն») ակնարկում հայտնի փիլիսոփա Չարլզ Թեյլորը երկու հիմնական բաղադրատարրերով է բնորոշում բազմամշակութային քաղաքականությունը: Առաջինը տարբերությունները ճանաչող քաղաքականությունն է, որի նպատակն է ճանաչել անհատի կամ խմբի «յուրահատկությունը», հետևաբար՝ նրա «տարբերությունը բոլոր այլ անձանցից կամ խմբերից»<sup>1</sup>: Երկրորդ բաղադրատարրը իրավահավասարության քաղաքականությունն է, որը հիմնված է յուրաքանչյուրի արժանապատվության իրավունքի փիլիսոփայական հայեցակարգի վրա և ազատական ժողովրդավարական երկրներում բոլոր քաղաքացիների նկատմամբ հավասար վերաբերմունք է ենթադրում:

Ի տարբերություն Մոդուդի վերոնշյալ ավելի խիստ սահմանման՝ այս բազմամշակութային քաղաքականության երկու ուղղությունների շրջանակը ներգաղթյալ խմբերի կամ հասարակության ենթախմբերի վրա չի տարածվում: Տարբերությունների ընդունման և բոլորի նկատմամբ հավասար վերաբերմունքի քաղաքականություն վարելու դեպքում այդ երկու ուղղությունների միջև լարվածություն է առաջանում, օրինակ՝ այն դեպքերում, երբ խոսքը վերաբերում է ազգային փոքրամասնություններին որոշ պարտավորություններից ազատելու մասին, ովքեր նման պահանջներ են ներկայացնում տարբերություններն ընդունելու քաղաքականության հիման վրա: Այս խնդրին կանդիդատանք ակնարկի հաջորդ մասերում Գերմանիայում բնակվող մահմեդականների վիճակը դիտարկելիս: Թեյլորը նույնպես քաջատեղյակ է «նշված նպատակներն իրականացնելու հետ կապված լարվածության և դժվարությունների» մասին<sup>2</sup>, այդուհանդերձ, դրանց իրականացումը հնարավոր է համարում: Ըստ նրա՝ հենց այդ պատճառով է բազմամշակութային քաղաքականությունը վերածվում այնպիսի կատարյալ քաղաքականության, որի պարագայում «բոլորս ընդունում ենք տարբեր մշակույթների հավասարությունը և ոչ միայն պայմաններ ենք ստեղծում դրանք պահպանելու համար, այլև գիտակցում ենք դրանց արժանիքները»<sup>3</sup>: Նման քաղաքականություն վարելու ընթացքում հույժ կարևոր է երկխոսություն ծավալել անձի՝ իր անհատական արժանիքները

1 Չարլզ Թեյլոր «The Politics of Recognition, in: Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition», Էմի Գուբմանի խմբագրությամբ, Փրինստոն, 1994, էջ 38: Տես նաև Բլումի սահմանումը՝ «Ճանաչել անհատի և մշակութային խմբին նշանակում է գիտակցել նրա, սովյալ դեպքում, մշակութային առանձնահատկությունները» (Լորենս Բլում: «Recognition, Value, and Equality: A Critique of Charles Taylor's and Nancy Fraser's Accounts of Multiculturalism» in: Theorizing Multiculturalism. A Guide to the Current Debate» Սինթա Ուիլեթի խմբագրությամբ, Մելբեռն 1998, էջ 79:

2 Չարլզ Թեյլոր «The Politics of Recognition, in: Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition», Էմի Գուբմանի խմբագրությամբ, Փրինստոն, 1994, էջ 59: Նույն գրքում տես նաև «Habermas' Critique of Taylor's approach», էջ 111:

3 Չարլզ Թեյլոր «The Politics of Recognition, in: Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition», Էմի Գուբմանի խմբագրությամբ, Փրինստոն, 1994, էջ 64:



գնահատելու և անհատականությունը զարգացնելու համար:<sup>1</sup> Անհատական արժանիքներին առնչվող հարցերն արդիական են նաև հասարակության տարբեր ենթախմբերի համար: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ բազմամշակութային հասարակությունը պետք է ազգային փոքրամասնություններ ներառի և երկխոսության միջոցով անմիջականորեն հաղորդակցվի նրանց հետ: Հետագայում նման մոտեցումը ենթադրում է փոքրամասնությունների անհատականությունը ձևավորելու և դրա վրա ազդելու հնարավորությունը: Թեև մշակույթների ամբողջական ծուլումը «կատարյալ յուրօրինակության դեմ գործած հնարավոր մեղքերից ծանրագույնն է»<sup>2</sup>, սակայն ամբողջ բազմամշակութային հասարակության՝ նոր գաղափարներ ընդունելու պատրաստակամության պարագայում տարբերությունների ճանաչման և երկխոսության վրա հիմնված փոխազդեցությունը հնարավորություն կտա պահպանելու հասարակության մեծամասնությունը կազմող խմբի մշակույթը՝ չանտեսելով փոքրամասնությունը: Այնուամենայնիվ, բազմամշակութային քաղաքականության առջև ներկայումս ծառայած ամենալուրջ խնդիրը մնում է անորոշ հայեցակարգը, որը նման քաղաքականություն վարելու համար որևէ հստակ միջոց չի սահմանում: Այս քննադատությունը մասնավորապես, վերաբերում է Գերմանիայում առաջացած իրավիճակին: Նման հարցերում անորոշությունը ոչ միայն բազմաբնույթ մեկնաբանությունների տեղիք է տալիս, այլև մեծամասնության և փոքրամասնությունների մշակույթների նկատմամբ պետության չեզոք մոտեցման տեսանկյունից վիճելի է դարձնում բազմամշակութային հասարակության իդեալը:

## **Փոքրամասնությունների իրավունքներն ու դրանց սահմանափակումները**

Փոքրամասնությունների տարբերությունների ճանաչում և նրանց նկատմամբ հավասար վերաբերմունք քարոզող քաղաքականության նախապայմանը բնակչության տարբեր ենթախմբերի նկատմամբ պետության չեզոք մոտեցումն է, քանի որ միայն նման մոտեցմամբ է հնարավոր ճանաչել և ընդունել այդ ենթախմբերի տարբերությունները: Այսպես, բազմամշակութային հասարակություն ունեցող և չեզոք մոտեցում դրսևորող ազատական պետությունը պետք է պատրաստ լինի «բազմաէթնիկական իրավունքներ»<sup>3</sup> սահմանելու իր փոքրամասնությունների համար, ովքեր Գերմանիայի պարագայում, օրինակ, տարբեր ազգերի ներկայացուցիչներ են ներառում: Այդ իսկ պատճառով Թեյլորի գաղափարախոսությունը քննարկելիս Յուրգեն Հաբերմասը ճիշտ է նշում, որ «բազմամշակութային հասարակության

1 Չարլզ Թեյլոր «The Politics of Recognition, in: Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition», Էմի Գուլմանի խմբագրությամբ, Փրինստոն, 1994, էջ 66:

2 Չարլզ Թեյլոր «The Politics of Recognition, in: Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition», Էմի Գուլմանի խմբագրությամբ, Փրինստոն, 1994, էջ 38:

3 Յուրգեն Հաբերմաս «Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State, in: Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition», Էմի Գուլմանի խմբագրությամբ, Փրինստոն, 1994, էջ 110:

րակության պայմաններում ծագող առաջնային խնդիրն առնչվում է էթնկայի տեսանկյունից չեզոք օրենքին և քաղաքականությանը»<sup>1</sup>: Սակայն Գերմանիայի նման ազատական ժողովրդավարական սահմանադրական պետությունները պետք է գտնեն հետևյալ հարցի պատասխանը՝ ինչպե՞ս պետք է պետությունն արձագանքի փոքրամասնությունների տարբերությունների ճանաչում քարոզող քաղաքականության հիման վրա փոքրամասնությունների կողմից ներկայացվող ոչ ազատական պահանջներին<sup>2</sup>: Ճիշտ է արդյոք փոքրամասնությունների տարբերությունների ճանաչում քարոզող քաղաքականության շրջանակներում ներկայացվող ոչ ազատական պահանջների հիման վրա իրավունքներ տալ նրանց: Միզուցե պետությունը պետք է սահմանափակի նման ոչ ազատական պահանջներ ներկայացնելու իրավունքը: Ազատական և կոմունիստար ուղղությունների քաղաքական տեսաբանները, այդ թվում՝ Կիմիչկան և Մայքլ Վոլցերը համամիտ են նման իրավունքների սահմանափակմանը՝ իրենց կարծիքը հիմնավորելով այն փաստով, որ շատ դեպքերում ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներն իրենց կամքով են արտագաղթել իրենց ծագման երկրից»<sup>3</sup>: Ահա ինչու Կիմիչկան եզրակացնում է, որ փոքրամասնությունների պահանջների օրինականությունը հիմնականում նրանց՝ նպատակակետ երկիր ներգաղթելու մասին կամավոր որոշումից է կախված:

Ուստի նույնիսկ մշակութային փոխազդեցությունը խրախուսող երկիրը, տարբերությունների ճանաչման քաղաքականությունից անկախ, պետք է հարցականի տակ առնի յուրաքանչյուր ներգաղթյալի ոչ ազատական բնույթի տարբեր պահանջները. «...Ազատականության սկզբունքով առաջնորդվող երկիրն օտար ծագում ունեցող փոքրամասնությունների պահանջները կուրորեն ընդունել չի կարող»<sup>4</sup>: Այս մոտեցումն իսկապես շատ կարևոր է, քանի որ ոչ ազատական պահանջները բավարարելու դեպքում փոքրամասնություններն ավելի ազատական չեն դառնա, փոխարենը՝ նրանց ընդունող ազատական երկրի հիմնարար սկզբունքները հարցականի տակ կառնվեն: Այս կապակցությամբ Կիմիչկան ասել է հետևյալը. «Որոշ երկրների ժողովուրդն ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու իրավունք չունի, սակայն յուրաքանչյուրը որոշակի պարտականություններ և դերեր ունի, որոնք կատարելու անհրաժեշտությունը նա կասկածի տակ անգամ չի առնում: Այլ երկր-

1 Ներգաղթյալ խմբերին իրենց մշակութային առանձնահատկությունները պահպանելու համար իրավունքներ և միջոցներ տալու հարցի մանրամասն քննարկումը տես Վիլ Կիմիչկա «Multicultural Citizenship», Նյու Յորք, 1995, էջ 75-76:

2 Վիլ Կիմիչկա «Multicultural Citizenship», Նյու Յորք, 1995, էջ 63:

3 Վիլ Կիմիչկա «Multicultural Citizenship», Նյու Յորք, 1995, էջ 94:

4 Ինչպես արդեն նշվել է, ըստ Կիմիչկայի՝ ազատական պետությունը չի կարող անգամ հուսալ, որ փոքրամասնությունները լիովին կձուլվեն տեղի բնակչության հետ: Իսկ Հաբերմասը բազմամշակութայնության գերմանական հայեցակարգի շրջանակներում ծուլման երկու աստիճան է առանձնացնում: Առաջինը բնութագրվում է սահմանադրության դրույթների ընդունմամբ, իսկ երկրորդը՝ տվյալ երկրի մշակույթին հաղորդակից լինելու պատրաստականությամբ (Յուրգեն Հաբերմաս՝ «Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State (Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition)» Էմի Գուլթմանի խմբագրությամբ, Փրինստոն, 1994, էջ 110): «Սահմանադրական հայրենասիրություն» եզրույթի ընդհանուր սահմանումը տես Յուրգեն Հաբերմաս «Staatsbürgerschaft und nationale Identität» («Faktizität und Geltung»), Ֆրանկֆուրտ, 1992, և Դոլֆ Շտերնբուրգեր «Verfassungspatriotismus» Ֆրանկֆուրտ, 1990:

ներում ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու իրավունք ունեն միայն հասարակության որոշակի խմբերը, մինչդեռ այլ խմբերը, օրինակ՝ կանայք, հասարակության ավելի ցածր խավերը կամ փոքրամասնությունները նման իրավունքից զուրկ են»։ Այդուհանդերձ, շատ կարևոր է հաշվի առնել, որ վերոնշյալ տեսաբաններից ոչ ոք հասարակության տարբերությունները չճանաչող մոտեցումները կամ ուժացման քաղաքականությունը չի պաշտպանում։ Ընդհակառակը, Թեյլորի երկխոսության մասին մոտեցման վրա հիմնված նրանց տեսությունները ենթադրում են երկխոսություն ծավալելու և հասարակության նման ոչ ազատական ենթախմբերի ազատականացմանը նպաստելու անհրաժեշտությունը։

Գերմանացի փիլիսոփաներ Հաբերմասը և Շտերնբերգերն առաջինն են գործածել «Verfassungspatriotismus» (թարգմ. սահմանադրական հայրենասիրություն) եզրույթը<sup>1</sup>՝ սահմանադրական դրոյթների վրա հիմնված օրինական պահանջները սահմանադրությանը հակասող անօրինական պահանջներից տարբերելու համար։ Վերոնշյալ տեսություններն ամփոփելով՝ կարելի է ասել, որ բազմամշակութային քաղաքականությունը հաջողված է համարվում այն դեպքում, եթե տվյալ երկրին հաջողվում է իր հասարակության մեջ ներգրավել ներգաղթյալներին՝ նրանց հնարավորություն տալով պահպանել սեփական մշակույթը<sup>2</sup>։ Հաշվի առնելով եվրոպական երկրներում բնակվող կրոնական փոքրամասնությունների, այդ թվում՝ մահմեդականների կողմից ներկայացվող ազատական և երբեմն ոչ ազատական դատական հայցերի թվի շարունակական աճը՝ ներգաղթի և ներգաղթյալների ինտեգրման շուրջ բազմամշակութային քաղաքականությանն առնչվող հարցերն ամբողջ եվրոպայում ծավալվող քննարկումների առարկա են դարձել։ Նման դատական հայցեր ներկայացվել են նաև Գերմանիայում և շարիաթի կամ նման օրենքների հիման վրա ներկայացված այլ պահանջների շուրջ թե՛ժ հանրային քննարկումների պատճառ են դարձել։ Նման հայցերը մեծ մասամբ ամուսնական հարաբերությունների մասին մահմեդական օրենքներին են առնչվում։

## **Արդյո՞ք Գերմանիայում բնակվող մահմեդականների նկատմամբ բազմամշակութային մոտեցում ցուցաբերվում է**

Փոքրամասնությունների տարբերությունների ճանաչման և նրանց նկատմամբ հավասար վերաբերմունք քարոզող քաղաքականության ուղղությունները զուգորդող երկիրն իր տարածքում բնակվող փոքրամասնությունների համար կարող է իդեալական արդյունք ապահովել, եթե հաջողվի նրանց այսպես կոչված մշակութային երկքաղաքացիություն առաջարկել, ինչը ներգաղթյալներին

1 Յուրգեն Հաբերմաս «Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State (Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition)» Էփի Գութմանի խմբագրությամբ, Փրինստոն, 1994, էջ 139: Տես նաև Վիլ Կմիլիչկա «Multicultural Citizenship», Նյու Յորք, 1995, էջ 96 և Ստիվեն Դիջքստրա, Քարին Գոյցեն և Արի դե Ռուիստեր «Multiculturalism and Social Integration in Europe», International Political Science Review ամսագիր, հատոր 22, թիվ 1, 2001, էջ 55-83:

2 Թարիք Մոդուլ «Multiculturalism», Քեմբրիջ, 2007, էջ 49:

հնարավորություն կտա իրենց ընդունող երկրի մշակույթին հաղորդակից լինելով՝ պահպանել իրենց ծագման երկրի մշակույթը: Ներգաղթյալները չպետք է բախվեն երկու տարբեր մշակույթների միջև ընտրություն կատարելու խնդրին: Ընդհակառակը, նրանց պետք է հորդորել ընդունել ինչպես իրենց ծագման երկրի, այնպես էլ ընդունող երկրի ազգային պատկանելությունը կամ կրոնական հայացքները<sup>1</sup>: Հիմնականում բազամամշակութային երկիր հանդիսացող Կանադայում, ինչպես նաև Միացյալ Նահանգներում, ազգային և կրոնական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները սովորաբար իրենց բնորոշում են հին և նոր ազգային կամ կրոնական պատկանելությունը նշող արտահայտություններով, օրինակ՝ կանադաբնակ իրեաներ, ամերիկաբնակ հայեր, ամերիկաբնակ մահմեդականներ<sup>2</sup> կամ ընդունող երկրում նրանց տարբերվող կրոնական հայացքները կամ ազգային և էթնիկական պատկանելությունը նշող ցանկացած այլ անվանումներով: Գերմանիայում բնակվող մահմեդականների կրոնական առանձնահատկությունը համապատասխանաբար նշվում է «գերմանաբնակ մահմեդականներ» բառակապակցությամբ: Սակայն Եվրոպայի փոքրամասնությունների առջև ծառայած խնդիրներն ավելի ակնհայտ են դրսևորվում Գերմանիայում: Ի տարբերություն Կանադայի և Միացյալ Նահանգների բնակչության, Եվրոպացիները դեռևս պատրաստ չեն ընդունելու իրենց կրոնական հայացքները և ազգային պատկանելությունը մեկ բառակապակցությամբ արտահայտող մահմեդականներին: Այդպիսի եզրակացության է հանգել Եվրոպայում բնակվող մահմեդականների վիճակը նկարագրող աշխատության հեղինակ Լիզ Ֆեքթթեն<sup>3</sup>: Նոր հասարակությանը հաջողությամբ ինտեգրվելու համար Եվրոպական երկրներում բնակվող մահմեդականները պետք է առաջնորդվեն Եվրոպական ազատական և մեծ մասամբ աշխարհիկ չափանիշներով, որոնք, մահմեդական հավատացյալների մեծամասնության կարծիքով, հակասում են մահմեդականի անհատականության բուն էությանը:

Ուստի Եվրոպական հասարակությանն ինտեգրվելու համար մահմեդականները ստիպված են հրաժարվել իրենց կրոնի որոշ սկզբունքներից: Նման տեսակետը հաստատվում է նաև Բիելֆելդի համալսարանի՝ Եվրոպայում արձանագրված հակամահմեդական տրամադրությունների աճին նվիրված ուսումնասիրությամբ: Այսպես, գերմանացիների 46 տոկոսը կցանկանար, որ մահմեդականներն ավելի ցածր թիվ կազմեին իրենց երկրում, իսկ 54,1 տոկոսը կարծում է, որ Գերմանիայում բնակվող մահմեդականները շատ «պահանջկոտ» են: Հարցված գերմանացիների

1 Ամերիկաբնակ մահմեդականների ինքնորոշման և սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչությունից հետո նրանց դրության մասին տես տվյալների շտեմարանի հիման վրա կատարված հետևյալ օգտակար վերլուծությունը Լուիզ Ս. Չայնթար «Homland Insecurity: The Arab American and Muslim Experience After 9/11», Նյու Յորք, 2009:

2 Լիզ Ֆեքթթե «A Suitable Enemy: Racism, Migration and Islamophobia in Europe», Նյու Յորք, 2009:

3 Անդրեա Չիք, Քյուփեր, Բեաթե, Հիննա և Վոլֆ՝ «European Conditions. Findings of a study on Group-focused Enmity in Europe», Գերմանիայի Բիելֆելդի համալսարանի Հակամարտության և բռնության միջառարկայական հետազոտությունների ինստիտուտ: Հետազոտության արդյունքները կարելի է բեռնել հետևյալ վեբկայքից՝ <http://www.euro-islam.info/2009/11/18/study-reveals-prejudices-against-islam-all-over-europe/>:

յուրաքանչյուր երկրորդը (52,5 տոկոս), իսկ երբեմն նաև գրեթե բոլոր հարցվածները իսլամն անհանդուրժողականություն սերմանող կրոն են համարում<sup>1</sup>: Գրեթե նույն թվերն են արձանագրվել նաև եվրոպական այլ երկրներում անցկացված հարցումների արդյունքում: Այնուհանդերձ, Գերմանիայում բնակվող մահմեդականների առջև ծառայած ամենալուրջ խնդիրն այն է, որ գերմանական հասարակությանն ինտեգրվելու համար անձը պետք է ծագումով գերմանացի լինի. գերմանական մշակույթին հաղորդակից լինելը բավարար չէ: Թեև 2001 թ. հունվարի 1-ի «Գերմանիայի քաղաքացիություն ստանալու մասին» փոփոխված օրենքով քաղաքացիություն շնորհելու ընթացակարգերը զգալիորեն պարզեցվել են, և այժմ Գերմանիայում ծնված արտասահմանցիները որոշ դեպքերում կարող են Գերմանիայի քաղաքացիություն ստանալ<sup>2</sup>, այնուհանդերձ գերմանացիների մեծամասնությունը շարունակում է թերահավատորեն վերաբերվել այլ ծագում ունեցող գերմանացիներին: Նման վերաբերմունքը հնարավորություն է տալիս բացատրելու Գերմանիայում մեծ թիվ կազմող փոքրամասնություններին, մասնավորապես՝ թուրքերին իրենց մշակույթին հաղորդակից դարձնելու հարցում գերմանացիներին հանդիպող դժվարությունները: Բացի այդ, գերմանական հասարակությանը մահմեդականների հաջող ինտեգրման ձախողման մասին խոսելիս գերմանացի ազգագրագետ Վերներ Շիֆաուերը երկու պատճառ է առանձնացնում. «Առաջին պատճառը արևելյան երկրներում արմատացած իսլամի ընկալումն է որպես բոլոր այլ կրոնների հիմքը: Ներկայումս նման ընկալումը ենթադրում է, որ իսլամն իր բազում հակահիշներով հակասում է գերմանացիների իդեալին...: Երկրորդ պատճառն, անշուշտ, իսլամական ահաբեկչությունն է»<sup>3</sup>:

Փոքրամասնությունների տարբերությունների ճանաչման և նրանց նկատմամբ հավասար վերաբերմունքի քաղաքականության անհրաժեշտությունը կարևորող բազմամշակութայնության տեսության հիման վրա կարելի է պարզել Գերմանիայում բազմամշակութային քաղաքականության ձախողման հիմնական պատճառը: Գերմանացիներն իրենց հայրենիքը սկսել են ներգաղթի երկիր համարել բոլորովին վերջերս: Բացի այդ, 1990-ական թվականների վերջերին փոքրամասնություններին իր մշակույթին հաղորդակից դարձնելու ուղղությամբ աստիճանաբար քայլեր ձեռնարկելիս Գերմանիան ուշադրություն էր դարձնում միայն վերոնշյալ քաղաքականության առաջին ուղղությանը, այսինքն՝ փոքրամասնությունների տարբերությունների ճանաչման ուղղությանը: Նույնիսկ այսօր հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում, օրինակ՝ Գերմանիայի կառավարության գլխավորած իսլամական խորհրդաժողովներում<sup>3</sup> կամ գերմանաբնակ մահմեդա-

1 «Քաղաքակցիություն ստանալու մասին» օրենքի ամբողջական մեկնաբանությունը տե՛ս Գերմանիայի Դաշնության կառավարության վեբկայքը 2009 թ. Հուլիսի 12 –ի դրությամբ՝ <http://www.bundesregierung.de/Webs/Breg/DE/Bundesregierung/BeauftragtefuerIntegration/Einbuergderung/einbuergderung.html>:

2 Վերներ Շիֆաուեր «Enemies within the gates. The debate about citizenship of Muslims in Germany», (Թարիք Մոդոլդի, Աննա Տրյանդաֆիլիդոյի և Ռիկարդ Զապատա-Բարերոյի խմբագրությամբ՝ «Multiculturalism, Muslims and Citizenship. A European Approach»), Նյու Յորք, 2006, էջ 111:

3 Գերմանիայի ներքին գործերի նախարարի նախաձեռնությամբ և Գերմանիայում գործող որոշ մահմեդական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ անցկացվող իսլամական

կանների կողմից ներկայացվող դատական հայցերին հաջորդող հանրության արձագանքում, կարելի է տեսնել այս հարցի շուրջ վարվող նման միակողմանի քաղաքականության արդյունքը՝ մեր և «նրանց» միջև շարունակական տարբերակումը:

## **Գերմանիայի՝ բազմամշակութային քաղաքականության ձախողումը և վտանգը**

Վերը ներկայացրեցինք բազմամշակութային քաղաքականության կատարյալ հայեցակարգը և Գերմանիայում տիրող իրավիճակը, որն ունի մի քանի պատճառ: Առաջին՝ դեռևս «Ժամանակավոր ներգաղթյալ աշխատողներ ընդունելուց հետո» Գերմանիայի՝ նշված բազմազգ ենթախմբերի ներկայացուցիչներին իր հասարակությանը լիարժեքորեն ինտեգրելու ջանքերն ապարդյուն են անցել: Երկրորդ՝ երբ Գերմանիան վերջապես աստիճանաբար գիտակցեց իր փաստացի երկարաժամկետ ներգաղթյալ աշխատողներին և նրանց երեխաներին հասարակությանը ինտեգրելու անհրաժեշտությունը, ընդունեց բազմամշակութային հայեցակարգի երկու որոշիչ մոտեցումներից միայն մեկը. Գերմանիան ճանաչել է թուրք փոքրամասնության տարբերությունները, սակայն այդ ներգաղթյալներին և նրանց ընտանիքներին երկրի լիարժեք քաղաքացիների նման հասարակությանն ինտեգրելու ուղղությամբ որևէ հստակ ռազմավարություն չի մշակել<sup>2</sup>: Այս հարցում Գերմանիայի ձախողումը կարող ենք բացատրել երկու պատճառով: Առաջին պատճառը, ինչպես արդեն նշվել է, գերմանական հասարակությանն ինտեգրվելու առանձնահատկություններից մեկը համարվող գերմանական ծագումն է: Նոր ներգաղթյալների ազգային և մշակութային տարբերություններն ընդունելու մոտեցման հետ զուգորդված՝ այդ առանձնահատկությունը բնական վախ է ներշնչում հատկապես ակնհայտ տարբերություններ, օրինակ՝ գլխաշոր կրող մահմեդական կին տեսնելու պարագայում<sup>3</sup>: Ազգային և մշակութային տարբերությունների նկատմամբ նման ընդհանուր վախը միշտ չէ որ ռասիզմով կամ այլատյացությամբ է պայ-

---

խորհրդածողովների մասին տե՛ս այդ կոնֆերանսների պաշտոնական վեբկայքը՝ [http://www.deutsche-islam-konferenz.de/cln\\_101/sid\\_360EA0B04F7BB5DCD878B147D48D865A/SubSites/DIK/DE/Startseite/home-node.html?\\_nnn=true](http://www.deutsche-islam-konferenz.de/cln_101/sid_360EA0B04F7BB5DCD878B147D48D865A/SubSites/DIK/DE/Startseite/home-node.html?_nnn=true), վեբկայքի անգլերեն տարբերակը տեսնելու համար՝ այցելեք՝ [http://www.en.bmi.bund.de/cln\\_012/nn\\_1026710/Internet/Navigation/EN/Topics/German\\_\\_Islam\\_\\_Conference/German\\_\\_Islam\\_\\_Conference\\_\\_node.html\\_\\_nnn=true](http://www.en.bmi.bund.de/cln_012/nn_1026710/Internet/Navigation/EN/Topics/German__Islam__Conference/German__Islam__Conference__node.html__nnn=true):

1 Վերներ Շիֆաներ «Enemies within the gates. The debate about citizenship of Muslims in Germany», (Թարիք Մոհուդի, Աննա Տրյանդաֆիլիդիս և Ռիկարդ Զապատա-Բարերոյի խմբագրությամբ՝ «Multiculturalism, Muslims and Citizenship. A European Approach»), Նյու Յորք, 2006, էջ 103:

2 Վեդաթ Ացիբայոզ «Immigration and Germany. From Foreign Worker to Citizen», (գերմաներենից անգլերեն է թարգմանել Ռոն Ուոքերը): «Դոյչե վելե» ռադիոկայանի կողմից պատրաստված անցանց տարբերակը տե՛ս հետևյալ վեբկայքում՝ [http://www.qantara.de/webcom/show\\_article.php?wc\\_c=757&wc\\_id=18&wc\\_p=1](http://www.qantara.de/webcom/show_article.php?wc_c=757&wc_id=18&wc_p=1):

3 Ֆեբթե՛ն ընդգծում է, որ գլուխը ծածկելու համար գործածվող տարբեր միջոցները մահմեդական կանանց ռասայական հատկանիշն են համարվում: Այսպիսով, Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում, գլխաշորը «մշակութային տարբերության հատկանիշ» է վերածվել: Տե՛ս Լիզ Ֆեբթե «A Suitable Enemy: Racism, Migration and Islamophobia in Europe», Նյու Յորք, 2009, էջ 57:

մանավորված: Ընդհակառակը, Թաջֆերը և Թերներն իրենց սոցիալական նույնության տեսությամբ ապացուցել են, որ նման վախը բոլորին է բնորոշ<sup>1</sup>:

Այնուամենայնիվ, Գերմանիայի պարագայում գերմանացիների և ներգաղթյալների՝ «նրանց» միջև երկխոսության բացակայության պատճառով այդ վախն ավելի է խորացել: Այլ երկրներում, օրինակ՝ Կանադայում և Միացյալ Նահանգներում, տարբերությունների նկատմամբ բնական վախը կարելի է հաղթահարել ներգաղթյալներին տվյալ երկրի հասարակությանն ինտեգրելու միջոցով, մինչդեռ «այդ մահմեդականներին» քաղաքացիության շնորհումը գերմանական հասարակության կողմից արդեն իսկ մեծ խնդիր է համարվում<sup>2</sup>: Այդ իսկ պատճառով Գերմանիայում փոքրամասնությունների տարբերությունները ճանաչելու մոտեցումը մինչ օրս հեռու է Թեյլորի նկարագրված մոտեցումից, այսինքն՝ այլոց մշակույթը որպես արժանիք ընդունելուց: Փաստորեն, Գերմանիայում դրսևորվող մոտեցման արդյունքում թուրք փոքրամասնության ճանաչումը ենթադրում է պարզապես դրա գոյության հանդուրժում, ոչ թե ինտեգրում երկրում մեծամասնության կազմող հասարակությանը: Նման իրավիճակից բխում է Գերմանիայում փոքրամասնությունների տարբերությունների և հավասարության ճանաչման քաղաքականության ծախսողման երկրորդ պատճառը: Գերմանիայում ընդունված մոտեցման հետևանքով ձևավորվել է այսպես կոչված «զուգահեռ հասարակություններ» իրողությունը: Մահմեդական և գերմանական բնակչության ներկայացուցիչների միջև երկխոսության բացակայության հետևանքով այս զուգահեռ հասարակությունների ներսում առաջացել են ենթախմբեր, որոնք իրենց հետ չհաղորդակցվող և իրենց բուն էությունը չզիտակցող մեծամասնության կողմից աննկատ են մնացել:

Նման իրավիճակը և դրա հետևանքները կանխատեսել են դեռևս 1980-ական թվականներին: Այնուհանդերձ, չպետք է անտեսել այն փաստը, որ փոքրամասնություն կազմող ներգաղթյալներին նույնպես դուր է գալիս իրենց ազգային մեկուսացումը: Ընդունող երկրի հիմնական բնակչությունից մեկուսանալու նրանց ցանկությունը նույն մեդալի մյուս կողմն է<sup>3</sup>: Սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկության արդյունքում տեղի ունեցած փոփոխությունները հանգեցրել են զուգահեռ հասարակությունների ձևավորմանը, որոնց ներկայացուցիչները «պատվաբեր» սպանության կամ իրենց կանանց ծեծի ենթարկելու համատեքստում շատ հաճախ էին հիշատակվում դեղին մամուլում: Այս հանգամանքը նույնպես խորացրել է գերմանացիների վախը մահմեդական ներգաղթյալներին Գերմանիայի հիմնա-

1 Նրանց կարծիքով, նույն խմբին պատկանող բոլոր անձինք ունեն նույն նախապաշարումները: Սա նշանակում է, որ նրանք անմիջապես նախապատվություն են տալիս իրենց խմբին, այլ ոչ թե՛ որևէ այլ խմբերին: Հենրի Թաջֆել և Ջոն Յ. Թերներ «The social identity theory of intergroup behavior» (Ս. Ուորթլեյ և Վ. Գ. Օուսթին «Psychology of Intergroup Relations»), Չիկագո, 1986, էջ 7-24:

2 Վերներ Շիֆաուեր՝ «Enemies within the gates. The debate about citizenship of Muslims in Germany», (Թարիք Մողոդի, Աննա Տրյանդաֆիլդոփ և Ռիկարդ Զապատա-Բարերոյի խմբագրությամբ՝ «Multiculturalism, Muslims and Citizenship. A European Approach»), Նյու Յորք, 2006, էջ 96:

3 Մաքս Վինգեն «Immigration to the Federal Republic of Germany as a Demographic and Social Problem», «International Migration Review» ամսագիր, հատոր 29, թիվ 3, Նյու Յորք, 1995, էջ 710-721: Մասնավորապես, ուշադրություն դարձրեք էջ 715:

կան հասարակությանն ինտեգրելու նկատմամբ: 2006թ. գերմանացի քաղաքական գործիչներն առաջին անգամ բախվեցին մահմեդականների նկատմամբ գերմանական հասարակության վերոնշյալ թերահավատ վերաբերմունքի հետևանքով առաջացած լուրջ խնդիրներին և փորձեցին Գերմանիայում իսլամական մի շարք խորհրդատուներին (գերմ՝ DIK) ընթացքում ծավալվող երկխոսությունների միջոցով լուծել դրանք: Գերմանիայի Դաշնության ներքին գործերի ներկա նախարարը Գերմանիայում գործող համապատասխան մահմեդական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներին պարբերաբար հրավիրում է մասնակցելու մահմեդականների ինտեգրմանը նպաստող քննարկումների: Հետաքրքրականն այն է, որ նման քննարկումներին հրավիրվում են միայն Գերմանիայի աշխարհիկ և ազատական պետության հասարակությանը ինտեգրված կազմակերպությունների ներկայացուցիչներին: «Միլի Գյորուս» («Milli Görüs») պահպանողական և բավականին ծայրահեղ հայացքներ ունեցող մահմեդական կազմակերպությանը մերժում են մասնակցել խորհրդատուներին<sup>1</sup>: Նման դեպքերում ևս ականատես ենք լինում բազմամշակութային մոտեցման մասին Թեյլորի տեսության դրույթների անտեսմանը: Ի դեպ, հիշեցնենք, որ նշված տեսության հիմքում ընկած է երկխոսություն ծավալելու գաղափարը և «Միլի Գյորուսի» նման կազմակերպությունների վրա ազդեցություն գործելու և նույնիսկ դրանք ազատականացնելու հնարավորությունը: Այսպիսով, Գերմանիայի հիմնական բնակչության և ազգային ու կրոնական փոքրամասնությունների միջև երկխոսության ծավալման ընդհանուր նախաձեռնությունն ամենևին էլ չի նպաստել նախապաշարումներից հասարակական կարծիքի ձեռքբազատմանը: Իսկ Գերմանիայի քաղաքական գործիչները ներքին գործերի նախկին նախարարի՝ դոկտոր Վոլֆգանգ Շյոբլեի գլխավորությամբ շարունակում են նպաստել զուգահեռ հասարակությունների ձևավորմանը, առնվազն՝ ոչ ազատական մոտեցումներ դրսևորող խմբերում: Փաստորեն, հակամահմեդական տրամադրությունները նույնիսկ աճում են:

## **Գերմանիայում բնակվող մահմեդականների ներկայացրած դատական հայցերը**

Թեև հարցվածների մեծ մասը իսլամի կրոնին թերահավատորեն է վերաբերվում և մահմեդականներին որոշակի պարտավորություններից ազատելու նախաձեռնության դեմ է արտահայտվում, այնուհանդերձ քաղաքական և իրավական դաշտում մահմեդականների նկատմամբ մոտեցումը երկու ծայրահեղություններով

<sup>1</sup> Տե՛ս, օրինակ, Լիզ Ֆեթթե «A Suitable Enemy: Racism, Migration and Islamophobia in Europe», Նյու Յորք, 2009, էջ 121-123, տե՛ս նաև Թարիք Մոդուդ՝ «Multiculturalism», Քեմբրիջ, 2007, էջ 97-100: Ի տարբերություն Թեյլորի և Կիլիկայի նման նույնիսկ ծայրահեղական կազմակերպությունների հետ երկխոսություն խրախուսող Ֆեթթեի՝ Մոդուդը կարծում է, որ «հարկավոր է շատ զգույշ լինել, քանի որ հարձակումն ավելի վտանգավոր է, քան պարզապես անարդարացի վերաբերմունքը» (էջ 100): Այսպիսով, Մոդուդն անտեսում է այն ենթադրությունը, որ մեկուսացումը կարող է ավելի ծայրահեղ քայլերի հանգեցնել, մինչդեռ երկխոսությունը տալիս է փոքրամասնությունների վրա ազդեցություն գործելու և, ի վերջո, նրանց ազատական դարձնելու հնարավորություն:



է դրսևորվում: Կցանկանայի ասածս հաստատել հանրային թեժ վիճաբանությունների պատճառ դարձած երկու դատական գործերով: Դրանցից մեկի հիմքում ընկած է «ազատական» հայց, իսկ մյուսի հիմքում՝ ակնհայտորեն «ոչ ազատական» հայց: Հետաքրքրական է, որ երկու դեպքերում դատարանը մասամբ բավարարել է հայցերը, իսկ հանրությունը քննադատել է նման որոշումները: Հարկ է նշել, որ մահմեդական փոքրամասնության ներկայացրած հայցերը քննադատում և մերժում են ինչպես աջ, այնպես էլ ձախ հայացքների տեր անձինք<sup>1</sup>:

Վերոնշյալ հայցերից առաջինը Գերմանիայի դաշնային հանրապետության սահմանադրական դատարան (գերագույն դատարան) է ներկայացվել 2003 թ. և բարձրացրել է այն հարցը, թե արդյոք պետական դպրոցներում աշխատող մահմեդական ուսուցչուհիներին կարելի է թույլատրել գլխաշոր կրել դպրոցում, թե՛ ոչ: Գերմանիայում պետական դպրոցների ուսուցիչները պետական ծառայող (գերմ. «Beamte») են համարվում, ուստի և պարտավոր են պահպանել պետության չեզոք դիրքորոշումը: Տվյալ դեպքում հայցվոր հանդիսացող Ֆերեշթա Լուդինը վիճարկել է իր գործատուի՝ դպրոցում գլխաշոր չկրելու պահանջը: Դպրոցի տնօրինությունը պնդել է, որ դպրոցում գլխաշոր կրելով՝ ուսուցչուհին խախտել է պետության չեզոք դիրքորոշումը: Գերագույն դատարանի կայացրած վճռում, սակայն, ասվում է, որ «միայն գլխաշոր կրելով՝ ուսուցչուհին Գերմանիայի սահմանադրությունը չի խախտում, իսկ գործող օրենքների համաձայն՝ գլխաշոր չկրելու պահանջ ներկայացնելն արգելված է»<sup>2</sup>: Այնուհանդերձ, հարկ է հաշվի առնել, որ Գերմանիայում կրթության մասին օրենքները հաստատվում են ոչ թե դաշնային կառավարության, այլ երկրամասերի պետական մարմինների կողմից: Փաստորեն, գերագույն դատարանը տեղական մարմինների հայեցողությանն է թողնում ուսուցիչներին կրոնական զգեստ կրելու արգելող կամ թույլատրող լրացուցիչ օրենքներ ընդունելու իրավունքը: Թեև դաշնային մակարդակով Լուդինը և նրան սատարող մահմեդական կազմակերպությունները շահել են գործը, այնուհանդերձ այս դատական գործը ոչ միայն գլխաշորի՝ որպես անհանդուրժողականության խորհրդանիշի շուրջ թեժ վիճաբանությունների տեղիք է տվել, այլև Լուդինի դեմ լրատվամիջոցների կողմից կազմակերպված քարոզարշավի հանգեցրել<sup>3</sup>: Եթե բազմամշակութային ամուր համակարգ ունեցող երկրներում մահմեդականները վկայակոչում են երկ-

1 Վերներ Շիֆաուեր «Enemies within the gates. The debate about citizenship of Muslims in Germany», (Թարիք Մոդուդի, Աննա Տրյանդաֆիլիդուի և Ռիկարդ Զապատա-Բարերոյի խմբագրությամբ «Multiculturalism, Muslims and Citizenship. A European Approach»), Լյու Յորք, 2006, էջ 102-107:

2 Վերներ Շիֆաուեր «Enemies within the gates. The debate about citizenship of Muslims in Germany» (Թարիք Մոդուդի, Աննա Տրյանդաֆիլիդուի և Ռիկարդ Զապատա-Բարերոյի խմբագրությամբ «Multiculturalism, Muslims and Citizenship. A European Approach»), Լյու Յորք, 2006, էջ 103: Գերագույն դատարանի կողմից գերմաներեն լեզվով կայացրած որոշումը տես՝ Գերմանիայի դաշնության սահմանադրական դատարանի որոշում, 2 BvR 1436/02 առ 3.6.2003, Absatz-Nr. (1 - 140), [http://www.bverfg.de/entscheidungen/rs20030924\\_2bvr143602.htm](http://www.bverfg.de/entscheidungen/rs20030924_2bvr143602.htm):

3 Շիֆաուերը շարունակում է Ալի Շվարցերի սկսած արշավը, Վերներ Շիֆաուեր «Enemies within the gates. The debate about citizenship of Muslims in Germany» (Թարիք Մոդուդի, Աննա Տրյանդաֆիլիդուի և Ռիկարդ Զապատա-Բարերոյի խմբագրությամբ «Multiculturalism, Muslims and Citizenship. A European Approach»), Լյու Յորք, 2006, էջ 104-107:

րի սահմանադրությունը և պաշտպանում իրենց կրոնի ազատության իրավունքը (Գերմանիայի սահմանադրություն, հոդված 4), ապա մահմեդականների ինտեգրումը հաջողված է համարվում: Սակայն, ինչպես երևում է, Գերմանիայում այս հայցը մահմեդականների և ոչ մահմեդականների հարաբերությունների համար կործանարար հետևանքներ է ունեցել<sup>1</sup>: Այս ամենի պատճառը կրկին Թեյլորի փոքրամասնությունների հավասարությունը ճանաչող քաղաքականության բացակայությունն է: Թեև Լուդինի հայցն ազատական մոտեցման և սահմանադրական դրույթների վրա է հիմնված, այնուհանդերձ, նրա նկատմամբ դրսևորված վերաբերմունքը խիստ տարբերվել է, օրինակ, հագուստի տակ խաչ կրող քրիստոնյա ուսուցչի նկատմամբ հնարավոր վերաբերմունքից: Տեսանելի տարբերությունների նկատմամբ վախ՛ն ավելի ուժեղ է, քան հասարակությունում մահմեդական ուսուցչուհու կրոնական տարբերությունները ներառելու ձգտումը:

Մյուս հայցը, որը ներկայացվել է Ֆրանկֆուրտի քաղաքային դատարան, ավելի է խորացրել վիճաբանությունը: 2007 թ. ծագումով մարոկկացի 26-ամյա մահմեդական կինը, որը Գերմանիայի քաղաքացի է, ծնվել և ապրում է այդ երկրում, խնդրել է ընթացք տալ իր ամուսնալուծության հայցին նախքան ամուսնալուծությանը նախորդող տասներկու ամիս տևող պարտադիր ժամկետի ավարտը: Գերմանիայի ընտանեկան օրենսգրքի համաձայն՝ ամուսինները պետք է նախքան ամուսնալուծվելը մի ամբողջ տարի ապրեն առանձին: Սակայն անհաղթահարելի հանգամանքների դեպքում նրանք կարող են ամուսնալուծվել նախքան նշված ժամկետի լրանալը: Քանի որ հայցվոր կնոջ ամուսինը, որը նույնպես ծագումով մարոկկացի է, մի քանի անգամ բռնություն է գործադրել նրա նկատմամբ, կինը դիմել է դատարան՝ վկայակոչելով անհաղթահարելի հանգամանքները: Ինչպես Լուդինի պարագայում, այս դեպքում նույնպես խոսքը մահմեդական մի կնոջ մասին է, ով, որպես Գերմանիայի լիարժեք քաղաքացի, պաշտպանում է իր՝ Գերմանիայի սահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքները: Գործը քննող գերմանուհի դատավորը պարտադիր ժամկետի ընթացքում ամուսնալուծվելու հայցը չի բավարարել: Վկայակոչելով ղուրանի չորրորդ սուրահի 34-րդ տողը՝ դատավորը պնդել է, որ ղուրանը մահմեդականին թույլ է տալիս մարմնական պատժամիջոցներ կիրառել իր կնոջ նկատմամբ: Քանի որ երկու ամուսիններն էլ ծագմամբ մարոկկացի էին, կնոջ նկատմամբ բռնության գործադրումը անհաղթահարելի հանգամանք չի համարվել<sup>2</sup>: Դատավորը խիստ քննադատության է արժանացել և հեռացվել է գործի

<sup>1</sup> Ինտեգրման գործընթացի իրավական տեսակետից այս գործը լայն տարածում է գտել: Տե՛ս, օրինակ՝ «Human Rights Watch» իրավապաշտպան կազմակերպության գեկույցը, որում քննադատվում է պետության չեզոք դիրքորոշումը խախտելու պատրվակով ուսուցչուհիներին ներկայացված գլխաշոր կրելու արգելքը «Human Rights Watch» իրավապաշտպան կազմակերպության նշված գեկույցը (Diskriminierung im Namen der Neutralität Kopftuchverbote für Lehrkräfte und Beamte in Deutschland) տպագրվել է 2009 թ. փետրվարի 26-ին: Տե՛ս վեբկայքը՝ <http://www.hrw.org/en/reports/2009/02/26/diskriminierung-im-namen-der-neutralit-t>: <sup>2</sup> Գիզելա Կիրշտեյն «Gewalt in der Ehe. RichterIn verweist auf Züchtigungsrecht im Koran», տպագրվել է 2007 թ. մարտի 21-ին «Die Welt Online»-ի կողմից, վեբկայք՝ [http://www.welt.de/politik/article772111/RichterIn\\_verweist\\_auf\\_Zuechtigungsrecht\\_im\\_Koran.html](http://www.welt.de/politik/article772111/RichterIn_verweist_auf_Zuechtigungsrecht_im_Koran.html):

վարույթից: Գերմանիայում այս գործն աննախադեպ էր, քանի որ առաջին անգամ գերմանական դատարանը ղուրանի օրենքներով է առաջնորդվել:

Այդուհանդերձ, այս դեպքը վկայում է Գերմանիայի՝ իր բազմազգ բնակչության կարիքներին իր քաղաքականությունը համապատասխանեցնելու խնդրի գոյության մասին: Վճիռ կայացնելիս դատավորը ձգտում էր հաշվի առնել ամուսինների ազգային և մշակութային առանձնահատկությունները: Սակայն, ինչպես երևում է, անորոշ է մնում այն հարցը, թե ինչպես կարելի է այնպիսի բազմամշակութային մոտեցում ցուցաբերել, որը համապատասխանի տվյալ ազգության առանձնահատկություններին և Գերմանիայի՝ պետական մակարդակով ընդունված ազատական և ժողովրդավարական սկզբունքներին: Այս դեպքը ոչ թե ինտեգրման հաջողված գործընթացի կամ ազգային մշակույթի պահպանման փորձի, այլ բարձիթողի վիճակի է նմանվում: Եվ մեկ անգամ հավասարության սկզբունքի խախտման ականատես ենք դարձել, քանի որ մահմեդական կինը ոչ մահմեդական կնոջ նկատմամբ նման դեպքերում ցուցաբերվող վերաբերմունքի չի արժանացել:

## Վերջաբան

«Գերմանիան ներգաղթի, ուստի և բազմամշակութային երկիր է»<sup>1</sup>: Ինչպես ապացուցվել է տվյալ ակնարկում, Գերմանիան բազմազգ երկիր է, որի բնակչության մեծ մասը ծագումով թուրք մահմեդականներ են: Ուստի Գերմանիան պետք է նաև բազմամշակութային երկիր լինի, սակայն ինչպիսին է այն իրականում: Ինչպես տեսանք, Գերմանիան բազմամշակութային է այն առումով, որ ճանաչում է իր բնակչության որոշակի ենթախմբերի առանձնահատկությունները: Ի վերջո, գերմանացիներն իրենց երկիրը բնորոշել են որպես ներգաղթի երկիր: Ի դեպ, Գերմանիան տարիներ շարունակ է այսպես բնորոշվել: Ուստի, հատկանշական է, որ Գերմանիայի քաղաքական գործիչները ձեռնամուխ են եղել երկրի բնակչության մեծամասնության և թուրք փոքրամասնության միջև երկխոսության զարգացմանը: Այնուհանդերձ, անելիքները դեռևս շատ են: Ներգաղթյալներին հասարակությանը ինտեգրելու գործում հաջողության հասնելու համար Գերմանիան պետք է ոչ թե ընտրի երկխոսության և քննարկումների մասնակիցներին, այլ բանակցի երկրում արդեն բնակվող բոլոր ներգաղթյալների հետ: Սա է ինչպես մեծամասնության, այնպես էլ փոքրամասնության բևեռացման հետևանքները մեղմելու միակ միջոցը: Միայն երկխոսության միջոցով է հնարավոր օգնել ոչ մահմեդական մեծամասնությանը ավելի լավ հասկանալու մահմեդական փոքրամասնությանը: Եվ վերջապես, միայն երկխոսության միջոցով է հնարավոր մղել մահմեդական ներգաղթյալներին հաղորդակից լինել իրենց նոր հայրենիքի մշակույթին: 1960-ական և 1970-ական թվականների ընթացքում արձանագրված փորձը վկայում է, որ սխալ է սպասել, մինչև ներգաղթյալները հեռանան երկրից: Գերմանիան չպետք

1 Բրեթ Քլոփ «German Multiculturalism. Immigrant Integration and the Transformation of Citizenship», Վեստպորտ, 2002, էջ 7:

է կրկնի անցյալի սխալները, այլ հարցականի տակ առնի և բարեփոխի իր՝ իսկական բազմամշակութային երկրներին բնորոշ ռազմավարական մոտեցումը: Սա ոչ մի դեպքում չի նշանակում, որ երկիրը պետք է կասկածի տակ դնի իր ազատական սկզբունքներից որևէ մեկը կամ հրաժարվի դրանցից: Սա նշանանակում է, որ հասարակությունը պետք է առաջնորդվի նշված սկզբունքներով և խելամիտ քայլեր ձեռնարկի, ինչպես նաև նման սկզբունքները կիրառելիս հավասար վերաբերմունք ցուցաբերի իր բոլոր քաղաքացիների՝ ինչպես մահմեդականություն, այնպես էլ հուդայականություն, քրիստոնեություն դավանող կամ առհասարակ կրոնական հայացքներ չունեցող քաղաքացիների նկատմամբ: Փաստորեն, Գերմանիան բազմամշակութային երկիր է, սակայն պատշաճ բազմամշակութային քաղաքականություն չի վարում:

# Բելառուսներին մուտքի արտոնագիր տրամադրելու ընթացակարգն ընդդեմ Եվրամիության սկզբունքների

## ԴԱՃԱ ՍԼԱԲՉԱՆԿԱ

«Հանուն ազատության» շարժում

Բելառուս

Կոմունիզմի փլուզումից հետո նախկին Հարավսլավիայի տարածքում ձևավորված իրավիճակի նկարագրությամբ հայտնի խորվաթ գրող Սլավենկա Դրակովիչի «Café Europa» («Եվրոպա» սրճարան») գրքի գլուխներից մեկը՝ նվիրված է Խորվաթիայի՝ հարևան երկրների, մասնավորապես Ավստրիայի հետ սահմանային անցակետերում տեղ գտած հիմնախնդիրներին, քաղաքացիների բոլոր ստուգումներին, նրանց իրավունքների սահմանափակումներին, վախերին, միջադեպերին և նույնիսկ ստորացումներին: Գրքի վերոնշյալ հատվածն առաջին անգամ տպագրվել է 1996 թ.: դրանից հետո սահմանային անցակետերում տիրող իրավիճակը շատ է փոխվել, քանի որ Խորվաթիան, հուսանք, շուտով կանդամակցի Եվրամիությանը: Այնուհանդերձ, նշված գլխում արծարծված խնդիրներն արդիական են մնում Եվրամիության քաղաքացիություն չունեցող անձանց համար: Վերջերս վրացի ընկերոջս հետ Վիեննայից գնացքով մեկնեցի Զագրեբ: Մեր անձնագրերն առաջ սահմանապահների ակնհայտ բացասական արձագանքը՝ «Օ՛, ո՛չ, վրացի», ինչին հաջորդեց ընկերոջս ամբողջ ուղեբեռի՝ բոլոր պայուսակների ստուգումը: Բելառուսի անձնագիր տեսնելով՝ սահմանապահները նույն կերպ արձագանքեցին և մանրագնին ստուգեցին ամբողջ ուղեբեռը: Մենք միակ ուղևորներն էինք, ում բեռն այդչափ ուշադիր էր ստուգվում: «Կարծես խորհրդային ժամանակները վերադարձել են...», - ասաց Ավստրիայի քաղաքացի հանդիսացող մի տարեց կին: Նրան միայն խնդրեցին ցույց տալ իր անձը հաստատող փաստաթուղթը: Այնուամենայնիվ, նման վերաբերմունքն ինձ ամենևին չի զարմացնում, քանի որ Խորվաթիան փորձում է վերացնել իր և Եվրամիության միջև առկա բոլոր անջրպետները և ամեն ինչ անել՝ ապացուցելու, որ ինքը կարող է պաշտպանել ընդլայնված Եվրամիության նոր սահմանները:

Սահմանների մասին խոսելիս կցանկանայի ներկայացնել Բելառուսի քաղաքացու տեսակետը. Բելառուս, մի երկիր, որ Եվրոպայի աշխարհագրական կենտրոնում է գտնվում և սահմանակից է հինգ երկրների, որոնցից մեկը հսկայածավալ

1 Սլավենկա Դրակովիչ՝ «Buying a Vacuum Cleaner» գլուխ, «Café Europa» գիրք (Աբակուս, Լոնդոն, 2008), էջ 109-117:

Ռուսաստանն է: 2004 թ. Եվրամիության սահմանների ընդլայնման արդյունքում էականորեն փոխվել են Բելառուսի սահմանները. այժմ մեր հարևաններից երեքը ԵՄ անդամ երկիր են: Ինչ է նշանակում սահմանների ընդլայնումը Եվրամիության համար: Եվրոպական հարևանության քաղաքականության (ԵՀՔ) ռազմավարական փաստաթղթի համաձայն՝ Եվրամիության ընդլայնումը ենթադրում է ինչպես մարտահրավերներ, այնպես էլ նոր հնարավորություններ<sup>1</sup>: Իսկ ինչ է դա նշանակում Բելառուսի քաղաքացիների համար: Խնդիրներ, առնվազն հյուպատոսությունների աշխատակիցների հետ: Այդպիսին է մեր իրականությունը:

Մինչ 2004 թ., ավելի ճիշտ՝ Եվրամիության սահմանների ընդլայնումը, Բելառուսի քաղաքացիներն ավելի մեծ հնարավորություններ են ունեցել այցելելու Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի երկրներ, հատկապես՝ Լեհաստան, Լիտվա, Լատվիա և Չեխիայի Հանրապետություն: Մեր երկրների պատմությունները սերտորեն փոխկապակցված են, մենք ժառանգել ենք բազում հայտնի պատմական դեմքեր և վայրեր: Իսկ մեր ընդհանուր պատմությունն ինքնին ապացուցում է, որ Բելառուսը եվրոպական ընտանիքի լիարժեք անդամ է: Սակայն շենգենյան մուտքի արտոնագրերի ներմուծման արդյունքում այս երկրները միմյանցից հեռացվել են:

Եվրոպական հարևանության քաղաքականությունը և մասնավորապես «Արևելյան գործընկերություն» ծրագիրը նոր հնարավորություններ են նախատեսում: Եվրոպայի միակ բռնապետական երկրում՝ Բելառուսում տիրող քաղաքական իրավիճակի պատճառով քաղաքացիները չեն կարող օգտվել այդ հնարավորություններից: Իրականում, Բելառուսը ԵՀՔ ծրագրերում ամենևին էլ ընդգրկված չէ: Սկզբնական շրջանում, թվում էր, որ «Արևելյան գործընկերությունը» թերևս կարող է նպաստավոր պայմաններ ապահովել՝ իրավիճակը որոշ չափով բարելավելու համար: Տեսականորեն այդ բարելավումները ենթադրում են մուտքի արտոնագրի տրամադրման ազատականացման հարցի քննարկում, իսկ որպես երկարաժամկետ նպատակ՝ առանց մուտքի արտոնագրի ազատ տեղաշարժվելու հնարավորություն և կացության թույլտվություն չունեցող անձանց հետընդունման միասնական պայմանների սահմանում<sup>2</sup>: Սակայն հարկ է նշել, որ «Արևելյան գործընկերություն» ծրագրի մասնակից երկրների շարքում Բելառուսն «ամենահեռավոր» երկիրն է՝ որպես Եվրամիության հետ որևէ պարտավորեցնող հարաբերություններ չապահովող միակ երկիր:

Մուտքի արտոնագրի տրամադրման ընթացակարգերի ազատականացման հետ կապված հարցերը միշտ օգտագործվել են որպես ԵՄ ազդեցության միջոցների զինանոցում պահվող գործիք: 2002 թ. Բելառուսի բարձրաստիճան պաշտոնյաներին, այդ թվում՝ նախագահ Լուկաշենկոյին, արգելվել է մուտք գործել ԵՄ անդամ երկրներ: 2008 թ. արգելքի կասեցումն օգտագործվել է որպես խայժ՝ ժո-

<sup>1</sup> Եվրոպական հարևանության քաղաքականության հանձնաժողովի ուղերձ, Ռազմավարական փաստաթուղթ, Բրյուսել, 12.5.2004 թ., (COM (2004) 373 final):

<sup>2</sup> Եվրախորհրդարանի և Եվրոպայի խորհրդի հանձնաժողովի ուղերձ, «Արևելյան գործընկերություն», Բրյուսել, դեկտեմբերի 3, 2008թ., (COM(2008)823 final):

ղովրդավարական փոփոխություններ խրախուսելու համար: Միաժամանակ մուտքի արտոնագրեր ազատ ստանալու հարցում աջակցությունը միշտ եղել է որպես ընդդիմության և հասարակական կազմակերպությունների ակտիվիստներին սատարելու միջոց: Իրականում, սակայն, այս մոտեցումն ապարդյուն է:

Մի կողմից՝ վերջերս հայտնի է դարձել, որ արգելքի ուժի մեջ լինելու ընթացքում նախագահ Լուկաշենկոյին հաջողվել է մեկնել Ավստրիա<sup>1</sup>: Մյուս կողմից՝ հասարակության որոշակի խմբերին տրամադրվող աջակցությունը անջրպետ է ստեղծում նույն հասարակության անդամների միջև և ոչ արտոնյալ խմբերի նկատմամբ խտրականության դրսևորումների է հանգեցնում<sup>2</sup>: Բացի այդ, նման իրավիճակներում քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների՝ մուտքի արտոնագիր ստանալու հնարավորությունը կախված է դեսպանների և հյուպատոսների հետ նրանց ունեցած անձնական հարաբերություններից: Հետևաբար, մուտքի արտոնագրեր տրամադրելու մասին որոշումների կայացման գործընթացը թափանցիկ չէ: Այնուհանդերձ, մուտքի արտոնագրերի տրամադրման ընթացակարգերի պարզեցումը, անշուշտ, մեծապես նպաստում է քաղաքացիական հասարակության կայացմանը: Անձամբ ես այն արտոնյալ քաղաքացիներից եմ, ովքեր շենգենյան մուտքի արտոնագիր ունեն, և խուճապի եմ մատնվում ամեն անգամ, երբ դրավավերության ժամկետն ավարտին է մոտենում: Պարզապես պետք է զգամ, որ անձնագրիս մեջ նման արտոնագիր ունեմ և ամեն պահի կարող եմ մեկնել արտասահման՝ երեկոյաների, համաժողովների մասնակցելու կամ պարզապես ընկերներիս տեսակցելու համար: Սակայն կցանկանայի, որ այս արտոնությունից օգտվեին նաև իմ ընտանիքի անդամները, հարևանները, ընկերները, բոլոր բելառուսները: Ամեն անգամ, երբ վերադառնում և պատասխանում եմ Եվրոպայի կյանքի մասին հարցերին, ինձ մի քիչ մեղավոր եմ զգում: Ես արդեն սովորել եմ եվրոպական կյանքին, իսկ այն մարդիկ, ովքեր իրենց ողջ կյանքում երազում են տեսնել Փարիզը կամ Բարսելոնը, ինձ շատ շփացած են համարում:

Իրականում խնդիրը ոչ թե մուտքի արտոնագրի՝ որպես միջոցի անարդյունավետությունն է, այլ՝ այդ միջոցի սխալ կիրառումը: Շատ կարևոր է, որ մուտքի արտոնագրի տրամադրման ընթացակարգերի պարզեցումը և (կամ) ազատականացումը ժողովրդավարության նախապայման չլինի: Այն պետք է դիտվի որպես Բելառուսում ժողովրդավարության հաստատմանը նպաստելու առավել արդյունավետ միջոց, ոչ թե խայծ:

Բելառուսի ներկայիս իրավիճակը մասամբ պայմանավորված է տարիներ շարունակ տևող մեկուսացմամբ: Բելառուսները պարզապես չգիտեն որևէ այլ չափանիշ, որի հետ կարելի է համեմատել իրենց կյանքը, իսկ հյուպատոսություններում բելառուսների նկատմամբ դրսևորվող վերաբերմունքը հաստատում

1 «Skandalny adpachinak Lukashenki u Austrii» («Լուկաշենկոյի սկանդալային արձակուրդն Ավստրիայում»), վեբկայք՝ <http://nn.by/?c=ar&i=37886>:

2 Բոհդանա Դիմիտրովկա «Remarking Europe's Borders Through the European Neighborhood Policy», Եվրոպական քաղաքականության ուսումնասիրությունների կենտրոն, աշխատանքային փաստաթուղթ, թիվ 327, մարտ, 2010թ., կայք՝ <http://www.ceps.be/ceps/download/3045>:

է Լուկաշենկոյի «նշանաբանը»՝ «Եվրոպայում ձեզ ոչ ոք չի կարոտել և չի սպասում, այնպես որ երախտապանրտ եղեք այն ամենի համար, ինչ ունեք այստեղ»: Բելառուսների՝ Եվրոպայում ազատ տեղաշարժվելու հնարավորությունն իսկական վտանգ է բռնապետության համար: Այսպիսով, բռնապետությանը սպառնում է ոչ թե Եվրամիության կողմից համապատասխան բանաձևերի ընդունումը, այլ մուտքի արտոնագրերի տրամադրման ընթացակարգերի պարզեցումը:

Բացի այդ, մեծ տարածում է գտել այն սխալ կարծիքը, որ մուտքի արտոնագրի տրամադրման ընթացակարգերի պարզեցման պարագայում Եվրամիության երկրներ մուտք գործող բոլոր բելառուսները՝ որպես անօրինական միգրանտներ, կմնան այդտեղ: Մենք արտերկրում տեղեկատվության աղբյուրներ և ընկերներ ունենք, ում միջոցով պարզել ենք, որ կյանքն այդնտեղ նույնպես հեռու է կատարյալից, և լավ ապրելու համար պետք է շատ աշխատել: Հնարավոր է, որ ոմանք կմնան, սակայն մյուսները կվերադառնան և կփորձեն հայրենիքում գտնել որոշ հարցերի պատասխանները: Նրանք կպահանջեն իրենց համար արժանի կենսամակարդակ ապահովել: Ես նույնպես վերադարձա հայրենիք: Թեև կարող էի ստանալ Կանադայի անձնագիր, ինչն ինքնին արդեն մեծ հաջողություն է՝ չհաշված ազատ տեղաշարժվելու հնարավորությունը և այլ առավելությունները: Սակայն ես ցանկանում էի փոխել ոչ թե անձնագիրս, այլ դրա նկատմամբ դրսևորվող վերաբերմունքը:

Իմ ծանոթներից շատերն են վերադառնում և, եվրոպական իրականությամբ ոգեշնչված, փոքր խանութներ կամ սրճարաններ բացում, որոնք, անկախ իրենց սեփականատերերին հանդիպած դժվարություններից, ցանկացած այլ եվրոպական երկրում գործող նման հաստատությունների տպավորություն են թողնում: Անգամ եթե որոշ բելառուսներ չվերադառնան, ինչն է խնդիրը: Ընդունող երկրի կարգուկանոնը պահպանող աշխատասեր, խելացի և արագ հարմարվող մարդկանց ներհոսքը պետք է ողջունելի լինի Եվրամիության երկրների համար, որտեղ բնակչության թիվը հետզհետե նվազում է:

Կցանկանայի ներկայացնել ևս մի տեսակետ: Իմ խորին համոզմամբ, Բելառուսում կհաղթանակի ժողովրդավարությունը: Դա է մեր ճակատագիրը, և մենք, անշուշտ, վերստին կբռնենք ժողովրդավարության ուղին: Հուսով եմ, որ ես ինչ-որ չափով նպաստում եմ այդ շրջադարձային պահի մոտեցմանը: Դա իմ փոքր ներդրումն է այս մեծ գործում: Սակայն ես գիտեմ՝ ինչ են ժողովրդավարությունը և առօրյա կյանքում հանդիպող եվրոպական արժեքները նշանակում գործնականում: Եվրամիությունից Բելառուսի մեկուսացումը ժողովրդավարության սխալ ընկալմանն է հանգեցնում, այսինքն՝ առարկայական մտածողությանը: Յուրաքանչյուրն իր իսկ փորձից պետք է հասկանա, որ ժողովրդավարությունը ոչ թե կատարյալ տարբերակ է, այլ պարզապես առկա տարբերակներից լավագույնը:

Ինչ վերաբերում է ԵՄ ինստիտուտների կողմից որոշումների կայացման գործընթացի ամբողջականությանը, ապա մուտքի արտոնագրի տրամադրման ընթացակարգերի պարզեցումը պետության առաջընթացից սահմանազատելու,



նման պարզեցման՝ պայմանական վերահսկման միջոցի դերը վերացնելու պահանջն իրատեսական չէ: Սակայն մենք շարունակելու ենք վճարները կրճատելու մեր փորձերը. բելառուսները շենգենյան մուտքի արտոնագրի համար վճարում են 60, իսկ ռուսները՝ 35 եվրո: Բոլորս քաջատեղյակ ենք մարդու իրավունքների և ժողովրդավարության սկզբունքների պահպանման տեսանկյունից Ռուսաստանում արձանագրված ցածր ցուցանիշների մասին: Բացի այդ, Ռուսաստանը Եվրոպական հարևանության քաղաքականության և «Արևելյան գործընկերության» մասնակից չի հանդիսանում, այդուհանդերձ, Ռուսաստանի քաղաքացիների՝ Եվրամիության տարածքում առանց վիզաների տեղաշարժվելու հնարավորությունն գոնե քննարկվել է Ռոստովում Ռուսաստանի և Եվրամիության երկրների միջև կայացած գագաթնաժողովի ընթացքում<sup>1</sup>:

Խնդրո առարկա ոլորտում կոնկրետ առաջարկության օրինակ կարող է ծառայել Եվրամիության երկրներում բարձրագույն կրթություն ստացած անձանց համար մուտքի արտոնագրի տրամադրման ընթացակարգերի պարզեցումը (օրինակ՝ վճարների կիսով չափ կրճատումը և հրավերի անհրաժեշտության բացակայությունը): Նրանք բազում ընկերներ ունեն արտասահմանում և պետք է հնարավորություն ստանան այսուհետև էլ անձամբ հաղորդակցվելու նրանց հետ և մասնակցելու այն երկրների սոցիալական և մշակութային կյանքին, որտեղ նրանք անցկացրել են իրենց կյանքի լավագույն ուսանողական տարիները:

Նման օրինակների ցանկը շարունակելի է: Այդուհանդերձ, մուտքի արտոնագրերի տրամադրման առումով որոշ կատեգորիաներին պատկանող քաղաքացիներ շարունակում են խտրական վերաբերմունքի արժանանալ: Այժմ առկա միակ տարբերակը հնարավորինս շատ մարդկանց ազատ տեղաշարժվելու հնարավորության ընձեռումն է:

1989 թ. վերացավ երկաթյա վարագույրը, այդուհանդերձ, միատարր Եվրոպայում դեռևս սահմաններ գոյություն ունեն: Այդպես էլ պետք է լինի, սակայն այդ սահմանների անառիկությունը<sup>2</sup> միայն մեզանից է կախված: Սահմանները ոչ միայն «ֆիզիկական չափման միավորներ» են, այլև՝ երևակայական անտեսանելի բաժանարար գծեր: Բելառուսի համար առավել արդյունավետ քաղաքականություն վարելու համար Եվրամիությունը պետք է ջնջի նման գծերը:

1 Վեբկայք՝ <http://www.vesti.ru/doc.html?id=364748>:

2 ժան դը Բարդելեբենի խմբագրությամբ՝ «Soft or Hard Borders? Managing the Divide in an Enlarged Europe» (Մեծ Բրիտանիա, Էշգեյթ, 2005):

# Արևելյան գործընկերություն

## ՍՈՏՏԱ ՄԱՆՈՒԿՅԱԼ

*Լեզվաբանության և հաղորդակցության մագիստրատուրայի ուսանողուհի  
Լեզվաբանություն և միջմշակութային հաղորդակցություն, Եվրոպագիտություն  
Յայաստան*

## Նախաբան

Սույն ակնարկը նվիրված է Եվրամիության կողմից համեմատաբար վերջերս մեկնարկած Արևելյան գործընկերության ծրագրի վերաբերյալ Հայաստանի տեսակետի ներկայացմանը:

Կանդիդատանք նաև Հայաստանի տնտեսական, քաղաքական և մշակութային զարգացման վրա ծրագրի թողած ազդեցությանը:

Ներածությունում հակիրճ նկարագրված է Արևելյան գործընկերության հաստատման փուլը, իսկ ակնարկի հիմնական մասում ներկայացվում է Հայաստանի տեսակետը ծրագրի առավելությունների և թերությունների մասին: Սույն ակնարկում տեղ են գտել որոշ գաղափարներ, որոնք միտված են պարզելու, թե արդյոք Հայաստանն Արևելյան գործընկերությունը Եվրամիության հետ իր փոխհարաբերությունները ինտեգրման միջոցով սերտացնելու նոր հնարավորություն, թե՛ պարզապես ֆինանսական աջակցության աղբյուր է համարում:

Ակնարկի վերջում ներկայացվում են հեղինակի եզրակացությունները:

## Ներածություն

2008 թ. մայիսի 26-ին Բրյուսելում կայացած Եվրամիության Ընդհանուր գործերի և արտաքին հարաբերությունների խորհրդի հանդիպման ժամանակ Լեհաստանի և Շվեդիայի արտաքին գործերի նախարարներ Ռադոսլավ Սիկորսկին և Կարլ Բիլդթը պաշտոնապես ներկայացրել են Արևելյան գործընկերություն կոչվող նոր ծրագիրը: Հաջորդ ամիս՝ հունիսի 20-ին Եվրոպական խորհուրդը հաստատել է ծրագիրը և Եվրոպական հանձնաժողովին հանձնարարել երկկողմ և բազմակողմ համագործակցության հաստատմանն ուղղված հետագա քայլերի առաջարկներ պատրաստել: Ծրագրի մեկնարկի մասին պաշտոնապես հայտարարվել է արդեն 2009 թ. մայիսի 7-ին Պրահայում կայացած Արևելյան գործընկերության առաջին գագաթաժողովին, որի ընթացքում ընդունվել է Համատեղ հռչակագիրը՝ Արևելյան

գործընկերությունը Եվրամիության արտաքին քաղաքականության անբաժանելի բաղադրիչը դարձնելու համար:

Ծրագիրը միտված է ԵՄ-ին կամ Հյուսիսատլանտյան դաշինքին (ՆԱՏՈ) չանդամակցող եվրոպական և նախկին ԽՍՀՄ հարավկովկասյան երկրների, այսինքն՝ Մոլդովայի, Բելառուսի, Ուկրաինայի, Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի եվրաինտեգրմանը<sup>1</sup>:

Ծրագրի հիմքում ընկած են երկկողմ հարաբերությունները, որոնք ենթադրում են արդյունավետ քաղաքական երկխոսության և համապարփակ ազատ առևտրի մասին նոր համագործակցության պայմանագրերի կնքում, և բազմակողմ հարաբերությունները, որոնք ենթադրում են էներգետիկ քաղաքականության և ենթակառուցվածքների զարգացման ոլորտում համատեղ ծրագրերի իրականացում: Երկկողմ հարաբերությունների հաստատման և պահպանման համար պատասխանատու են համագործակցության խորհուրդները և կոմիտեները, ինչպես նաև՝ համագործակցության պայմանագրերը մշակող աշխատանքային խմբերը և մշտադիտարկում (մոնիթորինգ) իրականացնող կոմիտեները: Այդ մարմինները կազմում են կառավարման կառույցը: Բազմակողմ հարաբերությունների ուղղության զարգացման համար անհրաժեշտ է կառավարման նոր կառույցներ ստեղծել: Քանի որ վերոնշյալ միջոցառումների և այլ ծրագրերի իրականացման համար ԵՄ-ից բավականին մեծ ֆինանսական աջակցություն է պահանջվում, ակնկալվում է, որ 2008 թ. դրությամբ 450 միլիոն եվրո կազմող այդ աջակցության շրջանակներում հատկացվող գումարը 2013 թ. կաճի մինչև 785 միլիոն եվրո: Սա նշանակում է, որ 2010-2013 թթ. Ժամանակահատվածում ծրագրի այս ուղղության իրականացման համար հատկացրած գումարին անհրաժեշտ է ավելացնել ևս 350 միլիոն եվրո<sup>2</sup>:

Վերոնշյալ հարցերը քննարկելու համար կազմակերպվել է Արևելյան գործընկերության քաղաքացիական հասարակության ֆորումը, որին մասնակցել են Արևելյան գործընկերության և ԵՄ անդամ երկրների քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչները: Նրանք հնարավորություն են ունեցել իրենց մեկնաբանությունները և առաջարկները ներկայացնելու Արևելյան գործընկերության շրջանակներում ստորագրվող պայմանագրերի վերաբերյալ: Բացի այդ, ֆորումը ինչպես ծրագրի թիրախ երկրներում, այնպես էլ ԵՄ անդամ պետություններում գործող ՀԿ-ներին՝ ծրագրի իրականացման գործընթացին մասնակցելու և պետական մարմինների հետ գործակցելու հնարավորություն է ընձեռնում<sup>3</sup>:

Այնուամենայնիվ, նոր նախաձեռնությունները, որպես կանոն, քննադատության են արժանանում: Բացառություն չէ նաև Արևելյան գործընկերությունը, որը

1 Լեհաստանի հանրապետության արտաքին գործերի նախարարության Արևելյան գործընկերության պաշտոնական վեբկայք, 2009 թ.:

2 «The Eastern Partnership– something new or window-dressing» Սասեքսի եվրոպական ինստիտուտի գեկույց, թիվ 109, հունվար 2009 թ.:

3 Արևելյան գործընկերության քաղաքացիական հասարակության ֆորում, Եվրոպական գործընկերություն հանուն ժողովրդավարության, փետրվար, 2010 թ.:

քննադատել են ծրագրի մեկնարկի սկզբից ևեթ: Ի դեպ, քննադատողներից առաջինը Ռուսաստանն էր: Եվրոպական հարևանության քաղաքականությունը գրեթե չնկատող Ռուսաստանի իշխանությունները սկսել են շատ ուշադիր հետևել Արևելյան գործընկերության զարգացումներին: Պաշտոնական Մոսկվային ավելի ու ավելի է «նյարդայնացնում» նախկին ԽՍՀՄ տարածքում իրականացվող ԵՄ նախաձեռնությունը, և պատճառն ամենևին էլ այն չէ, որ Մոսկվան սկսել է լուրջ վերաբերվել Արևելյան գործընկերությանը, այլ այն է, որ Մոսկվան նախկին ԽՍՀՄ տարածքում բավական ազդեցիկ դերակատար է համարում Եվրամիությունը: Ուստի Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության գործիչները Եվրամիությունը Մոսկվայի մրցակիցն են համարում վերջինիս ավանդական ազդեցության ոլորտում<sup>1</sup>:

Մասնավորապես, Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի ավանդական ազդեցությանն անդրադառնալիս հարկ է նշել, որ հատկապես Վրաստանում 2008 թ. օգոստոսյան հակամարտությունից հետո Հայաստանը տարածաշրջանում Ռուսաստանի առավել կայուն գործընկերն է դարձել, մինչդեռ Եվրոպային էներգակիր ռեսուրսներ մատակարարող Ադրբեյջանը հակառակորդի է վերածվել: Ուստի և Հայաստանի տնտեսության մեջ ավելի շատ միջոցներ ներդնելու և արդյունաբերության բազում ճյուղերի բաժնետոմսերի մեծ մասը բերելու միջոցով Ռուսաստանը փորձում է իրենից ավելի մեծ կախման մեջ դնել Հայաստանը: Ահա թե ինչու է Ռուսաստանը մինչև 2044 թ. երկարացրել Հայաստանի տարածքում իր ռազմակայանի տեղակայման ժամկետը: Այս ամենի հետևանքով Հայաստանը մեծ կախման մեջ է ընկնում Ռուսաստանից, որը ձգտում է բարձրացնել տարածաշրջանում իր տնտեսական և ռազմական դերը:

Այդուհանդերձ, հարկ է նշել, որ Հայաստանը ձգտում է, ինչպես Ռուսաստանի, այնպես էլ ԵՄ և այլ գերտերությունների ու կազմակերպությունների հետ համագործակցելով, հավասարակշռել արտաքին քաղաքական ազդեցությունը: Ուստի, Արևելյան գործընկերության ծրագրում ընդգրկվելը շատ կարևոր էր Հայաստանի համար: Այդուհանդերձ, Արևելյան գործընկերության մեկնարկային փուլում այն քննադատել են ծրագրի թիրախ երկրներ հանդիսացող Ուկրաինան և Մոլդովան: Թեև ծրագրի մասնակիցների մեծ մասը, ներառյալ Հայաստանը, ողջունել է Շվեդիայի և Լեհաստանի համատեղ նախաձեռնությունը, այնուամենայնիվ, Մոլդովայի նախագահ Վլադիմիր Վոլոդինը, որն այժմ արդեն պաշտոնից հեռացել է, Արևելյան գործընկերությունն ընկալում է որպես Ռուսաստանի և ԱՊՀ երկրների դեմ ուղղված ԵՄ քաղաքականության հերթական դրսևորում: Ուկրաինայի իշխանություններն Արևելյան գործընկերության վերաբերյալ իրենց արտահայտած քննադատական դիրքորոշումը հիմնականում այն իրողությամբ են պատճառաբանում, որ ծրագրի շրջանակներում Ուկրաինան եվրաինտեգրման տեսանկյունից շատ ավելի հետադիմական երկրների շարքն է դասվել: Եվրամիության հետ համեմատա-

<sup>1</sup> «EU Eastern Partnership - a Misunderstood Offer of Cooperation, DGAP Standpunkt», թիվ 7, սեպտեմբեր 2009 թ.:

բար սերտ հարաբերություններ ունեցող պաշտոնական Կիևն իրեն տարածաշրջանի առավել ազդեցիկ գործիչն է համարում, ուստի և ցանկանալով պահպանել Արևելյան գործընկերության ծրագրի մյուս մասնակիցների նկատմամբ իր ունեցած առավելությունը՝ հատուկ վերաբերմունք է պահանջում<sup>1</sup>:

## **Արևելյան գործընկերության ծրագիրը Հայաստանի տեսանկյունից**

Հայաստանի վրա Արևելյան գործընկերության ծրագրի ազդեցության մասին խոսելիս հարկ է նշել, որ Հայաստանում Արևելյան գործընկերության հիմնական նպատակը քաղաքական մասնակցության, ինչպես նաև՝ համագործակցության նոր պայմանագրերի, ԵՄ տնտեսական ինտեգրման, ԵՄ երկրներ մեկնելու ընթացակարգերի պարզեցման և քաղաքացիների անվտանգության ապահովման, էներգետիկ անվտանգության վերաբերյալ բոլոր շահագրգիռ կողմերին ձեռնտու պայմանավորվածության և նշանակալի ֆինանսական աջակցության խթանումն է: Սակայն նշված բոլոր նպատակներն իրագործելու համար Հայաստանը զարգացման երկար ուղի պետք է անցնի: Արևելյան գործընկերության ծրագրին մասնակցելու համար Հայաստանին առաջադրված հիմնական նախապայմաններն են՝ Ժողովրդավարացումը, մարդու իրավունքների պաշտպանությունը և օրենքի գերակայությունը: Հայաստանի այլ պարտավորություններն են՝ կոռուպցիայի դեմ պայքարը, դատական համակարգի անկախության ապահովումը և արդյունավետ կառավարումը: Համապատասխան բարեփոխումներ իրականացնելու գործում Հայաստանի իշխանություններին աջակցելու համար Եվրոպական հանձնաժողովը Հայաստան է գործուղել ԵՄ խորհրդատվական խմբի որակյալ փորձագետներին: Բարեփոխումներն առանցքային նշանակություն ունեն, քանի որ միայն դրանք իրականացնելուց հետո կարող է Հայաստանը զգալ ԵՄ-ի հետ սերտ փոխհարաբերություններ հաստատելու առավելությունները:

Արևելյան գործընկերության շրջանակներում ընդգրկված երկրների, մասնավորապես հարավկովկասյան երկրների կողմից Եվրամիությանը ներկայացվող պահանջները և ԵՄ առաջարկները հստակեցվել են այդ երկրների արտաքին գործերի նախարարների և ԵՄ պաշտոնյաների հանդիպման ժամանակ: Այսպես, ԵՄ-ն հստակ նշել է, որ կարող է առաջարկել ազատ առևտրի գոտու ստեղծում, վիզաների տրամադրման ընթացակարգերի պարզեցում, իսկ հետագայում նաև՝ վիզաների ռեժիմի վերացում և լրացուցիչ ֆինանսական աջակցություն, այսինքն՝ 2008 թ. դրությամբ 450 միլիոն եվրո կազմող գումարը 2013 թ. կհասնի 785 միլիոն եվրոյի և 350 միլիոն եվրոյով կգերազանցի 2010-2013 թթ. ժամանակահատվածի համար հատկացրած գումարը: Հարավկովկասյան պետությունների պահանջները կարելի է ամփոփել հետևյալ կերպ: Վրաստանի և Ադրբեջանի պահանջների հա-

<sup>1</sup> «EU Eastern Partnership - a Misunderstood Offer of Cooperation, DGAP Standpunkt», թիվ 7, սեպտեմբեր 2009 թ.:

մեմատ՝ Հայաստանն Արևելյան գործընկերության ծրագրից թերևս շատ համեստ ակնկալիքներ ունի, ինչի հիմնական պատճառը Ռուսաստանի ազդեցությունից ազատվելու պատրաստակամության կամ կարողության բացակայությունն է: Մինչ Հայաստանը ֆինանսական աջակցություն և վիզաների տրամադրման ընթացակարգերի պարզեցում է ակնկալում, Ադրբեջանն իր էներգետիկ ծրագրերը խաղաղ պայմաններում իրականացնելու համար հույս ունի Արևելյան գործընկերության միջոցով դարաբաղյան հակամարտության տարածքներից հեռացնել Հայաստանի գործերը: Իսկ Վրաստանը ԵՄ օգնությունն է խնդրում Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի հակամարտություններում Ռուսաստանի ազդեցությունը նվազեցնելու համար<sup>1</sup>:

Հարց է առաջանում. իսկ ինչ շահ ունի Եվրամիությունը Արևելյան գործընկերությունից: Գործընկերությունը փոխշահավետություն է ենթադրում: Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարար պարոն Նալբանդյանի կարծիքով. «...Սույն ծրագրի վերջնական շահառուները Հայաստանի և ԵՄ անդամ պետությունների ժողովուրդներն են՝ միավորված իրենց բազմազանությամբ: Թեև այդ ժողովուրդների ավանդույթները, պատմությունն ու լեզուն տարբեր են, սակայն Եվրոպայի վերաբերյալ նրանց տեսլականը նույնն է, այն է՝ համագործակցության, խաղաղության և բարգավաճման վրա հիմնված Եվրոպա: Մեր ժողովուրդներն ուզում են առևտուր անել միմյանց հետ և ավելի լավ հասկանալ միմյանց մշակույթը: Այդ իսկ պատճառով, մեր ընդհանուր առաջնահերթություններից մեկը վիզաների տրամադրման ընթացակարգերի պարզեցումն է՝ մեր ժողովուրդների միջև անմիջական շփումը խոչընդոտող խնդիրները վերացնելու համար»<sup>2</sup>:

Այդ կապակցությամբ ևս մեկ հարց է առաջանում. մի՞թե Արևելյան գործընկերությունից Եվրամիության ակնկալիքները միջմշակութային շփումներ հաստատելու և տարբեր արժեքներ տարածելու հնարավորությամբ են սահմանափակվում: Ինչևէ, ակնհայտ է, որ Եվրամիությունը ձգտում է իրեն շրջապատել զարգացած ժողովրդավարություն և տնտեսություն ունեցող ապահով հարևաններով: Ուստի տարբեր ոլորտներում բարեփոխումներ իրականացնելուց բացի, հարավկովկասյան երկրները ձեռնամուխ կլինեն նաև այլ հարցերի կարգավորմանը:

Ղարաբաղյան հակամարտությունն առանձնապես բարդ խնդիր է Արևելյան գործընկերության երկու մասնակիցների համար: Երբևէ Եվրամիության անդամի թեկնածու համարվելու համար երկու երկրներն էլ պետք է լուծեն այս խնդիրը: Վիճարկելի տարածքների շուրջ ծագած հակամարտությունն արդեն մեկ անգամ՝ 1991 թ., պատերազմի պատճառ է դարձել, որն ավարտվել է 1994 թ. զինադադարի մասին համաձայնագրով: Արդյունքում Լեռնային Ղարաբաղն իրեն անկախ է հռչակել, իսկ Հայաստանը որոշ ղարաբաղյան տարածքներ է ազատագրել: Թեև երկու կողմերն էլ հակամարտության կարգավորմամբ շատ են շահագրգռված,

1 «Без визы в Европу: в обмен на что?», «Հայաստան» հայկական ֆորում, 28 նոյեմբերի, 2009 թ.:

2 «Three questions to Armenian Foreign Minister on the Eastern Partnership», Շվեդիայի կառավարություն, 8 դեկտեմբերի, 2009 թ.:

նրանցից ոչ մեկը մինչ օրս երկուստեք ընդունելի տարբերակ չի առաջարկել: Ինչպես Հայաստանը, այնպես էլ Ադրբեջանը կարծում են, որ հակամարտությունը խոչընդոտում է իրենց տնտեսական զարգացումը, քանի որ զինված ուժերի արդիականացման վրա ծախսվող գումարը կարելի է ծախսել այդ երկրների տնտեսություններն ավելի մրցունակ դարձնելու համար:

«Արևելյան գործընկերության ծրագրի յուրաքանչյուր մասնակից երկրի և ԵՄ միջև երկկողմ համագործակցության շրջանակներում բազում կարևոր ոլորտներ կընդգրկվեն: Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային համագործակցության սերտացումը կարող է մեծապես նպաստել ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ Ադրբեջանի՝ հակամարտության խաղաղ կարգավորմանն ուղղված աշխատանքների հաջողությանը: Եվրամիությունն աջակցում է դարաբաղյան հակամարտության կարգավորմանն ուղղված ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի աշխատանքներին», - հայտնել է Հայաստանում Եվրոպական հանձնաժողովի պատվիրակության ղեկավար, դեսպան Ռաուլ դե Լուզենբերգերը<sup>1</sup>:

Այդուհանդերձ, քանի դեռ Ադրբեջանի միջոցով էներգետիկ արդյունաբերության շրջանակն ընդլայնելու շահերի գերակայությունը խոչընդոտում է ԵՄ Եվրոպական չափանիշների վրա հիմնված քաղաքականության իրականացումը, և Եվրամիությունը «հաջող զարգացման բարենպաստ մոդել» համարող Ադրբեջանը շարունակում է անտեսել իր արտաքին քաղաքականության համար Եվրասիանտեգրման առաջնային նշանակությունը, թերևս անհնար է ԵՄ և Ադրբեջանի համագործակցությունից մեծ ակնկալիքներ ունենալ: Քանի դեռ համագործակցության հիմնական ոլորտներն են մնում էներգետիկ անվտանգությունը, ներդրումները, գիտությունը և կրթությունը, վիզաների տրամադրման ընթացակարգերի պարզեցումը և տնտեսական զարգացման վերաբերյալ փորձի փոխանակումը, Եվրամիությունը Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության նման հրատապ լուծում պահանջող տարածաշրջանային անվտանգության հիմնախնդիրների կարգավորմանը թերևս ձեռնամուխ չի լինի:

Այսպիսով, քանի դեռ Եվրամիությունը ձգտում է խաղաղություն և կայունություն հաստատել իր հարևան երկրներում, Արևելյան գործընկերության շրջանակներում Հայաստանի կարևորագույն ակնկալիքները ԵՄ պարտավորությունները կատարելու պատրաստակամության և պատրաստականության հետ պետք է կապված լինեն:

Ի վերջո, հարկ է նշել, որ Արևելյան գործընկերությունն իր մասնակիցներին Եվրոպային մերձենալու հնարավորություն է տալիս: Սա ենթադրում է ոչ թե ԵՄ ինտեգրում, այլ՝ տնտեսական և քաղաքական զարգացում: Այդուհանդերձ, գործընկերության արդյունավետությունը հիմնականում մասնակից երկրներից է կախված: Առաջիկա տարիների ընթացքում Հայաստանը և Արևելյան գործընկե-

<sup>1</sup> “Raul de Luzenberger: “Eastern Partnership can help development of cooperation in South Caucasus” (Ռաուլ դե Լուզենբերգեր. «Արևելյան գործընկերությունը կարող է նպաստել Հարավային Կովկասում համագործակցության հաստատմանը»), Եվրոպական երկխոսություն, 2009 թ.:

րության ծրագրի մնացած հինգ մասնակիցները պետք է ապացուցեն տարածաշրջանում իրականացվող ԵՄ ծրագրերի արդյունավետությանը նպաստելու իրենց պատրաստակամությունը:

## **Եզրակացություն**

Վերլուծաբաններից շատերը քննադատում են Եվրոպական համագործակցության շրջանակներում նախկին ԽՍՀՄ երկրներն ընդգրկելու ձգտումը՝ այն համարելով Ռուսաստանի և այդ երկրների միջև տնտեսական, առևտրային, քաղաքական, և ռազմական կապերը խզելու միջոցով Ռուսաստանը մեկուսացնելու, ինչպես նաև այդ երկրներն ավելի խոշոր եվրաստլանտյան կառույցներում՝ սկզբից Եվրամիությունում, իսկ հետագայում՝ Հյուսիսատլանտյան դաշինքում ընդգրկելու փորձ:

Այդուհանդերձ, քանի դեռ երկկողմ ծրագրեր չեն իրականացվել, Արևելյան գործընկերությունը Ռուսաստանի համար էական վտանգ չի ներկայացնում: Ներկայումս նախաձեռնությունը մեծ հույսեր չի ներշնչում, քանի որ արևելյան հարևան երկրների տարածաշրջանային համագործակցությունը խաթարում են այդ երկրների միջև առկա բարդ քաղաքական հարաբերությունները, տարածքային հակամարտությունները, որոշ դեպքերում նույնիսկ՝ բնական խոչընդոտները: Արևելյան գործընկերության մասնակիցների, հատկապես՝ հարավկովկասյան երկրների առջև ծառայած առանցքային խնդիրներից է անվտանգության ապահովումը: Արևելյան գործընկերությունը կարող է խթանել տարածաշրջանում կայունության և անվտանգության ապահովումը, ինչը, սակայն, կարող է երկար ժամանակ պահանջել:

Բացի այդ, հարկ է նշել, որ Արևելյան գործընկերությունից մասնակից պետությունների ակնկալիքները տարբեր են: Արդյունքում Եվրամիությունն ավելի է դժվարանում իր արևելյան հարևանների նկատմամբ մեկ միասնական մոտեցում դրսևորել: Այսպես, Եվրամիության հետ համեմատաբար սերտ կապեր և մեծ ձգտումներ ունեցող Ուկրաինայի և Մոլդովայի նկատմամբ ցուցաբերվող մոտեցումը նույնությամբ դրսևորվել չի կարող ԵՄ-ից տնտեսական օգնություն և հակամարտության կարգավորման ոլորտում աջակցություն ակնկալող հարավկովկասյան երկրների նկատմամբ: Նույնիսկ հարավկովկասյան առանձին երկրների նկատմամբ ԵՄ մոտեցումները որոշակիորեն տարբերվում են միմյանցից, քանի դեռ, օրինակ՝ Վրաստանը եվրաինտեգրումն իր արտաքին քաղաքականության առաջնահերթություններից մեկն է համարում, Հայաստանը հիմնականում ֆինանսական օգնություն և վիզաների տրամադրման ընթացակարգերի պարզեցում է ակնկալում, իսկ Ադրբեյջանը Եվրամիությունն իր հետագա զարգացման համար բարենպաստ մոդել է համարում: Ուստի Եվրամիությունը պետք է յուրաքանչյուր երկրի նկատմամբ անհատական մոտեցում դրսևորի և ավելի նպատակային ու գործուն ծրագրեր իրականացնի: Բացի այդ, որոշ փորձագետների կարծիքով, տարածաշրջանում տնտեսական բարգավաճման ապահովումը կարող է նպաստել ստեղծումը հակա-



մարտությունների կարգավորմանը: Արևելյան գործընկերության թիրախ երկրների հետ սերտ համագործակցության հաստատման դեպքում կարող է բարձրանալ Եվրամիության դերը, ինչը պետք է օգտագործվի նման հակամարտությունները կարգավորելու համար:

Եվրամիության ավելի ակտիվ դերակատարումը և Արևելյան գործընկերության կայացումը կնպաստեն հարևան Արևելյան Եվրոպայում և Հարավային Կովկասում ժողովրդավարական կառավարման հաստատմանը, ինչն իր հերթին կնպաստի տարածաշրջանային հակամարտությունների արագ կարգավորմանը: Արդյունքում կշահի ոչ միայն տարածաշրջանը, այլև՝ Եվրամիությունը, որը կայուն ժողովրդավարական համակարգ ունեցող բարգավաճ հարևաններ ձեռք բերելու և հետագայում իր սահմաններն ընդլայնելու հնարավորություն կստանա:

## **Օգտագործված գրականության ցանկ**

1. Eastern Partnership Official Website of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland, <http://www.msz.gov.pl/Eastern,Partnership,19898.html>, 2009,
2. The Eastern Partnership– something new or window-dressing- Sussex European Institute Working Paper, No 109, January, 2009,
3. Eastern Partnership Civil Society Forum-European Partnership for Democracy, <http://www.epd.eu/homepage/eastern-partnership-civil-society-forum>, February 2010.
4. The EU’s Eastern Partnership—a Misunderstood Offer of Cooperation. DGAP Standpunkt, N° 7. September 2009,
5. “Без визы в Европу: в обмен на что?” Hayastan Armenian Forum <http://forum.hayastan.com/index.php?s=120d1ab1d7304447f08c999b4e934712&showtopic=41132&mode=threaded&pid=899448> (date of access: Nov. 28, 2009),
6. “Three questions to Armenian Foreign Minister on the Eastern Partnership”, Swedish Government Offices
7. [http://www.se2009.eu/en/meetings\\_news/2009/12/8/three\\_questions\\_to\\_armenian\\_foreign\\_minister\\_on\\_the\\_eastern\\_partnership](http://www.se2009.eu/en/meetings_news/2009/12/8/three_questions_to_armenian_foreign_minister_on_the_eastern_partnership) (date of access: December 08, 2009),
8. “Raul de Luzenberger: Eastern Partnership can help development of cooperation in South Caucasus” European Dialogue, <http://eurodialogue.org/Eastern-Partnership-can-help-development-of-cooperation-in-South-Caucasus> (date of access: July 2010):

# Եվրահնտեգրացիա. նպատա՞կ, թե՞ միջոց

## Արաւ ԱՆՏԻՆՅԱՆ

«Պիոններ» շաբաթաթերթի խմբագիր

Յայաստան

Բավական բարդ տարածաշրջանում գտնվող նորանկախ Հայաստանին բնորոշ են բազմաթիվ ներքին և արտաքին չլուծված հիմնախնդիրներ: Եվ թերևս ամենակարևորն ու վիճահարույցն արտաքին քաղաքական ուղղության հստակեցումն է, որով էլ պայմանավորված է մեր երկրի հետագա առաջընթացն ու բարեկեցությունը: Հայաստանը զրո քաղաքական, տնտեսական կամ անվտանգության կառույցներում պետք է գտնվի, ինչ արժեքներ պետք է որդեգրի. հարցեր, որոնց պատասխանները որքան բարդ, այնքան էլ անհրաժեշտ են:

Գաղտնիք չէ, որ մենք հաղորդակցության լուրջ խնդիրներ ունենք, փոքր տարածք, սակավ բնակչություն, օգտակար հանածոներով էլ առանձնապես չենք փայլում, իսկ էներգակիրներ ընդհանրապես չունենք, ուստի մեկուսի գործել և զարգանալ՝ չիներվոլ խոշոր ռազմաքաղաքական ու տնտեսական համակարգերում, պարզապես անհնար է: Մեր դեպքում, անշուշտ, պարտադիր պայման է նաև ժողովրդավարական երկիր լինելը: Կարող է հարց առաջանալ՝ արդյոք երկիրը չի՞ կարող բարեկեցիկ ու զարգացած լինել, եթե ժողովրդավարական չէ: Իհարկե կարող է: Աշխարհում այդպիսի բազում օրինակներ կան, հատկապես՝ էներգետիկ ռեսուրսներով հարուստ երկրները, որտեղ անարդյունավետ կառավարման սխալները մասամբ փոխհատուցվում են նավթադոլարներով: Իսկ եթե երկիրն այդպիսի ռեսուրսներ չունի՞ ու նաև ժողովրդավարական չէ: Ներկայումս աշխարհի մի քանի կղզիացած պետությունների օրինակներն ակնհայտորեն վկայում են մեկուսի զարգանալու փորձերի անարդյունավետությունը. քայքայված տնտեսություն, ցածր կենսամակարդակ, բռնազավթված իշխանություն, մարդկանց իրավունքների սահմանափակումներ: Եվ քանի որ այս բնորոշումներից և ոչ մեկը մեր երկրի ռազմավարական վերջնանպատակներից չէ, ստիպված ենք գործընկերներ փնտրել:

Հայաստանն այսօր սերտ հարաբերությունների մեջ է Ռուսաստանի հետ, անդամակցում է ԱՊՀ-ին ու ՀԱՊԿ-ին: Բայց որքանով է այդ համագործակցությունն արդյունավետ: Ակնհայտ է, որ ԱՊՀ-ն՝ որպես քաղաքական ու տնտեսական տիրույթ, այդպես էլ չկայացավ, իսկ նրա ապագայի հետ հույսեր կապողների գլխին տարիներ առաջ սառը ջուր լցրեց նրա գլխավոր դերակատար երկրի այն ժամանակվա ղեկավարը՝ Վլադիմիր Պուտինը, երբ հստակ հայտարարեց, որ

ԱՊՀ-ն ստեղծվել է ընդամենը քաղաքակիրթ ապահարզանի համար: Թեպետ կառույցում ընդհանուր համակեցության կանոններ մշակելու փորձեր արվում են, բայց ժամանակը ցույց է տալիս, որ դրանք արդյունավետ չեն և ըստ էության՝ անհեռանկարային: Ասել, որ ԱՊՀ անդամ երկրներն ընդհանուր պատկերացում ունեն ԱՊՀ-ի՝ որպես քաղաքական տիրույթի մասին, պարզապես լուրջ չէ. չափազանց շատ են տարբերվում անդամ երկրների շահերը, էլ չասենք այն մասին, որ նրանց դավանած արժեքներն այնքան են հեռու իրարից, որ դրանք համակարգել ու միասնական արժեհամակարգ ձևավորել ուղղակի անհնար է: Այն կարծես որպես տնտեսական համակարգ էլ չի դիտարկվում: Միայն մի քանի անդամ երկրների ջանքերով լուրջ ֆինանսատնտեսական ու մաքսային ընդհանուր շահեր ձևակերպելու և դրանց լուծումը գտնելու որոշ երկջուտ փորձեր են արվում:

Եթե ԽՍՀՄ-ը չփլուզվեր, կամ ԱՊՀ-ն կայանար որպես գործուն ու կենսունակ կառույց, մենք չէինք էլ մտածի ԵՄ անդամ դառնալու մասին, այլ պատմական ավանդույթի ուժով մեզ կտեսնեինք այդ համակարգերում: Սակայն խոսելով ՀԱՊԿ-ի մասին՝ չեն կարող չնշել, որ Հայաստանը ցամաքային սահման չունի ՀԱՊԿ ոչ մի անդամ երկրի հետ, ինչն էլ բավական դժվարացնում է նրանց հետ արդյունավետ համագործակցությունը: Բացի այդ, ՀԱՊԿ-ի հատկապես մուսուլմանական երկրները կողմ են Ղարաբաղի հարցի Ադրբեջանի օգտին լուծմանը: Ուստի հարց է առաջանում. եթե ենթադրենք, որ Ադրբեջանը և Հայաստանը պատերազմում են իրար հետ, ապա ինչ դիրքորոշում են ունենանու այդ ՀԱՊԿ անդամ երկրները: Կամ եթե ՆԱՏՕ-ի անդամ Թուրքիան որոշի հարձակվել Հայաստանի վրա, ՀԱՊԿ անդամ երկրները պատերազմ կհայտարարեն ՆԱՏՕ-ին: Հետևաբար ակնհայտ է, որ Հայաստանի զարգացման և անվտանգության երաշխավորը չեն կարող Ռուսաստանը կամ հիշյալ կառույցները լինել: Այլապես անկատար կառույցների անդամության ներկայով, անորոշ ապագայով, այս բարդ տարածաշրջանում քաղաքակիրթ աշխարհից մեկուսացված ապրելով՝ խոսել ժողովրդավարական համակարգերից դուրս ժողովրդավարական երկիր կառուցելու մասին շատ ավելի անհավանական է, քան անգամ որևէ երկրում կոմունիզմ կառուցելու լենինյան տեսությունը: Չպետք է մոռանանք, որ ապրում ենք մի այնպիսի բարդ տարածաշրջանում, որ անգամ երկրնտրանքի հարց չի առաջանում մեզ համար, քանի որ չենք կարող հանդուրժել, որ քաղաքակիրթ աշխարհի դռները մեր երկրի առջև մեր իսկ սահմանների վրա փակվեն:

Մեր երկիրը վարվող արտաքին քաղաքականությամբ ակնհայտորեն կարևորում է Հայաստանի և եվրոպական ու եվրոատլանտյան կառույցների ինտեգրացիոն կապերի խորացումը: Դրա ցայտուն ապացույցն է Հայաստանի անդամակցությունը «Եվրամիություն՝ նոր հարևաններ» ծրագրին և ՆԱՏՕ-ի հետ «Անհատական գործընկերության» ծրագրի շրջանակներում համագործակցությունը ռազմաքաղաքական այդ հզոր կառույցի հետ: Ավելին, այսօր մեր երկիրն արդեն թևակոխել է եվրաինտեգրման որակապես նոր փուլ՝ դառնալով Արևելյան գործընկերության ասոցիացված անդամ: Ուստի նոր իրողությունը

նոր համարժեք քայլեր է պահանջելու, քանի որ մինչև օրս գտնվում էինք երկու համակարգերի ճամփաբաժանին, իսկ Եվրախնտեգրման ուղղությամբ ավելի վճռական քայլերի դեպքում պետք է ստիպված լինենք որոշում կայացանել, թե որ ճանապարհով առաջ գնալ. կամ զարգացում, առաջընթաց ու անվտանգության գործուն երաշխիքներ, կամ մեկուսացում ու հետընթաց: Ինչու՞ մեկուսացում: Մեր հյուսիսային հարևան Վրաստանը գործուն քայլերով ու հետևողականորեն ձգտում է Եվրոպական ընտանիքի լիիրավ անդամակցության: Նման անթաքույց մտադրություն ունի նաև մեր մյուս հարևանը՝ Ադրբեջանը: Երբ Վրաստանը դառնա ՆԱՏՕ-ի, այնուհետև նաև ԵՄ անդամ, ապա մենք արդեն ստիպված կլինենք մեր հյուսիսային սահմանը հատել բարդացված վիզային ռեժիմի պայմաններում: Այդ ռեժիմը կդժվարացնի մեր հաղորդակցությունը ոչ միայն քաղաքակիրթ աշխարհի, այլև մեր ռազմավարական դաշնակից Ռուսաստանի հետ, քանզի մենք նրա հետ սահման չունենք: Կարծում եմ՝ Հայաստանի վիճակը նախանձելի չի լինի, եթե հայտնվի հարավկովկասյան մեր երկու հարևանների հետ ռազմաքաղաքական ու տնտեսական տարբեր տիրույթներում: Դրան գումարած Թուրքիայի հետ փակ սահմանը, մյուս կողմից էլ՝ Իրանը, որն այժմ հակամարտության մեջ է քաղաքակիրթ աշխարհի ու ազդեցիկ միջազգային կառույցների հետ: Բավական է նշել, որ ավելի խիստ պատժամիջոցների ընդունումը, ըստ էության, Իրանին ցույց տրված երկրորդ դեղին քարտն էր, իսկ հաջորդը կարող են անգամ կետային հարվածները լինել նրա միջուկային օբյեկտներին: Վերջին հանգամանքն ավելի է դժվարացնում մեր իրավիճակը տարածաշրջանում, քանզի Իրանի հետ մենք բազմակողմանի սերտ հարաբերություններ ունենք: Իրանը նաև համարվում է Ռուսաստանի գործընկերը, և այդ հանգամանքը մեզ դարձրել է հարավ-հյուսիս երևակայական առանցքի պետություն: Եթե կրքերը Իրանի և Արևմուտքի միջև ավելի շիկանան, ապա ծագելու է մեր քաղաքական վեկտորի ընտրության հարցը՝ Իրան-Ռուսաստան, թե՛ Եվրոպա-ԱՄՆ: Պետք է նաև նկատի ունենալ, որ պատժամիջոցների հարցում Ռուսաստանը նույնպես համաձայնություն է տվել, և դա չի կարող մեր տարածաշրջանում նոր վերադասավորումների չհանգեցնել: Իրադարձությունները կարող են այնպիսի ընթացք ստանալ, որ մեզ համար ամենաճիշտ լուծում համարվող ակտիվ չեզոքությունն անգամ մեզ չփրկի, և ստիպված լինենք ներքաշվել այդ հակամարտության մեջ: Բազմակողմանիորեն վերլուծելով մեր երկրի ներքին ու արտաքին քաղաքականության վրա էական ազդեցություն ունեցող բոլոր գործոնները՝ հանգում եմ ցավալի եզրակացության. Իրանի ու Արևմուտքի հակամարտության մեջ առավելապես մենք ենք տուժելու:

Այսօր շատ է խոսվում նաև Շանհայի վեցնյակին Հայաստանի հնարավոր անդամակցության մասին՝ որպես այլընտրանքի արևմտյան ուղղությանը: Այս առումով դարձյալ չպետք է մոռանալ, որ այդ կազմակերպության անդամ ոչ մի երկրի հետ Հայաստանը ցամաքային սահման չունի: Ուստի այս կառույցի պետությունների հետ պետք է հարաբերվենք Իրանի տարածքով, որն այժմ այնտեղ ընդամենը դիտորդի կարգավիճակով է: Մինչդեռ այդ կարգավիճակի

համար ժամանակին դիմել է բարեփոխիչ նախագահ Մուհամմադ Խաթամին, իսկ Իրանի այդ կարգավիճակը զուգահիսպեց Ահմադինեջադի պաշտոնավարմանը, որին այնքան էլ գրկաբաց չեն պատրաստվում ընդունել որպես այդ կառույցի լիիրավ անդամի: Եթե Իրանը չանդամակցի Շահալի վեցնյակին, մենք այնտեղ անելիք չունենք, իսկ եթե անգամ անդամակցի, իմ խորին համոզմամբ, դարձյալ անելիք չունենք, քանզի շատ նեղ նպատակներ հետապնդող, բայց միաժամանակ հսկայական մասշտաբներ ունեցող այդ կառույցը չի կարող արդյունավետ գործել: ՇՕՍ-ի անդամ երկրները մոտ 30 մլն քառ. կմ տարածք են ընդգրկում, որտեղ մեկուկես միլիարդ մարդ է ապրում: Եթե անգամ նրանք շահերի ընդհանրության ու նպատակների իրականացման հարցում այս կամ այն կերպ լեզու գտնեն իրար հետ, միևնույն է, ոչ մի պարագայում այնտեղ դրական հեռանկար չի բացվի մեր երկրի համար:

Բացառելով անդամակցության բոլոր այլընտրանքային տարբերակները՝ հանգում եմ հետևյալին. այս պարագայում ճիշտ ընտրությունը մեկն է՝ Եվրոպայի Միություն: Որպեսզի բարեկեցիկ ապրես և քեզ անվտանգ զգաս, նախ պետք է ժողովրդավար լինես, իսկ այդպիսին լինելու հնարավորություն ԵՄ-ն տալիս է: Մենք ցեղասպանություն ենք տեսել, և մեզ համար չի կարող անվտանգության հարցը դոմինանտ չլինել: ԵՄ-ն տարիների ընթացքում ապացուցել է, որ արդյունավետ համակարգ է, բացի այդ, ԵՄ-ի ընդլայնումն առաջընթաց է ոչ միայն տնտեսության զարգացման, այլև համամարդկային արժեքների տարածման առումով: Այս կառույցի կենսունակությունը ևս մեկ անգամ ապացուցվեց ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի ամենաթեժ պահին, երբ ցույց տվեց համախմբվելու և առաջացած խնդիրները հեշտությամբ լուծելու իր բացառիկ կարողությունը: Չպետք է մոռանալ նաև, որ ԵՄ-ի զարգացումը համալիր բնույթ ունի. տնտեսություն, սոցիալական երաշխիքներ, ժողովրդավարություն, բարեկեցիկ ապրելու կայուն հեռանկար, ի լրումն՝ իր բոլոր ձեռքբերումները հուսալի անվտանգության համակարգով պահպանելու անհրաժեշտության գիտակցում: Անցել են այն ժամանակները, երբ Եվրոպան բառ առա բառ, ստորակետ առ ստորակետ ժողովրդավարական օրենքներ էր ընդունում իր կյանքի բարելավման համար, իսկ վայրի ցեղերը զալիս ու վերջակետ էին դնում. ոչ միայն զարգացած երկրների, այլև անգամ քաղաքակրթությունների: Ուստի ժամանակակից Եվրոպան ի զորու է զենքի ուժով պահպանելու իր քաղաքակրթական ձեռքբերումները: Եվ եթե ԵՄ-ն անվտանգության սեփական համակարգ չունի, ապա այդ գործը բարեհաջող իրականացնում է Եվրոատլանտյան անվտանգության համակարգը՝ հանդիսանալով ԵՄ-ի անվտանգության երաշխավորը: Ուստի Հայաստանը պետք է դառնա ԵՄ անդամ, իսկ մեր անվտանգության երաշխավորը պետք է լինի ՆԱՏՕ-ն: Ակնհայտ է, որ այս պարագայում շահում ենք բոլոր կողմերից:

Որպեսզի Հայաստանը և մի շարք նախկին խորհրդային երկրներ ինտեգրվեն քաղաքակիրթ աշխարհին, պետք է նախ և առաջ ազատվեն Ռուսաստանի ազդեցությունից: Եվրոպացիներն առաջարկում են միայն զարգացման

ճանապարհներ, նպաստում ու աջակցում են, որ անդամակցելու ցանկություն ունեցող երկիրը հաջողությամբ հաղթահարի այդ ճանապարհը: Սակայն նրանք այս կամ այն երկրի համար Ռուսաստանի հետ առճակատման չեն գնում. պատմական պահի թելադրանքով նման առաքելություն ստանձնել են Միացյալ Նահանգները: Հարավային Կովկասում այժմ բախվում են աշխարհի հզորների շահերը: Ռուսաստանը չի հանդուրժում, որ ԵՄ-ն և ՆԱՏՕ-ն դանդաղ, բայց հաստատուն քայլերով մոտենում են իր սահմաններին և թափանցում ավանդաբար իր ազդեցության ոլորտում գտնվող երկրներ: Պարզից էլ պարզ է, որ Ռուսաստանը ո՛չ մոտիկ, ո՛չ էլ հեռավոր ապագայում չի կարող մտնել Եվրամիություն, և խնդիրը ոչ այնքան այն է, որ նրա տարածքի մեծ մասը գտնվում է Ասիայում, որքան այն, որ ԵՄ-ն չի կարող իր տարածքը մի քանի անգամ գերազանցող Ռուսաստանը ներառել իր կազմի մեջ. Եվրոպան «այդ չափի պատահ չի կարող մարսել»: Բացի այդ, Եվրոպան ո՛չ այդքան արևելք գնալու ցանկություն ունի, ոչ էլ դրա անհրաժեշտությունը կա: Նշանակում է՝ օբյեկտիվորեն Եվրոպայի սահմանը հասնում է Ռուսաստան ու կանգ առնում: Եվ հակամարտությունն այս կամ այն դեպքում ոչ միայն տարածայնությունների պատճառով է, այլև ազդեցության ոլորտների փոփոխման երկուստեք դրսևորվող միտումների: Ռուսները Հարավային Կովկասում դեռ լուրջ ազդեցություն ունեն և այնքան էլ հեշտ չեն հրաժարվելու այդ տարածաշրջանից: Նրանց լուրջ խաղաթղթերից մեկը Հարավային Կովկասում չլուծված հակամարտություններն են, որը նրանք միշտ օգտագործում են իրավիճակն ապակայունացնելու կամ հեղիեղուկ ստատուս քվոն պահպանելու համար:

Մեր սերնդին այսօր բախտ է վիճակվել և՛ հզոր պետականության կերտման ծրագիր մշակել, և՛ մտցնել այն մեր երկրի քաղաքական ու հասարակական կյանքի օրակարգ, և՛ կյանքի կոչել: Վստահ եմ, որ պատվով կկատարենք մեր առաքելությունը, իսկ ավագ սերունդն էլ ամեն կերպ կաջակցի մեզ այդ գործում:

Ոչ ոք չի իդեալականացնում Եվրոպան, ո՛վ է ասում, թե այնտեղ խնդիրներ չկան, անշուշտ կան և քիչ չեն, բայց այսօր նա հնարավոր տարբերակներից լավագույնն է: Այլ հարց է՝ մենք երբևէ ԵՄ անդամ կդառնանք, թե՞ ոչ: Ամեն դեպքում ցանակացած քայլ դեպի ԵՄ առաջընթացի նոր հնարավորություն է Հայաստանի համար: ԵՄ-ին անդամակցությունը մենք դիտում ենք որպես հեռահար նպատակ, և դրան հասնելու ճանապարհն ուղղակի եվրախնտեզրման ավելի սերտացումն է: Եթե անգամ հանգամանքների բերումով չանդամակցենք ԵՄ-ին, հոգ չէ, քանի որ այդ ճանապարհը հետևողականորեն անցնելն արդեն իսկ չափազանց դրական է մեր երկրի համար: Ինչ ապագա էլ ունենա ԵՄ-ն, մենք կլինենք հզոր, բարեկեցիկ ու անվտանգ երկիր և, որ պակաս կարևոր չէ, բավական ճկուն՝ աշխարհաքաղաքական ցանկացած վերադասավորումներին համարժեք արձագանքելու համար:

# Գյուղ կանգնի, գերան կկտորի...

## ՏՈՒԿ ՏՈՒԿՅԱԼ

*ԵՊՏՅ տնտեսական կարգավորման և միջազգային տնտեսական հարաբերությունների ֆակուլտետի ուսանող*

*Յայաստան*

Այն, որ Հայաստանի և Թուրքիայի միջև ոչ բարիդրացիական հարաբերությունները նոր չեն այդպիսին դարձել, ինքնին պարզ է, սակայն դրանք արդեն հասցրել են դառնալ սկզբունքային և դուրս գալ զուտ տնտեսական և քաղաքական գաղափարախոսությունից: Այդ հակամարտությունը դարձել է ազգային, միմյանց սկսել ենք նայել ինչպես դարավոր թշնամու, որի հետ ցանկացած հարաբերություն վնասում է մեր անվտանգությունը և մշակույթը, շատ հաճախ էլ՝ ուղղակի սկզբունքորեն անթույլատրելի է: Այս ամենը ժամանակի ընթացքում վերածվում է խիստ հակակրանքի, սկսում ենք մեր հարևանների յուրաքանչյուր քայլի մեջ ծուղակ տեսնել, եթե անգամ այդ քայլերն անմիջականորեն մեզ չեն էլ առնչվում, հակամարտության կարգավորման գործընթացի ձգձգման հետ այս երևույթներն էլ ավելի են խորանում ու արմատավորվում, քանի որ համաձայնության եզրերի բացակայությունը մարդկանց ստիպում է ամրապնդել իրենց ենթադրությունները, նրանք օր օրի ավելի են չարանում միմյանց հանդեպ: Այս ամենը մարդկանց ավելի փակ է դարձնում և դրդում, որ զգացմունքները իշխեն բանականությանը: Մեր անցյալը մեր ուսուցիչն է, սակայն այն մեզ չի պարտադրում, այլ ուղղորդում է, մեր ներկան վաղը դառնալու է անցյալ, իսկ ապագան հաջորդելու է դրան, ուստի կարևոր է ապագան այսօր կառուցել, որպեսզի մեր վաղվա ներկան այսօրվա ապագան լինի: Թշնամանքը ոչ մի կողմին պատիվ չի բերում, այն անհրաժեշտ է վերացնել և ձևավորել նոր միջավայր նոր հարաբերությունների համար:

Այսպիսի հարաբերությունների պարագայում շատ դժվար է հստակ ասել, թե որ մոտեցումն է ավելի կիրառելի. ազգերի մերձեցումը, որը կհանգեցնի կոնֆլիկտի կարգավորման, թե՛ կոնֆլիկտի կարգավորումը, որը կհանգեցնի ազգերի մերձեցման:

Կոնֆլիկտի կարգավորումն ինքնին բարդ և ժամանակատար երևույթ է, երբ յուրաքանչյուր կողմ փորձում է առավելագույն օգուտ ունենալ, այդ իսկ պատճառով երկխոսությունը հաճախ ընդհատվում է, իսկ կոնֆլիկտը՝ խորանում:

Հարկ է հիշել, որ պետությունների ղեկավարների կտրուկ քաղաքականությունը՝ ուղղված կոնֆլիկտի լուծմանը, և շուտափույթ միջոցների ձեռնարկումը ոչ միայն

չեն վերացնի ժողովուրդների դարավոր հակակրանքը, այլև կարող են խորացնել դա: Խորացնել այն իմաստով, որ քանի դեռ թշնամանքի և վախի մթնոլորտը ճնշող է, իսկ դիվանագիտությունը բարդ է և վատ մատուցված հասարակությանը, մարդկային երևակայությունը վերելք է ապրում, ընդ որում՝ միայն բացասական հետևանքների ուղղությամբ:

Յուրաքանչյուր մարդու այս կամ այն չափով բնորոշ է կասկածամտությունը, իսկ երբ դրան գումարվում է տեղեկատվության և կրթության պակասը, որը լուրջ խնդիր է և Հայաստանում, և Թուրքիայում, և Ադրբեջանում, ապա կասկածամտությունը դառնում է վախ, ինչն էլ արգելակում է շփումը: Այն մարդը, որը կասկածանքով և վախով է նայում դիմացինին, պատրաստ չէ համագործակցության: Ազգաբնակչության մի մասն այսօր էլ տեղյակ չէ, թե հենց Հայաստանն ինչ քաղաքականություն է վարում իր հարևանների հետ, մասնավորապես՝ Թուրքիայի և Ադրբեջանի, տեղյակ չէ, թե կոնֆլիկտի կարգավորման ճանապարհին ինչ մարտավարություն է ընտրել, ինչ զիջումների է պատրաստ և ինչ է ակնկալում, սակայն բոլորն էլ գիտեն, որ դրանք իրենց թշնամիներն են, և պետության ցանկացած քայլ կարող է մեկնաբանվել որպես ազգային դավաճանություն և բողոքի մեծ ալիք բարձրացնել: Եվ բնակչության այս հատվածի տեսակարար կշիռն ինչքան բարձր է, այնքան ավելի վտանգավոր են պետության որոշումները: Ու եթե պետական մակարդակով հաջողվի կոնֆլիկտին խաղաղ լուծում տալ, ապա դա նախադրյալներ չի ստեղծի ազգերի միջև շփումներ հաստատելու համար, ընդհակառակը՝ կառաջացնի պաշտպանական ռեֆլեքս (իրավիճակ, երբ մարդիկ իրենց վտանգված կզգան, քանի որ պետությունների միջև կհաստատվեն դիվանագիտական հարաբերություններ, և դա, ըստ նրանց, Հայաստանի տարածքն ավելի դյուրաթափանց կդարձնի թուրքերի ու ադրբեջանցիների համար), ինչն էլ ավելի կբարդացնի գործընթացը:

Իհարկե, կգտնվի հասարակության մի զանգված, որը հնարավորության դեպքում ակտիվ համագործակցություն կսկսի հարևան պետությունների հետ, և դրանով իսկ անջրպետ կստեղծվի այդ երկու զանգվածների հարաբերություններում, կառաջանան բարիկաղներ, նոր հակամարտություն կսկսվի պետության ներսում, քանի որ հակաթուրքական հակումներ ունեցող բնակչությունը կառաջնորդվի «թշնամուս ընկերն իմ թշնամին է սկզբունքով»: Սրա հետևանքը կլինի այն, որ կսկսվի քաղաքական լուրջ պայքար, իշխանությունը կզիջի իր դիրքերը, և կծառանա միջև իսկ իշխանափոխության պահանջը: Ուստի կարելի է հետևություն անել, որ պետությունները կարող են վճռական քայլերի դիմել ժողովուրդների փոխադարձ վերաբերմունքը փոխելուց հետո միայն, որն ինքնին տևական և դժվարին գործընթաց է:

Նախ և առաջ անհրաժեշտ է ծանոթացնել հասարակությանը վարվող քաղաքականությանը, կրթել նրան, գիտելիքներ հաղորդել կոնֆլիկտի վերաբերյալ, հասկացնել դրա լուծման անհրաժեշտությունը և ներկայացնել դրա դրական ու բացասական կողմերը: Այս պարագայում հնարավոր կդառնա փորձի փոխանա-



կում ապահովել ժողովուրդների միջև, գիտական և կրթական համագործակցություն, ինչն էլ կհանգեցնի փոխադարձ վստահության ձևավորմանը: Սակայն պետական մակարդակով հովանավորության բացակայության պայմաններում շատ դժվար է կազմակերպել և իրականացնել նման ծրագրեր, իսկ քանի դեռ կառավարությունները չեն համագործակցում, նման հովանավորություն ակնկալելն անիմաստ է:

Կոնֆլիկտի կարգավորումը, սակայն, հնարավոր է, եթե համագործակցեն պետությունը և հասարակությունը: Կոնֆլիկտի կարգավորումը պետք է սկսել և սկսել անհապաղ, սակայն դանդաղ և վստահ քայլերով: Նախ և առաջ յուրաքանչյուր ազգ պիտի գիտակցի դրա անհրաժեշտությունը, ինչը հնարավոր է միայն պետական կրթական համակարգի վերանայման և փոփոխման շնորհիվ, որը, սակայն, ինքնին բավարար չէ. կարևոր է հասարակական կազմակերպությունների դերը, որոնք մեծ ներուժ և շփման հնարավորություններ ունեն: Հարևան երկրների պետությունները պետք է խրախուսեն հասարակական կազմակերպությունների կապերը, իսկ վերջիններս էլ իրենց հերթին պետք է ձգտեն ընդլայնել իրենց շրջանակները և հասարակության հնարավորինս մեծ զանգված ընդգրկել շփման մեջ: Այս շրջանում հասարակությունն արդեն պատրաստ կլինի ընդունել պետական քաղաքականությունը և կխրախուսի սահմանների բացումը, որն էլ իր հերթին կնպաստի հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը:

# Հայաստանի Հանրապետությունը՝ որպես մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պահպանման երաշխավոր: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի գնահատումները

## ԿՈՐՅՈՒ ԱՐԵՎԵԱՏՏԱՆ

*Իրավաբանության մագիստրոս  
Յայաստան*

2001 թ. հունվարի 25-ին ստորագրելով և 2002 թ. ապրիլի 26-ին վավերացնելով 1950 թ. նոյեմբերի 4-ին Հռոմում ընդունված Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիան (այսուհետ՝ կոնվենցիա)՝ Հայաստանի Հանրապետությունը (այսուհետ՝ Հայաստան) նույնպես պարտավորություն ստանձնեց միջոցներ ձեռնարկել՝ հնարավորինս նվազեցնելու իր տարածքում մարդու իրավունքների և ազատությունների ոտնահարման դեպքերն ու հավանականությունը: Ընդունվելուց հետո պահանջվեց երեք տարի, որպեսզի կոնվենցիան կիրառվեր այն ստորագրած հիմնադիր պետություններում, այսինքն՝ կոնվենցիան՝ որպես միջազգային պայմանագիր, ուժի մեջ մտավ 1953 թ. սեպտեմբերի 3-ին: Կոնվենցիայի ընդունմանը հաջորդեց նաև դրա անբաժան մասը կազմող արձանագրությունների՝ լրացուցիչ իրավունքներ և ազատություններ երաշխավորող փաստաթղթերի ընդունումը. կոնվենցիան և լրացուցիչ արձանագրությունները դիտարկվում են նույն համատեքստում:

Որպես միջազգային իրավական փաստաթուղթ՝ կոնվենցիան իր ուրույն տեղն ունի Հայաստանի իրավական ակտերի աստիճանակարգում այնքանով, որքանով պարտադրում է Հայաստանին՝ որպես անդամ պետության, հարգել մարդու իրավունքներն ու հիմնարար ազատությունները՝ նպատակ ունենալով առավելագույնս պահպանել և պաշտպանել դրանք: Անդամակցելով կոնվենցիային՝ Հայաստանն իր իրավական դաշտում «ավելացրեց» ևս մեկ իրավական պաշտպանական մեխանիզմ իր իրավագործության ներքո գտնվող յուրաքանչյուր մարդու համար՝ տեսնելով և գնահատելով Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների արդեն իսկ ունեցած փորձառությունն այդ բնագավառում: Խոսքն առավելապես վերաբերում է կոնվենցիային համապատասխան 1950 թ. սեպտեմբերի 18-ին ստեղծված Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանին (այսուհետ՝ դատարան), որը՝ որպես միջազգային դատարան, գտնվում է Ստրասբուրգում, ուստի առօրյա կյանքում այն անվանում են նաև «Ստրասբուրգի դատարան»: Այն դեպքերում, երբ Հայաստանը չի հարգում և չի պահպանում կոնվենցիայում և դրան կից արձանագրությունները

րում ամրագրված մարդու իրավունքներն ու հիմնարար ազատությունները, դատարանը իրավագոր է միջամտելու և որոշումներ կայացնելու դրանց առնչությամբ ընդունված գործերի վերաբերյալ: Այդ որոշումները պարտադիր են Հայաստանի համար. նա պետք է քայլեր ձեռնարկի՝ վերացնելու այն նախադեպերն ու խտրական մոտեցումները, որոնք քննարկման սեղանին են դրվել դատարանում՝ որպես թերացում կամ անտեսում Հայաստանի կողմից տվյալ իրավունքներն ու ազատությունները հարգելու համատեքստում:

Կոնվենցիայի առաջին բաժնում ամրագրված են այն իրավունքներն ու հիմնարար ազատությունները, որոնք Հայաստանը՝ որպես անդամ պետություն, պետք է ապահովի իր տարածքում գտնվող յուրաքանչյուր անհատի համար: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է հետևյալ իրավունքներին և ազատություններին. կյանքի իրավունք (հոդված 2), խոշտանգումների արգելում (հոդված 3), ստրկության և հարկադիր աշխատանքի արգելում (հոդված 4), ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունք (հոդված 5), արդար դատաքննության իրավունք (հոդված 6), պատիժ՝ բացառապես օրենքի հիման վրա (հոդված 7), անձնական և ընտանեկան կյանքը հարգելու իրավունք (հոդված 8), մտքի, խղճի և կրոնի ազատություն (հոդված 9), արտահայտվելու ազատություն (հոդված 10), հավաքների և միավորման ազատություն (հոդված 11), ամուսնության իրավունք (հոդված 12), իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցի իրավունք (հոդված 13), խտրականության արգելում (հոդված 14):

1952 թ. մարտի 20-ի թիվ 1 արձանագրությամբ երաշխավորվում են սեփականության պաշտպանության իրավունքը (հոդված 1), կրթության իրավունքը (հոդված 2), ազատ ընտրությունների իրավունքը (հոդված 3), իսկ 1984 թ. նոյեմբերի 22-ի թիվ 7 արձանագրությունում ամրագրված են օտարերկրացիների արտաքսմանը վերաբերող ընթացակարգային երաշխիքները (հոդված 1), քրեական գործերով գանգատարկման իրավունքը (հոդված 2), փոխհատուցումը սխալ դատապարտման դեպքում (հոդված 3), կրկին անգամ չդատվելու և չպատժվելու իրավունքը (հոդված 4), հավասարությունն ամուսինների միջև (հոդված 5) և այլն:

2007 թ. ի վեր դատարանը քննել է Հայաստանի դեմ ներկայացված 23 գանգատ կոնվենցիայի և դրան կից արձանագրությունների համապատասխան դրույթները խախտելու վերաբերյալ, որոնցից միայն մեկի դեպքում է արձանագրվել, որ խախտում չի եղել: Փաստորեն, չնայած 22 որոշմամբ հիմնավորվել և հաստատվել է կոնվենցիայով և կից արձանագրություններով երաշխավորված իրավունքների և հիմնարար ազատությունների խախտում Հայաստանի կողմից, սակայն Հայաստանն իր համար «հաղթանակ» է արձանագրել պետական իրավական համակարգի կատարելագործման և պարբերական արդիականացման ոլորտում: Հաղթանակ, որով բարձրացվում է նախևառաջ Հայաստանի միջազգային հեղինակությունը մարդու իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված միջոցառումների համատեքստում, քանի որ դատարանի պարտադիր որոշումների կատարմամբ Հայաստանը հաստատում է մարդու իրավունքները և ազատությունները երաշխա-

վորելու և հարգելու, ինչպես նաև հետագայում նման խախտումներ չկրկնելու իր բարի կամքը՝ հաշվի առնելով յուրաքանչյուր դեպքի համար դատարանի պարզաբանումները:

Այսպես, դատարանը 2007 թ. 3 գործ է քննել Հայաստանի դեմ, 2008 թ.՝ 6 գործ, 2009 թ.՝ 10 գործ և 2010 թ. հունիսի 15-ի դրությամբ՝ 4 գործ: Հայաստանի դեմ դատարանի քննած 22 գործերով վճռվել է, որ կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածը խախտվել է հինգ անգամ<sup>1</sup>, 5-րդ հոդվածը՝ մեկ անգամ<sup>2</sup>, 6-րդ հոդվածը՝ տասներեք անգամ<sup>3</sup>, 10-րդ հոդվածը՝ մեկ անգամ<sup>4</sup> և 11-րդ հոդվածը՝ վեց անգամ<sup>5</sup>:

Ինչ վերաբերում է Հայաստանի կողմից կոնվենցիային կից արձանագրությունների դրույթների խախտմանը, ապա մինչ 2010 թ. հունիս ամիսը դատարանն արձանագրել է թիվ 1 արձանագրության 1-ին հոդվածի երկու<sup>6</sup> և 3-րդ հոդվածի մեկ խախտում<sup>7</sup>, ինչպես նաև թիվ 7 արձանագրության միայն 2-րդ հոդվածի յոթ խախտում<sup>8</sup>:

Դատարանի գնահատումներով՝ Հայաստանը կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածը հիմնականում խախտել է անձի կալանքի հետ կապված վատ պայմանների տեսանկյունից. անձնական օգտագործման համար նախատեսված համապատաս-

---

1 «Կիրակոսյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 31237/03 գործով 02.12.2008 թ. վճիռ, «Թադևոսյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 41698/04 գործով 02.12.2008 թ. վճիռ, «Մխիթարյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 2239/05 գործով 02.12.2008 թ. վճիռ, «Կարապետյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 22387/05 գործով 27.10.2009 թ. վճիռ, «Աշոտ Հարությունյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 34334/04 գործով 15.06.2010 թ. վճիռ:

2 «Ասատրյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 24173/06 գործով 09.02.2010 թ. վճիռ:

3 «Հարությունյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 36549/03 գործով 28.06.2007 թ. վճիռ, «Գալստյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 26986/03 գործով 15.11.2007 թ. վճիռ, «Նիկողոսյանը և Մելքոնյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 11724/04 և 1335/04 գործերով 06.12.2007 թ. վճիռ, «Կիրակոսյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 31237/03 գործով 02.12.2008 թ. վճիռ, «Թադևոսյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 41698/04 գործով 02.12.2008 թ. վճիռ, «Մխիթարյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 2239/05 գործով 02.12.2008 թ. վճիռ, «Պայքար և հաղթանակ» ՍՊԸ-ն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 21638/03 գործով 20.12.2007 թ. վճիռ, «Աշոտյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 33268/03 գործով 17.07.2008 թ. վճիռ, «Կարապետյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 22387/05 գործով 27.10.2009 թ. վճիռ, «Ստեփանյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 45081/04 գործով 27.10.2009 թ. վճիռ, «Գասպարյանն (2) ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 22571/05 գործով 16.06.2009 թ. վճիռ, «Իսախանյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 31761/04 գործով 01.12.2009 թ. վճիռ, «Մամիկոնյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 25083/05 գործով 16.03.2010 թ. վճիռ:

4 «Մելքոնյան» ՍՊԸ-ն և Մեսրոպ Մովսիսյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 32283/04 գործով 17.06.2008 թ. վճիռ:

5 «Մկրտչյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 6562/03 գործով 11.01.2007 թ. վճիռ, «Գալստյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 26986/03 գործով 15.11.2007 թ. վճիռ, «Աշոտյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 33268/03 գործով 17.07.2008 թ. վճիռ, «Ամիրյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 31553/03 գործով 13.01.2009 թ. վճիռ, «Սափեյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 35738/03 գործով 13.01.2009 թ. վճիռ, «Գասպարյանն (1) ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 35944/03 գործով 13.01.2009 թ. վճիռ:

6 «Իսախանյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 31761/04 գործով 01.12.2009թ. վճիռ, «Մինասյանը և Ստեղծյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 27651/05 գործով 23.06.2009 թ. վճիռ:

7 «Սարուխանյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 38978/03 գործով 27.05.2008 թ. վճիռ:

8 «Գալստյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 26986/03 գործով 15.11.2007 թ. վճիռ, «Կիրակոսյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 31237/03 գործով 02.12.2008 թ. վճիռ, «Թադևոսյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 41698/04 գործով 02.12.2008 թ. վճիռ, «Մխիթարյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 2239/5 գործով 02.12.2008 թ. վճիռ, «Աշոտյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 33268/03 գործով 17.07.2008 թ. վճիռ, «Կարապետյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 22387/05 գործով 27.10.2009 թ. վճիռ, «Գասպարյանն (2) ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 22571/05 գործով 16.06.2009 թ. վճիռ:

խան մակերեսով տարածքի բացակայությունը, խցում մահճակալի կամ անկողնա-  
յին պարագաների բացակայությունը կամ պակասը, տրամադրված սպիտակեղե-  
նի հակասանիտարական վիճակը, խցի փոքր փակ պատուհանը, որը խոչընդոտել  
է թարմ օդի և բնական ցերեկային լույսի ներթափանցումը խուց, մակաբույծնե-  
րով և այլ միջատներով լի խուցը, զուգարանից օգտվելը սահմանված ժամերին և  
դրա հակասանիտարական վիճակը, խմելու ջրի կամ սննդի տրամադրումը օրը  
մեկ կամ երկու անգամ կամ դրանց ոչ պիտանի լինելը և կամ տրամադրումը միայն  
վճարունակ լինելու դեպքում<sup>1</sup>, համապատասխան բժշկական օգնություն չցուցա-  
բերելը կալանավայրերում, ինչպես նաև վերաքննության կարգով գործի քննույթ-  
յան ընթացքում անձին մետաղյա ճաղովանդակում պահելը<sup>2</sup> դիտվել են որպես  
անմարդկային և նվաստացնող վերաբերմունք պետության կողմից իր իրավազո-  
րության ներքո գտնվող անձանց նկատմամբ:

Հայաստանի կողմից կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով անձի համար երաշխավոր-  
ված արդար դատաքննության իրավունքի իրականացման շրջանակներում դա-  
տարանը եկել է հետևյալ եզրահանգումների: Անկախ այն հանգամանքից, թե ինչ  
ազդեցություն են ունեցել խոշտանգումների միջոցով ձեռք բերված ցուցմունքները  
անձի քրեական վարույթի արդյունքի վրա, նման ապացույցի օգտագործումն ամ-  
բողջ դատավարությունը դարձրել է անարդար<sup>3</sup>, խախտվել է քննարկվող հոդվածը,  
երբ բացակայել է արդար և անաչառ դատարանի կողմից անձի դիմումի հրապա-  
րակային քննության իրավունքը<sup>4</sup>, պատշաճ ժամանակ և հնարավորություն չի ըն-  
ձեռվել անձին իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար<sup>5</sup>, չի հարգվել  
դատավարության մասնակիցների հավասարության սկզբունքը<sup>6</sup>, վճռաբեկ դատա-  
րանն անձին զրկել է դատարանի մատչելիության իրավունքից<sup>7</sup>, գործի որոշակի  
հանգամանքներում անձի մեղավորությունը կամ անմեղությունը որոշվել է առանց  
այդ անձի և վկաների կողմից անձամբ տված ցուցմունքների ուղղակի գնահատ-  
ման<sup>8</sup>, անձի օգտին կայացված վճիռն ի կատար ածելու համար անհրաժեշտ մի-

1 «Կիրակոսյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 31237/03 գործով 02.12.200 8 թ. վճիռ, «Թադևոսյանն  
ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 41698/04 գործով 02.12.2008 թ. վճիռ, «Մխիթարյանն ընդդեմ Հայաստանի»  
թիվ 2239/05 գործով 02.12.2008 թ. վճիռ, «Կարապետյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 22387/05 գործով  
27.10.2009 թ. վճիռ:

2 «Աշոտ Հարությունյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 34334/04 գործով 15.06.2010 թ. վճիռ:

3 «Հարությունյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 36549/03 գործով 28.06.2007 թ. վճիռ:

4 «Գալստյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 26986/03 գործով 15.11.2007 թ. վճիռ:

5 «Գալստյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 26986/03 գործով 15.11.2007 թ. վճիռ, «Կիրակոսյանն ընդդեմ  
Հայաստանի» թիվ 31237/03 գործով 02.12.2008 թ. վճիռ, «Թադևոսյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ  
41698/04 գործով 02.12.2008թ. վճիռ, «Մխիթարյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 2239/05 գործով  
02.12.2008 թ. վճիռ, «Աշոտյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 33268/03 գործով 17.07.2008 թ. վճիռ,  
«Կարապետյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 22387/05 գործով 27.10.2009 թ. վճիռ, «Գասպարյանն (2)  
ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 22571/05 գործով 16.06.2009 թ. վճիռ:

6 «Նիկողոսյանը և Մելքոնյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 11724/04 և 1335/4 գործերով 06.12.2007 թ.  
վճիռ:

7 «Պաթար և հաղթանակ» ՍՊԸ-ն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 21638/03 գործով 20.12.2007 թ. վճիռ:

8 «Ստեփանյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 45081/04 գործով 27.10.200 9 թ. վճիռ:

ջոցներ չեն ձեռնարկվել<sup>1</sup>, անձի կողմից լրացուցիչ փաստաթղթեր ներկայացնելը և քննության առնելը մերժվել է վճռաբեկ դատարանի կողմից<sup>2</sup>:

Դատարանը Հայաստանի կողմից կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի խախտում է դիտել այն, որ միջամտությունները դիմող ընկերության տեղեկատվություն և գաղափարներ տարածելու ազատությանը, մասնավորապես՝ հեռարձակման արտոնագիր տրամադրելու յոթ մերժումները չեն բավարարել քննարկվող հոդվածով սահմանված օրինականության պահանջը, և արտոնագրման այն ընթացակարգը, որով արտոնագրող մարմինը չի պատճառաբանում իր որոշումները, խոսքի ազատության հիմնարար իրավունքին պետական մարմնի կողմից կամայական միջամտություններից բավարար պաշտպանություն չի ապահովում:

Հավաքների և միավորման ազատությունը, որը երաշխավորվում է կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածով, դատարանի գնահատումներով՝ Հայաստանի կողմից խախտվել է, և միջամտությունը անձի խաղաղ հավաքներին մասնակցելու իրավունքին չի դիտվել «անհրաժեշտ ժողովրդավարական հասարակությունում» այն դեպքերում, երբ դա կատարվել է առանց օրենքով սահմանված կարգի<sup>3</sup>, ինչպես նաև, երբ անձը պատժվել է սոսկ հանրահավաքին ներկա գտնվելու և ակտիվություն ցուցաբերելու, ոչ թե դրա ընթացքում որևէ հակաօրինական, բռնի կամ անպարկեշտ գործողություն կատարելու համար<sup>4</sup>:

Հայաստանին մնում է միայն ցանկություն և հետևողականություն ցուցաբերել վերոնշյալ խախտումները չկրկնելու և իր իրավագործության ներքո գտնվող յուրաքանչյուր անձի համար իրավական բարեկեցիկ և պաշտպանված միջավայր ապահովելու համար՝ հարգելով և խրախուսելով մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պահպանումը, քանի որ դատարանն իր որոշումների հետագա կատարման համար պատասխանատու չէ: Դրանց կատարման պատասխանատվությունը ստանձնում է Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեն, որի խնդիրն է վերահսկել անդամ պետություններում որոշումների կատարումը և երաշխավորել փոխհատուցման վճարումը՝ համաձայն դատարանի որոշման:

1 «Խնայատրյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 31761/04 գործով 01.12.2009 թ. վճիռ:

2 «Մամիկոնյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 25083/05 գործով 16.03.2010 թ. վճիռ:

3 «Մկրտչյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 6562/03 գործով 11.01.2007 թ. վճիռ, «Ամիրյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 31553/03 գործով 13.01.2009 թ. վճիռ, «Սափեյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 35738/03 գործով 13.01.2009 թ. վճիռ:

4 «Գալստյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 26986/03 գործով 15.11.2007 թ. վճիռ, «Աշուղյանն ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 33268/03 գործով 17.07.2008թ. վճիռ, «Գասպարյանն (I) ընդդեմ Հայաստանի» թիվ 35944/03 գործով 13.01.2009 թ. վճիռ:

# «Սովորել նշանակում է իմանալ և գործել» «Եվրաֆորում» երիտասարդական ցանցի ծրագրերի շրջանակներում մեկնարկել է միջմշակութային ուսումնական գործընթացը

## ՈՒՐՈՒՆԱ ՄԱՐԿՈՎՍԿԱ-ՄԱՆԻՍԱ

«Եվրաֆորում պոլսկա» միջմշակութային երկխոսության ասոցիացիա  
Լեհաստան

«Ներդրոտոսի համոզմամբ, մարդն ինքն իրեն և իր մշակույթը ճանաչելու համար պետք է ճանաչի նաև այլ մշակույթներ, քանի որ դրանք մի հայելի են, որ արտացոլում են մեր անձը, արժանիքներն ու թերությունները»<sup>1</sup>:

Ներկայիս աշխարհի մշակութային հարստության, բազմազանության և բազմազգության արդյունքում առաջացող հիմնախնդիրները լուծելու համար մենք պարզապես ստիպված ենք որոշակի միջոցներ ձեռնարկել: Առաջին՝ հաշվի առնելով նշված խնդիրների առկայությունը՝ երիտասարդները պետք է ձգտեն մասնակցել տարբեր մշակույթներ ճանաչելու հնարավորություն տվող արդիական ծրագրերին: Այդ իսկ պատճառով, առաջնորդվելով Հերոդոտոսի խոսքերով, երիտասարդների միջազգային համագործակցություն հաստատելու համար մենք մի շարք ծրագրեր ենք ձեռնարկել, որոնք միջմշակութային երկխոսության վրա են խարսխված: 2006 թ. օգոստոսի 21-30-ը Վրաստանի գեղատեսիլ սարերի գրկում իրականացվել են առաջին ծրագրերը «Եվրաֆորում-Կովկաս 2006» միջազգային խորհրդաժողովի շրջանակներում: Խորհրդաժողովին մասնակցել են Եվրամիության (Իսպանիա, Ֆրանսիա և Լեհաստան) և Հարավային Կովկասի (Հայաստան, Ադրբեջան և Վրաստան) երեքական երկրներում գործող երիտասարդական կազմակերպությունների ակտիվ ներկայացուցիչներ, որոնք հասարակական կազմակերպություններում և համալսարանական միավորումներում աշխատանքի մեծ փորձ ունեն (Լանտի համալսարան և «Լա Պեշ» ասոցիացիա (Ֆրանսիա), «Եվրոպացի ուսանողների ֆորում» (AEGEE) (Թբիլիսի, Վրաստան), «Հայաստան 2020» (Հայաստան), «Եվրոպացի ուսանողների ֆորում» (Բաքու, Ադրբեջան), «Սոլիդարնի» հիմնադրամ (Վարշավա, Լեհաստան), «Cooperacion et solidaria Accion» և «UAM» (Մադրիդ, Իսպանիա):

«Եվրաֆորում-Կովկաս» խորհրդաժողովն առաջին ֆորումն էր, որի շրջանակներում Կովկասի և Եվրամիության երեքական երկրները ներկայացնող երի-

<sup>1</sup> P. Ugwałowa «Հարցազրույց Ռ. Կապուշինսկու հետ», Z Herodotem w walizce, Dziennik Bałtycki, Bałtycki 14.11.2003 թ.:

տասարդները հանդիպելու և համագործակցելու հնարավորություն են ունեցել: Փաստորեն, այս ժողովը քաղաքացիական հասարակության վերաբերյալ մտքեր, կարծիքներ և փորձ փոխանակելու, ինչպես նաև տարբեր ոլորտներում տեղական և համաշխարհային հիմնախնդիրները (օրինակ՝ էկոլոգիա, զբոսաշրջություն, քաղաքացիական հասարակություն, արտասահմանյան ուսումնական ծրագրեր, զանգվածային լրատվություն, փոքրամասնությունների և միգրանտների խնդիրներ) քննարկելու եզակի հնարավորություն էր: Հարկ է նշել, որ այդ հիմնախնդիրները Ասիայի և Եվրոպայի բազամշակութային համայնքներում ապրող երիտասարդներին են առնչվում: Այսպիսով, խորհրդաժողովի շնորհիվ երիտասարդները Կովկասի և Եվրամիության երկրների երիտասարդական կազմակերպություններին հետագա համագործակցության նոր համատեղ ծրագրեր են մշակել:

Ֆրանսիայում, Իսպանիայում, Լեհաստանում և Հայաստանում հետագայում անցկացվելիք այլ ֆորումների և ծրագրերի նման, այս ֆորումն անցկացվել է «Youth»<sup>1</sup> և «Youth in Action» եվրոպական ծրագրերի ֆինանսական աջակցությամբ. երիտասարդների համար միայն մասնակցության վճար է սահմանվել՝ նրանց ճանապարհածախսը հոգալու համար: Ծրագիրն ինն ամսվա ընթացքում մշակել են վերոնշյալ վեց երկրները ներկայացնող համակարգողները: Դա հսկայական ջանք պահանջող աշխատանք էր ոչ միայն մասնակիցների երկրների հեռավորության և լեզվական տարբերությունների, այլև Եվրամիության՝ բազում փաստաթղթեր ներկայացնելու պահանջի տեսանկյունից: Ինչպես պարզվեց, մշակութային բազմազանությունը, բոլոր մասնակիցների ուժեղ հետաքրքրվածության հետ մեկտեղ նպաստել է ծրագրի հաջողությանը ինչպես դրա մշակման, այնպես էլ հետագա համագործակցության փուլերում:

Հուլիսին՝ բոլոր մասնակիցների համար նախատեսված սեմինարների անցկացումից չորս շաբաթ առաջ, Վրաստանում տեղի ունեցավ ծրագրի համակարգողների հանդիպումը: Հանդիպման վայրը որոշելիս հաշվի են առնվել Եվրամիության կանոնները, որոնց համաձայն՝ հանդիպումները տեղի են ունենում այն երկրում, որտեղ անցկացվում են սեմինարները: Հինգ օր տևած այդ նախապատրաստական այցը ծրագրի կարևորագույն բաղադրիչներից է: Այդ փուլում համակարգողների հիմնական նպատակն էր սահմանել սեմինարների վերջնական ընթացակարգերը, օրինակ՝ պարտականությունների բաշխում, ընդհանուր նախապատրաստական աշխատանքների ժամանակացույցի կազմում և վերլուծություն:

1 «Youth» ծրագիրը նախատեսված է 15-25 տարեկան երիտասարդ մասնակիցների և համակարգողների համար և իրականացվում է ոչ ֆորմալ ու հեռակա ուսուցման տեսքով: Ծրագիրը բաղկացած է հետևյալ 5 գործողություններից. Գործողություն 1. Երիտասարդությունը Եվրոպայի համար. երիտասարդների միջազգային փոխանակման ծրագրեր, Գործողություն 2. Կամավորական աշխատանք. Եվրոպայում կամավորական աշխատանքի նպատակով երիտասարդների ուղևորությունն արտասահման, Գործողություն 3. Երիտասարդական ծրագրեր. տեղական մակարդակով երիտասարդների կողմից իրականացվող ծրագրեր, Գործողություն 4. Համատեղ ծրագրեր. «Socrates», «Leonardo da Vinci» և «Youth» ծրագրերը միավորող համատեղ նախաձեռնություն, Գործողություն 5. Աջակցության ծրագրի մնացած բաղադրիչների իրականացմանը: «Youth» ծրագիր, Մշակույթի և կրթության հանձնաժողով, ձեռնարկ, «Users Guide», 2005թ. հունվարի 1-ի տարբերակ, վեբկայքը՝ [http://ec.europa.eu/youth/program/guide05\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/youth/program/guide05_en.pdf) and: [www.youth.org.pl](http://www.youth.org.pl):



Ծրագրի առանցքային բաղադրիչների շարքում հարկ է նաև առանձնացնել եվրոպական և գործընկեր երկրների հասարակական կյանքին երիտասարդների ակտիվ մասնակցության խթանումը: Այդ նպատակի հաջող իրականացման հիմքում ընկած է հավասարություն հասկացությունը և երիտասարդների գիտելիքների հարստացման ու հմտությունների զարգացման համար անհրաժեշտ բազում ծրագրերի ժողովրդականացումը: Բացի այդ, «Youth» ծրագիրն ունի նաև հետևյալ հեռահար նպատակները.

- երիտասարդներին ծանոթացնել եվրոպական մշակութային ժառանգությանը, բազմազանությանը և այլ ընդհանուր արժեքներին,
- հաղթահարել տարբեր ազգերի մշակույթին և մտածելակերպին բնորոշ նախապաշարմունքները, կարծրատիպերը և արգելքները,
- պայքարել խտրականության դրսևորումների դեմ, նպաստել հանդուրժողականության հաստատմանը և քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը,

- Եվրամիության լավագույն փորձի օրինակների միջոցով բարձրացնել տեղի երիտասարդության գործունեության նշանակությունը և արդյունավետությունը: «Եվրաֆորում-Կովկաս 2006» խորհրդաժողովն ազդարարեց երիտասարդների՝ վերոնշյալ սկզբունքների վրա հիմնված միջազգային համագործակցության մեկնարկը: Այսպիսով, համատեղ ծրագրերը կիրականացվեն ոչ ֆորմալ կրթության շրջանակներում անցկացվելիք գանազան ծրագրերի և նախաձեռնությունների միջոցով: Նշված ծրագրերի նպատակն է նպաստել խորհրդաժողովի մասնակիցների՝ ԵՄ ինտեգրմանը և նրանց խրախուսել նույնացնել մասնակից երկրների երիտասարդների համար նպաստավոր գործունեության նոր ոլորտներ և համատեղ ջանքերով բարձրացնել Եվրամիության և Կովկասի երկրների երիտասարդների քաղաքական ակտիվությունը և մարդու իրավունքների նկատմամբ հետաքրքրությունը:

«Եվրաֆորում-Կովկաս 2006» ծրագիրը նախաձեռնել է ֆրանսիական Նանտի համալսարանի ուսանողների կողմից հիմնված «Լա Պեշ» ասոցիացիան (վեբ-կայքը՝ [www.lapech.fr](http://www.lapech.fr)): ֆրանսիացի գործընկերները Վրաստանի «Եվրոպացի ուսանողների ֆորում» ասոցիացիայի ներկայացուցիչների հետ միասին կյանքի են կոչել միջազգային սեմինարներ անցկացնելու իրենց գաղափարը: «Արևելք-Արևմուտք համագործակցության հարթակ Եվրաֆորումի» (Euroforum East-West Platform) շրջանակներում ութ երկրների համագործակցության հիմքում ընկած համատեղ ծրագրերի մեկնակետային գաղափարները ներկայացվում են հետևյալ մեջբերումներում.

*«Սույն ծրագիրը նախաձեռնելու գաղափարը երկու տարի առաջ է ծագել: Վրացի և հայ երիտասարդների հետ համագործակցության ընթացքում գիտակցեցինք Կովկասի և Եվրամիության երեքական երկրների երիտասարդության*

1 «Youth» ծրագիր, վեբկայքը՝ [http://ec.europa.eu/youth/program/guide05\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/youth/program/guide05_en.pdf):

ներկայացուցիչների ավելի մեծ միջազգային թիմի հետ հանդիպելու և համատեղ ծրագրեր ձեռնարկելու անհրաժեշտությունը»:

Միրիամ Գուևար, «Եվրաֆորում-Կովկաս 2006»  
ծրագրի համակարգող, Ֆրանսիա

Իմ կարծիքով, ծրագիրը շատ օգտակար է, քանի որ համախմբում է տարբեր էթնիկական և ազգային խմբեր ներկայացնող մարդկանց: Համոզված եմ, որ այս ծրագրի օգնությամբ երիտասարդներն ավելի լավ կհասկանան եվրոպացի երիտասարդներին միավորող և աշխարհի այլ երկրների երիտասարդների հետ կապ հաստատելու հնարավորություն ընձեռող համակարգը»:

Թորբեն Յուրգե, Թբիլիսիում Եվրոպական հանձնաժողովի  
պատվիրակության ղեկավար, դեսպան, Վրաստան

Մասնակիցների համաձայն՝ ծրագրի կարևորագույն արժանիքն այն է, որ դրա օգնությամբ յուրաքանչյուրը կարողանում է ավելի լավ ճանաչել ինքն իրեն և հասկանալ այլ մարդկանց շրջապատող իրականությունը: Ծրագիրը նպաստում է նաև հանդուրժողականության հաստատմանը և բազմակարծության նկատմամբ հարգանքի ամրապնդմանը, ինչպես նաև պատմական, քաղաքական և մշակութային բազմազան տարբերություններ ունեցող երկրների հասարակական կյանքին քաղաքացիների ակտիվ մասնակցությամբ: Բացի այդ, Նշված ծրագիրը միջոցներ է առաջարկում ԵՄ ինտեգրումը խթանելու, հասարակական կապերն ամրապնդելու և օրենքի նկատմամբ հարգալից վերաբերմունք ձևավորելու համար: Մեծ թիվ կազմող երիտասարդների մտերիմ փոխհարաբերությունները հնարավորություն են տալիս նրանց հասկանալու մտածելակերպի տարբերությունները և խթանելու նոր մտածելակերպ՝ հիմնված պատասխանատվության կատեգորիաների և ինքնաճանաչման վրա:

«Տարածաշրջանի հարևան երկրների միջև առկա թշնամանքի հիմքում ընկած պատճառների քննարկումը և այդ երկրների ընդհանրությունների վերհանումը սույն ծրագրի հավասար կարևոր բաղադրիչներն են»:

Տիկա Ծերծվարձե, Թբիլիսիում «Եվրոպացի ուսանողների  
ֆորում» (AEGEE) ասոցիացիայի նախագահ, 2006 թ.

Այսպիսով, ֆորումի դերը գերազանցել է բոլոր ակնկալիքները, քանի որ այն հանդիպելու, կարծրատիպերը հաղթահարելու և միջազգային կարևորություններ կայացնող հարցեր քննարկելու հնարավորություն է տվել երիտասարդներին:

«Եվրաֆորումի» շրջանակներում կայացած հանդիպումների նման միջոցառումները նպաստում են երիտասարդների շրջանում տարածված նախապաշարմունքների վերացմանը, և իմ կարծիքով, նաև հակամարտությունների

*կարգավորմանը: Ես Հայաստանից եմ, և աղոթքեզանցի երիտասարդների հետ հաղորդակցվելու շնորհիվ հասկացել եմ, որ նրանք մեր երկրում տարածված կարծրատիպերին չեն համապատասխանում: Այս ֆորումի հիմնական նպատակը միանշանակ խաղաղության խթանումն է»:*

Մարիաննա Պողոսյան, Հայաստանը ներկայացնող մասնակից

## **Ծրագրի ձեռքբերումները**

«Եվրաֆորումի» շրջանակներում իրականացրած առաջին ծրագիրը մեկնարկել է Վրաստան կատարված այցով: «Թբիլիսիում և Կազբեկի ճանապարհին այցելեցինք այնպիսի վայրեր, որոնք ոչ միայն Վրաստանի, այլև քրիստոնյա ամբողջ աշխարհի մշակութային ժառանգության կարևոր արժեքներ են: Այդ վայրերն ինձ վրա շատ մեծ տպավորություն են թողել»<sup>1</sup>: Ծրագրի նման բաղադրիչները հնարավորություն են տալիս ավելի լավ հասկանալու տվյալ երկրի, ժողովրդի և աշխարհամասի պատմությունը, տարածաշրջանի և առանձին երկրների փոխկախվածությունը, ինչպես նաև վերհանելու համագործակցության և միջմշակութային երկխոսության կարիքները:

Առաջին ֆորումի հանդիպումները մեծ մասամբ Բակուրիանի քաղաքում են տեղի ունեցել: Հանդիպումների ընթացքում ընտրվել է հինգ միջազգային խումբ՝ մասնակից երկրներում տիրող իրավիճակը պարզելու, համեմատելու և հետագա համագործակցության ծրագրերը մշակելու համար:

Երիտասարդները տարբեր հարցեր են քննարկել և ներկայացրել իրենց երկրներում արդեն իրականացվող ծրագրերը: Քննարկումների և սեմինարների ժամանակ երիտասարդները հիմնականում անդրադարձել են քաղաքացիական հասարակությունում երիտասարդների ունեցած դերին, հասարակական կյանքին նրանց մասնակցությանը և այդ մասնակցության աստիճանին, հասարակական կազմակերպությունների աշխատանքին, դրանց ֆինանսավորմանը, համալսարանական միավորումներին, ուսխորհուրդներին, ինչպես նաև ԵՄ գործունեությանը, շրջակա միջավայրի հիմնախնդիրներին, տնտեսությանը, փոքրամասնություններին, հասարակական կյանքին երիտասարդների մասնակցությանը, հանրային քննարկումներին և ընտրություններին, երրորդ սեկտորի հետ համագործակցությանը, կառավարությանը, միջազգային հաստատություններին և կազմակերպություններին:

Ազգերի հավասարության սկզբունքով կազմված յուրաքանչյուր աշխատանքային խումբ (յուրաքանչյուր խմբում ընդգրկվել է 12 անձ, այսինքն՝ յուրաքանչյուր մասնակից երկրից երկուական անձ) տարբեր տեսանկյուններից է ներկայացրել քննարկված խնդիրները և ծրագրերը: Մի քանի օր շարունակ մասնակիցները նկարագրել են առանձին երկրներում տիրող իրավիճակը, ինչին հաջորդել են երկարատև քննարկումները: Այնուհետև կյանքի կոչվեց հետագա համագործակցության գաղափարը: Ֆորումի բացումից անմիջապես հետո ներկայացվել է հաջորդ տա-

<sup>1</sup> Հայաստանը ներկայացնող մասնակից Մարիաննա Պողոսյան:

րիների ընթացքում համագործակցության շրջանակներում իրականացվելիք հինգ ծրագիր:

Բոլոր մասնակիցները համակարծիք են, որ նման հանդիպումները երիտասարդներին ոչ միայն հետաքրքիր ծրագրերին մասնակցելու, այլև ԵՄ ինտեգրվելու համար միջնշակության հսկայական ներուժ ձևավորելու հնարավորություն են տալիս:

Նման հանդիպումները համախմբում են տարբեր երկրներ և մշակույթներ ներկայացնող երիտասարդներին և նրանց հնարավորություն են տալիս իրենց ժողովրդի և երկրի «դեսպանը» դառնալու: Ավելին, այդ երիտասարդները հանդես են գալիս նաև որպես իրենց երկրների պատվիրակներ, քանի որ յուրաքանչյուրը հայելու նման արտացոլում է իր ազգի և միջավայրի առանձնահատկությունները:

Այսպիսով, ոչ ֆորմալ միջնշակության ուսումնական գործընթացին մասնակցող երիտասարդները միջնորդներ են միջազգային երկխոսության շրջանակներում, որը Եվրոպայի, Ասիայի և աշխարհի այլ մասերի բազմամշակութային ապրելակերպի հիմքն է համարվում<sup>1</sup>:

---

<sup>1</sup> Փոփոխված և լեհերեն թարգմանված հոդվածը լույս է տեսել հետևյալ գիտական ամսագրում՝ «Oświata i Wychowanie», Վարշավա, Լեհաստան, 2006 թ.:

# Հասարակությունների մերձեցում ընդդեմ կոնֆլիկտի կարգավորման. կայուն զարգացում և համագործակցություն

## Ռուս ԱԵԼԻՔՍԱ

*Քաղաքական գիտությունների թեկնածու*

*ՀՀ Պետական կառավարման ակադեմիայի դասախոս*

*Հայաստան*

Դարեր շարունակ համայն մարդկության համար առաջնային խնդիր են եղել կոնֆլիկտների և կոնֆլիկտազեն տարրերի ազդեցությամբ առաջացած ներազգային և միջազգային շփումները քաղաքական և հասարակական շրջանակներում: XIX դարի գերմանացի ռազմական տեսաբան և փիլիսոփա Կառլ ֆոն Կլաուզևիցի խոսքերով՝ «կոնֆլիկտը և դրա հետևանքը՝ պատերազմը, ի սկզբանե առկա են մարդու բնության մեջ, և գոյություն կունենան այնքան ժամանակ, քանի դեռ գոյատևում է մարդ արարածը»: Այս համատեքստում տարածաշրջանային կոնֆլիկտները, հատկապես՝ հարավկովկասյանը, շատ վառ և ակնառու ընդգծում են այն փաստը, որ մարդկությունն ի վիճակի է պայքարելու կոնֆլիկտների դեմ, ինչը դարձել է բնականոն կյանքի բաղկացուցիչ մասը: Մեծ ճիգեր են գործադրվում դրանք հաղթահարելու համար:

Սակայն մինչ օրս խնդրահարույց են մնում աշխարհի ամենաթեժ կետերից մեկի՝ Հարավկովկասյան տարածաշրջանի չլուծված կոնֆլիկտները, հիմնականում հայ-ադրբեջանական հակամարտությունը՝ ղարաբաղյան հիմնահարցը, հայ-թուրքական խնդիրը, վրաց-ռուսական հակամարտությունը և դրա հիմքում ընկած վրաց-աբխազական, վրաց-օսեթական հիմնախնդիրները: Իհարկե, սեղանին դրված են բազմաթիվ և տարաբնույթ կոնֆլիկտներ, որոնք անլուծելի են թվում, բայց միաժամանակ, ինչպես ցույց են տալիս պատմական փորձը և աշխարհաքաղաքական նորագույն զարգացումները, գործելու լուրջ խթան են: Ուստի, որպես հիպերարդիական, սոցիոցենտրիկ և անդրազգային մոտեցում, կարելի է առաջ քաշել «հասարակությունների մերձեցում ընդդեմ կոնֆլիկտի կարգավորման» գաղափարը, որը ենթադրում է բացառապես նոր ենթատեքստ հարաբերությունների լավացման և կոնֆլիկտների մեղմեցման համար: Դա նշանակում է, որ պետք է վարել այնպիսի քաղաքականություն, որը ելնի ընդհանուր շահերից և ուղղված լինի լուսավոր ապագային:

Այդպիսի քաղաքական քայլերից մեկը, որը կգործի թե՛ ի շահ Հարավկովկասյան պետությունների, թե՛ Եվրամիության, և թե՛ Ռուսաստանի, Հարավկովկասյան

պլատֆորմի ձևավորումն է: Դա փոքր-ինչ տարբերվում է այն գաղափարից, որը վերջերս՝ ռուս-վրացական պատերազմից հետո, ներկայացրեց թուրքական կողմը: Դրա բուն նպատակը տնտեսական համագործակցության ընդհանուր պլատֆորմի ստեղծումն է: Առաջին հայացքից այդ գաղափարն անիրատեսական և պարզապես անտրամաբանական է թվում, բայց մյուս կողմից՝ մի՞թե Թուրքիան, Հայաստանը, Վրաստանը, Ռուսաստանը, Ադրբեջանը նման տարածաշրջանային կազմակերպության անդամ չեն համարվում, ինչպեսին է Սևծովյան տնտեսական համագործակցության կազմակերպությունը: Հետևաբար, ԵՄ-ի ներգրավմամբ նման կազմակերպության ստեղծումը լուրջ ազդակ կհաղորդի մոտ ժամանակաշրջանում այն նաև քաղաքական պլատֆորմի վերածելու համար՝ չմոռանալով տարածաշրջանի չլուծված կոնֆլիկտները:

Այդ գաղափարի իրականացման հնարավորությունները կարելի է համարել շատ իրատեսական, եթե միաժամանակ հաշվի առնենք պատմական իրողությունը՝ XX դարի առաջին կեսին Անդրկովկասյան Կոնֆեդերատիվ Հանրապետության գոյատևման գործոնը: Չէ որ այն ժամանակ այդ կառույցում նույնպես գոյություն ունեին անլուծելի միջազգային կոնֆլիկտներ, որոնք չխանգարեցին մերձենալու և միավորվելու մեկ ընդհանուր հովանու ներքո: Մյուս կողմից՝ պետք է նաև հաշվի առնել, որ ներկայումս աշխարհում գոյություն ունեն շատ երկրներ, որոնք, ունենալով լուրջ տարածքային խնդիրներ, հակամարտելով միմյանց դեմ, ներկայումս համագործակցում են տարբեր ոլորտներում, հիմնականում՝ տնտեսական: Այդպիսի վառ օրինակներից է ռուս-ճապոնական հակամարտությունը՝ կապված Սախալինի և Կուրիլյան կղզիների հետ, որոնք Խորհրդային Միությանն են անցել Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո:

Իհարկե, այսօր հնարավորությունները շատ ավելի մեծ են, և ընտրության իրավունքը՝ շատ ավելի լայն: Հետևաբար, ստեղծելով համակարգված պլատֆորմ՝ տարածաշրջանային երկրները, ԵՄ-ի հետ համատեղ, հետամուտ կլինեն նոր աշխարհակարգի կերտման նպատակով նորանոր տնտեսական և քաղաքական հնարավորությունների ձեռքբերմանը: Բայց այդպիսի ֆուտուրիստական ծրագիրը կյանքի կոչելը, իհարկե, պահանջում է մեծ նախաձեռնողական և կոնսենսուսային մոտեցում, որը առաջին հերթին պետք է սկսել՝ տարածաշրջանում ազգերի միջև կոնֆլիկտների մեղմեցման և միասնական միկրոմակարդակի քաղաքականություն վարելով: Դա հնարավոր է նախևառաջ հասարակությունների միջև ընդհանուր եզրեր գտնելու և հիմնավորելու միջոցով, որին կարելի է հասնել լոկ միջազգային և միջտնտեսական գործոնների զարգացման շնորհիվ: Այդ տեսանկյունից, որպես կարևոր խթանիչ միջոց, կարելի է դիտարկել փոխշահավետ աշխարհատնտեսական տարածաշրջանային քաղաքականության զարգացման նպատակով ներդրումային ծրագրերի լայնածավալ աշխատանքների իրագործումը և հարավկովկասյան երկրների հասարակությունների միջև այլ շահագրգիռ տնտեսական մոդելներ կյանքի կոչելը:

Այդ առումով պետք է իրատեսականորեն և հանգամանալից վերաբերվել նման մոտեցմանը և ոչ միայն հավատալ, այլև պրագմատիկ կերպով աշխատել և վերլուծել: Այդ դեպքում կստեղծվեն համապատասխան ծրագրեր, և կվարվի համապատասխան քաղաքականություն կարճաժամկետ և երկրաժամկետ ապագայում տարածաշրջանում զարգացման և համագործակցության և ընդդեմ կոնֆլիկտների գաղափարի իրագործման ուղղությամբ:

# Վիզաների տրամադրման ազատականացում, ազատ տեղաշարժի իրավունք. ԵՄ ինտեգրման նախապայման, թե՞ հետևանք

## ԱՆՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Հայաստան

Գաղտնիք չէ, որ մեր օրերում շատերը ցանկանում են մեկնել օտար երկրներ լավ աշխատանք, որակյալ կրթություն և կայուն ապագա կառուցելու ակնկալիքով:

Կարծում եմ, որ մենք պետք է նախ և առաջ կայուն և հստակ հիմքերի վրա տեսնենք Եվրաինտեգրումն ինքնին որպես երևույթ՝ իր ողջ փոփոխություններով և բարեփոխումներով, և քննարկենք այն, թե այն ինչ ազդեցություն ունի բնակչության ազատ տեղաշարժի վրա: Շատ կարևոր է քննարկել նաև, թե Եվրաինտեգրման գործընթացում ինչ փոփոխություններ են մեզ սպասում մեր իսկ երկրում, ինչ ազդեցություն ունի այն:

## Ինչո՞ւ է վերջին տարիներին շատացել երիտասարդ կադրերի և ընդհանրապես դեպի դուրս ձգտող երիտասարդների թիվը

Զգալիորեն շատացել է այն անհատների թիվը, ովքեր ցանկանում են օրինական կերպով մեկնել Եվրոպա, աշխատանք ունենալ, վաստակել և միաժամանակ ծառայել մեր երկրին: Դա իրականացնելու համար մենք ազատ տեղաշարժման իրավունքի կարիք ունենք, որը և ինտեգրման հիմք է: Ուղղակի ազատ տեղաշարժի իրավունքի ապահովումն ինքնին չի կարող Եվրաինտեգրման հիմք լինել, քանզի դրա համար նախևառաջ անհրաժեշտ են փոփոխություններ օրենսդրական դաշտում, որոնք կընդգծեն կայուն ազգային դիրքորոշումները՝ բնակչության հետագա ազատ տեղաշարժի իրավունքների բարելավման ու կատարելագործման հնարավորություն տալով:

Յուրաքանչյուր զարգացող երկիր տարբեր դաշտերում վերանայումների և բարեփոխումների կարիք ունի: Մեզ համար այսօր կարևոր խնդիր է ազգային գիտակցությունը, քանի որ հենց դա է, որ կարող է ապահովել բացասական կամ դրական միտումներ որևէ ինտեգրման ժամանակ: Կարևոր է, որ ճիշտ հիմքերի վրա զարգացնենք արժեքային համակարգը, որը էապես ազդում է մարդու տեղաշարժի որոշման վրա:



Խոսելով ազգային գիտակցության մասին՝ հարկ է նշել այն բոլոր անհրաժեշտ բարեփոխումները, որոնք պետք է ապահովի պետությունը : Հայաստանը պետք է իրատես լինի և պահպանի խաղի կանոնները, մինչդեռ արտերկրում չի պակասում անօրինական բնակվողների քանակը:

Այսպիսով, ազգային գիտակցությունն անհրաժեշտ է, որ հայը արժևորի իր ունեցածը և զարգացնելով մրցունակ ներուժ՝ առաջին հերթին ծառայեցնի իր պետության շահերին: Պետք է նկատել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող դեսպանատներից բոլորը չեն, որ մեղմ չափանիշներով են քննում դիմող անձանց ելքի իրավունքը, քանի որ եթե անօրինական միգրանտների թիվը չի աճել, ապա չի էլ նվազել: Նույն փաստի ապացույցն է դրամական հոսքերի աճը, որը պայմանավորված է օտար երկրներում գտնվող ազգականների ուղարկած գումարներով:

Առանձնացնենք մի շարք բարելավման ենթակա գործոններ, որոնք կարող են ազատ տեղաշարժի ապահովման հիմք լինել:

- Հայաստանից և դեպի Հայաստան միգրացիայի վերահսկողության ապահովումը, սահմանների կառավարման կատարելագործումը և համապատասխանեցումը միջազգային չափանիշներին:

- Հայաստանի քաղաքակիրթ ինտեգրումը միջազգային աշխատաշուկային, աշխատանքային միգրանտների իրավունքների և օրինական շահերի պետական պաշտպանությունը:

- Հայաստանից անկանոն միգրացիայի կանխումը և օգնությունը արտասահմանում գտնվող հայ անկանոն միգրանտներին կամավոր վերադարձի և վերաինտեգրման հարցում:

- Սփյուռքի համայնքների հետ հարաբերությունների հաստատումը և զարգացումը, հայրենադարձությունը խրախուսող միջոցառումների մշակումը և իրականացումը:

- Հայաստանում միգրացիայի հետ կապված իրավիճակի մոնիթորինգի և վերլուծության համար անհրաժեշտ տվյալների բազայի ստեղծումը:

Մինչև վիզաների տրամադրման ազատականացումը պետությունը պետք է ինտենսիվ աշխատանքներ տանի մի շարք ուղղություններով: Ամենից առաջ այն պետք է լինի կամայականություններից ու երկակի ստանդարտներից զերծ, ինչը ենթադրում է.

- Նախ և առաջ քաղաքացիների բոլոր իրավունքների իրացման և դրանց սահմանափակումների հետ կապված հարաբերությունների կարգավորում օրենքով սահմանված կարգով:

- Անհրաժեշտ է, որ բացառվեն այն սահմանափակումները, որոնք օրենքով սահմանված չեն:

- Պետք է վերացվեն քաղաքացիների օրինական տեղաշարժերի համար նախատեսված արհեստական խոչընդոտները:

- Պետական ինստիտուտների պասիվ-իներցիոն գործելակերպը պետք է փոխվի, երբ ոչ թե ինստիտուտներն են ջանքեր գործադրում քաղաքացուն ապա-

ցուցելու նրա ազատ տեղաշարժի իրավունքի սահմանափակման իրավասությունը, այլ քաղաքացին է ստիպված լինում ամեն գնով ապացուցելու իր ազատ տեղաշարժի իրավունքը:

- Ստեղծել պետական ինստիտուտների այնպիսի համակարգ, որում ոչ միայն սահմանափակումներ ու պատժամիջոցներ են կիրառում, այլ ամենից առաջ հանդես են գալիս որպես քաղաքացիների իրավունքների իրացման երաշխավորներ:

- Պետական ինստիտուտները պետք է նախ և առաջ նախաձեռնողական լինեն:

- Պետք է կարողանանք բարձր մակարդակի վրա դիտարկել քաղաքացու իրավունքներն ու շահերը և առաջնային չդասել միայն ինստիտուցիոնալ շահը:

- Անընդհատ պետք է նորացվի և կատարելագործվի պետական գործելաոճը, օտարերկրյա պետություններում արտակարգ իրավիճակների առաջացման դեպքում պետության և նրա ինստիտուտների կողմից իր քաղաքացիների շահերի և իրավունքների պաշտպանության պատրաստակամությունը: Եվ սա էլ է Եվրախնտեզրման կարևորագույն բաղադրիչներից մեկը:

Բոլոր բարեփոխումները ենթադրում են << քաղաքացիների իրավունքների և շահերի պաշտպանություն, տեղեկատվություն և օժանդակություն ստանալու հավասար հնարավորությունների և մատչելի պայմանների ձևավորում: Իսկ ճանապարհները հայտնի են՝ համապատասխան օրենսդրական դաշտի մշակում, համակարգված քաղաքականության հիմքերի ապահովում, կոորդինացված աշխատանքի գործուն մեխանիզմ:

Ի լրումն՝ պետական քաղաքականությունը պետք է ուղղորդվի իր քաղաքացիներին համապատասխան կրթություն տալով, իրազեկություն ապահովելով: Այն պետք է ներառի բոլոր պետական և ոչ պետական կառույցների ակտիվ գործունեությունը, որոնք մասնակցություն ունեն բնակչության ազատ տեղաշարժի հետ կապված հարցերում, և միաժամանակ ակտիվ աշխատելով պետական մարմինների հետ՝ պետք է հայտնաբերել այն բոլոր բացերը և խնդիրները, որոնք այսօր առկա են, սակայն դեռ ենթարկված չեն մանրակրկիտ ուսումնասիրության:

Վիզաների տրամադրման դյուրացումը նախ և առաջ պետք է պայմանավորված լինի մեր երկրի կայունությամբ, քաղաքացիական վստահությամբ և հետո միայն Եվրախնտեզրման նախապայման լինի: Սակայն միաժամանակ պետք է նշել, որ երբեմն առաջին հերթին հաշվի է առնվում ոչ թե անհրաժեշտությունը, այլ՝ նախապայմանը:

Մենք պետք է կարողանանք ճիշտ դրույթներ մշակել բնակչության ազատ տեղաշարժերի հետ կապված որոշումներում՝ չվնասելով ազգային անվտանգությունը: Բացի այդ, պետությունը պետք է հոգ տանի իր երիտասարդ կադրերի աշխատատեղերի ապահովման և զարգացման մասին, ինչպես նաև մի շարք ենթակառուցվածքային բարեփոխումներ ձեռնարկի: Այս ամենից հետո միայն հնարավոր կլինի քիչ թե շատ օրբեկտիվ գնահատական տալ, չափելի դարձնել ազատ տեղաշարժվե-

լու իրավունքից օգտվող անձանց նպատակները կապված Եվրախնտեզրման նախապայմանների հետ:

# Արևելյան գործընկերություն

## ՊՐԱՔՏԻԱ ՆԱԶԱՐԵԹՅԱՆ

ԵՊՏՀ տնտեսական կարգավորման և միջազգային տնտեսական հարաբերությունների ֆակուլտետի ուսանողուհի

Հայաստան

Համաշխարհային տնտեսությունն այսօր տնտեսական ինտեգրման այնպիսի մակարդակում է, երբ որևէ երկրի կամ տարածաշրջանի տնտեսական զարգացումն այլևս անհնար է առանց մյուս երկրների և տարածաշրջանների զարգացման: Այս առումով շատ կարևոր է զարգացած և զարգացող երկրների համագործակցությունը ինչպես տնտեսական ոլորտում, այնպես էլ հասարակության կյանքի տարբեր ոլորտներում, քանի որ առևտրային տրանսակցիան անխուսափելիորեն շոշափում է երկրների ներքին տնտեսությունը, արտադրությունը, ժողովրդավարությունը, բնապահպանությունը, սոցիալական հարաբերությունները, իրավական համակարգը, քաղաքականությունը և այլն: Ինտեգրման գործընթացներից առավել արդիականը եվրաինտեգրումն է: Այն արտաքին քաղաքական գերակայություն ունի ինչպես մեր հանրապետության, այնպես էլ մեր տարածաշրջանի և Արևելյան Եվրոպայի մի շարք երկրների համար: Այս գործընթացում կարևոր նշանակություն ունի «Արևելյան գործընկերությունը»:

2009 թ. մայիսի 7-ին Պրահայում տեղի ունեցավ «Արևելյան գործընկերության» առաջին խորհրդաժողովը: «Արևելյան գործընկերությունը» ԵՄ-ի արտաքին հարաբերությունների համակարգի մեջ Հայաստանի, Ադրբեջանի, Բելառուսի, Վրաստանի, Մոլդովայի և Ուկրաինայի ինտեգրմանն ուղղված նախաձեռնությունն է: Գործընկերության հիմնական նպատակներից են անդամ երկրների միջև ազատ առևտրային գոտու ստեղծումը, վիզային համակարգի աստիճանական թուլացումը և հետազայում դրա վերացումը, անհանդուրժողականության և խտրականության դեմ պայքարի, էներգետիկ անվտանգության խնդիրների լուծման հարցում համագործակցության հաստատումը և այլն:

Այս նպատակների իրականացման համար անդամ երկրների կառավարությունները և ԵՄ-ն մշակել են բազմաթիվ ծրագրեր և նախագծեր: Սակայն եվրոպական մեծ ընտանիքի անդամ դառնալու համար անհրաժեշտ է ոչ միայն արտադրատնտեսական զարգացում և կենսամակարդակի բարձրացում, այլև վերոհիշյալ երկրների բնակչության շրջանում «եվրաինտեգրում» հասկացության ճիշտ ընկալում: Գլոբալացման հակառակորդները եվրաինտեգրումը ներկայացնում են որպես ազգերի միաձուլում, ազգային արժեքների անտեսում, ուժացում: Սակայն տեղի է

ունենում ճիշտ հակառակ երևույթը: Համագործակցության ընթացքում հնարավորություն է ստեղծվում միջազգային մակարդակով ավելի լայնորեն ներկայացնելու յուրաքանչյուր ազգի կրթական, գիտական և մշակութային դիմանկարը:

Ազատ առևտրային գոտու ստեղծումը նոր միասնական շուկաներ կբացի համագործակցող երկրների ձեռնարկությունների առջև, ինչն ինքնին նշանակում է շուկայական մրցակցության առավել բարձր մակարդակ: Դա կխթանի այս երկրներում արդեն գոյություն ունեցող և նոր ստեղծվող արտադրության ճյուղերը, կբարելավվի արտադրանքի և մատուցվող ծառայությունների որակը, կապահովվի զբաղվածության բարձր մակարդակ, որն էլ իր հերթին կբերի կենսամակարդակի զգալի բարձրացում: Այս առումով կարևոր է նաև վիզային համակարգի ազատականացումը: Սրան անդրադառնալով՝ չենք կարող չնշել այն խնդիրները, որոնք առկա են հարավկովկասյան տարածաշրջանում: Եվրախնտեգրման շնորհիվ քաղաքական հիմնախնդիրները ոչ ռազմական մեթոդներով լուծելու հնարավորություն է ստեղծվում: Դա առավել քան կարևոր է մեր երկրի համար, որը բավական բարդ քաղաքական հարաբերությունների մեջ է հարևան երկրների հետ: Փորձ է արվում բանակցային լուծումներ տալու այն խնդիրներին, որոնք առկա են մեր տարածաշրջանում, ինչին ձեռք է մեկնում ԵՄ-ն:

Ամփոփելով կարելի է ասել, որ գոյություն ունի փոխադարձ կապ եվրախնտեգրման և առանձին երկրների զարգացման միջև, այսինքն՝ եվրախնտեգրումն ուղղված է երկրների զարգացմանը, և փոխադարձաբար երկրների զարգացումն ուղղված է եվրախնտեգրմանը:

# Ի՞նչ է պետք խաղաղություն հաստատելու համար

## ԿՈՆՏԱՆՏԻՆ ՏԵՐ-ՆԱԿԱՆՅԱԼ

*Սոցիալական մանկավարժության և հոգեբանության ֆակուլտետի ուսանող  
Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան  
Յայաստան*

Ի՞նչ է պետք խաղաղություն հաստատելու համար: Դարեր շարունակ բոլոր ժողովուրդներն ու պետություններն արժարժել են այս հարցը: Ամբողջ աշխարհում խաղաղություն հաստատելու համար նույնիսկ պատերազմներ են մղվել: Նման փորձերի շարքում առանձնանում է Առաջին համաշխարհային պատերազմը, որը կոչված էր վերածվելու «բոլոր պատերազմները կանխող պատերազմի»: Այդուհանդերձ, ակնհայտ է, որ մի շարք հանգամանքների բերումով մեր հիանալի մոլորակի վրա կայուն խաղաղություն հաստատելու բոլոր փորձերը ձախողվել են: Այժմ կքննարկենք այս պարբերությունը կարդալուց հետո ընթերցողի մոտ առաջացող երեք հարցերը: Ինչու՞ է «Եվրաֆորում» ծրագիրն առնչվում այս խնդրին: Ինչպե՞ս է «Եվրաֆորում» ծրագիրն առնչվում այս խնդրին: Ինչպե՞ս է «Եվրաֆորում» ծրագիրը լուծելու այս խնդիրը: Ստորև ներկայացնում են նշված հարցերի պատասխանների իմ տեսլականը:

Ինչու՞ մեզ չի հաջողվում խաղաղություն հաստատել: Իմ կարծիքով, պատճառն այն է, որ երբեմն ազդեցիկ անհատները կամ հաստատությունները պարզապես չեն գիտակցում, որ խաղաղության հաստատման համար անհրաժեշտ միջոցների իրենց տեսլականն այլոց համար կարող է բացարձակապես անընդունելի լինել: Այլ կերպ ասած՝ շատ անհավանական է, որ մեկ առանձին երկիր կամ երկրների խումբ կարողանա բոլորի համար ընդունելի կատարյալ լուծում գտնել: Իսկ ինչն է պատճառը: Կարծում եմ, մեր անհաջողության պատճառը տարբեր մշակույթների, սովորույթների և մտածելակերպերի առկայությունն է: Ի վերջո, նույնիսկ երկվորյակները նույն կերպ չեն մտածում, ուստի և ամբողջ ժողովուրդների նույն մտածելակերպի մասին խոսք անգամ չի կարող գնալ:

Ներկայումս աշխարհի բնակչությունը մոտ 7 միլիարդի է հասնում, և ծայրահեղ լավատեսական կլիներ այն ենթադրությունը, որ հնարավոր է բոլորի համար ընդունելի լուծում գտնել: Այդուհանդերձ, համոզված եմ, որ կարելի է մեծամասնությանը հարմար գաղափար առաջարկել: Այսօր արդեն պարզ է դառնում, որ գլոբալացումը համախմբում է անհատներին և ամբողջ ժողովուրդներին՝ հնարավորություն տալով նրանց միասին լուծելու հրատապ խնդիրները:

Ընթերցողներից շատերին վերոշարադրյալ մտքերը թերևս հոռետեսական են թվում: Լավատեսությունս արտահայտելու համար կցանկանայի նշել, որ ես հավա-

տում եմ խաղաղության հաստատման հնարավորությանը, ուստի ստորև ներկայացնում եմ իմ տեսլականը:

Ինչպէս կարելի է խաղաղություն հաստատել: Ինչպէս արդեն նշել եմ, գրեթե անհնար է գտնել երկու անհատ, որոնք բոլոր հարցերի շուրջ նույն դիրքորոշումն ունենան: Թեև մարդիկ, որպես կանոն, գանազան խնդիրների և իրավիճակների վերաբերյալ տարբեր տեսակետներ ունեն, այդուհանդերձ, նրանք կարող են համաձայնության գալ և մեկ ընդհանուր գաղափարի շուրջ համախմբվել: Որպես անհատներ մենք այնքան տարբեր ենք և միաժամանակ՝ այնքան նման:

Երբ խոսքը մարդկանց անհատական բնութագրի մասին է, նրանցից շատերին թերևս անհնար է «անթերի» կամ «թերի» ածականներով բնորոշել: Նույնը կարելի է ասել նաև հասարակության մասին, քանի որ բոլոր մարդիկ իրենց հասարակության ազդեցությունն են կրում: Այսպիսով, արդյո՞ք գոյություն ունեն «թերի» հասարակություններ կամ մշակույթներ: Կարծում եմ՝ ոչ: Անշուշտ, այլ մշակույթները ճանաչելու փորձեր անելիս մարդիկ երբեմն հիմնախնդիրների են բախվում, ինչը շատ բնական է, սակայն դա ամենևին չի նշանակում, որ այդ մշակույթը թերի է:

Մյուս կողմից՝ հարկ է նշել, որ երբեմն մարդիկ իրենց սեփական և այլ ժողովուրդների՝ այդքան տարբեր թվացող մշակույթների միջև շատ նմանություններ են գտնում: Արդյո՞ք փոխըմբռնում հաստատելու առավել հեշտ միջոցն այլ ժողովուրդների մշակույթները սեփական մշակույթին հարմարացնելն է: Իհարկե, ոչ: Անձամբ ես խաղաղության հաստատման հիմնական նախապայման եմ համարում ոչ թե արմատական փոփոխություններ անելու փորձերը, այլ՝ փոխըմբռնումը և ընդհանուր արժեհամակարգի ձևավորումը: Մենք արդեն ստեղծել ենք անհրաժեշտ պայմանները, և սա ավելի քան բավարար է միմյանց հասկանալու համար:

Հարց է ծագում՝ ինչպէս կարող է «Եվրաֆորում» ծրագիրը նպաստել խաղաղության հաստատմանը: Խնդրո առարկա ծրագրի շրջանակն ինքնին ընդգրկում է բոլոր վերոնշյալ տարրերը: Առաջին, ծրագիրը համախմբում է տարբեր տարածաշրջաններ, երկրներ և մշակույթներ ներկայացնող տարբեր կրոնական հայացքներ ունեցող մարդկանց: Այնուամենայնիվ, բոլոր տարբերություններից անկախ՝ համագործակցությունը շարունակվում է, և նոր գաղափարների պակաս մինչ օրս չի նկատվել:

Ծրագրի դրական և կառուցողական մոտեցումներից մեկն այն է, որ բոլոր մասնակիցներն իրենց երկրների երիտասարդությունն են ներկայացնում: Նրանք ոչ քաղաքական գործիչներ են, ո՛չ էլ՝ հայտնի դեմքեր: Նրանք պարզապես երիտասարդներ են, ովքեր ցանկանում են բարելավել մեր կյանքը: Նրանք գիտակցում են, որ այլ մարդկանց հասկանալու համար պետք է նոր գաղափարներ ընդունելու պատրաստակամություն ցուցաբերել: Երիտասարդներից ոմանք հավատում են, որ իրենց ջանքերը և փորձը կարող են նպաստել մարդկության կյանքի բարելավմանը:

Ես շատ եմ գնահատում «Եվրաֆորում» ծրագիրը, մասնավորապես՝ քննարկվող հարցերի և նպատակներն իրականացնելու համար գործածվող միջոցների

բազմազանությունը: Բացի այդ, հաշվի առնելով ծրագրին մասնակցող երիտասարդների և կազմակերպությունների թիվը՝ «Եվրաֆորումը» կարելի է համագործակցության ցանցի ստեղծմանն ուղղված շատ ազատական և ազդեցիկ ծրագիր համարել: Ծրագրի մասնակիցների մեծ ընտանիքի անդամը դառնալուց անմիջապես հետո երիտասարդները ոչ միայն օգտակար և արժեքավոր փորձ, այլև նոր ընկերներ և գործընկերներ են ձեռք բերում:

«Եվրաֆորում» ծրագրի արժանիքներից մեկն այն է, որ ծրագրի շրջանակն ընդգրկում է գրեթե բոլոր թեմաներն ու հարցերը, ինչը երաշխավորում է ծրագրի արդիականությունը և արդյունավետությունը: Ավելին, «Եվրաֆորումը» կարելի է այնպիսի նոր, հետաքրքիր և օգտակար գաղափարների դարձնոցի հետ համեմատել, որոնք լիովին իրատեսական են և նպաստում են մեր նպատակի իրագործմանը:

Ինչպես կարելի է ամփոփել սույն ակնարկը: Կարծում եմ, որ «Եվրաֆորում» ծրագիրը, անշուշտ, մեր բոլոր խնդիրների համադարմանը չի կարող համարվել, մենք դեռևս շատ անելիքներ ունենք: «Եվրաֆորումը», առանձին վերցրած, բոլորի կյանքը բարելավել չի կարող, սակայն կարող է բարելավել իմ կյանքը և բազում հայ, վրացի, ադրբեջանցի, ֆրանսիացի, իսպանացի, լեհ և բելառուս այլ երիտասարդների կյանքը: Անձամբ ես այս ծրագիրը լավատեսության աղբյուր եմ համարում, որն ինձ հավատ է ներշնչում առ այն, որ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅՈՒՆԸ հնարավոր է հաստատել, և ես նույնպես կարող եմ իմ փոքրիկ ներդրումն ունենալ այդ մեծ գործում:







## Contents

Foreword .....	133
'Strengthening' the Eyes of the Citizens.....	134
<i>PABLO VEYRAT</i>	
...Because I believe in democracy! Europe's role in the globalized world.....	137
<i>KATARZYNA RYBKA</i>	
EU Action and Progress in Armenia: Recent ENPI Initiatives.....	141
<i>AREG BAGDASARIAN</i>	
Eastern Partnership: Anything New About Conflict Resolution?.....	148
<i>ARPINE MARTIROSYAN</i>	
Path towards European Integration .....	152
<i>VAHAN HUNANYAN</i>	
How can EU integration and new tools of partnership with non-EU countries be used to respond to challenges of intolerance and discrimination? .....	158
<i>BARBORA MALIKOVA</i>	
Eastern Partnership: Challenges and Prospects .....	165
<i>LIANA AGHABEKYAN</i>	
Eastern Partnership: actions, Perceptions, Reactions.....	169
<i>GAYANE MANVELYAN</i>	
Consolation vs. Resolution of Conflicts for Sustainable Development and Partnership: Consociationalism, a tool for post-conflict management.....	174
<i>EVA BERTRAND</i>	
<i>CÉLINE TOUGERON</i>	
Situation of Muslims in Germany – Failing Multiculturalism? .....	180
<i>CORINNA KULENKAMP</i>	
Belarus VISA-vis European Union .....	191
<i>DAŠA ŠĽABČANKA</i>	
Eastern Partnership .....	195
<i>SOFIA MANUKYAN</i>	

European Integration: Objective or Instrument? .....	201
<i>ARAM ANTINYAN</i>	
Best Assets to Conflict Resolution.....	205
<i>TONIK TONIKYAN</i>	
European Court of Human Rights Assessment: Republic of Armenia as Champion of Human Rights and Fundamental Freedoms .....	208
<i>KORYUN AREVSHATYAN</i>	
Beginning of intercultural learning process within Euroforum projects.....	212
<i>URSZULA MARKOWSKA-MANISTA</i>	
Bringing societies together for conflict resolution: stable development and coop- eration .....	217
<i>ROMAN MELIKYAN</i>	
Visa Facilitation and Free Movement: Condition or Outcome of EU Integration? .....	219
<i>ANNA GHAZARYAN</i>	
Eastern Partnership .....	222
<i>PRAXIA NAZARETYAN</i>	
What is peace about? .....	224
<i>KONTANTIN TER-NAKALYAN</i>	

## Foreword

Throughout our lives we all are members of different groups or associations, ranging from families, neighborhoods, clubs and work-units to nations and states. In all such associations from the smallest to the largest, decisions are made which affect these associations as a whole. These decisions are about the goals to be pursued, the rules to be followed, and the distribution of responsibilities and benefits between the members. In this process the success follows those who can hear the voice and respect the opinions of each individual. This is called effective democracy and respect of human rights in quotidian life.

Democracy, in other words, entails the twin principles of popular control over collective decision-making and equality of rights in the exercise of this control by different tools: voting, sharing ideas and spreading visions. In this process the human beings and their ideas are considered to be the biggest assets for the sustainable future.

In an attempt to provide a platform for utilizing the mentioned values, International Center for Human Development (ICHHD) has brought together a team of young analysts and researchers with sound academic backgrounds to share their ideas and establish a lively discourse of polemics. ICHHD has initiated a new wave of actions towards developing a knowledge-based society through involving promising young people in the process. The first step is the publication of a series of articles called “East-West Crossroad”. The contributors of the book are young people from the countries of Euroforum East West Network, namely Armenia, Belarus, Germany, France, Poland and Spain, as well as young authors from Czech Republic and Sweden. The publication focuses on themes such as conflict management, human rights, European integration and European values. It reflects the personal opinions and perspectives of the authors only.

The publication has been carried out with the generous support of Friedrich-Ebert-Stiftung.

Tevan Poghosyan  
ICHHD Executive Director

# ‘Strengthening’ the Eyes of the Citizens

**PABLO VEYRAT**

*Freelance journalist*

*Spain*

Our democratic societies are fragile. We all know how democracy can easily be turned into a wrongful act of ballot box filling every few years in order to confirm those in power. The root of its fragility lies in the fact that there can never be a democracy without citizens who believe in it; there is no democracy without democrats.

No matter how we decide to build our democratic system, the basic belief at its very core is always the same: all men and women are equal in their rights, and no entity can violate those rights guaranteed by the Universal Declaration of Human Rights. Therefore, we create our states as tools to serve the citizens by enforcing their rights and helping them to meet their needs and fulfil their aspirations without harming each other.

However, we also know that life is complicated, and inequalities exist. People depend on each other, and we all need to negotiate our daily existence with other individuals or powers we come across daily. Most of us depend on someone else paying for our work. Some of us have been very successful in such negotiations or particularly fortunate in our social environment. They have become influential both in our lives and in the very government we have established to protect our rights. We also know power can corrupt. And our governments made of human beings are equally prone to corruption.

Moreover, our relationship with such powers is normally one-sided. We deal with our bosses individually, we deal with State officials individually and when addressing influential people we mostly represent ourselves. Therefore, we are vulnerable. No matter what rights we may enjoy, justice can only be administered by the State; and the State is made of people who have to be persuaded to act. Once we are alone in front of a power, its temptation to abuse our rights may be too great.

Powers only fear even greater powers than themselves. And the greatest powers in our societies are their members, the people. Governments fear the masses; big corporations fear their customers and should fear the State; criminals fear the State and the people. It is then that free press perceived as the eyes, ears and voice of the people becomes important.

Free press helps us overcome the fear of solitude we feel in front of power. The press representing the citizens listens to the people, tracks the steps taken by the State

and questions every power within the society. It makes those in power accountable for their actions. It treats the powerful and the common citizen equally by exposing both to public judgement.

By reading a newspaper every day, each citizen learns how his/her society works, who does what, how and, probably, why. The constant knowledge of our surroundings leads to questioning the legitimacy of our realities and to supporting our opinions on solid grounds. This daily personal conversation about our relationship with the power ends up as the core of the civic education every citizen will ever receive. It consists in the constant examination of how the main principles of our systems are applied in real life rather than in blind ideological indoctrination. That is how free press - independent, honest, trustworthy and daring - plays an essential role in strengthening our democracies, since a free vote can only be cast in case we know in which circumstances and for whom we are really voting.

There is nothing any power (a government, a corporation or any other possible power) fears more than citizens sharing their thoughts at a bar, at home, at work, at a park or at dinner. This makes the press a prime target for those powers that have something to hide from the citizenry.

There are many ways of perverting the functioning of the press. Leaving aside extreme methods such as threatening or harming journalists, subtler ways are used to reduce the power of journalism. Economic control, laws compromising confidentiality of the sources or draconian libel laws are normally used to violate the right of all citizens to know what is going on in their societies. All such ways have even a more dangerous goal: to make the media socially irrelevant.

A newspaper or a TV channel unable to investigate public officials or private corporations and staffed by journalists who fear to ask the *wrong* question to the *wrong* person or to write the *wrong* word before the *wrong* name, becomes not only utterly boring but rather mostly useless and simply a manipulation tool for any power in control. Individual courage has a limit, and the same loneliness in front of the power we mentioned above can very easily be felt by individual journalists. The only thing the media may use in its defence is its capacity of involving citizens in the stories they report.

The question how to empower the citizenry in our societies and develop our media into a relevant tool for social control of the power is one of the challenges we face today. Since I have been asked to write this article as a *young* individual, I have to point out education as the main tool in our hands. In practical terms, I see two basic tasks we can carry out at our schools and universities.

1. Civic education: explaining to children the functioning of the State and the aim of justice courts, political parties and state institutions will stir up their interest in their State's activities. Every citizen needs to have a basic understanding of how his/her country works, as well as of his/her rights, duties and tools preventing abuse.

Citizen's education does not only entail knowledge but rather a sense of how the structures work. If the goal of every democratic society is to channel conflict through its institutions, developing argumentative skills becomes essential for future citizens. Helping children develop independent thinking and abilities of reasoning and reaching accord within themselves is not just teaching them to be free but rather instilling into them respect for the freedom of others. Such citizens will never tolerate any injustice in their country.

2. Introduction into journalism: publishing a newspaper or making a radio emission is fun. And it is the best way to make students appreciate the value of free speech. A press workshop at school or even at university may explain the young how to read newspapers, mistrust ambiguity and develop their own criteria. Reading news of their choice and discussing them in groups helps students understand the direct link between their lives and the news reported in the press. Finally, it gives students a sense of controlling the press and a desire to protect it and demand better quality from journalists.

Finally, the recent encouraging phenomenon may change the face of the media as we know them and help freedom of speech flourish wherever it is repressed. Thanks to the Internet and the fast spread of digital cameras, recorders and computers, *citizen journalism* is emerging. Wherever traditional media proves incapable of defending the people's right to be informed, amateur *journalists* are covering their surroundings with the sole purpose of informing the others about new developments. However, as vulnerable to threats from power as they are, the traditional media, due to their closeness to the people may become 'an eye opener' and lead our societies to value and protect the work of journalists.

All of us as legitimate owners of our countries and holders of the same basic rights as those in power are entitled to know about our national issues and express our opinions. Anyone who tries to violate such rights or prevent us from exercising them is interested in silence and therefore, has something to hide. Such powers have also a recurrent habit of abusing those under them and impoverish those countries where they live. Only an open society can protect its members from fear and abuse. To do so, it needs eyes to see, ears to listen and a voice to speak. And it needs them in good health.



## ...Because I believe in democracy! Europe's role in the globalized world

**KATARZYNA RYBKA**

*Association for Intercultural Dialogue "Euroforum Polska"*

*Poland*

The title of this essay coincides with one of the sentences on my profile on the website of the association called *Euroforum Polska*. It is my personal opinion that declaration of belief in the democratic rule is significant and obligatory for a kind of attitude. My belief reflects my outlook on life and explains my behavior. "Democracy" is a key notion, a key concept. I cannot imagine my future and that of my country and the continent without democracy.

I do not want to think and talk in a fashionable manner. I will not say that sometime, sooner or later, we will "eat each other" after we have consumed everything else possible. I do not think that the problem lies in the absence of any bright prospects for Europe but rather in the choice it faces - either to slide into chaos lacking effective decision making strategies or to set up the regime of authoritarianism neglecting the problems of the poor and the minorities. I just do not believe in radicalism and fatalism. I believe in things which are so much different.

Why does democracy appeal to me? As I try to think of a few sentences on this subject, all the ideas coming into my mind are quite obvious, even banal. I just appreciate the fact that it is up to me what movie to watch during the 'lazy' Sunday and what candidate to vote for. It is not absurd at all that from wider perspective, freedom of choice (apart from commercials and marketing campaigns found everywhere) is a remarkable and never overestimated achievement of the Polish people, however, with several specific results. Besides, I am simply happy as whenever I visit a Polish portal devoted to NGOs I can always find something new and interesting. The third sector in my country is developing every day! I am glad to contribute to this development, although my contribution covers less than per mille of its success. However, the greatest thing is that I can study at the best Polish university and enjoy a chance to go and study in London, the city of my dreams and passions.

Well, maybe it is not so banal... Anyway, it appeals to me for a number of reasons. Why? The answer lies in the fact that Europe is multiple - multinational, multicultural, multiracial, etc. There are so many "multi-s" in Europe! This is both a priceless asset to the continent and a chance to play a relevant role in the contemporary world.

Europe (and Europeans as well) got used to representing the centre of the world. European history of a few thousand of years accomplished its task; Babylon times have no place in our European memory. Only few of us are aware of the impact of Babylonian civilization on the Greek culture regarded as our root. We still prefer to think that ancient Greece and Rome are the fathers and the creators of Europe.

Apart from historical thinking, let us focus on the present situation and future developments. The centre of the world has moved from the North Atlantic Ocean to the Pacific Ocean. Whereas the USA maintains its position as the world leader, Europe seems to have its own problems; “Asian Tigers” become more and more influential. India, Brazil and Nigeria also demand voices in the Security Council of the United Nations. The case of the economic success of the People’s Republic of China itself comes to prove a critical change. Great Britain, France, Germany, and Italy - all of them will sooner or later lose their dominant position in the world economy and political leads. The role and significance of Europe (as a group of states) is questionable as it is no longer the most important and influential actor in international relations nor the centre of the world.

In particular, I do not want to write about single European states, even such powerful ones (still powerful, but for how long?) as Germany or France but rather to consider them in the context of the identity and the future of the whole continent. Honestly, Europe is a small part of the world with a small number of inhabitants. Sometimes Europe’s role is said to be only historic. It is the place, where freedom and democracy (bearing in mind the processes in North America) were born. In the European thought, as Zygmunt Bauman writes, “democracy is based on the freedom of citizens, and citizens take the sense of freedom and the courage to be free from the democracy in their polis. One creates another and is being created by it”.

No achievements of humankind are more relevant than philosophical, political and legal thought developed throughout thousands of years; the creation of the civilization of Europe and other parts of the world would have been impossible without it. Yes, in case of China, it is difficult to talk about democratic rule and freedom of speech. However, this country is becoming more and more economically powerful. How many steps that are sine qua non for technological and economic development (inventions, theories, etc) were taken in Europe, in “our” world, to provide a similar example? Does it sound like egoism? Maybe, but then justifiable, I think...

When it comes to politics, Europe appears now at the key stage of its development. Zygmunt Bauman writes that perfectionism is still the key element of the European identity. We are not egoistic because of our magnitude (we are getting smaller and smaller in number). We still regard ourselves, European people, as imperfect. There is still a very long way to go to secure the permanent peace Immanuel Kant was dreaming about. However, the world shall learn from the Europeans how to “sore above historical antagonisms and to solve the conflicts in a peaceful way” and, moreover, how to “live within the perspective of cultural diversity which cannot be regarded as a tempo-

rary inconvenience. Significantly, it is the type of knowledge definitely needed by the contemporary world” (Zygmunt Bauman). Some important operative proceedings have commenced in Europe nowadays. “Surgeons” have been doing it for the first time; it has much in common with the globalization processes. It is in Europe that the national states were born and became so powerful. Nowadays, it is in Europe that the concept of territorial sovereignty is slowly becoming a thing of the past.

I take it for granted that the time of strictly national statehood is only a stage on the way to our civilization. In fact, we still have the aim to be perfect, and the chaos on the continent and in the world does not resemble an ideal situation at all. No matter how pessimistic we can be about the present, we are slowly moving ahead. Our civilization has its ups and downs; however, the sine curve is based on the rising line. It means that even if we are at a stage of conflicts and feel lost now, we learn enough from it to climb up the ladder of development. For instance, Europeans have gradually learnt that it is not the strength that is the source of justice but rather the law and the aim to achieve consensus which shall replace violence (cited source: Inoziemcev, Kuznestova and Kagan). It is not a banal achievement, but how many centuries of intolerance, wars, extermination and totalitarianism it has taken us to arrive at such a conclusion.

The problem is that presently, in the times of multiple and ambiguous dependence, there is almost no possibility of ensuring long-term safety in one place without doing so in another. As we accept the European concepts of justice and peace, we shall try to convince the rest of the world to do so. Well, thinking that it is entirely possible is definitely a utopia. Throughout the history, fresh ideas were mostly spread by “fire and sword”. Europe did not seek the salvation of the world, but rather its conquest. We cannot spread the present idea of justice based on the aim to promote peace and that of peace itself in such a way. Basically, we have an impossible mission ahead of us.

This is the essence of Zygmunt Bauman’s thought expressed in his book “Europe: the unfinished adventure”. He regards our continent and its aim as a mission. The European identity is based on a specific concept: “Europe does not wait to be discovered; Europe is a mission, a thing to be created and built. Accomplishment of such a mission requires a high level of invention, persistence and hard work. Maybe, it is a never-ending work, a challenge absolutely impossible to meet”. Bauman quotes Denis de Rougemont: “Europe exists thanks to looking for something infinite, and that is what I call an adventure”.

There is one important question: why shall we spread this idea of peace when we live in the times of fear and risk? Does it make any sense in the epoch of fighting terrorists and illegal immigrants who fail to assimilate into their host communities? Surely, this is a grand idea. We cannot agree on the negative impacts of multiculturalism which is our asset. As Benjamin R. Barber warns us, a kind of anarchy must not be the sole result of the coexistence of different societies. The case of Germans, who seem to be

more divided now than before 1990, as observed by Günter Grass, is not our destiny. Difference is precious.

In my opinion, the greatest commitment of the European people is to make the neighborhood of others something obvious and positive. Zygmunt Bauman quotes Hans-Georg Gadamer who recognized as a “special advantage” Europe’s capability to “learn how to live with others, even if they do not do the same”.

The fact is that living on the continent of multiculturalism is our asset. The fact is that we can learn from our mistakes and still have the aim to be perfect, even though we are well aware that it is impossible to achieve it; this is a priceless element of such asset. Moreover, Europeans themselves are changing to become *Those Others*: Europeans are no more conquerors and representatives of the highest level of civilization but rather Others who will never attract the attention of the entire world as they used to do in the past. Nowadays, children in Africa probably would not run after Ryszard Kapuściński calling him “Ferenczi! Ferenczi!” (“Stranger”). Europeans (white people) are not a phenomenon anymore: now, we will have to seek the attention of the Others. Thus, we have another impossible mission ahead of us, but this is what our continent is predisposed to.

European people have to try and work hard to fulfill their tasks. Going back to the title of this essay, democracy is a key notion here. Only this kind of rule inspires people to think and to do their best for the community. According to Benjamin R. Barber, we shall locate our continent between or beyond McWorld and Jihad. It is impossible; we are within both of them. Our task is to protect ourselves from the pressure of the merciless market (McWorld) and fundamentalisms (Jihad); these worlds hate sensible analysis and thinking about their sense and the Sense. Every single European shall take a challenge and act for democracy. This is the only possible way to create the society of people devoted to the idea of peace, able to think rather than commit senseless and violent acts. Whereas we are surrounded by fear, the only hope for our hearts and minds is to create something great within our aim to improve.

# EU Action and Progress in Armenia: Recent ENPI Initiatives

**AREG BAGDASARIAN**

*Armenia*

After the fall of the Soviet Union, Armenia has retained strong ties with Russia, while at the same time finding areas of political, economic and social cooperation with Europe. These relations between the European Union and Armenia are governed through the framework of the EU-Armenia Partnership and Cooperation Agreement signed in 1996 and implemented in 1999. With the continued enlargement of the European Union, the EU launched the European Neighborhood Policy Instrument which Armenia became a part of in 2004. Specifically, the Armenian government finally adopted ENPI on November 14, 2006. A national indicative program (NIP) was also adopted by Armenia, covering the period from 2007 to 2010 with a total sum of 98.4 million Euros allocated.

Along with the ENPI national program, Armenia has benefited from the ENPI regional and interregional programs, plus other thematic programs like the European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR)

But before analyzing the relevance of these EU actions and progress in terms of political will, political conditionality and the channeling of aid to government structures and NGOs, it's important to analyze the current state of affairs in Armenia. Specifically, understanding the state of democracy/rule of law, human rights, and the growth of civil society in today's Armenia will provide the basis for understanding whether EU cooperation through ENPI, EIDHR and NIP have been effective.

In terms of democracy and the rule of law, Armenia's recent objectives have been to strengthen the stability and effectiveness of institutions guaranteeing democracy and the rule of law through judiciary reform, civil service reform and intensifying the fight against corruption. Reforms related to the 2005 Constitutional reforms were undertaken in 2007 – this led to the improvement of the legislative framework regarding inter alia the separation of powers (including increased powers for the National Assembly and improved local self government), the independence of the judiciary, the Human Rights Defender (HRD) and freedom of the media. The new legislation will need to be effectively implemented and further legislative amendments are needed to comply with the requirements of the new constitution. <sup>1</sup> Improvements to local self-government have

---

<sup>1</sup> Implementation of the European Neighborhood Policy in 2007 Progress Report

also been made with the draft law on the city of Yerevan allowing for indirect elections of the city's Mayor being approved in early December of 2007.

Parliamentary elections were held in May of 2007 in accordance with Armenia's OSCE commitments and general democratic standards for elections. The 2008 presidential elections in February were conducted mostly in line with international standards (according to the OSCE); however the public still has concerns about the election process with respect to some voter fraud allegations and the unequal treatment of presidential candidates. After the elections a 20 day state of emergency was declared in Yerevan, with several injuries and around 8 deaths; temporarily shaking the confidence of the European Commission on the recent democratic gains made in Armenia.

In terms of economic and social reform, Armenia's macroeconomic framework has been solid through 2007 and into 2008. Overall the economy grew at a double digit rate for the sixth consecutive year with growth driven mostly by the construction sector, service sector, and remittances from abroad. The overall growth rate through the end of 2007 was 13.7%.<sup>1</sup> According to the Central Bank of Armenia, the overall growth rate for the second half of 2008 (3<sup>rd</sup> and 4<sup>th</sup> quarters) is forecast to be between 10 – 13%. Specifically, the 16 – 17% growth in the construction sector forecast in the second half of 2008 can be attributed to expected investments in the transport, communication, energy metallurgy and chemical industries. For the 1st quarter of 2009, the overall growth rate of Armenia is forecast to be 8 – 11%. In the 1<sup>st</sup> quarter of 2009, the construction sector is forecast to grow 12 – 14%. On the services side, the real value added growth in the services sector is expected to reach 10 – 12% in 2008 as a whole. The rate of increase in the services sector is estimated at 10.7% for January-June 2008. A rate of increase of 11.5%-13% in the services sector is forecast for the first half of 2009. Finally, the real value added growth of industrial output in Armenia was 2.7% in the 1st half of 2008. The growth was mainly due to high rates of increase in the production of alcoholic beverages, building materials, as well as due to the recently recorded uptrend in energy output. But again, industrial output lags far behind the real drivers of Armenian growth – namely construction, services, and investment/remittances from abroad and there is some concern that economic growth should be driven more by industrial output; especially if there is a slowdown in the construction boom that's been happening in recent years. Other general concerns for the Armenian economy include the appreciation of the AMD, the depreciation of the US dollar, and the general tightening of the world credit markets as exacerbated by the housing crisis in the United States.

In terms of overall fiscal and monetary policy, the central bank raised its refinancing rate twice, and there was a budget surplus of .1%. Unemployment in 2007 was reported at 7% of the workforce. Also of note, many international donors' assistance programs are supporting the agricultural sector in Armenia with the hope of increasing employment in the rural areas and increasing the efficiency of the agricultural sector although

---

1 Implementation of the European Neighborhood Policy in 2007 Progress Report

agriculture represents a smaller portion of GDP in 2007 than it did in years past. Finally, Armenia has reduced the poverty rate with the proportion of the population still living under the poverty line dropping steadily to 29% in 2007 with those in extreme poverty now at only 6.5% of the population

With respect to human rights, Armenia's recent objectives have been to strengthen respect for human rights and fundamental freedoms while ensuring the independence of the media. This has been accomplished by strengthening the independent regulatory body for public and private broadcasters, promoting freedom of assembly and ensuring the equality of men and women in society and economic life. For example, amendments to the law on television and radio in February 2007 were created to balance the mix of the national television and radio committee. New legal provisions under the criminal code introduced in April of 2007 seek to create conditions whereby hindering the professional activities of journalists is punishable by law. Although the government has made a strong effort to promote the right of assembly, many opposition rallies were denied permission by the authorities and were confronted by police force during the run-up to the 2008 presidential elections. In fact, recent amendments to Armenia's Assembly law raise serious concerns.<sup>1</sup> The amendments to the Law of the Republic of Armenia on Conducting Meetings, Assemblies, Rallies and Demonstrations, passed on 17 March 2008, were reviewed by the ODIHR's Expert Panel on Freedom of Assembly and the Venice Commission following a request from the Speaker of the Armenian Parliament.

"On the basis of a preliminary assessment, the Venice Commission and the OSCE/ODIHR Expert Panel on Freedom of Assembly do not consider the proposed amendments to be acceptable, to the extent that they restrict further the right of assembly in a significant fashion", says the joint opinion<sup>2</sup>.

This recent amendment is a threat to free speech, because it tightens provisions concerning spontaneous assemblies, as well as limiting the chance that a small event will develop suddenly into a bigger assembly. However, the disapproval of these measures as expressed by the Venice Commission and the OSCE/ODIHR has been shared with the National Assembly of Armenia on March 28<sup>th</sup>, 2008 and hopefully some action will be taken to make freedom of assembly an easier and less restricted task.

For women's rights, the national action plan of 2004-2010 is being implemented for "Improving the Situation of Women and Enhancing their Role in Society" since women remain underrepresented in the country's political life compared to men.<sup>3</sup>

With some background on the current socio-political situation in Armenia, we can begin to look at how well various instruments such as ENPI and EIDHR are being implemented.

---

1 OSCE Council of Europe: Amendments to Armenia's Assembly law raise serious concerns.

2 OSCE Council of Europe: Amendments to Armenia's Assembly law raise serious concerns.

3 Implementation of the European Neighborhood Policy in 2007 Progress Report

ENPI in Armenia is now focused on three major areas – Support for democratic structures and good governance, support for regulatory reform and capacity building, and support for poverty reduction efforts. ENPI addresses a limited number of priorities which are relevant to Armenia, but also have a regional impact on the Caucasus at large.

There are many examples of implementation capacity and political will visible in ENPI projects for Armenia. For example, a set of 5 thematic programs will be available under the new set of instruments. These will include Food Security, Migration and Asylum, Investing in People, Local Actors in Development, Environment and Sustainable Management of resources including Energy. There will also be a Stability Instrument for providing flexible integrated responses to crisis. The Stability Instrument will be particularly relevant to Armenia in the case of Nagorno Karabakh and to peacefully settling the political conflict there. The situation in Karabakh has been locked in stale-mate with a cease fire but no real lasting peace – thus the Stability Instrument may augment the negotiations currently underway through the OSCE's Minsk Group. The Stability Instrument will also compliment the civil society and “person to person” initiatives that are going on Nagorno Karabakh today including the joint works of the Yerevan and Baku National Press Clubs.

In the “EU – Armenia Action Plan”, European Community assistance priorities become even more specific and drill down deeper on the topics of reforming democratic structures and good governance, support for regulatory reform and capacity building, and support for poverty reduction efforts. These specific assistance priorities now include: strengthening of democratic structures of the rule of law, strengthening respect for human rights and fundamental freedoms, encouraging further economic development/enhancing poverty reduction efforts and social cohesion, further improvement of the investment climate, strengthening of private sector led growth, further convergence of economic legislation and administrative practices, development of an energy strategy including early decommissioning of the Medzamor Nuclear Power Plant, contributing to a peaceful solution of the Nagorno Karabakh conflict, and enhanced efforts in the field of regional cooperation. These assistance priorities apply to all assistance instruments and programs which will or might be available for Armenia.<sup>1</sup>

While many ENPI initiatives are in the works for Armenia between 2007 – 2013, there has already been progress in certain areas. With respect to the ENP Action Plan, good progress has been achieved in the areas of judiciary reform, the administration of elections, and the Ombudsperson Institution. Besides the above mentioned areas, there has been some significant progress on conflict prevention and crisis management. The government has decided to re-launch the ratification process of the Rome Statute of the International Criminal Court. Armenia also continues to cooperate with the UN and

---

1 European Neighborhood and Partnership Instrument – Armenia – Country Strategy Paper 2007 - 2013



NATO in exchanging information on terrorism issues through the assessment mission by the UN Counter Terrorism Committee Executive Directorate in Yerevan.

For education reform, Armenia continues along the line of the Bologna Process to modernize its curricula and make improvements to the administration and organizational structures of universities. Armenia has also drafted an updated action plan for the modernization of vocational training for 2008 – 2010 to improve governance and financing and introduce merit-based standards and quality monitoring examples.

There clearly have been many reforms that have been adopted and implemented in Armenia according to the above information and the April 2008 EU Commission Progress Report for the ENP Action Plan first year implementation. However, there are a growing number of independent Armenian civil society experts who believe the EU Commission's report on these reforms overlook the true situation on the ground and exaggerate the progress that has actually been made in the first year. These civil society experts have written their own report on these disparities. The main areas of disagreement or "points of divergence" are focused on: Democracy and the rule of law, human rights and fundamental freedoms, economic and social reform, market and regulatory reform, and finally, transport, energy, and environmental reform.

In terms of democracy and the rule of law, the EU Commission report stated that both the parliamentary elections of May 2007 and the presidential elections of February 2008 were in line with OSCE norms. The civil society experts however, claim that "vote bribing and use of administrative, media and human and other resources were not given due attention and proper assessment by international observation missions." Also, civil society experts say that the OSCE assessment was an effort to "legitimize an illegitimate election and was much criticized."<sup>1</sup>

On the topic of Economic and Social Reform, the EU Commission stated that Armenia had improved its business climate, yet the civil society experts argue that in 2007, tax authorities and other state agencies exercised pressure against businesses/media such as Royal Armenia and Radio Hay because of their disobedience towards imposed control from state officials. Also, civil society experts criticize the practice of collecting tax credits, and the strict tax rules levied against small and medium sized businesses - while large businesses with strong government ties are not held to the same tax standards.

For the area of Transport, Energy and the Environment, the EU Commission says that a "national action plan to implement the Aarhus Convention is under preparation and nine Aarhus Centers are in operation."<sup>2</sup> But Civil Society experts argue nearly the opposite, that the government of Armenia does not comply with the commitments under the Aarhus Convention or the implementations of the Aarhus Convention's Compli-

---

1 Civil Society Experts Assessment of Progress Report Armenia – "Implementation of the European Neighborhood policy 2007" – Partnership For Open Society

2 Civil Society Experts Assessment of Progress Report Armenia – "Implementation of the European Neighborhood policy 2007" – Partnership For Open Society

ance Committee adopted in March of 2006. All in all, a growing number of civil society experts from organizations as diverse as the Yerevan Press Club to Transparency International, agree that there is room for improvement in a lot of Armenia's ENPI reforms.

For the EIDHR (European Initiative for Democracy and Human Rights), the program was launched in 2003 with the aim of supporting NGOs in Armenia. The initiative has completed 11 projects successfully. These 11 projects received grants of 498,033 Euros in total, and were selected from a total of 48 projects that were up for consideration. The 11 selected projects chosen were:

1. "Campaign Against Corruption/Friendly Legal and Social Settings in Armenia" (*Centre for Counterterrorism assistance*)
2. "From Equal Rights to Equal Opportunities" (*Havat*)
3. "Introduction of European Charter on Local Self Government in the Legislation of Armenia as the Basis of Democratization and Development of Local Government" (*Communities Finance Officers Association*)
4. "Armenia and Azerbaijan on the Crossroads of neither War nor Peace: How to Overcome the Stereotypes" (*Association of Investigative Journalists of Armenia*)
5. "Interactive Human Rights" (Youth for Achievements Association)
6. "Strengthening the Role of Media in Promoting the Rule of Law in Armenia" (*Femida*)
7. "Towards New Leadership: Measures Facilitating the Peaceful Conciliation of Group Interests" (*International Centre for Human Development*)
8. "Human Rights Radio Series" (Antenna-Assistance to Electronic Mass Media)
9. "Accountability to Community" (Information Educational Centre for Supporting the Development of Local Government)
10. "Creation of Armenian Economic Court Web Information Centre" (*Armenian Public Relations Association*)
11. "Human Rights and Knowledge to Action" (*Helsinki Committee of Armenia*)

The programs that make up the EIDHR have been successful enough since their 2003 launch, that they will continue at least into the 2007 – 2010 time frame with a new and improved response strategy. This strategy will continue to enhance respect for human rights for countries where those rights are most at risk. Civil society will continue to be strengthened, as will supporting actions on banning torture and the death penalty. Also, the new 2007 – 2010 response strategy will enhance the transparency of democratic electoral processes through electoral observation.

With respect to NGOs, the EIDHR has one distinct advantage in that it can offer assistance to NGOs WITHOUT the need for government consent. This is a critical feature of cooperation with civil society organizations at a national level especially in the sensitive areas of democracy and human rights.<sup>1</sup> Also, the new EIDHR strategy provides more flexibility to respond to changing circumstances, and to support innovation. This

---

1 European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR) Strategy Paper 2007 - 2010

is in contrast to the long-term programming approach of the EIDHR's geographical programs.

But one of the drawbacks of EIDHR with respect to NGOs is that it remains one of the only tools for NGOs to participate in EU funded projects. It is the hope of many there will be other political instruments in the future that will allow NGOs to participate more fully in EU funded projects.

In conclusion, much of the European Union's initiatives being undertaken in Armenia currently and in the near future are based on the success of previous initiatives. Whether in the areas of economic development, rule of democracy or the preservation of human rights, these EU initiatives under the ENPI umbrella will only be effective if the people and the government of Armenia effectively use the money and resources given to them to make positive changes for the future. Just as important as how these initiatives are implemented, is a very candid analysis of whether these initiatives are actually successful, or if further reform is needed. The Republic of Armenia has demonstrated that they have successfully implemented *some* ENPI initiatives and further investigation of ENPI successes is certainly warranted to see how future EU cooperation can help unlock the rest of Armenia's socio-economic potential.

# Eastern Partnership: Anything New About Conflict Resolution?

**ARPINE MARTIROSYAN**

*Uppsala University, Sweden*

*University of Groningen, the Netherlands*

The European Neighborhood Policy (ENP) was launched to include later South Caucasus as a means to secure the EU stability in its immediate neighborhood taking into consideration the last big enlargement of the EU and future possibilities of embracing even more states into the 'EU family'. The South Caucasus, as a region fraught with protracted conflicts, represents an explicit threat to the EU stability. This is due to the instability in its neighborhood, which would directly affect the EU both economically and politically. Conflict resolution was an important task on the ENP agenda, but it fails to serve its purpose with full-fledged potential. That the EU fails to handle its own motto of appearing with 'one voice, one face' is not a surprise anymore. That it lacks cohesion and coordination in its over-institutionalized system is no big news as well. However, this hampers the EU in its mission to carry out one of its core objectives of conflict prevention and resolution. Whether such situation can be accounted for by lack of will or lack of means, is quite another argument. Regardless of underlying reasons, much depends on regions where such objectives are pursued. In case of South Caucasus conflicts, the EU is a passive actor, especially in the Nagorno-Karabakh conflict.

The ENP Action Plans (ENP AP) contain little data on conflict resolution. Moreover, lack of coherence is observed as the EU fails to attach equal importance to conflict resolution by placing it under different priority areas. Besides, the APs use different terms for describing the parties to the conflict thus showing more inconsistent and incoherent approach.

EU long-term 'soft' diplomacy in the South Caucasus, in regard to conflict prevention and resolution, seems to be a 'handy' approach for the EU. It is there, but it is invisible, so that it cannot 'disturb' Russia or the USA, and it seems to be quite satisfied by only showing support to the OSCE Minsk Group in regard to the NK conflict. By stressing this statement many times, the EU, more consciously than subconsciously, steps back from playing a more active role in the resolution of the NK conflict. Sometimes, the EU is more ironic by declaring that neither Armenia nor Azerbaijan has attempted to ask the EU to take a more active part in the resolution of the NK conflict. It would be er-

roneous to think that the EU is waiting for an official invitation to do something. Georgia has been asking for EU more active participation in South Ossetian conflict more than once, yet the EU does not seem to be very eager or ready to become fully involved in the Georgia-South Ossetia conflict. There are several reasons for this, with the Russian factor as the key one among them.

Eastern Partnership, launched in 2009, could be a follow-up initiative for ENP. It includes various cooperation initiatives aimed at introducing a better integration model to the EU eastern neighbor-partners. A closer integration is of mutual benefit. It would be too optimistic to believe that the EU is trying to reshape and restructure corrupted and underdeveloped countries out of sheer generosity. Likewise, it would be naive to suppose that the partner states included in ENP and EaP only look forward to becoming more democratic or more Europeanized. It is a mutually beneficial accord where the EU more seldom than often turns to stick and not to carrot, and where the partner states adopt what they want and omit what they do not want to adopt.

Eastern Partnership could have been an excellent opportunity to fill the gaps of ENP in issues relating to conflict resolution. Guided by the starting point that there is hardly any healthy trade or economic cooperation between the EU and its partners and between the partners themselves without peace and stability, conflict prevention and resolution should have been of ultimate importance to the EU foreign policy. Although the Union has more than once stressed that conflict prevention/resolution is one of the core objectives of its foreign policy, in practice little has been done to prove this statement, at least in regard to the Nagorno-Karabakh conflict. The joint declaration of the Prague Eastern Partnership summit only addresses this problem very briefly and very indirectly. All the references to the NK conflict resolution made by the EU leave a vague and somewhat misleading impression. From the long-term perspective, it is not clear how the EU will react, as well as act in case of an outbreak of the NK conflict. It is slow, if not to say indifferent, to react to the statements of the Azerbaijani president on the use of force to settle the dispute. Giving priority to its economic relations with Azerbaijan over reacting properly on the threatening statements of President Aliyev or on any other issues that enter into direct contradiction with EU values, the Union undermines its own importance and seriousness as a neutral international political actor.

Perhaps it will be similarly difficult to tell whether peace depends on development or development depends on peace, as to say which comes first: consciousness or being? Nevertheless, they are interdependent and interconnected; hence the EU should attribute equal importance to both of the factors not only by words but by action as well. EaP is an initiative that supports not only cooperation between the EU and its partners, but between the partners themselves. One of the main points of the EaP concerns visa liberalization for the partner countries to enter the EU. On the other hand, the EU shows no reaction to the fact that not only it is practically impossible for Armenians from Armenia to travel to Azerbaijan, but virtually, for Diaspora-born Armenians hold-

ing foreign citizenship. It is here that the question of cooperation between partners, as promoted by the EU raises doubts. It is not to state that the EU does nothing in the region to make the situation any better but rather that the EU fails to do or is not willing to do as much as it can.

One might argue that the proof of the EU peace diplomacy has been manifested in bringing the two traditional rivals (Germany and France) to peace by establishing an economic partnership. It is true that the EU has succeeded in making any wars among Member States practically impossible. This, however, does not mean that the same principles can be applied in regions that differ in historical, ethnic, religious and linguistic background. It also does not mean that EU-Azerbaijan or Armenia-Azerbaijan economic ties and cooperation should necessarily contribute to solving the conflict. It is no secret that Azerbaijanis and Armenians do trade in Sadakhlo, or that there is even more trade, direct or indirect, between Armenia and Turkey. This, however, has not facilitated any diplomatic relation nor settled the issue of genocide or territorial disputes. This means that in order to promote peace, other measures should also be given priority, and that the EaP as a step forward compared to ENP could have been a good opportunity to do so. Unfortunately, there is nothing new about conflict resolution in the EaP and no clear indications that the EU will become engaged with the NK conflict resolution more seriously.

With a formidable amount of conflict prevention tools at its disposal, the EU fails to react to crisis signals that can easily turn into a conflict making integration and cooperation initiatives even more difficult to launch. International Crisis Group, European Centre for Minority Issues, as well as Council of Europe and other organizations provide reports and position papers on the situation in Georgia stressing problems of its minorities. It leaves no trace of doubt that the EU is well informed about the ongoing tension between the Georgian state and the Armenian minority of Javakhk regarding different issues of language, religion, education, etc. The EU fails to react properly despite all the early warnings of an apparent crisis. So what is the objective of the early warning tool, if not to make the EU react? It is true that Javakhk situation is far from the ones in South Ossetia and Abkhazia, but there are no guarantees that it cannot develop into something bigger. Georgia is the most pro-Western country of all the South Caucasian states included in the EaP. Hence, the EU has more political leverage to act there and try to manage the crisis for the sake of regional stability and promotion of EU values. Still, the Javakhk issue seems to be totally ignored by the EU and there is practically no action undertaken to influence the Georgian policy towards the Armenian minority. It is, therefore, difficult to assess the EU's ambitions in the South Caucasus. Sure enough, it is not in its best interests to create instability, provoke or trigger conflicts. South Caucasus is a challenge for the EU because of different factors. Still, it should not avoid taking a more active part in the regional conflicts, because first and foremost, it is in its own interests to do so. Leaving aside emotional aspirations to prove that it is a serious

political actor able to change something and make it better, the EU should prove commitment to its foreign policy objectives for the sake of its own stability. Economic partnership, trade agreements, European values of democracy, human rights and rule of law, energy security pacts as promoted by the EaP are of fundamental importance, but they are not enough to resolve protracted conflicts like the one in Nagorno-Karabakh.

The EU possesses the resources needed to do more for the NK conflict resolution. It should include Nagorno-Karabakh in some regional cooperation initiatives as well, which does not imply or lead to its recognition, but will greatly help the people who are suffering more than others because of the conflict. Ignoring the people of the NK and leaving Nagorno-Karabakh out of all regional cooperation, the EU does nothing but allow Azerbaijan to manipulate itself. In order to solve the conflict, the ones in conflict must be addressed directly. Without the needed infrastructures and conditions in Nagorno-Karabakh, the region can hardly be integrated into the European value system. Procrastination of the Nagorno-Karabakh conflict resolution or any attempts to have a more serious engagement with it only complicates the problem. Besides, it causes more difficulties for all parties to the conflict in finding a common ground for cooperation and co-existence.

Being relatively a new initiative, the EaP can still address conflict resolution with more seriousness and commitment, since peace is a precondition for healthy trade and development. The EU should rethink its approach towards Nagorno-Karabakh and include it in some regional economic initiatives thus avoiding marginalization of the people of the NK and appearing as a neutral mediator as claimed by the EU itself.

# Path towards European Integration

**VAHAN HUNANYAN**

*Armenia*

## Introduction

Europe has entered the 21<sup>st</sup> century as an alliance of free and democratic countries, with its own economic system, the largest free trade zone and the major global investment centre. In fact, as excellent example of balanced social policy, Europe plays a pivotal role in international relations and can change the progress of all civilization by adopting new values and ideas. The common achievements of the united Europe suggest that in the new century, the Old World countries do have good chances to develop into world economic and social leaders. Armenia set European integration as a foreign policy priority. By signing the Partnership and Cooperation Agreement (1999) with the European Union and joining the European Neighborhood Policy (2004) and the Eastern Partnership (2008), Armenia got a great opportunity to build a country in line with European values and standards, as well as prospects of joining the European Union.

This article covers several central issues of the European integration process in Armenia.

## **Do we have any viable alternative to European integration?**

First of all, we have to answer the following question: do we have any viable alternative to European integration? To this end, we should consider several geopolitical dimensions of development prospects for Armenia. As for the Southern dimension, Iran is the principal partner of Armenia. Friendly relations with Iran considerably helped Armenia to break through the blockade and counterbalance the alliance between Turkey and Azerbaijan. However, the strained relations between the United States and Iran and huge differences in the sets of values of the two countries in question render further cooperation almost impossible.

In the East, Armenia has no cultural or political interest as the countries beyond its eastern border are governed through the authoritarian model and are very unstable as a consequence of political and religious interstate conflicts.



For years, close relations with Russia have been considered as a security guarantee for Armenia. However, if Armenia continues to develop closer relations with a powerful country like Russia, it will inevitably become heavily dependent on Russia. The first signs of such dependence are quite obvious today. Besides, Russia itself is far from being democratic and therefore, is unable to offer us any opportunity for democratic development.

Therefore, it appears quite obvious that Armenia's development path goes to the West. The question is: should Armenia choose United States or Europe? Considering that Armenia is ethnically homogeneous in nature and Europe is a group of several homogeneous states (unlike the US melting-pot), it is quite reasonable that we would likely choose Europe.

In fact, following the Independence, the Armenians should reveal their identity and role in the world. Armenia's geographic location at the crossroads of Europe and Asia, Christian and Muslim worlds as well as our long national experience make it hard to say whether we are Asians or Europeans. This question has not received a definite answer so far. On the one hand, Armenians have been subject to the impact and domination of several Asian civilizations. As a result, some of their traditions, customs and norms make an integral part of our national identity. On the other hand, the present-day Armenia is rather European than Asian in nature.

It should be mentioned that European values are closely interwoven with Christian values. Besides, the word "Europeans" was first mentioned in the chronicles dating back to the 8<sup>th</sup> century, to denote Christians confronting the Muslim Arabs who invaded Europe. As the first Christian nation, Armenians generally accept the universal European values: justice, freedom, tolerance, rationalism, human rights and democracy.

Why should Armenia pursue the European path? The answer lies in the current situation; Armenians have a bitter historical experience, and even now, the region is divided by ethnic conflicts. In such conditions, Europe is an excellent model of coexistence based on the fundamental values of democracy, human rights and rule of law that has proven its viability over time. It is only Europe that offers a system of coexistence based on historical ties, democratic stability and economic power.

## **Path towards Europeanization**

We will have to take a very long path on our way to Europeanization as our society is presently too far from Europe and European values. In this regard, it should be mentioned that during Europeanization, it is crucial to change the prevailing values and views. While approximation of legislation and economic standards and other reforms are no doubt very important, it is also essential to develop the philosophy of being European and perceiving the life like Europeans. Without such philosophy, we will hardly

manage to achieve any significant results. Below you can see some prevailing negative trends of mentality and sets of values that must be reversed.

- Incidences of dishonesty, lack of equal opportunities, patronage and corruption are very common in our society. It is quite surprising that almost all citizens criticize the above means but each of them gives bribes and takes dishonest steps whenever it serves his/her interests.

- Personal, family and clan interests are above the idea of general wellbeing. Almost any dishonesty can be justified if it serves family or clan interests.

- The public views the government as alien entity acting all on its own; thus, the public denies responsibility for any state issue and blames the government for any failure. As a result, today, our citizens mostly have low level of political consciousness.

- Citizen's perceptions of legal and moral norms differ significantly. For instance, while murders are condemned both by legal and moral norms, there is quite a tolerant approach towards white-collar crimes, exceeding authority, corruption. As another example, it can be mentioned that to settle any dispute people do not generally apply to courts but rather prefer to solve any problem all by their own.

- Spread of nationalism and living historical past; a considerable sector of the Armenian society includes people resting on their laurels who neglect their present and fail to shape their future.

- Most Armenians do not think they and their families can have better life in their home country. During the communist regime, while some people got used to various social privileges and dependence on the state support, others used to feel deep mistrust in their own role in electing the authorities. Such thinking still prevails within the society of the independent Armenia and makes people think that individuals can change nothing as everything has already been decided on their behalf (such views are more clearly expressed during elections).

- Most Armenians want to get everything at once without making any efforts. For instance, on the one hand, we want to lead secure and comfortable lives like Europeans, and on the other, we fail to follow basic principles and rules. Thus, Europeans cross the street at green and never throw any garbage out of their windows. Besides, Europeans never take election bribe and generally feel responsible for their countries.

In fact all the above details are integral parts of the same closed chain. It is our firm belief that with such paradigms of life perception it is quite impossible not only to join Europe but also to build a viable state. Public opinion can be changed only through huge efforts which should be taken throughout several generations to break the stereotypes peculiar to our society. The matter is that the ideas and values of older generations are inherited by younger ones.

Education plays a key role as a means to improve the situation. We should instill great values in the coming generation from an early age and bring up citizens respecting and responsible for their country. Furthermore, we will need some perfect exam-

ples to show the right path and encourage people to take it. Such measures will help us make gradual steps towards integrating into Europe and adopting its set of values. Along with adopting new values, it is also essential to educate and prepare advanced young leaders who would enjoy public confidence and lead Armenia towards European integration.

This transformation might take years, however, we must make changes today; tomorrow might be too late.

What can we do now to achieve these objectives? To start with, we must hold public debates on different issues related to European integration and seek answer to a very simple question: why are we going to take the European path? Do we take this step only for our financial wellbeing? Many of us view Europe as a cornucopia. Since we are poor and hope to improve our lives through European integration we have a positive attitude towards the European Union. And this view is widely held both among petty vendors and members of the National Assembly. One gets the impression that in case, for instance, the *Islamic Conference* were more promising and opened ample financial opportunities for Armenia, we would join it. Our people should clearly understand that the European Union is based on European spiritual and cultural values. Besides, the question on joining Europe primarily pertains to our relation towards European values, our identity and role in the world and self-perception. At the same time, major awareness campaigns on Europe and European values should be launched. If the information is provided to people properly, it can play a crucial role in changing their opinion. Ordinary citizens have no relevant information about Europe, European values and European integration (lack of awareness is more common in regions (marzes)). Even if they do have some information, it is mostly misleading and results in a paradigm of distorted perceptions.

Now, let us consider some examples. It is widely held that European integration will allegedly ruin Armenian traditional values and customs. As a result, Armenian will lose their national identity. National identity is a fundamental issue for Armenians, as throughout centuries, we have been fighting wars to preserve our ethnic and cultural identity. No political or economic advantages will ever make us join a union which might to any extent question our national identity. In this regard, we should simply keep in mind the slogan of the EU founders: “United in Diversity”. According to Charles de Gaulle, united Europe can only comprise the so-called nation states. In fact, the European Union makes it possible for smaller nations to preserve their identity and to prosper. The nations of Catalonia, Barton and Valias without any statehood of their own, serve as excellent examples.

Besides, many people share the concern that following the European integration, Armenia will lose its sovereignty. Given the present-day globalized world, it is at least unreasonable to talk about state sovereignty in its traditional sense. Besides, small states have always had limited sovereignty due to their dependence on great powers. Even Great Britain with its traditional conservative “brilliantly isolation policy” partially

shared its sovereignty with the EU for the purposes of collective security and wellbeing of the entire Europe.

Information on such concerns should be available to the public at large through various public debates, meetings and television broadcasts.

The question is: who should initiate, coordinate and monitor all this activities? The Government is responsible for the implementation and coordination of the European Integration Project, and it would be quite reasonable that the Government itself addressed all the relevant issues. However, throughout the years, the study of various governments' activities within the European Integration Project, revealed lack of sensible approach, as well as incomplete tasks. The reason is that the European system of governance entails regular changes of governing elites through free and fair elections. Hence, such European rules might risk the power of the ruling elite. In fact, Armenia developed a system that manages to gain all the possible financial and institutional resources in exchange for any minimal progress in setting European standards. The system appears to adopt all the reforms, develop relevant institutions and pass laws which, however, are never enacted and therefore, remain useless. This evidence comes to prove that the European reforms in Armenia are "imitative" in nature.

Therefore, it is our firm belief that the civil society should play the major role in facilitating the European integration in Armenia. The civil society is expected to take decisive steps towards implementation of the project and counterbalance to the Government. In our country, in order to enact such reforms, the civil society should pressure the authorities to do their job properly. The EU has mostly cooperated with the Government so far (perhaps the reason is that the EU was initially an alliance of political elites rather than of societies). Through lobbying, the civil society institutions should make the EU pay much greater attention to building partnership with the civil society and involve it in the project. In this regard, it should be mentioned that we have made some progress as the relatively recent Eastern Partnership Initiative highlights the serious role of the civil society on its institutional level. It is also noteworthy that a national civil society platform was developed. The platform united civil organizations represented by four working groups (democracy and human rights, environment and energy security, economic integration, interpersonal contacts) that should introduce proposals for bilateral cooperation between the EU and the partner states. Furthermore, due to this format, the working groups can express their own views on various national and international developments as well as submit their suggestions and remarks on facilitating democratic reforms to the Government. Sooner or later as Armenia inevitably ends up with EU membership, it will be essential to develop a long-term national strategy based on the consensus between the civil society and the elite, considering the strengths and weaknesses of Armenia. Presently, the following strengths have been identified:

- A large Armenian community in Europe;
- Good relations with leading EU states;

- Sharing European civilization;
- Geographical location in a region vital for the EU;
- Positive attitude towards European integration.

The following weaknesses have been identified:

- Low public awareness level on the EU;
- Economic and political dependence on Russia;
- Slow process in democratic reforms;
- Weak economy;
- Unresolved conflict with a neighbor.

The strategy should highlight the strengths and take relevant measures to overcome the weaknesses. It should also outline the opportunities and potential risks within the Initiative.

## **Conclusion**

On our way to European integration, we all have to overcome many difficulties. It is essential to understand that we took this path by our own free choice in line with our own interests. The European Integration should not be viewed as an order, i.e. some rules imposed by foreign powers to be followed blindly, but rather a basic requirement of our society. That is to say, we should pass all the laws and take all the actions only by our informed choice. We should realize that whatever we do, we do only for ourselves rather than to please Europe. Armenia has to pass a long way that calls for hard and constant efforts, common objectives and aspirations, concerted efforts and willingness to change. While taking our path towards European Integration, Armenia should by no means appear as a consumer but rather an adequate partner ready to contribute towards the EU development. Only if guided by such ideas, will Armenia manage to join the safe and prosperous large European family.

# How can EU integration and new tools of partnership with non-EU countries be used to respond to challenges of intolerance and discrimination?

**BARBORA MALIKOVA**

*student of BA International Studies  
Czech Republic*

The *Declaration of Principles on Tolerance* suggests that tolerance can be regarded as 'respect, acceptance and appreciation of the rich diversity of our world's cultures, our forms of expression and ways of being human' (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 1995: Article 1.1). The document encourages people to realize and respect the idea that human beings are inherently different. It also emphasizes that neglect of certain groups of society, their exclusion from social and political life and discrimination against them constitute acts of intolerance (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 1995: Article 2.4). The *Universal Declaration of Human Rights* condemns all kinds of discrimination by stating that 'everyone is entitled to all the rights and freedoms set forth in this Declaration, without distinction of any kind, such as race, color, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status' (UN General Assembly, 1948: Article 2). According to the *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, discrimination can be defined as 'any distinction, exclusion, restriction or preference ... which has the purpose or effect of nullifying or impairing the recognition, enjoyment or exercise, on an equal footing, of human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural or any other field of public life' (UN General Assembly, 1965: Article 1). Although a number of documents condemning discrimination and intolerance have been drafted and ratified, cases of discrimination continue to occur in many places in the world.

According to Edward Nalbandian, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, Europe is regarded as a territory where peace and tolerance prevail (International Center for Human Development, 2009: 7). It should be acknowledged that the European Union (EU) has launched a number of projects to combat discrimination in its member states and abroad. However, it would be misleading to think that intolerance and discrimination have disappeared from Europe. Belinda Pyke, the European Commission Director, claims that 'the European Union has some of the most advanced leg-

isolation in the world to protect people against discrimination' (European Commission, 2008: 3). On the other hand, it is questionable whether advanced legislation alone can put an end to intolerance. Legislative reforms can help those who are discriminated but the causes of intolerance are sometimes deeply rooted in the society. It will be argued that to prevent discrimination and intolerance, people have to be taught to be tolerant and therefore, an educational reform should be the response to the challenges of discrimination and intolerance encountered today. In order to state how European integration and new European projects such as the Eastern Partnership could be used to combat intolerance, the root causes of this social phenomenon and the possible measures to tackle it must be identified and the capacities of the European Union new tools of partnership with non-EU countries must be assessed.

According to the *Human rights and democracy in the world: Report on EU action, July 2008 to December 2009*, 'the EU enlargement policy has been perhaps [the EU most powerful tool in promoting and projecting human rights in Europe]. It is argued that accession to the European Union requires acceptance of European law and compliance with the 'Copenhagen criteria' and therefore, the EU enlargement contributes to respect for human rights and protection of minorities (European Union, 2010: 9). Although EU enlargement can be regarded as an effective tool to promote anti-discrimination legislation, its use is geographically limited. The European Union perceives political dialogue as an important means to promote respect for human rights beyond its borders (2010: 10). In the South Caucasus region, the EU continues political dialogues on human rights with Armenia, Azerbaijan and Georgia through the EU-Armenia, EU-Azerbaijan and EU-Georgia Cooperation Committees and at the three Cooperation Councils. It has also established political dialogues dedicated solely to human rights with Armenia and Georgia (European Union, 2010: 110). In the EU's neighborhood, respect for human rights has been promoted through the European Neighborhood Policy (ENP) Action Plans. It is believed that the Actions Plans will contribute to the improvement of the legislation protecting human rights and fundamental freedoms (European Union, 2010: 27). Under the ENP Action Plans, the partner countries have bound themselves to combat all forms of discrimination and intolerance (European Union, 2010: 81). However, it is questionable to what extent the ENP Action Plans have proved effective. Dmytro Shulga, Senior Manager of the European Program International Renaissance Foundation in Ukraine argues that the introduction of the Eastern Partnership can be regarded as an implicit recognition that the European Neighborhood Policy failed to promote reforms in the partner countries (International Centre for Human Development, 2009: 19). Ralchev argues that the weakness of the democratization support in the South Caucasus region lies in the lack of incentives and 'the absence of an accession perspective' (International Center for Human Development, 2009: 40). It is evident that the EU has attempted to promote legislative reforms that would protect human rights in the European Neighborhood countries; however, it seems that there has been a lack

of incentives for such reforms to be implemented, mainly because these countries have not been explicitly offered accession to the European Union.

It is clear that rights of the vulnerable groups should be protected by the law in order to prevent discrimination. On the other hand, the extent to which legal remedies can eradicate discrimination should be studied. The *Racial and economic exclusion: Policy implications* report has emphasized that ‘legal action alone would not reach the heart of the issue’ (Archer et al., 2001: 1). The report has identified several causes of intolerance. It has stated that apart from the insufficient protection by law, under-representation of the discriminated groups in decision-making and their lack of access to adequate education, healthcare and housing contribute to deepening of inequalities in society and to discrimination (Archer et al., 2001: 25- 27). According to the report, ‘it is essential to make sure that such groups are politically represented within public institutions, and that representatives of such groups are accountable to their communities, empowered to represent them and competent to communicate their interests effectively’ (Archer et al., 2001: 25). Discrimination should be also eliminated by investment in education, healthcare and by improvement of housing of the discriminated groups. It should be acknowledged that the EU provides pre-accession financial aid to its partner countries to help them introduce necessary political, economic and institutional reforms that would improve the living conditions of people belonging to minority groups. It also aims to contribute to the integration of disadvantaged people by reforming the education systems in the partner countries (European Union, 2010: 82). Through the European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR), the European Union supports civil society organizations in combating discrimination and promoting equal opportunities for men and women from minority groups in social, economic and political life (European Union, 2010: 83). It should be acknowledged that the European Union invests in reducing the institutional barriers that lead to discrimination in the partner countries.

Attitudes and perceptions in the society are regarded as another major source of intolerance (Archer et al., 2001: 28). According to the *Racial and economic exclusion: Policy implications* report, ‘attitudes and their transmission are at the heart of racism’s persistence and continued power’ (Archer et al., 2001: 1). Although legal sanctions can discourage intolerant behavior, they cannot change public opinion. Consequently, the advancement of the EU legislation in protecting people against discrimination should be combined with policies that would prevent intolerance in the society and its transmission from one generation to another. It is submitted that in order to resolve the problem of intolerance at its roots, tolerance must be promoted through education. According to the *Declaration of Principles on Tolerance*, ‘education is the most effective means of preventing intolerance’ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 1995: Article 4.1).



It is stated in the *Universal Declaration of Human Rights* that education shall be directed to the full development of the human personality and to the strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms. It shall promote understanding, tolerance and friendship among all nations, racial or religious groups, and shall further the activities of the United Nations for the maintenance of peace (UN General Assembly, 1948: Article 26).

The crucial role of education is recognized by the *Racial and economic exclusion: Policy implications* report as it recommends that governments and other institutions introduce education programs that would change racist and discriminatory attitudes in the societies (Archer et al., 2001: 28). The *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination* has also acknowledged that states can combat prejudices that lead to discrimination and promote understanding and tolerance through education (UN General Assembly, 1965: Article 7). The role that education can play in preventing discrimination has been widely recognized; however, little action has been taken to promote education that would lead to tolerance. The European Union has offered exceptional students an opportunity to study Masters Degree Programs in human rights and democratization in Venice, Pretoria, Sarajevo, Sydney, and Buenos Aires (European Commission, 2010: 16). However, this project seems to be very limited. It is submitted that general education about human rights and tolerance should be available to all young people at an earlier stage of their study. One could take 'Equality in Reality' project adopted in Sweden for example. The main objective of the project is to raise awareness about the principles of non-discrimination and human rights amongst school children, teachers and general public. The teachers have been distributed information materials on discrimination dilemmas and encouraged to discuss these issues with their pupils. The project is expected to produce a comprehensive debate about tolerance and human rights between teachers and young people between 13 and 19 years of age (European Commission, 2008: 20). It is submitted that such a project should be introduced in all EU member states and promoted to other countries through European integration.

Education can also contribute to tolerance among people if students are taught about the history and culture of others. Coulie emphasizes that most citizens of the European member states have little knowledge about countries that are part of the Eastern Partnership. He believes that the way history of Europe is taught today should be changed. The emphasis should be shifted from national experience and identity towards common experience and values (Coulie, 2009: 59- 60). Teaching about other cultures can be exercised through student exchange programs. It is, however, important that student mobility is increased, and students do not only move towards the West as the current trend is. If student exchange programs are meant to promote mutual understanding, students from Western countries should be encouraged to take part in exchange programs with universities in Eastern Europe. It is submitted that promotion

of student exchanges and teaching about common European history can serve as an effective tool to combat discrimination and intolerance.

The EU integration with Azerbaijan, Armenia, Georgia, Moldova, Ukraine and Belarus has been promoted by introduction of the Eastern Partnership (Ostapenko, 2009). Ignatavicius argues that the Eastern Partnership reflects the interest of these countries to integrate with the European Union and the interest of the European Union to create an area of stability and economic development at its Eastern border (International Centre for Human Development, 2009: 15). The main objectives of the Eastern Partnership are to create a comprehensive free trade area, to achieve visa liberalization in the long term and to promote cooperation in energy security issues. It may seem that the Eastern Partnership is only concerned with trade and visa liberalization; however it is not the case. Ignatavicius has emphasized that the Eastern Partnership encourages partner countries to adhere to European principles such as democracy and respect for human rights (International Centre for Human Development, 2009: 17). One should also notice that the Eastern Partnership includes student exchange projects (Ostapenko, 2009). The Eastern Partnership could become an important tool in promoting reforms in education. Coulie (2009: 61) stated that 'up to now, education comes second after membership: you have to be a member of the EU before discussing issues related to education'. He suggests that issues related to education should be discussed before the accession to the European Union in order to 'base the future membership on mutual knowledge and understanding' (Coulie, 2009: 61). It is clear that economic and political issues are at the top of the Eastern Partnership agenda; nevertheless, both parties should ensure that issues such as education and student exchange projects are not neglected as they can play an important role in responding to the challenges of discrimination and intolerance.

Incidence of discrimination is widely condemned; however, it cannot be said that the problem of intolerance has been tackled. Europe is often seen as a place where tolerance prevails and where human rights and fundamental freedoms of the people are protected by legislation. Therefore, EU enlargement is regarded as an effective tool to expand respect for human rights and their protection. The European Union also attempts to play a key role in promoting human rights beyond its borders through political dialogue and financing projects to reduce social disparities. However, there is some evidence that the political dialogue must be accompanied by some incentives in order to produce results. One can argue that the European Union has not exhausted its potential in combating discrimination. One of the major sources of intolerance is the attitude of the people in the society. It is submitted that this cause of discrimination is often neglected although it could be addressed by appropriate education. Two means by which education could effectively prevent intolerance and discrimination have been identified. It is necessary that teaching about human dignity and tolerance is introduced in all EU member states and partner countries. Besides, during history teaching, the history of other countries and common experience should be emphasized rather than national

identity. Moreover, students should be encouraged to take part in student exchange programs in order to understand different cultures. It is submitted that these measures can promote mutual understanding and tolerance. One should realize that European integration is not only a form of inter-governmental cooperation; it encompasses integration of people from different countries. Although negotiations between the EU and the governments of ENP countries are necessary, the European Union and the partner countries should ensure that face-to-face communication is established. The Eastern Partnership can be regarded as an opportunity to learn about each other.

## **Bibliography**

1. Archer, Robert; Mohamedou, Mohammad-Mahmoud; International Council on Human Rights Policy (2001) Racial and Economic Exclusion: Policy Implications, International Council on Human Rights Policy, Versoix, Switzerland, available at: [http://www.ichrp.org/files/reports/23/113\\_report\\_en.pdf](http://www.ichrp.org/files/reports/23/113_report_en.pdf) [accessed 13 July 2010]
2. Coulie B., "Armenia and the EU: Challenges and Opportunities for Both Parts" in International Centre for Human Development, Eastern Partnership: The Next Stage in European Integration? International Conference, October 29- 30, 2009, Yerevan, Armenia
3. European Commission, (2008) Communicating Equality and non-discrimination in the European union, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, available at: [http://ec.europa.eu/employment\\_social/fdad/cms/stopdiscrimination/resources/eu\\_publications/?langid=en](http://ec.europa.eu/employment_social/fdad/cms/stopdiscrimination/resources/eu_publications/?langid=en) [accessed 12 July]
4. European Union (2010) Human rights and democracy in the world: Report on EU action, July 2008 to December 2009, available at: [http://ec.europa.eu/external\\_relations/human\\_rights/docs/hr\\_report\\_2010\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/external_relations/human_rights/docs/hr_report_2010_en.pdf) [accessed 13 July 2010]
5. International Centre for Human Development, Eastern Partnership: The Next Stage in European Integration? International Conference, October 29- 30, 2009, Yerevan, Armenia
6. Ostapenko E. "European Union - Eastern Partnership Pa Enhances Ties with EU Eastern Partners: European Parliament Representative", Trend News, Thursday 21 May 2009, available at: <http://en.trend.az/news/important/exclusive/1473610.html> [accessed 14 July 2010]
7. UN General Assembly, International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 21 December 1965, United Nations, Treaty Series, vol. 660, p. 195, available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3940.html> [accessed 12 July 2010]
8. UN General Assembly, Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3712c.html> [accessed 12 July 2010]

9. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Declaration of Principles on Tolerance, 16 November 1995, available at: [http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL\\_ID=13175&URL\\_DO=DO\\_TOPIC&URL\\_SECTION=201.html](http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13175&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html) [accessed 12 July 2010].

# Eastern Partnership: Challenges and Prospects

**LIANA AGHABEKYAN**

*International Center for Human Development NGO  
Armenia*

Following its extension, the European Union prioritized the issues of stability, economic development, peace and security, as instability in energy, communication and many other fields, problematic social situation, lack of democratic values and violations of human rights are likely to direct flows of migrants to member states of the European Union. Besides, crises and wars in neighboring region have a negative impact on the EU economy as it has to allocate huge amounts to restore the ruined countries.

In order to confront such challenges, Poland and Sweden introduced the Eastern Partnership (EP) Initiative which was launched in 2009 to foster relations between the European Union and six post-Soviet countries, namely Belarus, Ukraine, Moldova, Armenia, Georgia and Azerbaijan.

The Initiative entails several strategic dimensions: democracy, good governance and stability, economic integration and regulatory approximation to the EU policies, energetic security as well as contacts among the peoples of partner states meant to contribute towards reforms in such states.<sup>1</sup> In other words, the European Union intends to ensure the stability and security of its eastern borders through political and economic integration.

The EU declared its intention to turn its borders into a zone of cooperation and prosperity rather than a boundary between the rich and the poor parts of Europe. The EU intends to develop a free trade network between its own member states and EP countries, get access to their energy resources and use them. As for communication, a visa-free regime will be set up. However, some of the above partner countries are not only interested in free trade and free movement prospects but also in real democratic progress. Thus, the European Union is viewed as an attractive alternative to other development options. The current political crisis in most of the EP countries comes to prove that along with economic prosperity, the citizens of the post-Soviet countries need more guarantees and have great expectations from Europe.

The idea of such initiative on border security and stability had developed long before the war between Russia and Georgia; however, the August War in Georgia and

---

<sup>1</sup> <http://www.mineconomy.am/am/94/>

regular gas crises between Russia and Ukraine promoted the rapid development and implementation of the EP initiative.

The EU also seeks to ensure energy security through the EP projects. The EU hopes that the territory of the South Caucasus will serve for alternative oil and gas pipelines from Central Asia to Europe. The EU clearly understands (it is quite noteworthy that not only due to the gas crisis of Georgia, Russia and Ukraine) that the security and well-being of Europe are also heavily dependent on the stability of its neighbors. As to Armenia, Europe should also address the problem of its isolation in order to ensure the safety of the EU. In this respect, the relations between Armenia and the EU come to prove that the latter by no means shares Azerbaijan's statements that Armenia is an aggressor in the Nagorno-Karabakh conflict. Furthermore, through visa facilitation, free trade area and European investments in the South Caucasus region, the EU will take more coherent approach to the resolution of the conflict and prevention of any possibility of war.

The economic crisis is another huge challenge for the present-day Europe. That is why, some EU states strongly oppose the Eastern Partnership Initiative, and their attitude is likely to hinder its further full implementation. The EP initiative was introduced long before the economic crisis and, as the crisis arose, it was too late to reject the project. Some EU countries avoid referring to the six EP countries as *European*, since such label will further provide basis for such countries to apply for membership, and they are not ready to join the European family yet. On the other hand, development projects for the EP countries are expected to contribute towards better living conditions, and reduced migration flows to the EU. In this connection, it is noteworthy that along with financial difficulties, constant flows of migrants give rise to many other problems, including integration of the migrants in the community, hostility towards the newcomers, xenophobia, crimes, etc.

Besides, the Eastern Partnership has some other obstacles and drawbacks. Firstly, while the EU has not outlined the ultimate objectives of the initiative so far, it is still willing to cover the post-Soviet states within its scope of influence. While the initiative offers no membership prospects to the partner states, the EU has no opportunity to extend its influence over the region in view of the current financial crisis. Moreover, the EU members have different views on various related issues. For instance, while the EP countries view the visa-free regime (or visa liberalization) as attractive opportunity and mostly prioritize it, a number of EU members strongly oppose such opportunities. As for multilateral relations, the partner countries are not ready for them yet. The Partnership fails to provide for any actions contributing towards multilateral cooperation among the six partner countries and their European integration. Some tangible results can be found only within bilateral relations with the EU (i.e. relations between the EU and Armenia, EU and Georgia, etc.).

Initially, the EP also intended to cover Russia which, however, refused to join it. Poland proposed to establish Eastern Partnership groups to include donor countries,

the United States, Japan as well as Russia<sup>1</sup>. Certainly, the project initiators claim that the EP pursues no aim to confront Russia<sup>2</sup>, however, the partner countries view the initiative either as a lever against Russia or a counterbalance to the US and Russia. After its withdrawal from the Commonwealth of Independent States (CIS) and the August War, Georgia has perceived the EU as its reliable partner offering a platform for cooperation with the Eastern Partnership countries. It is noteworthy that in case the EP countries develop an effective multilateral cooperation, the CIS will be rendered useless to some extent. Considering Armenia's strategic objectives within European political and economic dimensions, it can be argued that Armenia attaches a great importance to the Eastern Partnership as it used to do with respect to the ENP as both initiatives lay the foundations for sustainable regional development.

As for the EU, it is extending to all the four directions without paying much regard to its internal stability and cohesion which, however, have called for closer attention, following the membership of Eastern European countries and later, the Greek debt crisis. Hence, the EU needs to promote the above set of values on its own territory; such values will contribute towards strengthening the EU and its ultimately expansion. On the other hand, the EU intends to spread its influence on its neighboring region without losing any time. The same can be said about Russia. Instead of promoting domestic reforms and stability, the Kremlin prioritizes issues 'of secondary importance'. In fact, its primary goal seems to be enhancing the Russia's reputation. While the Caucasus seems, at first sight, to pose significant problems for Russia (war, extra expenses, disputes with the EU and the entire civilized world), the EU views it as a bypass from Europe to the Middle East. Besides, the region serves as passage for the current and potential pipelines. All these factors account for the interest in the EP countries on the part of the EU and Russia.

Furthermore, Russia is considered among the largest energy exporters, therefore, if the Eastern Partnership initiative is implemented Russia risks losing its influence in this field. Besides, Russia had hardly managed to seek counterbalance to the NATO, and it already has to develop its foreign policy towards the EP. While Russia has stated that it is setting new trends towards modernization and has nothing to do with the recent developments in its neighbor countries, the Kremlin is still unable to find any advantages in the current situation as the EU spreads its influence on the South Caucasus. As to the EP countries, it is quite obvious that the post-Soviet countries in question do not view their relations with the EU as an end in itself but rather as a tool to solve their numerous economic and political problems. The EU promised financial assistance totaling € 600 million to its six partners through the Eastern Partnership investment mechanism. The lack of demand for the products of the South Caucasus countries in Europe comes to prove that the EU considers the region as a market open to European economic influ-

---

1 <http://www.inosmi.ru/europe/20100602/160338259.html>

2 <http://ar.newsarmenia.ru/arm/%009020%2019709.html>

ence. Nevertheless, the prospects for visa-free regime with the EU, cooperation, free economic zone, as well as alternative energy projects seem quite attractive and promising with positive outcomes in case the Initiative is implemented properly.

The simple fact that the EP countries tend to cooperate with the West is likely to make the Kremlin to review Russia's role in Europe and in the entire world, as well as the compliance of the Russian development model with the requirements of the modern global model. As to the United States, the great power seems to benefit from the current state of affairs; in case of any regional conflicts between Russia and the EU, the US can benefit from the situation to some extent by acting as a mediator, monitor and peacemaker.

### **Sources:**

1. <http://www.mineconomy.am/am/94/>
2. <http://www.inosmi.ru/europe/20100602/160338259.html>
3. <http://ar.newsarmenia.ru/arm1/20090203/42019709.html>



# Eastern Partnership: actions, Perceptions, Reactions

**GAYANE MANVELYAN**

*MA in European Studies, Yerevan State Linguistic University after V. Brusov  
Armenia*

With the Eastern enlargement of the European Union, the South Caucasus countries as well as Belarus, Moldova and Ukraine appeared in the neighborhood area of the European Union. The stability, development and democratization processes in these countries became interlinked with the security concerns of the EU. In 2003, the EU launched the European Neighborhood Policy aimed at contributing towards the stability and good governance of the countries to the East of the European Union and those on the borders of the Mediterranean. The South Caucasian countries, along with Moldova and Ukraine (Belarus was not included because of its democratic malaise), are partners of the ENP. Generally, the EU foreign policy has its specified dimensions: Union for the Mediterranean, the Strategic Partnership with Russia, Black Sea Synergy, the Northern Dimension and the EU strategy on Central Asia, etc. The Polish-Swedish Eastern Partnership initiative seems to be the missing tool in the above mentioned instruments of foreign policy of the European Union. The Eastern Partnership was presented to the EU foreign ministers in 2008. Within a month, it was endorsed by the European Council. On 7 May, 2009, the Prague Summit finally established the Eastern Partnership. The Eastern Partnership aims to bring the relations of the European Union with its six Eastern neighbors (Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine) to a new level and strengthen the bilateral and multilateral cooperation with these countries. The cooperation mostly covers the following fields: democracy, good governance and stability; economic integration and convergence with EU sectoral policies; energy security and contacts among the peoples. The core values of the Partnership are rule of law, democracy, respect for human rights and fundamental freedoms, market economy, sustainable development and good governance. The Eastern Partnership offers the Association Agreements which will come to replace the Partnership and Cooperation Agreements to regulate trade and foreign relations, legislative and regulatory approximation, Comprehensive Institution Building Program which will help the countries to meet their commitments under the Association Agreements covering deep and comprehensive free trade areas, visa liberalization and technical assistance in a range of fields.

The EaP entails developing bilateral relations with partner countries that will lay the foundation for the Association Agreements between the EU and such countries. New Association Agreements will contribute towards establishing deep and comprehensive free trade areas, political association, personal mobility, cooperation in the field of energy security. The latter field is also highlighted at the multilateral level of cooperation with the partners due to its utmost importance for the European Union. Another Eastern Partnership objective attractive to partner countries is visa liberalization. It is stated as a long term goal to be achieved on a case-by-case basis “provided that the conditions for well managed and secure mobility are in place”<sup>1</sup>. On the multilateral level, four thematic levels will be set up: democracy, good governance and stability; economic integration and convergence with the EU policies; energy security and contacts between peoples.

At the same time, it is quite evident that bilateral dimension of the EaP is more important for the partner countries who despite their common past as USSR members, differ on their interests (in addition to current territorial disputes between some of the partner countries). And yet, infrastructure development and cross-border programs may promote regional cooperation. The Eastern Partnership has introduced the innovative Comprehensive Institution Building Program which focuses on capacity building in the partner countries in order to achieve more effectively whatever is offered within the scope of the Partnership. Thus, the EaP somehow surpasses the ENP. Moreover, the EaP offered and put into practice the idea of EU-Neighborhood East Parliamentary Assembly (EURONEST PA) which comes to prove the new quality of the relations between the European Union and its partner countries. The main difference between the Eastern Partnership and the ENP lies in the EaP Civil Society Forum. The Forum shall gather a large number of civil society organizations from the EU and the EaP countries, and annual meetings shall be held within it by setting up working groups to address specific issues concerning the priorities of the EaP multilateral track, i.e.: 1. democracy, good governance and stability; 2. economic integration and convergence with the EU policies; 3. environment, climate change and energy security; 4. contacts among the peoples. The EaP Civil Society Forum should contribute towards the EaP goals by coming up with recommendations on the multilateral component of the Eastern Partnership, establishing contacts to share knowledge and experience and taking capacity and confidence building measures to settle regional conflicts.

Successful operation of the EaP SCF will evidently develop into another advantage of the EaP by raising public awareness about the EaP activities in the partner countries and the control by the civil societies over official circles to meet the EaP commitments.

---

<sup>1</sup> Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit, Prague, 7 May, 2009. Brussels, 7 May 2009, 8435/09 (Presse 78).

The EaP is funded by Committee grants, co-financing by partner countries, investments from the private sector and international financial institutions (the European Investment Bank, the European Bank for Reconstruction and Development, the World Bank). For 2010-2013, € 600 million is available. However, it is evident that in order to attain all the EaP goals, the EU will need more. Additional recourses may be sought either through the EU budget or external funding. Given the difficult financial situation in most of the EU member states, the former option is hardly feasible. Besides, it is evident that the EU member states pursue different interests in different regions, i.e. while Sweden and Poland are strong proponents of the Eastern dimension of the EU foreign policy, France is more interested in the Mediterranean region, so it is quite possible that France will oppose the increased budgetary allocation for the Eastern Partnership. It is obvious that without appropriate funding, the Eastern Partnership will turn into a 'useless appendix'. So, if the EU wishes the Partnership to be a success, it should attract foreign investments as well as financial contributions by partner countries.

To this end, the Eastern Partnership should prove its potential for fitting the expectations of the countries. Yet, the first echoes of disappointment have already been heard. Given the different levels of the EaP partner countries in their relations with the EU as well as their different ambitions and expectations from the EU, it is particularly difficult to implement the EaP initiative.

Moldova has already announced that it will enjoy a different status in relations with the EU compared to the other partner countries as it is more advanced in terms of such relations than the other five.

The same attitude prevails in Ukraine which believes that the Eastern Partnership "does not correspond to the level of relations between Ukraine and the EU"<sup>1</sup>. The matter is that Ukraine hoped the Orange Revolution will promote its integration into the European Union. However, now it is evident that the European dream of Ukraine is far from coming true. The Eastern Partnership neither abolishes visa regime with Ukraine (as the latter hoped) nor promises EU membership. Besides, the amount of the EaP financial backing makes Ukraine think that the initiative is launched to keep its membership suspended rather than to facilitate it.

Georgia was also a bit disappointed as it had expected the EU to go further with its proposals. And yet, Georgia has no choice but to take whatever is offered by Europe. According to Saakashvili, Georgia was "virtually hanging in mid-air" after it left the CIS as a result of the August War<sup>2</sup>. Now that Georgia may rely on the EU political and economic assistance within the Eastern Partnership, any grievance is hardly appropriate.

As for Azerbaijan, it appreciates the economic aspect of the Eastern Partnership. The Azerbaijani government which is not financially dependent on the EU allocations for any reform neglects the EaP conditionality of democracy and good governance. Anyway,

---

1 <http://eurodialogue.org/node/1478>.

2 <http://www.cdi.org/russia/johnson/2009-86-35.cfm>.

in order to develop the civil society sector in Azerbaijan, the European financial support will be needed.

Armenia seems quite content with whatever the EU offers. It is satisfied with the financial and technical support expected within the scope of the Eastern Partnership. Considering that Armenian security interests mostly lie in strategic cooperation with Russia and that the EaP has rather vague and undefined aims and tools to address security issues in the region, Armenia has reduced its expectations from the European Union.

It was quite noteworthy that Belarus joined the program. The EU revised its attitude towards “the last dictator of Europe”. The travel ban on Lukashenko was lifted, and he was invited to the Prague Summit, along with the other head of partner countries. Although Lukashenko did not go to Prague, relations with the European Union are quite important for Belarus. First of all, this is a good chance to restore its marred international reputation and integrate into the international political mainstream. Anyway, the delayed participation of Belarus in Euronest (as Lukashenko rejected Brussels’ offer of opposition and government (5+5) representation in Euronest) makes Lukashenko’s ambitions for the EaP quite doubtful. Like Azerbaijan, Belarus neglects the EaP conditionality of good governance and democracy and keeps insisting on equal relations with the European Union.

While the bilateral relations within the EaP may be prone to illusions and delusions, the regional cooperation sometimes faces the harsh reality. While Belarus and Ukraine succeeded in settling the issue of border demarcation, Moldova and Ukraine still face the unresolved issue of Transnistria. The situation between Armenia and Azerbaijan is even more critical that is a serious obstacle for the cooperation between the two states within the EaP. While the EaP has no conflict resolution toolkit at regional level, partner countries should remember that while cherishing ambitions for European Integration they should build peaceful relations with their neighboring countries and contribute to the stability and prosperity of the region. European Integration long ago developed into an important foreign policy tool for the European Union for promoting peace, stability and prosperity across wider Europe and its separate regions. The accession of all the candidate countries to the European Union was considered in the light of peace and cooperation in Europe. In our globalized world, the progress and development cannot be imagined without regional and international cooperation. Thus, the implementation of the EaP may serve as a good opportunity for trust-building between the partner countries and the European Union when through active cooperation for peace and development, the partner states may show not only their willingness but rather their readiness to become a part of the European Union. It should also be mentioned that the European Integration itself must not be viewed as a panacea for regional conflicts; they are different by their nature and history. While the European Integration managed to reconcile France and Germany, it fails to solve the Irish, Basque and Corsican issues. Together

with enriching the European Union by economic input, social and cultural diversity, new members also bring in their problems which develop into common concerns for the whole Union. Partner states aspiring to European Integration should remember the following: the less unsolved problems they have and the more readiness they show for solving the persisting ones the more prospective their integration to the European Union will be. The EU integration never means isolation from the regional neighborhood, no matter whether it is on its way to integration or not. Well developed regional networks, infrastructures and efficient regional cooperation are needed to support tight links with the other member states. For example, the European Union itself still suffers from lack of infrastructures and cooperation between some member states in the field of energy. Therefore, the EU is intensively investing finances and efforts to solve this problem as soon as possible. The European Integration seems to further pursue regional development for the purpose of either individual or group accessions. Though the European Union suffering from 'enlargement fatigue' and facing institutional and financial crises will hardly be able to consider any new candidacy in the nearest future, it will surely further improve its relations with the six states in question.

At present, the Eastern Partnership seems to be the utmost the EU may offer the six partner states. The Eastern Partnership may become a very effective and efficient instrument for democratization of the partner countries, liberalization of their markets and their compliance with the EU laws and standards that in essence may prove more important than the endless pursuit of the EU membership. This may be considered the potential of the Partnership which will not be disclosed unless the partner countries perceive the initiative through the prism of more realistic expectations. Unless the ambitions are not tempered, the misbalance between what the European Union offers and what some of the partner states expect from the implementation of the Eastern Partnership may harm the reputation of the European Union as a reliable partner. Meanwhile, the most attractive promises of the Eastern Partnership as visa liberalization and the Deep and Comprehensive Free Trade Areas should be brought into effect in order to keep the "European Dream" alive. The aspiration of the partner countries for European Integration is a strong incentive for the democratic progress and good governance in these countries. Hence, the European Union should also take care to keep this prospective realistic for the most euro enthusiasts out of the six in order to support the positive dynamics in liberalization of market, good governance, rule of law and democracy in the states which otherwise will go through the reverse process.

# Consolation vs. Resolution of Conflicts for Sustainable Development and Partnership: Consociationalism, a tool for post-conflict management

## **EVA BERTRAND**

*PhD student in International relations  
Sciences-po Paris  
France*

## **CÉLINE TOUGERON**

*Engineer and European Project Manager  
Brussels*

Since 1945 the principle of self-determination has dominated the analysis of internal conflicts. However, increased number of internal conflicts led to rise in alternative management solutions. Attempts and solutions were worked out to deal with situations where people “want to live side by side peacefully” without any radical territorial solutions such as secession, division or unification with a neighboring country. Then, a major question is: how to manage an intrastate conflict?

In case of interstate conflicts, the cessation of fighting can be enough. However, in case of internal conflicts, the underlying causes must be addressed which calls for evolved mutual perception of the parties. One of the models suggested for managing conflict in deeply divided societies is consociationalism. According to Arend Lijphart, consociationalism is an ‘overarching cooperation at the elite level with the deliberate aim of counteracting disintegrative tendencies in the system’.

How does consociational model meet the key objectives in intrastate conflict management? How relevant is such model to each main step of intrastate conflict management situation? Consociationalism has three main goals: avoidance of violence, institutional reorganization and sustainable stability. Considering these three main issues, we propose to analyze the consociational model by comparing its advantages and disadvantages, regarding the actors to be involved, the institutional reorganization and finally, the sustainability of the model.

## I Actors

Actors should take a seat at the negotiation table in order to map out conflict management strategy. Parties have to transcend not only psychological barriers caused by the conflicting environment, but also intrinsic advantages resulting from the conflict context for individuals or groups: leaders themselves need the conflict to exist.

### *Definition of the actors*

The Consociational concept, often considered as synonymous with power sharing, is mainly used in a state with major internal divisions (for instance, ethnic, religious or linguistic issues). In such cases, none of the groups is big enough to form a majority. However, the communities decide to gather voluntarily, thanks to a negotiation process among key elites of respective major social groups involved which are aware of the danger of non-cooperation. The political representation of groups is based on the population composition. If a particular group accounts for a certain percentage in the entire society they will be represented in such percentage in key segments of the society (police service, for instance). All the decisions in such system are based on compromises. It is assumed that consociational state will thus facilitate negotiation process and lead to the end of fights as the interests of each citizen are protected within peaceful framework.

### *A model too simple and restrictive*

The consociational model entails that each of the groups at the negotiation table share their own causes and expectations. However this assumption is often not realistic as disparities among actors' internal coalitions might occur and priorities might differ from one actor to another. The coherence of each group might thus be superficial. Groups would probably refuse to negotiate national issues of high priority: hence, the consociational model is not efficient.

### *Belgian case*

The Belgian political system is an example of consociational democracy, which was hard to settle and is still harder to maintain. It operates in a society divided on linguistic diversity rather than religious one. Three groups are identified: a Flemish community (Dutch-speaking), a Walloon community (French speaking) and a German-speaking community. Due to an extremely complex form of federalism and mostly territorial division of communities, the key challenge for Belgium today is to settle political disagreements and reach a consensus on divergent views by different communities on the

future of the country and the extent of their competence at the regional level. One of the limits of consociational model is, then, the internal complexity of the actors and their demands.

#### *Lack of civil society actors' involvement*

The consociational system mainly depends on elite's decisions and their will to promote peace. The proportionality representation also limits major coalitions, and electoral process has thus less impact that restricts citizens' political participation. Ian Lustick denounces the «unavoidably elitist character of consociational regimes» which leads to a decreasing citizens' interest for conflictual issues and a lack of trust in the overall system. However, no conflict can be solved without involving inhabitants.

### **Northern Irish case**

Northern Ireland's conflict reflects this second limit. The Irish Assembly was set up under the Good Friday agreement in 1998 aimed at stopping the troubles by sharing the power among unionist and nationalist communities. However, its creation was suspended and restored after the St Andrews Agreement in 2006. Eight years were thus needed to constitute the legislative power.

In case of interstate conflict, the consociational model can encourage the groups in conflict to take seats at the negotiation table by inviting them to negotiate a cease-fire and sometimes a peace process. However, the model sets limits in actors' definition as it focuses too much on the elites without involving civil society members.

### **II Institutional reorganization**

Besides the actors' involvement into a negotiation process, intrastate conflict management requires that the conflict causes are erased and functioning of institutions is re-launched. It appears that the consociational model, due to its emphasis on institutional and structural changes, is particularly effective in that second phase of conflict management.

#### *Political model focusing on institutional changes*

According to Arend Lijphart, the consociational model is comprised of four organizational principles: shared executive power, sectoral autonomy for each of the groups at war, veto power ethnic group and proportional representation. All of four elements above aim to assure the stability of a post-war political and institutional order.



### *Belgian case*

The Belgian political system fully illustrates such structural pattern. Actually, the structuring of Belgium's political power aims to represent the main political and cultural divisions of the country, namely the two main linguistic communities (Flemish and Walloons.) Each of those communities are, at least, represented by seven ministers in a government which counts fifteen ministers.

### *Shared sovereignty*

The consociational model offers a pragmatic vision of political negotiation able to restart the institutional system of a post-conflict divided state. It creates a legal system to protect the interests of each conflicting group. The idea of "shared sovereignty" is introduced this way. This notion complies with the principle of groups' sector-based autonomy when decisions are taken at the scale of an individual group rather than between the conflicting groups. This second option is reserved for the issues, which cannot be resolved through bilateral discussions. The consociational model protects the existing state, avoiding the creation of unsustainable states. Furthermore, this institutional regulation is based on compromise rather than force.

### *Example of South Tyrol case*

South Tyrol can serve as a good illustration due to the tensions between German-speaking and Italian-speaking communities in 1969. Since that moment, the former community has enjoyed substantial autonomy; special measures to ensure proportional representation and power sharing have been taken, and the tensions have been reduced.

### *Limits of such political model*

However, the consociational model is hard to export due to its contingent nature. Actually, this model requires several prerequisites for its implementation, such as political, institutional and structural conditions. For instance, to be implemented, the consociational model requires the existence of well-balanced cultural groups, a multiparty political system, a rather small population and faith in a strong common identity, tradition of political compromise, a relative separation between the groups and absence of huge social and cultural disparities. The latter criteria tend to reduce the exportability of the consociational model. The efficiency of the consociational model thus depends on previous conditions of power exercise in the state at war; this limits its exportability, and makes it a limited pattern of conflict management.

### III A long-lasting solution?

Finally, we may wonder if the implementation of a consociational system provides a long-lasting solution to conflict management whenever possible.

#### *Political model institutionalizing ethnical divisions*

Observation of a functioning consociation over time reveals several deficiencies. Increasing criticism addresses the fact that this model crystallizes the conflict by institutionalizing differences. In order to manage the conflict, consociation seems to freeze the divisions underlying it. Indeed, in consociational system, the entire political life is built around ethnical divisions. This structural drawback is reflected in functioning of the state. The legalization of divisions can lead to a daily institutional gridlock. As far as a veto power has been conferred to each group at stake, the decision-making process may be easily blocked.

#### *Northern Irish and Belgian cases*

The Northern Irish example illustrates this situation quite well. Indeed, Irish institutions were blocked for almost eight years because of impossibility to reach a compromise between the representatives of each party to conflict. In the Belgian case, the 1970 constitutional reforms introduced the right to veto a law, which would clearly go against the interest of one of the communities.

#### *Short-lasting solution*

The consociational model does not appear as a long-lasting system. It can be defined as a temporary or precarious solution leading to classic democracy where ethnic, religious or social divisions are not structured anymore.

#### *Belgian case*

In this respect, the example of Belgium is interesting. Even if the tensions current in both linguistic communities are fierce, these are not the ones that led to consociational Belgian state in the XIX<sup>th</sup> century. The divisions at that time were political, and led to formation of a tripartite structure based on three main political parties. Linguistic claims emerged only in the 1960s, and ended in an institutional revision in 1970.

### *An insufficient model*

We can assume that the short-lasting feature of the consociational model actually lies in its insufficiency for conflict management. A conflict is indeed always multidimensional, now the consociational model only constitutes a political settlement and an institutional regulation. However, conflict management requires addressing several issues, such as demilitarization, refugees, prisoners of war, etc.

### *Northern Irish case*

It is noteworthy to cite the Northern Irish case here, as the disarmament of IRA and its link with Sinn Fein considerably delayed setting a multi-confessional and multiparty assembly. The consociational approach seems too narrow to face various issues raised by an armed conflict.

To conclude, the consociational model is a peaceful way to resolve intrastate conflicts. This solution preserves states integrity, without using violence. Furthermore, the consociational methods promote dialogue and negotiation process among former warring parties. However, this model is insufficient to establish a stable consolation in the long term. It permits fast political settlement. However, this regulation is only institutional and fails to address other causes of conflict. Therefore, it appears that the consociational model is a management tool, even an effective one rather than a global system for conflict resolution.

# Situation of Muslims in Germany – Failing Multiculturalism?

**CORINNA KULENKAMP**

*M.A. Student of Political Science, focusing on Political Philosophy.*

*Area of concentration: The relationship of politics and religion.*

*Germania*

The majority of non-whites in European countries are Muslim. The total number of European Muslims is larger than the combined population of Finland, Denmark and Ireland. Hence, according to Tariq Modood, “Muslims have become central to the merits and demerits of multiculturalism as a public policy in Western Europe”.<sup>1</sup> Yet, European public debates on immigration and integration policies often go hand in hand with social discrimination. A recent study by the Bielefeld Institute for Interdisciplinary Research on Conflict and Violence suggests even a rise in Anti-Muslim attitudes all over Europe.<sup>2</sup> In all eight countries covered in the research (Britain, France, Germany, the Netherlands, Italy, Portugal, Poland and Hungary), we find increase in prejudices against Muslims. While such prejudices and their intensity differ slightly in the countries above, the focus group identifies an “ideology of inequality” as the underlying core shared by all of them. 54,4 % of European interviewees believe that “Islam is a religion of intolerance” which hints at a common negative public perception of Islam. Interestingly enough, nearly the same rate of the European population shares a general rejection of immigrants (50,4 %). Germany that follows France to house the second largest Muslim population in Western Europe is ranked median in its spread of prejudices.

As we try to understand the current situation of Muslims with 70 % of Turkish origin<sup>3</sup>, in Germany, it is critical to, recognize the link between such common negative views on immigration and fear of what is publicly perceived as Islam<sup>4</sup>, since the

---

1 Modood, Tariq: Multiculturalism. Cambridge 2007, p. 4.

2 Zick, Andreas, Küpper, Beate, and Hinna, Wolf: European Conditions. Findings of a study on Group-focused Enmity in Europe. Institute for Interdisciplinary Research on Conflict and Violence at the University of Bielefeld, Germany. The study can be downloaded at <http://www.euro-islam.info/2009/11/18/study-reveals-prejudices-against-islam-all-over-europe/>.

3 Motadel, David: Country Profile Germany, available at: News and Analysis on Islam in Europe and North America. <http://www.euro-islam.info/country-profiles/germany/#Z>.

4 In this context scholars often apply the term “Islamophobia” to emphasize a fear of Western societies to integrate Muslims and thereby their Islamic cultural habits into their non-Muslim Western cultures. The use of the term “Islamophobia” however, is misleading, as it suggests that it is indeed Islam as such, that western societies are afraid of. In fact it is not moderate religious Islam that people reject, but extremist political Islam, terrorism and the rejection of western values. The term Islamophobia wrongly identifies the fear with Islam

presence of Muslim population in Germany dates back to an immigration wave during the 1960s and 1970s. Mostly Turkish guest workers (Gastarbeiter) were brought to Germany as temporary labor immigrants who had not been originally expected to stay, but who later became “de facto immigrants”.<sup>1</sup> Hence, lack of any long-term integration policies and the fact that Germany’s self-image as an immigration country has developed only recently resulted in disadvantages that Muslim immigrants, their children and grandchildren still face today. Why is this the case with Germany? We find the answer in a German misconception about multiculturalism, as I shall argue in this essay. To provide a theoretical background, which I will use to examine the situation of Muslims in Germany, I will first briefly outline the definition and the theory of multiculturalism, which comprises both the element of recognizing diversity and the element of equality. When Germany began reflecting on multicultural policy in the late 1990s, it only focused on the recognition part and aimed to integrate its Turkish minority into the society. Thereby no real integration has hitherto been achieved, but instead, the creation of parallel societies was triggered albeit unintentionally. Moreover, as a result of its historical baggage Germany has faced another problem so far: it concerns the question of how liberal democratic societies should deal with illiberal claims of minorities whose members started bringing such claims to the courts. Liberal political theorists mostly agree on the duty of liberal societies to challenge such illiberal ideas within the scope of liberalism. Instead, what we see in Germany is a societal approach with two extremes: either a strong public rejection of recognition in general or support for even anti-liberal claims. I will exemplify this based on recent court cases and their public perception.

## Theory and tensions of Multiculturalism

The late 20<sup>th</sup> and even the 21<sup>st</sup> century have been the “age of migration”<sup>2</sup> challenging many Western countries by a “new politics of cultural difference”. While Canada and the United States had already responded to this shift in the 1960s and 1970s, European countries led by Britain, the Netherlands and Sweden began to follow suit decades later. Even today multiculturalism has “a more restricted meaning”<sup>3</sup> in Europe than in Canada and the United States. Modood thereby defines it as “the political accommodation of minorities formed by immigration to western countries from outside the prosperous

---

and thereby reinforces the social construction of Islam as “the Other” (Fekete, Liz: *A Suitable Enemy: Racism, Migration and Islamophobia in Europe*. New York 2009, p. 57). Therefore the term is not applied in this essay.

1 Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. New York 1995, p. 17. A more detailed overview of the historical background on Muslim immigration into Germany can be found with Fetzer, Joel S. and Soper, Christopher J.: *Muslims and the State in Britain, France, and Germany*. Cambridge 2005, pp. 99-102. Also see Habermas, Jürgen: *Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State*, in: *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, ed. by Amy Gutmann. Princeton 1994, p. 110.

2 Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. New York 1995, p. 193.

3 Modood, Tariq: *Multiculturalism*. Cambridge 2007, p. 2.

West.”<sup>1</sup> Yet, it is crucial to understand the broader concept of multiculturalism as well when looking at the current situation of Muslims in Europe and in Germany, for only based on a comprehensive understanding of multiculturalism can one account for the failure of German policy.

## Tension between distinction and equality

In his famous essay *The Politics of Recognition*, philosopher Charles Taylor identifies multicultural politics through two major elements. The first element is the politics of difference, which aims to recognize the “unique identity” of an individual or group and thereby their “distinctness from everyone else”.<sup>2</sup> The second element is the politics of equality based on the philosophical premise of universally equal dignity, which results in equal treatment of citizens in liberal democratic societies. Unlike Modood’s stricter definition above, here, both types of politics address not only immigrant groups, but also all societal sub-groups likewise. Pursuing both the politics of difference and that of equality creates a tension between distinction and equality, for instance when it comes to certain legal exemptions for minorities who make claims based on the politics of difference. We will discuss this problem later in this essay when examining the situation of Muslims in Germany. Taylor is also aware of the “tensions and difficulties in pursuing these objectives together”<sup>3</sup>, but he still considers such a pursuit quite possible. According to him, multicultural politics, therefore, culminates in the ideal that “we all recognize the equal value of different cultures; that we not only let them survive, but acknowledge their worth”<sup>4</sup>. Throughout this process, dialogue is crucial for ‘establishing a self-definition and constituting an identity’<sup>5</sup>. What holds for an individual in terms of self-definition holds for different sub-groups of societies as well. From this evidence we can infer that a multicultural society should directly address and integrate its minorities through dialogue. This approach consequently implies the possibility to influence and shape such minorities in their identities. While complete assimilation is the “cardinal sin against the ideal of authenticity”<sup>6</sup>, the mutual influence based on recognition and

---

1 Modood, Tariq: *Multiculturalism*. Cambridge 2007, p. 5.

2 Taylor, Charles: *The Politics of Recognition*, in: *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, ed. by Amy Gutmann. Princeton 1994, p. 38. See also Blum’s referring definition: „Recognition of the individual and cultural group is a way of acknowledging someone in her or their (here, cultural) distinctness.“ (Blum, Lawrence: *Recognition, Value, and Equality: A Critique of Charles Taylor’s and Nancy Fraser’s Accounts of Multiculturalism*, in: Cynthia Willett (ed.), *Theorizing Multiculturalism. A Guide to the Current Debate*. Malden 1998, p. 79.

3 Taylor, Charles: *The Politics of Recognition*, in: *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, ed. by Amy Gutmann. Princeton 1994, p. 59. Please see also Habermas’ critique of Taylor’s approach in the same book, p.111.

4 Taylor, Charles: *The Politics of Recognition*, in: *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, ed. by Amy Gutmann. Princeton 1994, p. 64.

5 Taylor, Charles: *The Politics of Recognition*, in: *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, ed. by Amy Gutmann. Princeton 1994, p. 66.

6 Taylor, Charles: *The Politics of Recognition*, in: *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, ed. by Amy Gutmann. Princeton 1994, p. 38.

dialogue also enables societies to maintain their majority culture without excluding minorities, given each party's willingness to be open. A major challenge for implementing multicultural policies is, however, the vagueness of the concept, for it fails to guide any specific implementation clearly. This critique especially applies to the German case. Not only does this vagueness leave room for broad interpretation, but the issue of multicultural ideal also remains open when it comes to the state's neutrality in its majority and minority cultures.

## Minority rights and their limitations

The prerequisite for the politics of recognition and equality is the state's neutrality towards its various sub-groups, for only neutrality makes it possible to recognize and accept distinctions. A liberal neutral state with a multicultural society, therefore, has to be prepared to grant "polyethnic rights"<sup>1</sup> to its minorities who, like in Germany's case, emigrated from different countries. Hence, in his discussion of Taylor's theory, Jürgen Habermas rightly points out that "the primary question that multiculturalism raises is the question of the ethical neutrality of law and politics".<sup>2</sup> But, here, the problem for a liberal constitutional democracy like Germany is innate: How should the state react to illiberal minority claims that are raised on the basis of the politics of recognition?<sup>3</sup> Is it appropriate to grant illiberal rights due to the distinctness of a minority? Or should the state rather set limits to such illiberal claims? Liberal and communitarian political theorists such as Kymlicka and Michael Walzer agree upon the limits of such rights and justify this with the premise that "(in most cases) the decision to emigrate was voluntary."<sup>4</sup> Thus, Kymlicka concludes that the voluntariness of immigration does affect the legitimacy of minorities' claims. Therefore, even a country open to mutual cultural influence must challenge the illiberal elements of its immigrant's distinct culture despite the politics of recognition: "... liberals cannot endorse cultural membership uncritically"<sup>5</sup>. This notion is indeed significant, as giving in to illiberal claims would not liberate such minorities but rather question the fundamental principles of the liberal host country. In this context, Kymlicka states: "Some cultures, far from enabling autonomy, simply assign particular roles and duties to people, and prevent people from questioning or reviewing them. Other cultures allow this autonomy to some, while denying to others, such as women, lower castes, or visible minorities." However, it is crucial to note that

---

1 Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. New York 1995, p. 31. For a detailed outline of the distinction between polyethnic and multinational rights please see Kymlicka, pp. 14-18. According to his definition Germany is a polyethnic country in contrast to multinational countries.

2 Habermas, Jürgen: *Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State*, in: *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, ed. by Amy Gutmann. Princeton 1994, p. 110.

3 For detailed discussion on whether immigrant groups should be given the rights and resources to sustain their distinctness, see Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. New York 1995, pp. 75-76.

4 Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. New York 1995, pp. 63.

5 Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. New York 1995, pp. 94.

none of the quoted theorists argues in favor of exclusive or non-recognizing politics. Instead, based on Taylor's dialogical approach they infer the necessity to introduce dialogue and thereby try to liberalize such illiberal sub-groups. In Germany, Habermas and Sternberger have introduced the term "Verfassungspatriotismus" (constitutional patriotism)<sup>1</sup> to draw the legal and ethical boundaries that separate legitimate constitutional claims from illegitimate unconstitutional views. To conclude, a successful multicultural policy has to bridge between integrating its immigrants and providing them with an option to simultaneously maintain their original culture.<sup>2</sup> As minority groups in Europe, including European Muslims, increasingly bring both liberal and sometimes illiberal claims to courts of law, this issue has become a central merit in immigration and integration debates all over Europe. Such cases were brought to German courts as well and triggered intense debates in the German public about whether to limit or meet claims for instance based on Sharia law. Often they deal with aspects of legality in Muslim marital relationships.

## Muslims in Germany: A multicultural approach?

The ideal result, which the combination of the recognition of difference and the politics of equality can achieve for minorities, is a dual cultural membership, which provides minorities with a sense of belonging to their new home country and simultaneously encourage them to maintain their original culture. Instead of having to decide which of their two different cultures to embrace, immigrants should be encouraged to develop "hyphenated identities"<sup>3</sup>. In Canada, a multicultural country par excellence, and in the US as well, it is very common for minorities to refer to themselves for instance as Jewish-Canadians, Armenian-Americans, Muslim-Americans<sup>4</sup> or by whatever their distinctness might be determined, be it a special religion or a different ethnic or national identity. In Germany, the aspired hyphenated identity accordingly should be "Muslim-German". But what holds for European countries in general, applies to the German case

1 While Kymlicka, as mentioned above, emphasizes that a liberal state must not expect total assimilation, Habermas describes two degrees of assimilation within his German concept of multiculturalism: The first is defined as an assent to principles of the constitution within the scope of interpretation; the second is describes as a further level of willingness to become acculturated. (Habermas, Jürgen: *Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State*, in: *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, ed. by Amy Gutmann. Princeton 1994, p. 110.) For a more general understanding of constitutional patriotism please see Habermas, Jürgen: *Staatsbürgerschaft und nationale Identität*, in: Habermas, Jürgen: *Faktizität und Geltung*. Frankfurt a.M. 1992; and Sternberger, Dolf: *Verfassungspatriotismus*. Frankfurt a.M. 1990.

2 Habermas, Jürgen: *Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State*, in: *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, ed. by Amy Gutmann. Princeton 1994, p. 139 as well as Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. New York 1995, pp. 96. See as well Dijkstra, Steven, Geuijen, Karin, de Ruijter, Arie: *Multiculturalism and Social Integration in Europe*, in: *International Political Science Review*, Vol. 22, No. 1. 2001, pp. 55-83.

3 Modood, Tariq: *Multiculturalism*. Cambridge 2007, p. 49.

4 To read about the self-understanding of Muslim-Americans and their post 9/11-situation please see the following excellent data-based analysis: Cainkar, Louise A.: *Homland Insecurity: The Arab American and Muslim Experience After 9/11*. New York 2009.



in particular: Unlike in Canada or the US, in Europe there is no comparable openness to such a hyphenated identity concerning Muslims, as Liz Fekete convincingly argues throughout her work on the situation of Muslims in Europe.<sup>1</sup> To be successfully integrated, European-Muslims are expected to act according to European liberal and often secular standards, which for a Muslim believer do not always match with their Muslim identity. Successful integration into Europe therefore implies becoming “less Muslim”. This observation is also supported by the already mentioned Bielefeld study on the rise of Anti-Muslim attitudes in Europe. 46 % of Germans would like to have less Muslims in their country, and even a 54,1 % report their view that Muslims in Germany were too demanding. More than every second German interviewee perceives Islam as a religion of intolerance (52,5 %).<sup>2</sup> These figures are very similar to those of other European countries. Yet, the German case adds another cultural specificity to this pervasive challenge: German membership is traditionally determined by descent, not by assimilation of German culture. Although gaining German citizenship has been eased through a law reform since January 1, 2001 and now, can be received under certain conditions through birth in Germany<sup>3</sup>, the overall skepticism towards accepting non-ethnic Germans as Germans is a persistent feature of the German narrative. This helps explain the difficulty that Germany has with opening up its culture for its large and mostly Turkish minority. Moreover, the German ethnologist, Werner Schiffauer, identifies two reasons for the difficulty Germany faces with successful integration of its Muslim population: “The first one concerns a long-standing tradition of orientalism, that is of perceiving Islam as the quintessential other. This is taken up today by the feeling that Islam in many ways contradicts the ideal German society has of itself... The second reason is, of course, Islamic terrorism.”<sup>4</sup>

Considering the theory of multiculturalism that emphasizes the need to pursue both the recognition of distinctness and the politics of equality, we can therefore identify a major failure in implementing such multicultural policies in Germany. Not only has the country viewed itself as an immigration country only too recently, but when during the late 1990s, it began step by step trying to open up its culture, Germany only focused on the first part, the politics of recognition. Still today, in various fields of the public

---

1 Fekete, Liz: *A Suitable Enemy: Racism, Migration and Islamophobia in Europe*. New York 2009.

2 Zick, Andreas, Küpper, Beate, and Hinna Wolf: *European Conditions. Findings of a study on Group-focused Enmity in Europe*. Institute for Interdisciplinary Research on Conflict and Violence at the University of Bielefeld, Germany. The study can be downloaded at <http://www.euro-islam.info/2009/11/18/study-reveals-prejudices-against-islam-all-over-europe/>.

3 For a complete explanation on the law of gaining citizenship please visit the German central government's website as of 12/07/2009: <http://www.bundesregierung.de/Webs/Breg/DE/Bundesregierung/BeauftragterIntegration/Einbuergierung/einbuergierung.html>.

4 Schiffauer, Werner: *Enemies within the gates. The debate about citizenship of Muslims in Germany*. in: Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero (editors): *Multiculturalism, Muslims and Citizenship. A European Approach*. New York 2006, p.111.

arena, be it the German government-led Islam Conferences<sup>1</sup> or simply public reactions to court cases brought by Muslim-Germans, we can see the result of this blind-sided policy: a persistent “us-them” distinction.<sup>2</sup>

## Germany’s failure to implement and fear of multicultural policy

So far, we have examined the ideal multicultural concept and seen how the German case deviates from it. First, the reason that Germany failed in its attempt to integrate some of its polyethnic sub-groups successfully can be traced back to the immigration of “temporary guest workers” as a missed opportunity; second, when Germany finally began to understand the necessity of integrating its *de facto* long-term immigrants and their children, it only used one of the two crucial determinants of the multiculturalism concept; it recognized the differences of its Turkish minority, but never pursued any straightforward policy to simultaneously include these immigrants and their families as equal citizens.<sup>3</sup> I see two reasons for this: first, as mentioned earlier in this essay, one of the specificities of Germany is the membership by descent. Combined with recognizing the distinctness of new inhabitants, it leads to growing natural fear of difference, especially when it is made visible, for instance by some Muslim women wearing the headscarf.<sup>4</sup> Such a general fear of difference is not necessarily motivated by racism or xenophobia, but is, in essence, naturally shared by every human being, as Tajfel and Turner have been able to prove with their Social Identity Theory.<sup>5</sup> However, in the German case, such fear originated and grew as a result of lack of dialogue with the immigrant “Other”. While in societies like Canada and the US, this natural fear of difference can be overcome through integration, in Germany it is even “... the naturalization of the Muslim Other which confronts German society with the problem of the true stranger”<sup>6</sup>.

1 For detailed information on the conference series in which the current German Minister of the Interior invites representatives of several Muslim organizations in Germany visit their official website at [http://www.deutsche-islam-konferenz.de/cIn\\_101/sid\\_360EA0B04F7BB5DCD878B147D48D865A/SubSites/DIK/DE/Startseite/home-node.html?\\_nnn=true](http://www.deutsche-islam-konferenz.de/cIn_101/sid_360EA0B04F7BB5DCD878B147D48D865A/SubSites/DIK/DE/Startseite/home-node.html?_nnn=true). For the official website in English please visit [http://www.en.bmi.bund.de/cIn\\_012/nn\\_1026710/Internet/Navigation/EN/Topics/German\\_Islam\\_Conference/German\\_Islam\\_Conference\\_node.html\\_\\_nnn=true](http://www.en.bmi.bund.de/cIn_012/nn_1026710/Internet/Navigation/EN/Topics/German_Islam_Conference/German_Islam_Conference_node.html__nnn=true).

2 Schiffauer, Werner: Enemies within the gates. The debate about citizenship of Muslims in Germany, in: Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero (editors): Multiculturalism, Muslims and Citizenship. A European Approach. New York 2006, p.103.

3 See Acikgöz, Vedat: Immigration and Germany. From Foreign Worker to Citizen (translated from German to English by Ron Walker). Online-publication by Deutsche Welle / Quantara.de 2008. Available at [http://www.quantara.de/webcom/show\\_article.php?wc\\_c=757&wc\\_id=18&wc\\_p=1](http://www.quantara.de/webcom/show_article.php?wc_c=757&wc_id=18&wc_p=1).

4 Fekete rightly points out how the various versions of head covering serve as racial marker of Muslim women. The headscarf thus, in the West, has become a „a visible sign of cultural difference”. See Fekete, Liz: A Suitable Enemy: Racism, Migration and Islamophobia in Europe. New York 2009, p.57.

5 According to them ingroup bias is naturally shared by all humans, which means that humans as a psychological fact naturally develop instant preferences toward their ingroup over their outgroup. Tajfel, Henri and Turner, John C.: The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), Psychology of Intergroup Relations. Chicago 1986, pp. 7-24.

6 Schiffauer, Werner: Enemies within the gates. The debate about citizenship of Muslims in Germany, in: Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero (editors): Multiculturalism, Muslims and Citizenship.

Therefore, Germany has not mirrored the recognition of distinctness outlined by Taylor so far: namely, recognition that culminates in respecting the other's culture. In fact, in Germany, it results in the attempt to accept the Turkish minority's distinctness by simply letting it be present in Germany rather than including it into the dominant society. This leads to the second reason: the phenomenon that has step by step emerged from the German approach, is known as the establishment of the so-called "parallel societies". Due to lack of dialogue with representatives of the Muslim-German population, such parallel societies forged enclaves of subcultures that the dominant culture failed to see, interact with and understand from their inside. Already in the 1980s, were such developments and their dangers anticipated. However, one must not ignore the fact that the immigrant minority also favored their own ethnic alcoves. The wish for self-isolation is the other side of the coin.<sup>1</sup> Considering the contextual shift that took place through the 9/11 attacks, parallel societies that were built and once in a while were referred to in the context of honor killings or wife-beating in tabloid media, also resulted in growing fear of integrating the Muslim population into the dominant German society. In 2006, German politicians began to overcome such development actively through introducing a dialogue conference series, the German Islam Conference (DIK). The current Federal Minister of the Interior invites representatives of respective Muslim organizations in Germany to take part in regular discussions for better integration. However, it is quite interesting that the organizations invited already share common ground with the German secular and liberal state. *Milli Görüs*, a conservative and rather extreme Muslim organization, is refused participation.<sup>2</sup> Here, we clearly see another deviation from Taylor's theory of multiculturalism, which is based on the idea of dialogue and implicit possibility to influence and, in the best case even liberalize groups like *Milli Görüs*. Hence, even despite the overall dialogue initiative, public opinion has not become less prejudiced; and German politics continue to promote parallel societies, at least when it comes to illiberal groups. In fact, we even see a rise in Anti-Muslim attitudes.

## Muslim claims before German courts

While more than every second German is skeptical towards Islam as a religion and thereof as well against granting Muslims exemptions, in the political and judicial arena the approach has two extremes. I will demonstrate this based on two court cases that

---

A European Approach. New York 2006, p.96.

1 Wingen, Max: Immigration to the Federal Republic of Germany as a Demographic and Social Problem, in: International Migration Review, Vol. 29, No. 3 New York 1995, pp. 710-721. Refer to p. 715 in particular.

2 See for instance Fekete, Liz: A Suitable Enemy: Racism, Migration and Islamophobia in Europe. New York 2009, pp. 121-123; as well as Modood, Tariq: Multiculturalism. Cambridge 2007, pp. 97-100. While Fekete argues in the tradition of Taylor and Kymlicka in favor of dialogue even with extremist organizations, Modood rejects this: „...“it is rational to be over-cautious, as an attack is a greater risk than unjust treatment.“ (p. 100). He thereby ignores that exclusion could even promote more extremism, while dialogue implies the possibility to influence and eventually liberalize.

triggered intense debates in the public sphere. The first case deals with a liberal claim; the second case implicitly deals with an illiberal claim. Interestingly enough, in both cases, the courts decided in favor of the claimant, at least partially, whereas the German public in both cases criticized the decisions. It is noteworthy that the critique and rejection of Muslim minority claims can be found not only in right-wing perspectives but also in left-wing views.<sup>1</sup>

The first case, which was brought to the Bundesverfassungsgericht (Supreme Court) in 2003 dealt with the question whether female Muslim teachers should be allowed to wear the headscarf while actually teaching in public school. In Germany, public school teachers are so-called *Beamte* and therefore are bound to maintain neutrality of the state. In this case, Fereshta Ludin challenged her employer-school's request to refrain from wearing the headscarf. The school had argued that wearing the headscarf while teaching violated the states' guaranteed neutrality. The Supreme Court, instead, ruled, "that a teacher's headscarf does not per se violate the Constitution and cannot be forbidden on the basis of existing laws".<sup>2</sup> But as German laws on education are not enacted by the federal government but by the states, this Supreme Court decision in fact left it to the choice of the states to pass additional laws that would either generally forbid or allow teachers to wear religious garb. Although Ludin and the Muslim organizations who supported her partially won the case, this court case triggered not only an emotional debate in public, which reinforced the perception of the headscarf as a symbol of intolerance, but it moreover led to a media campaign against Ludin.<sup>3</sup> What in a successful multicultural society would have been a sign of successful integration of Muslims who used democratic liberal institutions by referring to the Constitution and claiming their right to freedom of religion (Art. 4 German Basic Law), turned out to have an even deteriorating effect on the Muslim – non-Muslim relationship in Germany.<sup>4</sup> What we see, again, is the lack of Taylor's politics of equality: although Ludin made a liberal and constitutional claim, she was not treated like a Christian teacher, for instance, who wears a

---

1 Schiffauer, Werner: Enemies within the gates. The debate about citizenship of Muslims in Germany, in: Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero (editors): Multiculturalism, Muslims and Citizenship. A European Approach. New York 2006, pp. 102-107.

2 Schiffauer, Werner: Enemies within the gates. The debate about citizenship of Muslims in Germany, in: Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero (editors): Multiculturalism, Muslims and Citizenship. A European Approach. New York 2006, pp. 103. For the original Supreme Court decision in German see BVerfG, 2 BvR 1436/02 vom 3.6.2003, Absatz-Nr. (1 - 140), [http://www.bverfg.de/entscheidungen/rs20030924\\_2bvr143602.htm](http://www.bverfg.de/entscheidungen/rs20030924_2bvr143602.htm).

3 Schiffauer recapitulates the campaign, which was initiated by Alice Schwarzer. Schiffauer, Werner: Enemies within the gates. The debate about citizenship of Muslims in Germany, in: Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero (editors): Multiculturalism, Muslims and Citizenship. A European Approach. New York 2006, pp. 104-107.

4 This case has become prominent in the question of just integration. See for instance the Human Rights Watch report that criticizes the de facto headscarf prohibition for teachers as an abuse of the states neutrality. Human Rights Watch Report: Diskriminierung im Namen der Neutralität Kopftuchverbote für Lehrkräfte und Beamte in Deutschland. Published as of February 26, 2009. Available at <http://www.hrw.org/en/reports/2009/02/26/diskriminierung-im-namen-der-neutralit-t>.

cross hidden under their cloth. The fear of visible differences won over naturalizing a Muslim teacher's distinctness in the society.

The second case brought to the municipal court in Frankfurt, heated up public debate even more. In 2007, a 26-year old Muslim-German woman of Moroccan descent, who was born and lived in Germany, requested a divorce prior to the termination of twelve months. According to German family law it is a prerequisite of divorce that the spouses live separated for a whole year. In case of undue hardship (unzumutbare Härte), however, divorce is granted prior to the usually requested period of separation. As her husband, who is also of Moroccan descent, had abused her several times, the woman appealed to the court by referring to undue hardship. Like the case of Ludin, this case as well deals with a Muslim woman who claims her right as a self-confident German citizen within the protected scope of the German Constitution. The German female judge who considered this case did not grant the right to an early divorce. Referring to surah four, vers 34 of the Quran she argued that the Quran clearly authorizes a Muslim man to inflict corporal punishment on his wife. As both spouses had a Moroccan cultural background, abuse suffered by the woman was not ruled as unacceptable hardship.<sup>1</sup> Not only was the judge strongly criticized by the public, but she was also dismissed from the case. This remains an exception and is the first time that a judge in a German court has referred to the Quran in her ruling. However, it demonstrates the difficulty that Germany has with adjusting its policies to its increasing poly-ethnic population. It was the judge's intention to rule in line with the spouses' cultural background. But it clearly shows that there is an uncertainty how to implement multicultural policies that respect people's distinctness and that at the same time comply with the liberal democratic principles of the German state. What we see is rather a way of laissez-faire attitude than successful integration and support for cultural maintenance. Once again, the politics of equality was ignored: a Muslim woman did not simply receive equal treatment similar to that received by a non-Muslim woman.

## Coda

„Germany is a country of immigration, and also therefore multicultural.“<sup>2</sup> Without doubt, as I have demonstrated, Germany is a poly-ethnic nation with a large Muslim minority population of Turkish origin. It should therefore be multicultural, but is it, indeed? It is, as we have seen, multicultural in the aspect of recognizing the distinctness of its certain sub-groups. It has finally defined itself as what the country has been for years: an immigration country. It is therefore noteworthy that German politicians have

---

1 Kirschstein, Gisela: Gewalt in der Ehe. RichterIn verweist auf Züchtigungsrecht im Koran. Published by Die Welt Online, available at [http://www.welt.de/politik/article772111/RichterIn\\_verweist\\_auf\\_Zuechtigungsrecht\\_im\\_Koran.html](http://www.welt.de/politik/article772111/RichterIn_verweist_auf_Zuechtigungsrecht_im_Koran.html). March 21, 2007.

2 Klopp, Brett: German Multiculturalism. Immigrant Integration and the Transformation of Citizenship. Westport 2002, p. 7.

initiated an increase of dialogue between the representatives of the majority and the Turkish minority culture. Yet, there is much left to do: in order to ensure an indeed successful integration of its immigrants, Germany cannot choose with whom to speak, but should address those who are already present. This is the only way to mitigate a further parallelization of both societies; only dialogue can help the dominating non-Muslim culture to better understand what is happening within Muslim enclaves and only dialogue can credibly welcome Muslim immigrants to connect with their new home country. Waiting until they leave has already proven wrong in the 1960s and 1970s. Germany should not repeat its mistake. Instead it should challenge and reframe its policy approach towards a real multicultural country. This requires by no means that the country abandons or questions any of its liberal democratic principles. But this does require that the public acts rationally in line with such principles and that the state applies the principles above to its citizens equally: be it Muslim, Jewish, Christian or secular citizens. So far Germany has been a multicultural country - yet, without appropriate multicultural policy.

# Belarus VISA-vis European Union

**DAŠA SŁABČANKA**

*Movement for Freedom*

*Belarus*

Famous for depicting life after the collapse of Communism in former Yugoslavia, Croatian writer Slavenka Drakulić devotes one of the chapters<sup>1</sup> of her *Café Europa* to borders, namely to Croatian-Austrian border, all checks, limitations, fears, incidents, and even humiliation. That piece was first published in 1996, and now, many things are different on borders as Croatia will hopefully join the European Union. But the chapter is still relevant to non-EU citizens on that border. Recently, my Georgian friend and I took a train from Vienna to Zagreb. Our passports caused a very explicit reaction on the border: “Oh, Georgian!!!” and a thorough check of every single piece of the luggage followed. The same happened when they saw a “Belarusian” passport. Again, the same check followed. We were the only passengers checked so carefully. “Like in the Soviet times...”, reacted an old Polish lady of Austrian citizenship. She was simply asked to show her ID... However, I am not surprised and understand that Croatia intends to blur boundaries with the EU and tries to do its best to prove that it can protect the new borders of a ‘bigger’ Europe.

I would like to speak about borders from the perspective of a Belarusian citizen, from that of a country which represents the geographical center of Europe, and has five neighbors, with huge Russia among them. The great enlargement of the EU in 2004 substantially changed the Belarusian borders – now we are neighbors with three EU countries. What does this mean for the EU? Both challenges and opportunities<sup>2</sup>, as says European Neighborhood Policy (ENP) Strategy Paper. What does this mean for Belarus? Challenges – at least in consulates. This reflects the real situation.

Before the enlargement in 2004, Belarusians had better chances to visit Central and Eastern European countries, especially Poland, Lithuania, Latvia, and the Czech Republic. Our histories have followed a closely interwoven path; we share many famous historical figures and places. This common history proves that Belarus belongs to the European family. Schengen made those countries more distant.

---

1 Slavenka Drakulić, “Buying a Vacuum Cleaner”, in *Café Europa* (Abacus, London, 2008), pp. 109-117.

2 Communication from the Commission, *European Neighbourhood Policy: Strategy Paper*, Brussels, 12.5.2004, COM (2004) 373 final.

The ENP and in particular, the Eastern Partnership provide for certain opportunities. Due to political situation in Belarus, the last European dictatorship, we cannot use these opportunities. Belarus makes no part of the ENP at all. At first, it seemed that the Eastern Partnership might make room for changes. Theoretically, it contains visa liberalization dialogue, visa-free travel and a common readmission area as a long-term goal.<sup>1</sup> However, Belarus is the most remote country among EaP participants as the only one without bounding contract relations with the EU.

Visa issues have always been a tool in the EU arsenal of influence instruments. In 2002, EU imposed a visa ban on Belarusian high-ranking officials, including the president Lukashenko. Suspension of the ban in 2008 was used as a “carrot” to encourage democratic changes. At the same time, assistance in getting free visas has always been a tool of supporting the opposition and NGO activists. In reality, this approach does not work smoothly.

On the one hand, it has recently become public that the banned president Lukashenko managed to visit Austria.<sup>2</sup> On the other hand, supporting certain groups of a society forms borders within the society and leads to discrimination of non-privileged groups.<sup>3</sup> It also makes civil society dependent on personal relations with ambassadors and consuls; the decision-making process on visa eligibility is not transparent. Still, it is undoubtedly of great help to the civil society. I am one of those privileged to have a Schengen visa. And I get into a panic each time it gets close to the expiry date. I just need the feeling I have it in my passport and anytime I wish I may go to fests, conferences or just see my friends abroad. However, I wish my family, my neighbors, my friends, all Belarusians had such privilege. Each time I am back home I feel a bit guilty as I answer questions about life in Europe. For me, it has already become quite usual and normal, but I seem to be too spoiled for those who spend their entire lives dreaming of Paris or Barcelona.

It is not that the visa as a tool is ineffective. It is just used ineffectively. The main point is that visa facilitation/liberalization should never be a condition. It should be viewed as the most efficient way to promote democracy in Belarus, rather than a “carrot” for doing so.

What we have today in Belarus partly results from years of isolation. Belarusians just do not know with what to compare their life. The attitude Belarusians face in consulates backs Lukashenko’s mantra, “Nobody in Europe wants you, nobody waits for you, so be grateful for what I give you”. Free movement of Belarusians within Europe is a real threat to the dictatorship; dictatorship fears visas rather than resolutions.

---

1 Communication from the Commission to the European Parliament and Council, “Eastern Partnership”, Brussels, 3 December 2008, COM(2008)823 final.

2 Skandalny adpachinak Lukashenki u Austriyi [Scandal holiday of Lukashenka in Austria], at <http://nn.by/?c=ar&i=37886>.

3 Bohdana Dimitrova, “Remarking Europe’s Borders Through the European Neighbourhood Policy”, CEPS Working Document No.327, March 2010, at <http://www.ceps.be/ceps/download/3045>.



Besides, there is a common wrong assumption that all Belarusians will stay in the EU as illegal immigrants if visa regime is eased. We have access to information; we have our friends abroad to find out that the life there is not an ideal one and you must work hard. Some people may stay, but others will come back home and ask some questions. They will claim the level of life they deserve. That was the case with me: I had the opportunity to get a Canadian passport that is itself a great luck, let alone everything else, e.g. freedom to travel. However, I did not want to change my passport; I wanted the attitude toward my passport to be changed.

I know many people who, inspired by Europe, return home to open small shops or cafés where one feels as in any other European country. Such people do so despite all the obstacles they face in running their business. Even if some Belarusians will stay, what is the problem? Hardworking, clever and highly adaptable people who respect the rules of the host country should be viewed as an asset for the EU, with its decreasing population.

And there is also another aspect. I do believe in democratic future of Belarus. It is just our destiny, the path we will surely take again. And I hope I do something to draw this moment closer. It will be my small contribution. But I know what democracy means in practice, what European values I share mean in everyday life. Isolating Belarusians from the EU leads to poor understanding of democracy, to white-or-black thinking. One should learn from his/her own experience that democracy is not ideal, but there is just nothing better.

With respect to completeness of decision-making process by the EU institution, to make visa facilitation independent of the government's progress and to change its role of conditionality instrument is not a realistic claim. However, we should continue to lobby for cost cut: Belarusians pay for a Schengen visa 60 euros, while Russians – 35 euros. We all know the bad record Russia has shown in human rights and democracy areas, and this country is not a member of ENP and EaP; nevertheless, the issue of free-visa regime was at least discussed at Russia-EU Summit in Rostov.<sup>1</sup>

An example of a concrete proposal may be visa facilitation (e.g. half the price with no invitation needed) for those who studied in the EU. Such people have many friends across borders and should have a possibility to maintain people-to-people contacts and participate in social and cultural life of the countries where they spent good years as they were students.

The list of such examples may be continued. But again, issuing visas to certain categories is discriminative; however, the only way available now is to give as many people as possible the opportunity to enjoy the freedom of movement.

---

1 <http://www.vesti.ru/doc.html?id=364748>

The Iron Curtain fell in 1989, but borders in borderless Europe still exist. And they should do so. However, whether they would be hard or soft,<sup>1</sup> depends on us. Borders are not just physical measures, but rather invisible dividing lines in our minds. Blurring them would be the best EU policy towards Belarus.

---

<sup>1</sup> Joan DeBardeleben (ed.) *Soft or Hard Borders? Managing the Divide in an Enlarged Europe* (Great Britain, Ashgate, 2005).

# Eastern Partnership

## **SOFIA MANUKYAN**

*MA student in Linguistics and Communication  
Linguistics and Intercultural Communication  
European Studies  
Armenia*

## **Foreword**

**T**he aim of this paper is to discuss a relatively recent initiative by the European Union (EU), the (EaP), from the Armenian perspective.

The paper covers ideas about how the influence of the initiative is reflected in the economic, political and cultural development of Armenia.

Introduction provides a short description of the EaP to outline the opening stage of this initiative, and the main body of the essay focuses on the advantages and disadvantages of joining the Eastern Partnership, from the Armenian perspective. Ideas are shared to find out whether Armenia views the EaP as a new way of strengthening its relations with the EU and getting closer to it through integration opportunities in the future, or merely - as a new source of financial support.

The work ends with author's conclusions.

## **Introduction**

On May 26, 2008, at the meeting of the EU General Affairs and External Relations Council in Brussels, a new initiative called the Eastern Partnership was officially introduced by the Polish and Swedish Ministers of Foreign Affairs, Radoslaw Sikorski and Carl Bildt. A month later, on June 20, the European Council expressed its support for the initiative and asked the European Commission to prepare proposals for further steps in establishing bilateral and multilateral cooperation. On May 7, 2009, the initiative was officially launched at the first Eastern Partnership Summit in Prague with a Joint Declaration to mark the successful establishment of the Partnership as an integral component of the European Union foreign policy.

The program is aimed at integrating the European and South Caucasian former Soviet non-EU or non-NATO countries, that is, Moldova, Belarus, Ukraine, Armenia, Azerbaijan and Georgia.<sup>1</sup>

The key points of the initiative are *bilateral relations*, that cover new association agreements to establish enhanced political dialogue and deep free trade, and *multi-lateral relations* that cover common projects in areas such as energy policy and infrastructure. The bilateral relations will normally be maintained by the Association Councils and Committees, together with working groups under Association Agreements and monitoring committees. This will form the *governance structure*. The multilateral level will require new governance structures. As the above activities, along with other programs, call for considerable EU *financial assistance*, its amount is estimated to increase from € 450 million in 2008 to € 785 million in 2013. This means that a supplementary amount of € 350 million in addition to the planned resources for 2010-2013 will be needed.<sup>2</sup>

To discuss such issues, the Eastern Partnership Civil Society Forum was launched to gather civil society representatives from EaP countries and EU Member States and give them an opportunity to make comments and recommendations on the ways of implementing the EaP agreements. It gives the NGOs of the target countries and of EU member states a chance to take part in this process and partner governments and institutions.<sup>3</sup>

However, as it usually happens with new initiatives, the EaP has been criticized right from the start. Russia was the first country to criticize. The Russian leadership which used to pay little attention to the European Neighborhood Policy entirely changed their attitude with the development of the EaP. Moscow showed increasing nervousness about the EU initiative on post-Soviet territory, and the reason is not that Moscow took the EaP particularly seriously but rather that it started to perceive the EU as an increasingly important player in the post-Soviet space. Thus, the EU has started to be viewed in Russian foreign policy as a competitor in Moscow's traditional sphere of influence.<sup>4</sup>

As to Russian traditional sphere of influence, particularly in the South Caucasus, it is noteworthy that especially following the conflict between Russia and Georgia in 2008, Armenia became a more stable partner for Russia, while Azerbaijan turned into a rival by supplying energy to Europe. That is why Russia tries to make Armenia more dependent on itself by investing more money in the economy of Armenia and becoming a major shareholder in many branches of its industry. To this end, Russia also located its troops on the territory of Armenia and extended their deployment till 2044. All these actions

---

1 Eastern Partnership Official Website of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland, 2009.

2 The Eastern Partnership- something new or window-dressing- Sussex European Institute Working Paper, No 109, January, 2009.

3 Eastern Partnership Civil Society Forum, European Partnership for Democracy, February 2010.

4 EU Eastern Partnership - a Misunderstood Offer of Cooperation, DGAP Standpunkt, N° 7. September 2009.

make Armenia heavily dependent on Russia, and this strengthens both economical and military role of Russia in the region.

And yet, it should be mentioned that Armenia strives to balance the outside political influence by cooperating not only with Russia but also with EU and other major powers. Thus, joining the EaP was of primary importance for Armenia.

The EaP initiative, however, was also criticized by Ukraine and Moldova - countries targeted by the EaP. While most of the countries covered by the EaP, including Armenia, welcomed the Swedish-Polish initiative, the Moldovan President, Vladimir Voronin (who has already resigned) perceived the initiative as another anti-Russian and anti-CIS policy under the leadership of the EU. Ukrainian leaders primarily based their increasingly critical stance towards the EaP on the fact that the Partnership grouped Ukraine together with other states that are far less advanced in their integration with the EU. In terms of relations with the EU, Kiev views itself as a regional power and therefore, unwilling to lose the advantage it has over other EaP members in the association negotiations, it seeks special treatment.<sup>1</sup>

## **EaP from Armenian Perspective**

As to the impact of the Eastern Partnership on Armenia, it should be mentioned that the EaP mission in Armenia is primarily based on stimulating a considerable promotion of political engagement, including the prospect of a new generation of Association Agreements, far-reaching integration into the EU economy, easier travel to the EU with security requirements met, enhanced energy security arrangements beneficial to all concerned and increased financial assistance. However, to meet all the objectives above, Armenia will need a great “improvement”. Democratization, human rights protection and a stronger rule of law are some of the primary conditions for the participation of Armenia in the Eastern Partnership. Other commitments of Armenia include combating corruption, independence of the judiciary and good governance. Qualified experts from the EU Advisory Group are deployed by the Commission to assist the Armenian administration in their reform efforts. Such reforms are essential to help Armenia gain the advantages of a closer relationship with the EU.

However, in order to make it clear what demands the above countries, particularly the South Caucasian countries targeted by the EaP, put forward to the EU and what the EU itself can offer them, a meeting was held with the foreign ministers of these countries and the EU officials. The EU plainly stated that it can offer possibilities for development of a free trade network, gradual steps towards visa liberalization leading to the visa-free regime, and additional financial assistance – a substantial increase from €450 million in 2008 to €785 million in 2013 with a supplementary amount of € 350 million in addition to the planned resources for 2010-2013. The South Caucasus countries

---

1 EU Eastern Partnership - a Misunderstood Offer of Cooperation, DGAP Standpunkt, N° 7. September 2009.

presented their own demands that may be summarized as follows. The expectations of Armenia, as compared with the demands of Georgia and Azerbaijan, seem to be quite modest. Mostly, this is due to its unwillingness or inability to remove Russian influence. While Armenia looks forward to financial support and visa liberalization, Azerbaijan expects from Partnership support in getting Armenian troops out of the recaptured territories around Nagorno-Karabakh conflict zone in order to have more chances to develop its energy project in the peaceful atmosphere. As to Georgia, it seeks EU help to remove Russian influence from Abkhazia and South Ossetia conflicts.<sup>1</sup>

However, the question is: how can the EU benefit from the Partnership? After all, any partnership entails mutual benefit. According to Mr. Nalbandyant, Foreign Minister of the Republic of Armenia, ‘...the ultimate beneficiaries of this process will be the peoples of Armenia and the European Union, who are united in their diversity, as each of them has different traditions, history and language, but who share a vision of a Europe based on cooperation, peace and prosperity. They want to trade with each other and better understand each other’s culture. To this end, one of our common priorities is facilitating visa regime in order to gradually remove obstacles to people-to-people contact between our societies.’<sup>2</sup>

Another question is whether the opportunity of intercultural communication and sharing different cultural values is what EU expects from the EaP initiative. Anyway, it is quite obvious that EU wants a safe neighborhood with developed democracy and economy. Thus, implementing different reforms in the South Caucasus region is not the only task these countries have to fulfill.

The Nagorno-Karabakh conflict is a tough question for two members of the EaP initiative - Armenia and Azerbaijan. In order to be ever considered candidates for EU membership, both countries have to address this problem. The conflict over the disputed territory once caused war between Armenia and Azerbaijan in 1991 which ended in 1994 with a ceasefire agreement. As a result, Nagorno-Karabakh declared its independence from Azerbaijan, and Armenia recaptured certain territories around Nagorno-Karabakh. Both parties are greatly interested in settling the conflict; however, none has offered any mutually acceptable solution so far. Both countries consider the conflict obstructive in a sense that a lot of money spent on modernizing the armies could have been invested in the economies to make them more competitive.

“The Eastern Partnership will add a multilateral dimension to EU bilateral cooperation with each partner country. Strengthening regional cooperation in the South Caucasus could prove a very effective means to support both Armenia and Azerbaijan in the achievement of a peaceful settlement of the conflict. The EU supports the OSCE Minsk

---

1 “Без визы в Европу: в обмен на что?” Hayastan Armenian Forum, Nov. 28, 2009.

2 “Three questions to Armenian Foreign Minister on the Eastern Partnership”, Swedish Government Offices, December 08, 2009.

Group efforts to solve the Nagorno-Karabakh conflict”, stated the Head of the European Commission Delegation to Armenia, Ambassador Raul de Luzenberger.<sup>1</sup>

However, as long as EU normative policy is hindered by the dominance of energy interest, the EU seeks to diversify its energy supplies through Azerbaijan considered as a potential supplier, and Azerbaijan which regards the EU as “a good model of successful development” fails to consider the EU integration policy as of primary urgency for its foreign policy, one can hardly have high expectations about EU-Azerbaijan cooperation. As long as this cooperation covers energy, investment, science and education, visa liberalization and sharing experiences on economic development, the EU is unlikely to address regional pressing security concerns, particularly the Nagorno-Karabakh conflict.

Thus, as long as the EU strives to have peaceful and sustainable neighborhood from the perspectives of democracy and economy, the greatest expectations of Armenia from the EaP should focus on the willingness and readiness to fulfill its obligations.

All in all, Eastern Partnership gives its members an opportunity to get closer to Europe. This entails no integration into EU but rather a possibility for economic and political development. However, the efficiency of the Partnership mostly depends on its participants. During the coming years, Armenia and 5 other participants should show their commitment to contribute to implementation of the EU programs in the region.

## Conclusion

All EU actions to engage more and more ex-Soviet countries into European dimension of cooperation are often subject to criticism by analysts who consider such actions as attempts to isolate Russia from other ex-Soviet states by breaking their economic, trade, political, security and military ties and to integrate these countries into more complex Euro-Atlantic structures, i.e. into European Union as a short-term and NATO as a long-term objective.

However, it is not until many projects are implemented by both sides that the EaP can pose a real threat to Russia. At present, very little can be expected from this initiative as regional cooperation in the Eastern neighborhood is hindered by complex political relations among neighbors in the region, territorial conflicts and, in some cases, even physical barriers. So far, security has been the main challenge for most of the Eastern partners, especially in the Caucasus. And yet, the EaP can promote stability and security in the region, which however, will take a long time.

Besides, partner countries have different expectations from the EaP. As a result, the EU finds it even more difficult to take the same approach to its Eastern neighbors as to others. Thus, the approach to countries with a higher level of ambition and closer

---

<sup>1</sup> “Raul de Luzenberger: “Eastern Partnership can help development of cooperation in South Caucasus”, European Dialogue, 2009.

relations with the EU, like Ukraine and Moldova, cannot be taken to the South Caucasus countries with expectations of EU economic assistance and support in their conflict resolution efforts. Even the EU approach to each of the South Caucasus countries differs slightly as long as, for example, Georgia views EU integration as a higher priority for its foreign policy, while Armenia mostly expects financial support and visa liberalization, and Azerbaijan considers EU as a good model for its further development. Thus, the EU should develop an individual approach to each country and carry out more concrete and operative projects. Besides, according to some experts, ensuring economic prosperity in the region can be helpful in resolving frozen conflicts. Closer cooperation with the target countries of the EaP can promote increased political influence of the EU which should be used to address such conflicts.

In case the EU becomes more active, and the cooperation with the EaP countries is successful, democratic rule will be established in the neighboring Eastern Europe and Southern Caucasus that in its turn will facilitate quick resolution of regional conflicts. This will be beneficial not only for the region but also for the EU that will succeed in gaining both democratic, prosperous and stable neighborhood and the possibility for further territorial expansion.



# European Integration: Objective or Instrument?

**ARAM ANTINYAN**

*Editor of "Pioner" weekly  
Armenia*

Situated in a problematic region, the newly independent Armenia faces numerous domestic and global unresolved issues. Among them, the most thorny and controversial one is setting the foreign policy dimension at the core of further progress and well-being of our country. Which political, economic and security structures should Armenia join? What set of values should it adopt? The more complicated answers to these questions are the more essential they are.

It is no secret that we have acute problems in the field of communications, both our national territory and population are small, our mineral resources are very scarce, not to mention energy reserves, therefore, without joining any strategic, political or economic large organization, it appears absolutely impossible to act and develop independently. Certainly, promoting democracy is a sine qua non for Armenia. The question is whether our country cannot have any chance of economic prosperity and development without democracy. Of course, it can. Globally, there are many countries, particularly those rich in energy resources which partially compensate their lack of good governance with petrodollars. What about countries lacking both such resources and democratic rule? At present, some isolated countries are excellent examples of failed attempts to develop all by their own. Such 'development' resulted in declining economy, low standard of living, illegitimate authorities and restricted human rights. As there is no place for any of such outcomes within the ultimate aim of our country, we have to seek partnership.

At present, Armenia maintains close relations with Russia. Besides, our country is a member of the CIS and the CSTO. However, the question is: how efficient is such cooperation? Nowadays, it is quite obvious that the CIS failed as a political and economic structure. Some years ago, Vladimir Putin, head of the CIS key actor state, made a statement to shock all those who used to hope for its better future. He clearly stated that the only purpose of the CIS was to 'facilitate a civilized divorce'. While the CIS still attempts to develop certain co-existence rules, in the course of time, they have proved to be inefficient and quite unpromising. Therefore, it is unrealistic to suppose that the CIS is generally perceived as a political structure among its member states. Lack of such perception is probably accounted for by the following reasons; member states have sig-

nificantly different interests, not to mention their values unable to be coordinated and unified under a single set of values. The CIS is not probably perceived as an economic system either. Only a few members make some feeble attempts to find some common financial, fiscal and economic interests and seek their protection.

If it had not been for the collapse of the Soviet Union and the failure of the CIS as a viable and solid structure, we would have traditionally perceived our country as a part of the above systems without any intention to join the European Union. As to CSTO, it should be mentioned that Armenia shares no land border with any of the CSTO member states which is an obstacle for successful cooperation. Besides, the CSTO members, particularly Muslim states champion Azerbaijan's interests in the Nagorno-Karabakh conflict resolution. Therefore, the following question arises: what stance should the CSTO members take if Azerbaijan and Armenia start a war? It is highly questionable whether the CSTO will declare war against the NATO if one of NATO members, namely Turkey, attacks Armenia. Hence, it is quite evident that neither Russia nor the CIS and CSTO are able to guarantee security and development of Armenia. Given Armenia's present situation with its membership to inefficient organizations and its uncertain future in the problematic region isolated from the civilized world, Lenin's theory of building communism proves even more realistic than attempts to build democracy in Armenia, without any democratic systems. We should keep in mind that our problematic region virtually leaves us no choice, and we will not allow the doors of the civilized world to close to us on our own borders.

In its foreign policy, Armenia clearly attaches considerable importance to promoting its integration with European and Euro-Atlantic structures. Armenia's joining the EU New Neighbors Initiative and cooperation with the NATO, a large strategic and political structure, within the Individual Partnership Program come to prove this. Furthermore, today, our country has entered a completely new stage of European integration by joining the Eastern Partnership Initiative. Thus, the new status will call for new steps. Armenia has been on the borderline of the two systems so far, however, nowadays, as our country has to take decisive steps, we have to choose which of the two paths to follow: development, progress and viable security guarantees, or isolation and regress. Why isolation? Our northern neighbor Georgia is taking coherent and practical steps to become a full member of the European family. Another neighbor to clearly express such an intention is Azerbaijan. If Georgia joins the NATO and then, the EU we will face a complicated visa regime when crossing our northern border. Under such regime, we will find it hard to communicate not only with the entire civilized world but also with Russia, our strategic ally, as we have no border in common. I do not think Armenia will find itself in an enviable situation as it enters strategic, political and economic domains different from those of its two South Caucasus neighbors. We share a closed border with our western neighbor, Turkey, and Iran is in conflict with the civilized world and powerful international structures. It is enough to mention that by more severe sanctions

Iran, in fact, received its second yellow card. The next step may even entail precision strikes on nuclear facilities in Iran. In that case, Armenia will find itself in far more difficult regional situation as we have close relations with Iran in many fields. Iran is also considered as the partner of Russia; thus, Armenia has developed into a country of the imaginary axis between the North and the South. If the conflict between the West and Iran escalates, Armenia will face a dilemma over its political dimension: either Iran-Russia or Europe-USA. It is noteworthy that Russia supported the sanctions too, and this will inevitably bring about changes in the region. It is quite possible that given further developments, our best solution as we see it, our active neutrality will simply fail, and we will have to get involved in the conflict. Comprehensive analyses of all the factors with a significant impact on our domestic and foreign policy draw distressful conclusions: Armenia will suffer the most from the conflict between Iran and the West.

At present, it is widely held that Armenia will probably join the Shanghai Six Group as an alternative to its western political dimension. In this regard, again, we should not forget that Armenia shares no land border with any of the Shanghai Six Group member. Therefore, any ties with those states should pass through Iran which presently holds only an observer's status. While Iran achieved such status through the efforts of its reformist ex-president, Mohammad Khatami, Iran finally acquired the observer's status during Ahmadinejad's presidency. Nowadays, it is quite evident that Iran will not be welcomed as a full member. If Iran does not join the Shanghai Six Group, Armenia has nothing to do there either. Even if Iran does join the Group, it is my firm belief that Armenia should not join it as the Group with its limited objectives and huge geographical scale is unable to ensure effective cooperation. In fact, the Group extends over an area of 30 million sq. km with one and a half billion people. Even if its members are united over some common interests and objectives in one way or another, our membership to the Group will never open any bright prospects for our country.

Personally, I rule out any of such membership options; I believe that the best choice Armenia can make now is related to the European Union. Well-being and security heavily depend on democracy, and the EU opens an opportunity to build democracy. Armenians have already experienced genocide and therefore, consider their security as an issue of utmost importance. Throughout the years, the EU has proven its efficiency. In fact, the recent enlargement of the EU does not only target economic development but spread of universal values as well. The Union also proved its viability at the critical point of the financial and economic crisis as it showed its unique ability to consolidate and find an easy solution to any problem at stake. Besides, it should be mentioned that the EU development is complex in nature and covers economy, social safeguards, democracy and real prospects for well-being. Furthermore, the EU realizes the need to develop a reliable security system to preserve all its achievements. Gone are the time when Europeans used to scrupulously pass democratic laws to improve their life, and wild tribes used to destroy not only developed countries but even advanced civilizations.

Thus, present-day Europe can preserve all the achievements of its civilization. While the EU does not have its own security system, its security is successfully ensured by the Euro-Atlantic security system, the EU security guarantee. Therefore, Armenia should join the EU, and the NATO should guarantee our security. It is quite obvious that this option appears entirely beneficial for us.

To integrate in the civilized world, Armenia and other post-Soviet partner states must first of all remove the Russian influence. Europe only offers development and support on the path to development. However, it will never confront Russia. Traditionally, the United States is more likely to confront Russia; at present, South Caucasus has become a target of the interests of great powers. Russia cannot tolerate the presence of the EU and NATO in the region as they make slow but steady steps towards its borders trying to penetrate into the countries under its traditional sphere of influence. It is fairly clear that Russia will not join the European Union either in the near or even distant future. The matter is not that the most of its territory is in Asia but rather that the EU is unable to include within its borders Russia with its territory several times larger than that of the entire EU. Europe will be unable to “digest such a large piece”. Besides, Europe has absolutely no wish to extend to the east. Nor there is any such need. Nevertheless, European real borders reach Russia. In this case, any conflict situation is caused not only by disagreements but also by the tendency towards changing spheres of influence shown by the both parties. Russia is still extremely influential in the South Caucasus and is unlikely to let any other country assume its role in the region. Among other means, Russia skillfully uses the unresolved regional conflicts to maneuver its way and undermine the stability or preserve its shattering status quo.

At present, our young generation managed to develop an effective program to ensure viable statehood, to put it on our country’s political and public life agenda and launch it. I am sure that we will manage to accomplish our mission honorably, and the older generation will support us to the extent possible.

This article is by no means aimed at idealizing Europe; one cannot argue that Europe has no problems at all, of course, it does have many problems; however, presently, it is the best options available. While it is questionable whether we will ever join the EU, any step towards European integration opens new opportunities for Armenia. EU membership is our long-term goal which calls for greater efforts to facilitate European integration. Even if our country fails to join the EU for this or that reason, it can still benefit from its consistent progress towards European integration. Irrespective of the EU future, Armenia can develop into a powerful, prosperous, safe and last but not least, flexible state to address any geopolitical situation.

# Best Assets to Conflict Resolution

## TONIK TONIKYAN

*Student at the faculty of regulation of economy and international economic relations, ASUE*

*Armenia*

While it is fairly clear that the strained relations between Armenia and Turkey have a long history, it is noteworthy that their scope has already extended to cover principal issues and other fields along with economic and political ideology. Such relations gave rise to a conflict between the two nations who began to perceive each other as old enemies and view any bilateral relations as destructive for their national security and cultures and, very often, even impermissible. In the course of time, such attitudes develop into a strong aversion. As a result, we start to look out for traps within any steps by our neighbor, even if such steps have nothing to do with us at all. Such attitudes are reinforced by the protracted conflict resolution, as without any starting point for agreement people can do nothing but support their assumptions and grow more and more intolerant of each other day by day. People are unwilling to discuss new ideas and are not guided by their sound reason but rather by their feelings. We should learn from our history; however, it does not impose anything on us, but rather guides us. Tomorrow, the present will become past and be followed by future, thus it is crucial to build our future today so that it coincides with our tomorrow's present. Hostility brings no honor to any of the parties. A new environment for new relations should be created with no place for hostility.

Given the current bilateral relations, it is very hard to choose between the following approaches: establish close relations between the two nations in order to settle the conflict, or settle the conflict in order to establish close relations between the two nations.

Conflict resolution is a very complicated and time-consuming process with each party seeking its own benefit to the extent possible; as a result, the dialogue is often interrupted, and the conflict flares up.

We must not forget that rapid steps and measures by heads of the both states towards conflict resolution will not eliminate the century-long aversion between the peoples but rather provoke it. As long as our society lives in the pressing environment of hostility and fear, diplomatic efforts are complicated and the society is misinformed of current developments, human imagination stirs and generates mostly negative ideas.

We all have some skepticism, and if we lack awareness and education, our skepticism develops into fear that prevents communication. In fact, lack of awareness and education is an acute problem both in Armenia, and in Turkey and Azerbaijan. As long as people feel fear and mistrust to each other they will show no readiness for cooperation. In Armenia, most population is totally unaware of the state policy on relations with its neighbors, particularly Turkey and Azerbaijan, and its strategy for conflict resolution, expectations and possible compromise. However, everybody does know that Turkey and Azerbaijan are Armenia's enemies and any step by the Armenian Government can be viewed as national betrayal and cause massive protest. The larger number such people make within the population, the more dangerous implications Government's resolutions have. Even if the countries in question manage to find a peaceful solution to the conflict at national level, such solution is unlikely to facilitate communication between the two nations; on the contrary, it will trigger their defensive reflex. People will feel themselves vulnerable as they believe that the establishment of diplomatic relations will make it easier for Turkey and Azerbaijan to invade Armenia. Such concerns are an obstacle for conflict resolution.

Of course, some groups of the society would seek close cooperation with the neighbor countries to the extent possible. As a result, such groups will be isolated from the rest of the society, which will cause barriers and intrastate conflicts since citizens with anti-Turkish views will be guided by the following principle: 'My enemy's friend is my enemy'. Such intrastate confrontation will lead to a fierce political struggle, the national authorities might even have to yield to the public requirement and resign. Therefore, it can be concluded that the states concerned can take decisive steps only after they manage to change the attitudes common among their population that is a lengthy and arduous process.

First of all, the Government should raise public awareness on the current policy, conflict, crucial need of conflict resolution, as well as potential advantages and disadvantages of the current trend towards conflict resolution. In this case, it will be possible to ensure exchange of experience, cooperation in the fields of science and education which will contribute towards building confidence between the two nations. However, it is nearly impossible to develop and carry out such projects without support on national level. As long as governments of the concerned countries do not cooperate it is useless to expect such support.

Resolution of any conflict calls for cooperation between the government and the society. The Armenian government should immediately take urgent steps to ensure a steady progress. First of all, the nations involved should recognize the importance if such process. The only way to provide such understanding is to review and change the educational system. However, such changes are not sufficient, and the governments will need the help of NGOs with great potential and contacts. The countries should forge strong ties among their NGOs which in their turn should seek extension of the scope of their activity to include as many people as possible. After

all such measures, the society will approve the state policy and encourage opening the border which will in its turn contribute towards peaceful regulation of the conflict.

## **Bibliography**

1. Eastern Partnership Official Website of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland, <http://www.msz.gov.pl/EasternPartnership,19898.html>, 2009.
2. The Eastern Partnership– something new or window-dressing- Sussex European Institute Working Paper, No 109, January, 2009.
3. Eastern Partnership Civil Society Forum-European Partnership for Democracy, <http://www.epd.eu/homepage/eastern-partnership-civil-society-forum>, February 2010.
4. The EU's Eastern Partnership—a Misunderstood Offer of Cooperation. DGAP Standpunkt, N° 7. September 2009.
5. “Без визы в Европу: в обмен на что?” Hayastan Armenian Forum <http://forum.hayastan.com/index.php?s=120d1ab1d7304447f08c999b4e934712&showtopic=41132&mode=threaded&pid=899448> ( date of access: Nov. 28, 2009).
6. “Three questions to Armenian Foreign Minister on the Eastern Partnership”, Swedish Government Offices
7. [http://www.se2009.eu/en/meetings\\_news/2009/12/8/three\\_questions\\_to\\_armenian\\_foreign\\_minister\\_on\\_the\\_eastern\\_partnership](http://www.se2009.eu/en/meetings_news/2009/12/8/three_questions_to_armenian_foreign_minister_on_the_eastern_partnership) (date of access: December 08, 2009).
8. “Raul de Luzenberger: Eastern Partnership can help development of cooperation in South Caucasus” European Dialogue, <http://eurodialogue.org/Eastern-Partnership-can-help-development-of-cooperation-in-South-Caucasus> (date of access: July 2010).

# European Court of Human Rights Assessment: Republic of Armenia as Champion of Human Rights and Fundamental Freedoms

**KORYUN AREVSHATYAN**

*LLM, practicing lawyer  
Armenia*

By signing on January 25, 2001, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter referred to as *Convention*) adopted in Rome on November 4, 1950, and then ratifying it on April 26, 2002, the Republic of Armenia (hereinafter referred to as *Armenia*) inter alia assumed an obligation to take relevant measures to reduce the incidence of any real or potential violations of human rights and freedoms on its territory. Following its adoption, it took three years for the Convention to be applied by its original signatories, that is to say, the Convention entered into force as international treaty on September 3, 1953. After adopting the Convention, the signatories also adopted protocols, i.e. documents asserting some extra rights and freedoms, as its integral part; the Convention and its Additional Protocols shall be viewed in the same context.

As an international legal document, the Convention has its unique place in the hierarchy of Armenian legal acts to the extent that Armenia as a signatory is under obligation to respect human rights and fundamental freedoms in line with the objective of the Convention. By adhering to the Convention, Armenia “added” to its legal framework another effective remedy available for everyone within its jurisdiction, by realizing and evaluating expertise already gained by the Member States of the Council of Europe in this field. In this connection, it should be mentioned that on September 18, 1950, an international court, the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as *Court*) was established in line with the Convention. The Court is located in Strasbourg and therefore is also referred to as the “Strasbourg Court” in everyday life. Whenever Armenia fails to respect and protect the human rights and fundamental freedoms provided in the Convention, the court is competent to intervene and make decisions on the cases of violations. Such decisions are compulsory for Armenia, therefore, Armenia should take necessary steps to break such precedents and eliminate discriminatory practices brought to the Court in the context of failure by Armenia to respect such rights and freedoms.



Among other State Parties, Armenia shall secure to everyone within its jurisdiction the rights and freedoms defined in Section I of the Convention, particularly: the right to life (Article 2), prohibition of torture (Article 3), Prohibition of slavery and forced labor (Article 4), right to liberty and security (Article 5), right to a fair trial (Article 6), no punishment without law (Article 7), right to respect for private and family life (Article 8), freedom of thought, conscience and religion (Article 9), freedom of expression (Article 10), freedom of assembly and association (Article 11), right to marry (Article 12), right to an effective remedy (Article 13), prohibition of discrimination (Article 14).

Protocol N<sup>o</sup> 1 signed on March 20, 1952 secures the following rights and freedoms: right to private property (Article 1), right to education (Article 2), freedom of choice (Article 3). Protocol N<sup>o</sup> 7 signed on November 22, 1984 secures procedural safeguards relating to expulsion of aliens (Article 1), right to appeal in criminal matters (Article 2), compensation for wrongful conviction (Article 3), right not to be tried or punished twice (Article 4), equality between spouses (Article 5), etc.

Since 2007, the Court has examined 23 complaints against Armenia under provisions of the Convention and its Additional Protocols. Only one case without any violation was recorded. While 22 decisions come to find and register violations of the rights and fundamental freedoms under the Convention and its Additional Protocols, Armenia still considers as an achievement the regular improvement and modernization of its legal system. This achievement first of all comes to be ‘a victory’ to bolster Armenia’s international reputation as champion of human rights as by implementing the compulsory decisions of the Court Armenia confirms its willingness to guarantee and respect human rights and freedoms as well as to prevent any further violations considering the Court’s remarks on every single case.

Thus, the Court examined 3 cases against Armenia in 2007, 6 cases - in 2008, 10 cases - in 2009 and 4 cases - as of June 15, 2010. Upon considering the 22 cases against Armenia, the Court found five violations<sup>1</sup> of Article 3, one violation<sup>2</sup> of Article 5,

---

1 Kirakosyan v. Armenia, N<sup>o</sup> 31237/03, judgment of December 2, 2008; Tadevosyan v. Armenia, N<sup>o</sup> 41698/04, judgment of December 2, 2008; Mkhitarian v. Armenia, N<sup>o</sup> 2239%5, judgment of December 2, 2008; Karapetyan v. Armenia, N<sup>o</sup> 22387/05, judgment of October 27, 2009; Ashot Harutyunyan v. Armenia, N<sup>o</sup> 34334/04, judgment of June 15, 2010.

2 Asatryan v. Armenia, N<sup>o</sup> 24173/06, judgment of February 9, 2010.

thirteen violations<sup>1</sup> of Article 6, one violation<sup>2</sup> of Article 10 and six violations<sup>3</sup> of Article 11.

As to violations of the Additional Protocols, the Court recorded two violations<sup>4</sup> of Article 1 and one violation<sup>5</sup> of Article 3 of Protocol № 1 as well as 7 violations<sup>6</sup> of Article 2 of Protocol 7 by June of 2010.

According to the Court's assessment, Armenia violated Article 3 of the Convention mostly with regard to bad detention conditions. Lack of relevant area for personal use and beds or bedding in cells, unsanitary condition of bed linen, cells with small and closed windows that prevent flows of fresh air and natural daylight, cell filled with parasites and other insects, special hours for use of toilet facilities and their unsanitary condition, drinking water or food given only once or twice a day or spoiled food and (or) provision of food only to solvent prisoners<sup>7</sup>, lack of adequate medical care in prisons, as well as keeping detainees behind metal bars<sup>8</sup> during reinvestigation of the case were considered to amount to inhumane and degrading attitude by the Government to persons within its jurisdiction.

As for exercise of right to a fair trial guaranteed under Article 6, the Court drew the following conclusions. No matter what outcomes testimony under tortures can have for criminal proceedings, using such evidence has led to unfair trial.<sup>9</sup> The Article in question is violated by the following omissions: lack of any right to open hearing by a fair and impartial trial<sup>10</sup>, detainees are not given sufficient time and possibility to build their

1 Harutyunyan v. Armenia, № 36549/03, judgment of June 28, 2007; Galstyan v. Armenia, № 26986/03, judgment of November 15, 2007; Nikoghosyan and Melkonyan v. Armenia, № 11724/04 and № 1335%4, judgment of December 6, 2007; Kirakosyan v. Armenia, № 31237/03, judgment of December 2, 2008; Tadevosyan v. Armenia, № 41698/04, judgment of December 2, 2008; Mkhitarian v. Armenia, № 2239%5, judgment of December 2, 2008; Struggle and victory Ltd. v. Armenia, № 21638/03, judgment of December 20, 2007; Ashughyan v. Armenia, № 33268/03, judgment of July 17, 2008; Karapetyan v. Armenia, № 22387/05, judgment of October 27, 2009; Stepanyan v. Armenia, № 45081/04, judgment of October 27, 2009; Gasparyan (2) v. Armenia, № 22571/05, judgment of June 16, 2009; Khachatryan v. Armenia, № 31761/04, judgment of December 1, 2009; Mamikonyan v. Armenia, № 25083/05, judgment of March 16, 2010.

2 Meltex Ltd. and Mesrop Movsisyan v. Armenia, № 32283/04, judgment of June 17, 2008.

3 Mkrtrchyan v. Armenia, № 6562/03, judgment of January 11, 2007; Galstyan v. Armenia, № 26986/03, judgment of November 15, 2007; Ashughyan v. Armenia, № 33268/03, judgment of July 17, 2008; Amiryan v. Armenia, № 31553/03, judgment of January 13, 2009; Sapeyan v. Armenia, № 35738/03, judgment of January 13, 2009; Gasparyan (1) v. Armenia, № 35944/03, judgment of January 13, 2009.

4 Khachatryan v. Armenia, № 31761/04, judgment of December 1, 2009; Minasyan and Semerjyan v. Armenia, № 27651/05, judgment of June 23, 2009.

5 Sarukhanyan v. Armenia, № 38978/03, judgment of May 27, 2008.

6 Galstyan v. Armenia, № 26986/03, judgment of November 15, 2007; Kirakosyan v. Armenia, № 31237/03, judgment of December 2, 2008; Tadevosyan v. Armenia, № 41698/04, judgment of December 2, 2008; Mkhitarian v. Armenia, № 2239%5, judgment of December 2, 2008; Ashughyan v. Armenia, № 33268/03, judgment of July 17, 2008; Karapetyan v. Armenia, № 22387/05, judgment of October 27, 2009; Gasparyan (2) v. Armenia, № 22571/05, judgment of June 16, 2009.

7 «Kirakosyan v. Armenia, № 31237/03, judgment of December 2, 2008; Tadevosyan v. Armenia, № 41698/04, judgment of December 2, 2008; Mkhitarian v. Armenia, № 2239%5, judgment of December 2, 2008; Karapetyan v. Armenia, № 22387/05, judgment of October 27, 2009.

8 Ashot Harutyunyan v. Armenia, № 34334/04, judgment of June 15, 2010.

9 Harutyunyan v. Armenia, № 36549/03, judgment of June 28, 2007.

10 Galstyan v. Armenia, № 26986/03, judgment of November 15, 2007.

defense,<sup>1</sup> lack of principle of equality<sup>2</sup> between the parties to the proceedings, deprivation of the right of access to court<sup>3</sup> by the Court of Cassation, instances of finding individuals guilty or not guilty without direct assessment<sup>4</sup> of the testimonies given by the individuals in question or the witnesses, lack of the measures<sup>5</sup> needed to enforce the verdict in favor of the individual, dismissal of individual's appeal to submit supplementary documents for examination by the Court of Cassation<sup>6</sup>.

According to the Court, Armenia also violated Article 10 of the Convention as the Government's interference with the applicant company's freedom to impart information and ideas, namely seven incidences of denying broadcasting licenses failed to meet the legal requirements under the Article. Such licensing procedure entailing no explanation of decisions by licensing authorities fails to provide adequate protection of the fundamental freedom of speech and prevent any arbitrary interference on the part of national authorities.

The Court believes that Armenia violated the freedom of assembly and association under Article 11. Interferences with such freedom were not considered as 'necessary in a democratic society' as none of them complied with the law<sup>7</sup>. This entails cases when persons were not punished for taking violent or aggressive actions but rather for simply attending and taking an active part in rallies<sup>8</sup>.

To sum up, Armenia should show its consistency and willingness to prevent any potential incidences of the mentioned violations and create a secure legal environment for everybody within its jurisdiction. To this end, Armenia should itself protect and promote further respect for human rights and fundamental freedoms as the Court is not responsible for implementation of its decisions. Instead, this process is controlled by the Council of Europe Committee of Ministers meant to monitor the implementation of the Court's decisions in States Parties and ensure compensations in line with the Court's regulations.

### **'To learn is to know and to act'**

---

1 «Galstyan v. Armenia, № 26986/03, judgment of November 15, 2007;

Kirakosyan v. Armenia, № 31237/03, judgment of December 2, 2008;

Tadevosyan v. Armenia, № 41698/04, judgment of December 2, 2008;

Mkhitarian v. Armenia, № 2239/05, judgment of December 2, 2008;

Ashughyan v. Armenia, № 33268/03, judgment of July 17, 2008;

Karapetyan v. Armenia, № 22387/05, judgment of October 27, 2009;

Gasparyan (2) v. Armenia, № 22571/05, judgment of June 16, 2009.

2 Nikoghosyan and Melkonyan v. Armenia, № 11724/04 and № 1335/04, judgment of December 6, 2007.

3 Struggle and victory Ltd. v. Armenia, № 21638/03, judgment of December 20, 2007.

4 Stepanyan v. Armenia, № 45081/04, judgment of October 27, 2009.

5 Khachatryan v. Armenia, № 31761/04, judgment of December 1, 2009.

6 Mamikonyan v. Armenia, № 25083/05, judgment of March 16, 2010.

7 Mkrtchyan v. Armenia, № 6562/03, judgment of January 11, 2007; Amiryany v. Armenia, № 31553/03, judgment of January 13, 2009; Sapayan v. Armenia, № 35738/03, judgment of January 13, 2009.

8 Galstyan v. Armenia, № 26986/03, judgment of November 15, 2007; Ashughyan v. Armenia, № 33268/03, judgment of July 17, 2008; Gasparyan (1) v. Armenia, № 35944/03, judgment of January 13, 2009.

# Beginning of intercultural learning process within Euroforum projects

**URSZULA MARKOWSKA-MANISTA**

*Association for Intercultural Dialogue "Euroforum Polska"*

*Poland*

“Herodotus understood that in order to know oneself and one’s own culture, one has to comprehend other cultures as well, as they are the mirrors that allow us to see ourselves, our virtues and drawbacks. It is a very accurate and revealing observation.”<sup>1</sup>

The cultural wealth and the multiple cultures of the contemporary world, the melting pot and the resulting social and political problems oblige us to act. First of all, they predispose young people to search and participate in the ongoing processes of cognition. That is why, keeping in mind Herodotus’ words, we launched a series of international cooperative projects with young people, focused on the area of intercultural dialogue. The first undertaking was implemented between 21 and 30 August, 2006, in the picturesque Georgian mountains, and took the form of the ‘Euroforum-Caucasus 2006’ international conference. It brought together 60 active representatives of youth organizations from three EU countries (Spain, France and Poland) and three Southern Caucasus countries (Armenia, Azerbaijan and Georgia). All the participants had extensive experience in NGO and university organization activities in their respective countries: in France - the University of Nantes and La Pech, in Tbilisi (Georgia) – AEGEE, in Armenia – Armenia 2020, in Baku (Azerbaijan) - AEGEE, in Warsaw (Poland) - CChW SOLIDARNI, in Madrid (Spain) - Cooperacion et solidaria Accion and the UAM.

„Euroforum-Caucasus” was the first youth forum where students from three Caucasus countries and three EU countries had the possibility to meet and cooperate. This congress became a unique opportunity to discuss and exchange opinions, experiences and ideas concerning the civil society, both local and global problems (such as ecology, tourism, civil society, foreign studies, mass media, minorities and migrants) which touch mostly the young generation living in multi-cultural Asian and European communities. It was a chance to launch common initiatives and outline projects of further cooperation between youth organizations of the Caucasus and the EU.

---

<sup>1</sup> Szczepuła, B., Interview with R. Kapuściński, Z Herodotem w walizce, Dziennik Bałtycki, 14.11.2003.

Like future fora and other projects in France, Spain, Poland and Armenia, the forum was supported financially by the European Programs ‘Youth’<sup>1</sup> and ‘Youth in Action’; attendees were asked to cover only participation fees related to their travel costs. The project was developed within nine months. Coordinators from 6 countries were working on its quality and shape. It was a demanding task not only due to the distance and language diversity involved but rather the sheer amount of documents required by the EU. Cultural diversity, together with a strong mutual interest, proved to be of assistance both at the development stage of the project and in the course of further cooperation.

In July, 4 weeks before workshops for all the participants began, a meeting of coordinators took place in Georgia. In order to attend the meeting, the group leaders met in Tbilisi, as according to the EU rules such meetings are always to take place in the country where the workshops are to occur. This 5-day preparatory visit was an integral part of the project. The main task at hand was to determine final details of the workshops, such as the division of duties, schedule and analysis of common preparations.

It is also worth mentioning that preparing the youth for active participation in the social life of European and partner countries is an important element of the program. This has to do with the notion of parity and the popularization of numerous undertakings which stimulate the development of young people’s knowledge and skills. Further aims of the ‘Youth’ program are as follows:

- Acquaint young people with the cultural wealth, diversity and the common European heritage;
- Break barriers, overcome prejudices and shatter stereotypes rooted in culture and mentality;
- Counteract signs of discrimination, promote tolerance and civil society;
- Increase the significance and effectiveness of local youth activities by adding examples of good EU praxis.<sup>2</sup>

‘Euroforum Caucasus 2006’ marked the beginning of international youth cooperation based on the principles mentioned above. Thus, the common projects will be carried out in a number of fields through various tasks and initiatives within informal education programs in other areas. Their aim is to integrate young people and encourage them to take an active part in identifying new areas of activity to the benefit of youth in

---

1 The ‘Youth’ Program is meant for individuals between the ages of 15 to 25 along with youth coordinators and is carried out in the field of informal and extramural education. It consists of five Actions:

Action 1 – Youth for Europe – international exchange of youth groups

Action 2 – European Volunteer Work – individual journeys abroad for volunteer work

Action 3 – Youth Enterprises – projects carried out by youth on the local level

Action 4 – Common Activities – projects uniting the ‘Socrates’, ‘Leonardo da Vinci’ and ‘Youth’ programs

Action 5 – Supporting Activities – activities which support the remaining elements of the Program.

‘Youth Program’; Education and Culture, European Commission, Users Guide, Version valid as of 1 January 2005, online: [http://ec.europa.eu/youth/program/guide05\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/youth/program/guide05_en.pdf) and: [www.youth.org.pl](http://www.youth.org.pl):

2 Youth Program: [http://ec.europa.eu/youth/program/guide05\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/youth/program/guide05_en.pdf)

the local societies of participant countries and to cooperate in promoting political activity and interest in human rights among young individuals from the EU and the Caucasus.

The originator of the 'Euroforum Caucasus 2006' project was the 'La Pech' association ([www.lapech.fr](http://www.lapech.fr)) – an organization founded by students of the University of Nantes in France. They put into practice their idea of international workshops in cooperation with the AEGEE association in Georgia. The following quotes provided a starting point for joined projects, which then developed into a framework for cooperation of eight partner countries in the 'Euroforum East-West Platform':

*"The idea to start such a project emerged two years ago. During our cooperation with young people from Georgia and Armenia, we noticed that we lacked any occasions to meet in a bigger international team with the youth from three Caucasian countries and three European countries and to launch common projects".*

Myriam Goinard, coordinator of the 'Euroforum Caucasus 2006' project, France

*"I think it's a very good project as it gathers people from different ethnic and national backgrounds. I think that this undertaking is very useful for young individuals to better understand the system that unites the youth from EU countries and gives an opportunity of establishing ties with young people from other parts of the world".*

Torben Holtze, Ambassador and Chairman of the European Committee Delegation in Tbilisi, Georgia

*What is extremely important, according to participants, is that taking part in such a project helps to understand oneself and the realities in which other people live, together with fostering the sense of tolerance and respect for pluralism. In addition, it also provides occasions for activity and civil participation in the social life of countries with so many historical, political and cultural differences. It furthermore shows the possibility of initiating the integration, forging social ties and instilling respect for the law into individuals and the society. Close relationships between so many young people allow them to grasp differences in mentality and develop a new way of thinking - within the categories of responsibility and frank self-awareness on the global level.*

*"Discussing things that divide regional neighbors and emphasising common elements are both equally important factors. "*

Tika Tsertsvardze, chairman of the AEGEE association in Tbilisi, 2006

*The forum thus had a much deeper meaning than it would seem at the beginning, as it allowed young people to meet face to face and confront their stereotypes, as well as to discuss issues of international significance.*

*“Activities like the meetings within the ‘Euroforum’ eliminate prejudices among the youth, and I think they also settle conflicts. I come from Armenia and now, I can see that in direct contact young people from Azerbaijan do not conform to the stereotype common in our country. This forum definitely promotes a peaceful future.”*

Marianna Poghosyan, participant from Armenia

## **Accomplishments of the project**

The first Euroforum project began with a cultural tour of Georgia. “In Tbilisi and on our way to Kazbegi we visited places which are not only part of Georgian heritage but rather of the entire Christian world. I am really impressed with what I saw.”<sup>1</sup> Such elements of the projects allow for a deeper understanding of the local, national and continental history, as well as the social dependency between regions and countries in addition to the need for cooperation and intercultural dialogue.

The main part of the first forum took place in the mountain town of Bakuriani. Five international groups were selected; their aim was to review and compare the situation in the participant countries and to outline projects of future cooperation.

The youth worked on different subjects and introduced projects which had been started in their respective countries. Discussions and workshops primarily concerned the role and involvement of young people in the civil society and its scope, the functioning of non-governmental organizations, funding, university students’ unions, as well as EU actions, environmental issues, economy, education, the minorities, participation of young individuals in social life, public debate and elections, cooperation with the third sector, the governments, international institutions and organizations.

Working groups were selected according to the national parity (every group included 12 people, 2 individuals from each country), so that everyone could demonstrate the discussed activities and enterprises from a different point of view. After several days of presenting the situation in individual countries and many hours of discussions, the idea of further cooperation was put into motion. At the outset of the forum, five projects to be carried out in the following years of cooperation were presented.

All the participants agreed that such meetings not only allow young people to gain experience of getting involved in interesting initiatives, but also have an enormous intercultural potential for integration.

Such meetings enable young representatives of different countries and cultures to meet each other and become “ambassadors” of their respective societies and countries. Furthermore, these young people also act as spokespeople for their societies, as they are the mirrors that reflect the uniqueness of the environments and the nations they come from.

---

<sup>1</sup> Marianna Poghosyan, participant from Armenia, 2006.

Thus, in the course of the informal intercultural learning process, young participants appear in the capacity of mediators in the international dialogue, which is an indispensable element of contemporary multicultural life in Europe, Asia and the whole world.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> An extended version of the article was published in Polish in the scientific monthly: "Oświata i Wychowanie", Warsaw, Poland, 2006.



# Bringing societies together for conflict resolution: stable development and cooperation

## ROMAN MELIKYAN

*Candidate of Political Science*

*Lecturer at State Management Academy*

*Armenia*

For centuries, people have faced the far-reaching consequences of conflicts and conflict situations for political and social relations both at national and international levels. According to Carl von Clausewitz, a 19th century German military theorist and philosopher, ‘conflicts with wars as their outcomes make integral part of the human nature and will do so as long as humans exist.’ In this context, regional conflicts, particularly, the South Caucasus conflict comes to prove that the humanity can handle conflicts which have become an intrinsic part of their everyday life. Such conflict settlement calls for great efforts.

However, at present, some problematic conflicts in the South Caucasus region, one of the world’s hotbeds, remain unresolved. The conflict between Armenia and Azerbaijan over the Nagorno-Karabakh issue is the major one. Besides, there are conflict situations between Armenia and Turkey, Georgia and Abkhazia, Georgia and Ossetia which gave rise to the conflict between Georgia and Russia. The conflicts in question are, certainly, very different in nature and seem unsolvable; however, given the historical experience and recent geopolitical developments, such conflicts can provide a strong incentive to act. Thus, due to a hypermodern, socio-centric and transnational approach, the concept of “Bringing societies together for conflict resolution” can entail a fairly new environment to improve international relations and manage current conflicts. This calls for a policy based on mutual interests and bright future prospects.

Building the South Caucasus platform is considered among political actions beneficial both for South Caucasus and Russia. This initiative slightly differs from what Turkey suggested after the recent war between Russia and Georgia as it is primarily aimed at building a common platform for economic cooperation. At first sight, such idea might seem quite unrealistic and even unreasonable, however, it should be mentioned that Turkey, Armenia, Georgia, Russia, Azerbaijan are all members of the regional cooperation organization, the *Black Sea Economic Cooperation*. Hence, *building such a platform in cooperation with the EU will contribute to developing it into a political platform to address the unresolved regional conflicts.*

The chances to put the above idea into practice can prove quite realistic in the light of history, namely, the survival factor of the Transcaucasian Confederation in the first half of the 20th century. The Confederation used to face irresolvable international conflicts which however, were not obstacles for bringing about and uniting the member countries. Besides, it is noteworthy that presently, many countries with territorial disputes and conflicts cooperate with each other in various fields, mostly economy. The conflict between Russia and Japan over Sakhalin and the Kuril Isles, passed to the Soviet Union after World War II, serves as an excellent example.

Nowadays, there are certainly more opportunities for free choice. Therefore, by building a structured platform, the regional countries and the EU will seek new economic and political opportunities to establish a new world order. However, practical implementation of such futuristic project calls for a highly initiatory and viable approach which first of all entails facilitating international conflict resolution and common micro-level policy. Such policy should be based on common ground shared by various societies, which can be revealed only through international and inter-economic factors. In this connection, a key incentive appears to cover the large-scale investment project activities as well as introduction of other relevant economic models to the South Caucasus countries in order to promote mutually beneficial geo-economic regional policy.

In this respect, the approach calls for a realistic and comprehensive attitude, belief in its success, as well as practical efforts and analyses. All these components will promote relevant projects and policies to put into practice the concepts of short-term and long-term regional development, cooperation and conflict management.

# Visa Facilitation and Free Movement: Condition or Outcome of EU Integration?

**ANNA GHAZARYAN**

*Armenia*

**I**t is no longer secret that many people want to go abroad to seek either quality education or lucrative job opportunities, or simply to shape a stable future.

In my opinion, we should primarily perceive the European integration with its sound basis, all changes and reforms and discuss its influence on free movement of people. It is also essential to consider the potential changes and impacts on our own country.

The question is: why has the rate of young professionals and simply young people seeking to leave abroad increased recently?

Nowadays, many people are willing to go to Europe legally to seek a job, make money and at the same time, serve their home country. To do so, such people need to enjoy freedom of movement that is the basic element of integration. However, free movement itself cannot promote European integration which primarily calls for amendments in the legal framework to highlight strong national positions and open new opportunities for further amendment and development of freedom of movement.

Any developing country needs regular reviews and reforms in various fields. As for Armenia, at present, it prioritizes the national consciousness which is the key factor responsible for either positive or negative trends in the course of the integration. It is very essential to develop an adequate set of values crucial for facilitating free movement.

As for national consciousness, it is essential to outline all the necessary reforms to be enacted by the Government. As Armenian illegal aliens abroad still make a high number, Armenia should be realistic and follow the EU rules.

Thus, Armenians need national consciousness to review their values and develop a competitive potential for the benefit of their country. It is noteworthy that while the rate of illegal migrants has not risen significantly, it has not dropped either; therefore some of the embassies in the Republic of Armenia fail to take positive decisions with respect to the free movement of visa applicants. Another evidence of high number of migrants is the increased cash flow in the form of money sent by relatives from abroad.

Below, you can find some basic factors to be improved and form basis for free movement:

- Monitoring migration from and to Armenia, facilitating border management in line with international standards;

- Integrating Armenia into the international labor market, defending the rights and legitimate interests of labor migrants at national level;
- Reducing the rate of casual migration from Armenia and helping Armenian migrants with their voluntary return and reintegration;
- Establishing and developing relations with the Armenian diaspora, elaborating and conducting projects to encourage Armenian migrants return home;
- Building a database needed to monitor and analyze the current migration situation in Armenia.

Prior to visa liberalization, the Government should carry out intensive preparatory work in many fields. Such activities have no place for any arbitrary decisions or double standards:

- Government's activities are primarily aimed at regulating relations between the exercise and restrictions of all rights in compliance with the law;
- Any restriction not imposed by the law should be removed;
- Any obstacle for free movement of citizens in line with the law should be overcome;
- Governmental institutions should change their passive tactics: they do not explain to the citizens the legality of the restrictions, but rather the citizens do their best to protect their freedom of movement;
- A system of governmental institutions should be developed not only to impose restrictions and penalties, but also to guarantee the exercise of human rights;
- Governmental institutions should act as initiators;
- Along with the institutional interests, the Government should also prioritize citizens' rights and interests;
- The Government should review and improve its national tactics on a regular basis and confirm its willingness to protect the rights and interests of its citizens abroad in case of emergency; in fact, such willingness is considered among basic components of the European Integration.

All the European reforms entail protection of the RA citizens' rights and interests and equal opportunities for assistance. We are well aware of the ways to enact such reforms, i.e. developing a relevant legal framework, providing basis for structured policies and effective mechanism for concerted efforts.

State policy priorities should also cover adequate education opportunities and awareness campaigns. To this end, the Government should concentrate the efforts of all the national bodies guaranteeing free movement of people in order to reveal the gaps and problems in need of careful examination.

Visa facilitation should link back to the requirement for stability and protection of civil rights in our country and only then develop into a condition for European integration. However, it should be mentioned that in some cases, the nature of visa facilitation as a condition is prioritized over that as a requirement.

Our decisions on free movement should cover adequate provisions in line with our national security. Besides, the Government should ensure secure employment for young professionals and initiate reforms in some of its infrastructures. It is only after taking such measures that we can independently assess our progress and determine our actual role in meeting the objectives of people exercising their freedom of movement as well as the requirements of European Integration.

# Eastern Partnership

## PRAXIA NAZARETYAN

*Student at the faculty of regulation of economy and international economic relations, ASUE*

*Armenia*

At present, the global economy has entered a new stage in economic integration when the development of any country or region is absolutely impossible without that of other countries and regions. In this regard, it is essential to promote cooperation among developed and developing countries both in economic and various other fields of public life, as trade transaction inevitably covers the following various fields: domestic economy, industry, democracy, environment protection, social relations, legal system, general policies, etc. European integration is considered as the most modern integration project. It is a foreign policy priority for our country, our region and many Eastern European countries. In this connection, the Eastern Partnership Initiative comes to play a key role.

The Eastern Partnership Initiative was launched on May 7, 2009, at the Prague Summit. The initiative aims to help Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine integrate into the EU foreign policy framework. The following key objectives can be outlined: free trade area, gradual visa liberalization leading to visa-free regime, combating intolerance and discrimination, cooperation on energy security, etc.

To achieve the objectives above, the EU Member States developed a number of projects and initiatives. However, in order to join the European family, along with promoting economic and industrial development and high living standards, any candidate country should also ensure correct understanding of the concept of 'European integration' among its citizens. The opponents of globalization define this concept as assimilation of nations, neglect of national values and isolationism. However, what we see in practice is quite the opposite. Multilateral cooperation opens new opportunities for different countries to introduce their own educational, scientific and cultural background at the international level.

Establishing a free trade zone will open new common markets for businesses of the partner countries which in its turn will increase the market competitiveness. Such opportunities will contribute towards quality of the traditional and new industries and services, raising employment rates as well as considerably higher living standard. In this regard, visa liberalization is of crucial importance. In this context, the current problems

in the South Caucasus are to be mentioned. European integration makes it possible to find peaceful solutions to political conflicts, which is the most essential point for our country considering the current political tension in the region. Thus, the EU supports the idea of solving the regional conflict through negotiations.

To sum up, the European integration is closely interwoven with the development of different countries, that is to say, the European integration is aimed at development of the countries, and the development of the countries is aimed at European integration.

# What is peace about?

## **KONTANTIN TER-NAKALYAN**

*Student of the social pedagogy and physiology faculty  
Armenian state pedagogical university after Kh. Abovyan  
Armenia*

**W**hat is peace about? Throughout the centuries people and nations have been speaking about peace and the ways to secure it. Even wars used to be launched as a way to establish peace in the world; an excellent example of such attempts was WW1 which had been called “The war to end all wars”. However, it is obvious that due to numerous circumstances, such attempts to build durable world peace on our beautiful planet have all failed. Let us discuss the three questions that arise upon reading this paragraph: why, how and what does *Euroforum* have to do with this? Now, let me share my vision of the answers to these questions.

Why were we so unsuccessful in peace building? I think the reason is that sometimes, the stronger simply fail to realize that their vision of this process and its facilitation may be quite unacceptable to the others. In other words, it is very unlikely that a single dominant country or a conglomerate can develop a perfect solution acceptable for everyone. Why is it so? I believe the failure lies in the existence of various cultures, different habits and opposing mentalities. After all, even twins think differently, let alone entire nations.

At present, world population stands at nearly 7 billion people, and it would be very optimistic to think that there can be a solution acceptable for every single person. However, I believe it is quite possible to come up with an idea to satisfy most of them. Nowadays, we can already see that globalization brings together individuals and entire nations and makes them address urgent problems.

For some readers, the ideas above might have sounded quite pessimistic; in order to prove the opposite, I would like to say that I do believe in peace building opportunities, so let me move on and outline my personal vision of the solution.

How to establish peace? As I have already mentioned it is almost impossible to find two individuals with similar positions on all issues. While people usually have different viewpoints on various problems and situations, in many cases, they can reach an agreement and share a common idea. As individuals, we are so different and yet so similar.

When it comes to individual characteristics of persons, you can hardly ever qualify most of them as “right” and “wrong”. The same formula works for the societies as all



people are the products of the societies they come from. So, are there any “wrong” societies or cultures? I do not think so! Surely, sometimes people can face problems in understanding foreign cultures, and this is quite natural and obvious, but it does not mean that a particular culture is a failure.

At the same time, one can find so many similarities between his/her own culture and a particular foreign culture that seems so different. Is it easier to build mutual understanding by trying to “assimilate” other cultures to your own one? Of course no! I consider mutual understanding and common values as the key point of the solution to this problem. Basically, I see the solution to peace building through cooperation, mutual respect and common system of values rather than attempts to cause revolutionary changes. We already have whatever we need, and this is more than enough to understand each other.

Finally, how can *Euroforum* affect this process? The format of this project itself includes all the necessary points I have mentioned. First of all, it brings together different people that represent different regions, religions, societies and cultures. However, despite all these differences, there has been no lack of cooperation or fresh ideas so far.

The other positive and constructive idea about the project is that all its participants represent the youth of their own country. They are neither politicians, nor celebrities. They are ordinary young people of their countries who want to change this world and make it better. They are people who realize that one should be open-minded to understand other people. Some young people do believe that their efforts and experience may be useful for making a better world.

What I like about *Euroforum* is the wide range of the topics it focuses on and the different methods it uses to achieve its goals. Besides, considering so many young people and organizations involved, I believe that it is a network-forming project, very liberal and capable. Once you join this big family, apart from gaining very useful and valuable experience you also find friends and partners in other countries.

Another advantage of *Euroforum* is that one can hardly find a topic that will be deemed inappropriate for *Euroforum*'s format. This makes *Euroforum* actual and keeps it “up-to-date”. What is more, this project can be compared with a factory, a factory of fresh, interesting and useful ideas which can be implemented in real life and draw all of us closer to our goal.

What can I say in the end? Of course, I do not consider Euroforum as a panacea for all the problems, we all still have a lot to do, and the project itself is not enough to change our world. However, it was quite enough to change my life and that of a number of other young people from Armenia, Georgia, Azerbaijan, France, Spain, Poland, and Belarus. Personally, I consider this project to be another source of optimism which strengthens my belief that securing PEACE is quite possible and that I can make my little contribution to peace building.

